

ISSN 1512-5033

BOSNIA CA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

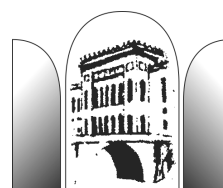
God. 27, br. 27 (2022)

JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 27, No. 27 (2022)

Sarajevo, 2022.

BOSNIACA : ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BOSNE I HERCEGOVINE
God. 27, br. 27 (decembar 2022)

BOSNIACA : JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA

Vol. 27, No. 27 (December 2022)

Edicija Memoria Bosniaca | Edition Memoria Bosniaca

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK | EDITOR-IN-CHIEF

Dr. Ismet Očvina

UREDNIKA | EDITOR

Mr. Adisa Žero, bibliotekski savjetnik

SEKRETAR ČASOPISA | EDITORIAL ASSISTANT

PREVODILAC | TRANSLATOR

INDEKSIRANJE ČASOPISA | JOURNAL ABSTRACTING & INDEXING

Mr. Anja Mastilović, viši bibliotekar (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

UREDNIŠTVO | EDITORIAL BOARD

Dr. Gaëlle Béquet (ISSN International Centre, Paris, France)

Laslo Blašković, književnik (Srpsko narodno pozorište, Novi Sad, Srbija)

Dr. Ales Bošnjak (IZUM, Maribor, Slovenija)

Dr. Aleksandra Horvat (Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska)

Dr. Mirna Wilier (Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska)

Dr. Aleksandra Trtovac (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković", Beograd, Srbija)

Mr. sc. Azemina Njuhović (MNVOM KS, Sarajevo, BiH)

Mag. bibl. Vjenceslava Ševaljević (Nacionalna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", Cetinje, Crna Gora)

Mag. bibl. Žaklina Gjalevska (Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" Skopje, Sjeverna Makedonija)

Mr. sc. Biljana Zarić, bibliotekski savjetnik (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

Muamera Smajić, MA, viši bibliotekar (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

Dženana Tuzlak, MA, bibliotekski savjetnik (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

LEKTOR | COPYEDITOR

Mr. sc. Zenaida Karavdić (Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, BiH)

FOTOGRAFIJA NA KORICI | COVER PAGE PHOTO

Vijećnica in Sarajewo, Bosnien-Herzegowina [um 1900]

Izvor: ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)

<http://data.onb.ac.at/rec/GZ01241954>

DTP

Eldin Hodžić

ŠTAMPA | PRINT

Štamparija Fojnica, Fojnica

ISSN 1512-5033 (Print)

ISSN 2303-8888 (Online)

WEB: <http://bosniaca.nub.ba>

TIRAŽ | CIRCULATION

200

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima časopisa "BOSNIACA" su isključivo lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju nužno stavove redakcije časopisa.

Opinions and statements published in the articles of BOSNIACA journal are solely the personal views of the authors and do not necessarily reflect the views of the journal Editorial Board.

CILJEVI I OPSEG

BOSNIACA je časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine koji izlazi jedanput godišnje i u njemu se objavljuju originalni stručni i naučni radovi, građa od značaja za obnovu kolekcija Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH i za biblioteku struku u cjelini. Časopis je upisan u evidenciju javnih glasila u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Bosne i Hercegovine, 1996. godine pod rednim brojem 467.

AIM AND SCOPE

BOSNIACA is journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina that is published annually and includes original professional and scientific works, materials significant for renovation of National and University Library of Bosnia and Herzegovina collections and library science in general. The journal is registered in the Official Journal of the Ministry of Education, Science, Culture and Sport of BiH, in 1996, under the number 467.

KONTAKT INFORMACIJE | CONTACT INFORMATION

Časopis Bosniaca

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine

Zmaja od Bosne 8b

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel. / Fax: + 387 33 275 308, E-mail: bosniaca@nub.ba

KONTAKT INFORMACIJE IZDAVAČA | PUBLISHER CONTACT INFORMATION

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine

Zmaja od Bosne 8b

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel. + 387 33 275 312, Fax: + 387 33 218 431

E-mail: bosniaca@nub.ba

www.nub.ba

ČASOPIS BOSNIACA JE INDEKSIRAN U | THE JOURNAL BOSNIACA IS INDEXED IN

Web of Science™ / Emerging Sources Citation Index

Crossref

EBSCO-CEEAS (Central & Eastern European Academic Source)

EBSCO (The Belt and Road Initiative Reference Source)

ERIHPLUS (European Reference Index for the Humanities)

ROAD – Directory of Open Access scholarly Resources

KoBSON – Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku

Miar – Information Matrix for the Analysis of Journals

Ulrich's Periodicals Directory

ICI Journals Master List

ICI World of Journals

Internet Archive Scholar

Advanced Sciences Index

Fatcat

Szczepanski's List of Open Access Journals

OpenAIRE

The KEEPERS

DOSTUPAN JE U | AVAILABLE IN

DOAJ

C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library)

Index Copernicus

Hrčak – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa

Slavic Humanities Index

ARHIVIRAN | ARCHIVED

PKP Preservation Network

BOSNIACA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

God. 27, br. 27 (2022)

BOSNIACA

JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 27, No. 27 (2022)

SADRŽAJ | CONTENTS

7	Ismet Ovčina RIJEČ UREDNIKA FOREWORD BY EDITOR-IN-CHIEF
BIBLIOTEČKO-INFORMACIJSKI SISTEM (BIS) LIBRARY-INFORMATION SYSTEM (LIS)	
9	Branka Badovinac, Gordana Mazić IFLA STANDARDI, UNIMARC I COBISS SISTEM: ZNAČAJ NORMATIVNIH PODATAKA IFLA STANDARDS, UNIMARC AND COBISS SYSTEM: THE IMPORTANCE OF AUTHORITY DATA
24	Jasmina Knežević, Nebojša Antić BIBLIOTEKA "BORA STANKOVIĆ" U VRANJU I PANDEMIJA KOVID-19 THE PUBLIC LIBRARY "BORA STANKOVIĆ" IN VRANJE AND THE COVID-19 PANDEMIC
35	Tamara Malešev, Olivera Topalov, Slađana Radovanović ПОТРЕБА ЗА СТАЛНИМ СТРУЧНИМ УСАВРШАВАЊЕМ БИБЛИОТЕКАРА – КОРИСТ ЗА ПОЈЕДИНЦА И ДРУШТВО THE NEED FOR CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF LIBRARIANS - A BENEFIT TO THE INDIVIDUAL AND SOCIETY
DOKUMENTARNO NASLIJEĐE DOCUMENTARY HERITAGE	
49	Ismet Ovčina, Muamera Smajić, Alma Mešić 140 GODINA HERCEGOVAČKOG USTANKA: ISTRAŽIVANJE I OBJEDINJAVANJE GRAĐE IZ ZAOŠTAVŠTINE HAMDIJE KAPIDŽIĆA I DOKUMENATA O HERCEGOVAČKOM USTANKU U FONDOVIMA NUBBIH, ARHIVA BIH, AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE I FONDOVIMA AUSTRIJSKIH BIBLIOTEKA I ARHIVA 140 YEARS OF THE HERZEGOVINA UPRISING: RESEARCH AND UNIFICATION OF MATERIALS FROM THE LEGACY OF HAMDIJA KAPIDŽIĆ AND DOCUMENTS ABOUT THE HERZEGOVINA UPRISING IN THE FUNDS OF THE NULB&H, ARCHIVE OF B&H, ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE FUNDS OF AUSTRIAN LIBRARIES AND ARCHIVES
72	Zenaida Karavdić LINGVISTIKA U AKADEMIJI NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE LINGUISTICS IN THE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
101	Nataša Simić PREGLED RADOVA O OSNIVANJU NARODNE BIBLIOTEKA SRBIJE OVERVIEW OF LITERATURE RELATED TO THE CREATION OF THE NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
114	Jasmin Hodžić ZVANIČNI BOSANSKI JEZIK U POČECIMA BH. ŠKOLSTVA: BOŠNJAŠTVO I BOSANSKI JEZIK U UDŽBENICIMA BOSANSKIH FRANJEVACA AMBROŽE MATIĆA I AUGUSTINA MILETIĆA THE OFFICIAL BOSNIAN LANGUAGE AT THE BEGINNING OF PUBLIC SCHOOLING IN B&H: BOSNIAKDOM AND THE BOSNIAN LANGUAGE IN THE TEXTBOOKS OF BOSNIAN FRANCISCANS AMBROŽA MATIĆ AND AUGUSTIN MILETIĆ
130	Dželila Babović RUKOPISI RJEČNIKA I LEKSIKOGRAFSKA TRADICIJA U BOSNI OD 16. DO 19. STOLJEĆA DICTIONARY MANUSCRIPTS AND LEXICOGRAPHIC TRADITION IN BOSNIA FROM THE 16TH TO THE 19TH CENTURY

INFORMACIJE I SERVISI U NOVOM TEHNOLOŠKOM OKRUŽENJU | INFORMATION AND SERVICES IN THE NEW TECHNOLOGICAL ENVIRONMENT

Anita Katulić

- 145** KONCEPT KONTROLIRANE E-POSUDBE: MOGUĆNOSTI PRIMJENE U HRVATSKIM KNJIŽNICAMA
THE CONCEPT OF CONTROLLED DIGITAL LENDING: POSSIBILITIES OF APPLICATION IN CROATIAN LIBRARIES

Emina Adilović

- 169** KRITERIJI ZA PROCJENU KVALITETE ČASOPISA I UKLJUČIVANJE U SCOPUS: KOMPARACIJA
BIBLIOMETRIJSKIH POKAZATELJA TRI BH. ČASOPISA
CRITERIA FOR QUALITY ASSESSMENT AND INCLUSION IN SCOPUS: A COMPARISON OF
BIBLIOMETRIC INDICATORS IN THREE BH JOURNALS

Aleksandra Moslavac

- 192** BIBLIOGRAFSKA, BIBLIOMETRIJSKA I SCIENTOMETRIJSKA ANALIZA ZNANSTVENIH ČASOPISA
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U RIJECI ZA RAZDOBLJE OD 2010. DO 2020. GODINE
BIBLIOGRAPHIC, BIBLIOMETRIC AND SCIENTOMETRIC ANALYSIS OF SCIENTIFIC JOURNALS OF
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, UNIVERSITY OF RIJEKA FOR THE PERIOD FROM
2010 TO 2020

PRIKAZI | REVIEWS

Ahmed Isanović

- 216** USKRS JE PRAZNIK LJUBAVI
EASTER IS A HOLIDAY OF LOVE

Erma Ramić-Kunić

- 218** POLJIČKE ISPRAVE II (IZ ZBIRKE ALEKSANDRA POLJANIĆA)
POLJICA DOCUMENTS II (FROM THE ALEKSANDAR POLJANIĆ COLLECTION)

Nejra Ljubuškić

- 220** RESTAURACIJA I KONZERVACIJA UMJETNIČKIH DJELA GRAFIČKE ZBIRKE NACIONALNE I
UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BIH – ISMET MUJEZINOVIĆ
RESTORATION AND CONSERVATION OF WORKS OF ART FROM GRAPHIC COLLECTION OF THE
NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – ISMET MUJEZINOVIĆ

Anja Mastilović

- 222** DIREKTORIJ NAUČNIH SERIJSKIH PUBLIKACIJA OTVORENOG PRISTUPA "ROAD"
DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY RESOURCES "ROAD"

- 224** PREPORUKE AUTORIMA ZA DOSTAVLJANJE RADOVA

- 230** RECOMMENDATIONS FOR AUTHORS / AUTHOR GUIDELINES

RIJEČ UREDNIKA

Dragi čitatelji časopisa *Bosniaca*,

privilegija i zadovoljstvo nam je predstaviti novi, 27. broj časopisa Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine *Bosniaca* koji na znanstvenim i stručnim temeljima i pretpostavkama, prateći savremene intelektualne i znanstvene tokove i standarde, kontinuirano promovira informaciono-bibliotečku djelatnost, čime direktno oblikuje i unapređuje bibliotečko stanje i svijest, napose unutar bosanskohercegovačke i regionalne zajednice.

Prvobitna i inicijalna ideja pokretanja časopisa *Bosniaca* nastala je kao reakcija na spaljivanje Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine 25/26. augusta 1992. godine. Potreba da se akademskoj, stručnoj i široj zajednici, znanstveno utemeljenim argumentima, objasne društvene reperkusije uništenja institucije od državnog i kulturno-nacionalnog značaja, zatim spaljivanja ogromnog i izuzetno vrijednog fonda i pisanog blaga te, konsekventno tome, i oslabljivanja velikog dijela bibliotečke i baštinske djelatnosti, dovela je do nastanka i profiliranja časopisa *Bosniaca* koji će se vremenom etablirati, u skladu sa znanstvenim imperativima i standardima, ali i bosanskohercegovačkim kulturno-obrazovnim kontekstom, u informacijsko-bibliotečki časopis koji, pored toga, kao časopis institucije nacionalnog karaktera, naročitu pažnju posvećuje dokumentarnom naslijeđu i baštinskim temama. Kombinirajući bibliotečka i baštinska pitanja te njegujući i afirmirajući interdisciplinarni pristup, *Bosniaca* predstavlja jedinstvenu pojavu unutar bosanskohercegovačke i regionalne znanstvene zajednice.

Kao najreprezentativnije i najznačajnije sredstvo znanstvene komunikacije općenito, časopisi nude recentno i sistematizirano znanje neophodno za učinkovit razvoj znanosti. Ne samo prateći već i organizirano učestvujući, svojim interesima i doprinosima, u savremenim informacijsko-bibliotečkim i humanističkim znanstvenim i strukovnim tokovima, časopis *Bosniaca* odgovara na sve zahtjeve međunarodnog znanstvenog standarda koji časopisu priskrbljuje znanstvenu kredibilnost i utemeljenost, što prevashodno potvrđuje indeksiranost u najkredibilnijim indeksnim i citatnim bazama.

Urednička politika Časopisa programski je orijentirana prema izrazito interesantnoj i istraživački podsticajnoj sprezi između bibliotečko-informacijske i baštinske discipline. Živ i komplementaran odnos ovih disciplina otvara posve nove metodološke mogućnosti razumijevanja i tretiranja niza unutardisciplinarnih i međudisciplinarnih fenomena i procesa, što rezultira jasnim implikacijama u razvoju i osnaživanju ne samo teorijske već, dakako, i praktične i konkretne primjenjivosti unutar javne sfere života.

FOREWORD BY THE EDITOR-IN-CHIEF

Dear readers of *Bosniaca* journal,

it is our privilege and pleasure to present the new, 27th issue of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina journal *Bosniaca*, which, based on scientific and professional foundations and assumptions, following contemporary intellectual and scientific trends and standards, continuously promotes information and library activity, which directly shapes and improves library conditions and awareness, especially within the BH and regional community.

The original and initial idea of launching the journal *Bosniaca* arose as a reaction to the burning of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina on 25/26. August 1992. The need to explain to the academic, professional, and wider community, with scientifically based arguments, the social repercussions of the destruction of an institution of the state and cultural and national importance, then the burning of a vast and extremely valuable fund and written treasure, and, consequently, the weakening of a large part of the library and heritage activities, led to the creation and profiling of the journal *Bosniaca*, which will eventually establish itself, in accordance with scientific imperatives and standards, but also the cultural and educational context of Bosnia and Herzegovina, into an information and library journal which, in addition, as a journal of an institution of national character, special attention pays to the themes of documentary heritage and heritage. Combining library and heritage issues, and tending and affirming an interdisciplinary approach, *Bosniaca* represents a unique phenomenon within the BH and regional scientific community.

As the most representative and significant means of scientific communication in general, journals offer recent and systematized knowledge necessary for the effective development of science. Not only following but also participating in an organized manner, with its interests and contributions, in contemporary information-library, and humanistic scientific and professional trends, the journal *Bosniaca* responds to all the requirements of the international scientific standard, which provides the journal with scientific credibility and foundation, which, above all, confirms indexation in the most credible indexing and citation databases.

The editorial policy of the Journal is programmatically oriented towards an extremely interesting and research-stimulating connection between the library-information and heritage disciplines. The lively and complementary relationship between these disciplines opens up completely new methodological possibilities for understanding and treating a number of intradisciplinary and interdisciplinary

Časopis *Bosniaca* objavljuje teorijski i znanstveno utemeljene originalne, stručne i pregledne članke prvenstveno iz bibliotečko-informacijske oblasti, ali i iz heritologije i informacijsko-komunikacijske znanosti, zatim prikaze naučnih i stručnih monografskih publikacija iz navedenih oblasti, te priloge o najaktuelnijim informaciono-bibliotečkim događajima u Bosni i Hercegovini u protekloj godini. Struktura časopisa podijeljena je u četiri tematska bloka. Prvi, svakako, u skladu sa primarnim znanstvenim opredjeljenjem časopisa, jeste "Bibliotečko-informacioni sistem", gdje se objavljuju članci usko vezani za informaciono-bibliotečku djelatnost. Drugi dio, u skladu sa naravi i ulogom Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH, kao osnivačem i izdavačem časopisa, naslovljen je "Dokumentarno naslijeđe" i, u pravilu, sadrži članke koji tematiziraju dokumentarno-pisanu kulturnu povijest i naslijeđe te članke o biblioteci kao baštinskoj ustanovi od općeg značaja za kulturu. Treći tematski blok naslovljen "Informacije i servisi u novom tehnološkom okruženju", u pravilu, sadrži radove koji razumijevaju bibliotečko-informacionu djelatnost kao uslužnu djelatnost dominantno iz perspektive tehnološkog razvoja i implementacije novih tehnologija kao imperativ savremenog tehnokratskog doba. Četvrti, posljednji blok predstavljaju prikazi recentnih monografskih publikacija koje su tematski zanimljivi i komplementarni interesima Časopisa.

U novom broju časopisa *Bosniaca* susret ćete se s jedanaest članaka podijeljenih u tematske blokove (po tri članka pripadaju blokovima "Bibliotečko-informacioni sistem" i "Informacije i servisi u novom tehnološkom okruženju", dok pet članaka pripada bloku "Dokumentarno naslijeđe") i četiri prikaza.

Nadamo se da će i novi broj odgovoriti na vaše intelektualne zahtjeve i interese te obogatiti vaše znanje i iskustvo. Želimo vam ugodno i korisno čitanje.

S poštovanjem,

Glavni i odgovorni urednik
Dr. Ismet Ovčina

phenomena and processes, which results in clear implications in the development and strengthening of not only theoretical, but, of course, practical and concrete applicability within the public sphere of life. The journal *Bosniaca* publishes theoretically and scientifically based original, professional, and review articles primarily from the library and information fields, but also from Heritology and Information and Communication Sciences, as well as reviews of scientific and professional monographic publications from the aforementioned fields. The structure of the Journal is divided into four thematic blocks. The first, certainly, in accordance with the primary scientific definition of the Journal, is the "Library-information System" where articles closely related to the information-library activity are published. The second block, in accordance with the nature and role of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, as the founder and publisher of the Journal, is entitled "Documentary Heritage" and, as a rule, contains articles on documentary-written cultural history and heritage, as well as articles on the library as a heritage institution of general importance for culture. The third thematic block entitled "Information and Services in the New Technological Environment", as a rule contains works that understand the library-information activity as a service activity dominantly from the perspective of technological development and implementation of new technologies as an imperative of the modern technocratic age. The fourth, and last block presents reviews of recent monographic publications that are thematically interesting and complementary to the interests of the Journal.

In the new issue of the journal *Bosniaca* you will find eleven articles divided into thematic blocks (three articles each belong to the blocks "Library-Information System" and "Information and Services in the New Technological Environment", while five articles belong to the block "Documentary heritage") and four reviews.

We hope that the new issue will respond to your intellectual demands and interests and enrich your knowledge and experience. We wish you a pleasant and useful reading.

Respectfully,

Ismet Ovčina, PhD
Editor-in-Chief

IFLA standardi, UNIMARC i COBISS sistem: značaj normativnih podataka

IFLA Standards, UNIMARC and COBISS System: the Importance of Authority Data

Branka Badovinac¹, Gordana Mazić²

Institut informacijskih znanosti (IZUM), Maribor, Slovenija / Institute of Information Science (IZUM), Maribor, Slovenia

¹ branka.badovinac@izum.si, ² gordana.mazic@izum.si

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 1. 9. 2022.

Prihvaćen / Accepted 3. 10. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne riječi / Keywords

COBISS.net, normativni podaci, normativna kontrola, standardi, UNIMARC

COBISS.net, authority data, authority control, standards, UNIMARC

Sažetak / Abstract

Bibliografska kontrola jedna je od nekolicine međunarodno visoko standardizovanih delatnosti. Opšte prihvaćen IFLA Library Reference Model (IFLA LRM) uticao je na izmenu brojnih drugih standarda u oblasti bibliografske kontrole. U tom okviru uticao je i na UNIMARC i ISBD, a na kongresu IFLA WLIC 2022. radna grupa za reviziju međunarodnih principa katalogizacije objavila je da analizira uvođenje termina "rad sa entitetima". U COBISS sistemu pomno se prate događanja u oblasti bibliografske kontrole i standarda koji su sa njom povezani. Prelazak u novi milenijum bacio je novo svetlo na organizaciju bibliografskih informacija postavivši u žižu interesovanja normativne podatke kao osnovni tvorbeni element novog pristupa obradi izvora bibliografskog univerzuma. Stoga, najpre treba analizirati stanje normativnih podataka u mreži COBISS.net koje može poslužiti kao polazište za koncept razvoja i saradnje između zemalja članica mreže COBISS.net.

Bibliographic control is one of the few internationally highly standardized activities. The generally accepted IFLA Library Reference Model (IFLA LRM) has influenced the modification of numerous other standards in the field of bibliographic control. In this context, also on UNIMARC and ISBD. Moreover, at the IFLA WLIC 2022 Congress, the working group for the revision of international cataloguing principles announced that it was analyzing the introduction of the term "work with entities". In the COBISS system, developments in the field of bibliographic control and standards related to it are closely monitored. The transition to the new millennium shed a new light on the organization of bibliographic information, placing in the focus of interest authority data as the basic building block of a new approach to managing the sources of the bibliographic universe. Therefore, first of all, the state of authority data in the COBISS.net network should be analyzed, which can serve as a starting point for development and cooperation between the member countries of the COBISS.net network also on this field.

1 Uvod

Bibliografska kontrola jedna je od nekolicine međunarodno visoko standardizovanih delatnosti. Zahvaljujući standardizaciji, razmenljivost bibliografskih podataka je visoka, a procesi automatizacije bibliotečke delatnosti lakši. Prelazak u novi milenijum bacio je novo svetlo na organizaciju bibliografskih informacija postavivši u žižu interesovanja normativne podatke kao osnovni tvorbeni element novog pristupa obradi izvora bibliografskog univerzuma.

U COBISS sistemu napravljeni su već neki koraci ka uvođenju savremene kataloške prakse. Tokom 2017. godine u bibliotečkom katalogu, odnosno u internetskoj aplikaciji COBISS+, izvedena je delimična tzv. "FRBRizacija" prema modelu *Funkcionalnih zahteva za bibliografske zapise* (2005)

1 Introduction

Bibliographic control is one of the few internationally highly standardized activities. Thanks to standardization, the exchangeability of bibliographic data is high, and the processes of automating the activities of libraries are easier. The transition to the new millennium has shed new light on the organization of bibliographic information, putting authority data in the focus of interest as the basic formation element of a new approach to processing the sources of the bibliographic universe.

In the COBISS system, some steps have already been taken toward the introduction of modern cataloguing practices. In 2017, in the library catalogue, i.e., web application COBISS+, according to the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) model *Functional Requirements for Bibliographic Records* (FRBR), a partial

(engl. *Functional Requirements for Bibliographic Records* – FRBR) Međunarodne federacije bibliotekarskih udruženja i institucija (IFLA). Analizom bibliografskih i normativnih zapisa koncipirani su algoritmi za grupisanje zapisa. Pokazalo se da je automatizovana metoda relativno upotrebljiva, ali u mnogo čemu i ograničena. Na osmišljavanje algoritama naročito je uticao nedostatak podataka kojima se mogu definisati entiteti i odnosi između njih (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

Normativni podaci su osnov za izvođenje normativne kontrole koja ima svoje prednosti kako za krajnje korisnike tako i za bibliotečke sisteme. U katalogizaciji kao sistemu upravljanja podacima normativna kontrola jedna je od metoda normiranja podataka. Normativne pristupne tačke, kojima se jednoobrazno identifikuju entiteti, ne samo da obezbeđuju veću doslednost podataka već omogućavaju i pregled odnosa s drugim oblicima istog podatka, tzv. varijantnih pristupnih tačaka, kao i relacije prema srodnim pristupnim tačkama. Time se obezbeđuje bolja identifikacija, kao i funkcija sakupljanja i istraživanja bibliotekarskih kataloga (Tominac, 2020).

Izrada normativnih zapisa izuzetno je zahtevan, dugotrajan i skup posao koji se isplati tek kada se katalog koristi, što je kod uzajamnih kataloga još važnije (Kanič, 1990). Istovremeno, normativna kontrola je jedan od načina racionalizacije postupaka, jer katalogizatori ne moraju ponovo da formiraju pojedinačne normativne pristupne tačke, ukoliko takva pristupna tačka već postoji u normativnoj datoteci (Wiederhold & Reeve, 2021). Najveća dodata vrednost samog koncepta COBISS sistema je međusobna saradnja koja može da se isplati i kod normativnih podataka.

Članak najpre predstavlja neke od ključnih tačaka IFLA standarda u odnosu na nove pristupe u katalogizaciji. Potom dolazi poglavlje koje sažima stanje u oblasti normativnih podataka i normativne kontrole u mreži nacionalnih sistema koji su uključeni u mrežu COBISS.net. Ovo poglavlje uključuje i jednostavnu SWOT analizu činilaca povezanih s normativnim podacima u mreži COBISS.net, a koja može poslužiti kao polazište za bolju saradnju sistemâ u mreži COBISS.net u ovoj oblasti.

2 Značaj IFLA standarda i UNIMARC-a

IFLA konsolidovani model za razvoj savremenih bibliografsko-informacionih sistema (*Library Reference model* – IFLA LRM) predstavlja konceptualni model entiteta i relacija koji nudi logičku strukturu bibliografskih informacija (Riva, Le Bœuf

so-called “FRBRization” was made. Algorithms for grouping records were conceived by analysing bibliographic and authority records. It turned out that the automated method is relatively usable, but also limited in many respects. The design of algorithms was particularly affected by the lack of data that could be used to define entities and the relationships between them (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

Authority data is the basis for performing authority control, which has its advantages both for end users and for library systems. In cataloguing as a data management system, authority control is one of the methods of data standardization. Authority access points, which uniformly identify entities, not only ensure greater data consistency, but also enable an overview of relationships with other forms of the same data, the so-called variant access points, as well as relations to related access points. This ensures better identification, as well as the function of collecting and researching library catalogues (Tominac, 2020).

Creating authority records is an extremely demanding, time-consuming, and expensive job that pays off only when the catalogue is used, which is even more significant with cooperative catalogues (Kanič, 1990). At the same time, authority control is one of the ways to rationalize procedures, because cataloguers do not have to create individual authority access points again, if such an access point already exists in the authority file (Wiederhold & Reeve, 2021). The greatest added value of the COBISS system concept itself is cordial cooperation, which can also pay off with authority data. The greatest added value of the COBISS system concept itself is cordial cooperation, which can also pay off with authority data. The article first presents some of the key points of the IFLA standard in relation to new approaches in cataloguing. Then comes the chapter that summarizes the situation in the field of authority data and authority control in the network of national systems that are included in the network COBISS.net. This chapter also includes a simple SWOT analysis of factors related to authority data in the network COBISS.net, which can serve as a starting point for better cooperation between systems in the network COBISS.net in this field.

2 The importance of IFLA standards and UNIMARC

IFLA *Library Reference Model* (IFLA LRM) represents a conceptual model of entities and relations that offers a logical structure of bibliographic information (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017). It is based on entities that are described by attributes and relations that connect these entities and place them in context. It is a general and abstract model that offers a framework within which information system designers can develop solutions and updates

& Žumer, 2017). Zasniva se na entitetima koji su opisani atributima i relacijama koje povezuju te entitete i postavljaju ih u kontekst. Reč je o opštem i apstraktnom modelu koji nudi okvir unutar kojeg projektanti informacionih sistema mogu da razvijaju rešenja i ažuriranja na osnovu specifičnih potreba pojedinačne zajednice biblioteka.

Uz novi konceptualni model IFLA LRM javlja se potreba za izmenu drugih IFLA standarda. Novi pristup razumevanju podataka otvorio je različite dileme koje prilikom izmene standarda moraju da se razreše. Stoga su u toku brojne diskusije i aktivnosti koje postupno uvode novitete. Na primer, radna grupa za reviziju ISBD standarda priprema usaglašavanje ISBD standarda sa nivoom manifestacije. Na kongresu IFLA WLIC 2022. radna grupa za reviziju Međunarodnih principa katalogizacije objavila je da analizira uvođenje izraza “rad s entitetima” u postojeći dokument *Statement of International Cataloguing Principles* (ICP) koji je objavljen 2017. godine.

Model IFLA LRM ne pretpostavlja kako će se podaci čuvati u određenom sistemu ili aplikaciji, stoga i ne pravi razliku između podataka koji su tradicionalno zavedeni u bibliografskim zapisima i normativnih zapisa. U modelu se, stoga, za obe vrste podataka koristi izraz bibliografske informacije. Međunarodni standard za sadržaj (*Resource Description & Access – RDA*), koji se iz navike zove kataloškim priručnikom, zapravo predstavlja “paket elemenata s podacima, smernicama i uputstvima za izradu metapodataka o bibliotečkoj građi i drugoj građi kulturne baštine...” (RDA Toolkit, 2022).

Na operativnom, odnosno praktičnom nivou, pojedinačni bibliotečki sistemi mogu da primene standarde za sadržaj na različite načine. Na primer, RDA predviđa četiri različita scenarija implementacije:

- Scenario A: Povezani otvoreni podaci (engl. *linked open data*)
- Scenario B: Relacioni podaci ili podaci usmereni na objekat (engl. *relational or object oriented data*)
- Scenario C: Bibliografski / normativni podaci (engl. *bibliographic / authority data*)
- Scenario D: Podaci nepovezanih datoteka (engl. *flat file data*) (RDA Toolkit, 2022).

U međunarodnom okruženju već se susreću primeri pilot-projekata “entitetifikacije”, tj. prelaska sa upravljanja zapisima na upravljanje entitetima, odnosno entitetima, a u skladu s tim i razvoj formata, editora itd. koji će podržavati infrastrukturu povezanih podataka (npr. BIBFRAME, OCLC Entity

based on the specific needs of individual library communities.

Along with the new IFLA LRM conceptual model, there is a need to change other IFLA standards. The new approach to understanding data has opened up various dilemmas that must be resolved when changing standards. Therefore, there are numerous discussions and activities that are gradually introducing novelties. For example, the working group for the revision of the ISBD standard prepares the harmonization of the ISBD standard with the manifestation level. At the IFLA WLIC 2022 congress, the working group for the revision of the International Cataloguing Principles announced that it is analysing the introduction of the term “working with entities” in the existing document *Statement of International Cataloguing Principles* (ICP), which was published in 2017.

The IFLA LRM model does not assume how the data will be stored in a specific system or application, therefore it does not distinguish between data traditionally recorded in bibliographic records and authority records. In the model, therefore, the term bibliographic information is used for both types of data. The international standard for content (*Resource Description & Access – RDA*), which is usually called a cataloguing manual, actually represents “a package of data elements, guidelines, and instructions for creating library and cultural heritage resource metadata...” (RDA Toolkit, 2022).

On an operational, or practical level, individual library systems can implement content standards in different ways. For example, the RDA foresees four different implementation scenarios:

- Scenario A: Linked open data
- Scenario B: Relational or object-oriented data
- Scenario C: Bibliographic/authority data
- Scenario D: Flat file data (RDA Toolkit, 2022).

In the international environment, there are already examples of “entity identification” pilot projects, i.e., the transition from record management to identity management, i.e., entities, and in accordance with this, the development of formats, editors, etc. that will support the infrastructure of linked data (e.g., BIBFRAME, OCLC Entity management). In practice, different ontological models are developed and applied, taking into account the needs, that is, the profiles of the application of standards for the content of an individual system.

And more often, one comes across those systems, that is, institutions, decided primarily for the so-called scenario “bibliographic/authority data”. At the same time, the greatest attention is paid to identity management, i.e., upgrading authority data with identifiers, such as ISNI, ORCID, etc. An identifier is a description for distinguishing things

management). U praksi se razvijaju i primenjuju različiti ontološki modeli, i to s obzirom na potrebe, odnosno profile primene standarda za sadržaj pojedinačnog sistema.

A češće se nailazi na to da su se sistemi, odnosno ustanove, odlučile prevashodno za tzv. scenario “*bibliografski / normativni podaci*”. Pritom, najveća pažnja se posvećuje upravljanju identitetima (engl. *identity management*), tj. nadogradnji normativnih podataka identifikatorima, kao što su ISNI, ORCID itd. Identifikator je oznaka za razlikovanje stvari u bibliografskom univerzumu. Efikasno informaciono upitivanje, odnosno pretraživanje informacija, zahteva da se predmet koji je opisan metapodacima identifikuje (Dunsire, 2022). Istovremeno se odvijaju projekti objavljivanja normativnih podataka i kontrolisanih rečnika na internetu koji su neophodni i za scenario povezanih otvorenih podataka.

Jedan od važnijih IFLA standarda je UNIMARC. UNIMARC potiče iz porodice MARC formata i još od 70-ih godina XX veka omogućava računarski čitljiv zapis strukturom koja odgovara elementima bibliografskog upisa. UNIMARC je zasnovan u skladu s načelima univerzalne bibliografske kontrole, jer je IFLA prepoznala značaj formata pri međunarodnoj razmeni podataka u svrhu smanjivanja troškova katalogizacije. Pod okriljem IFLE, razvoj UNIMARC formata zasnivao se na razumevanju jezičke, kulturne i drugih specifičnosti korisnika formata. Danas UNIMARC predstavlja skup četiri formata: bibliografski (UNIMARC/B), normativni (UNIMARC/A), klasiifikacioni (UNIMARC Classification) i format za podatke o fondu (UNIMARC/H) koje ustanove mogu da koriste neposredno ili kao osnov za pojedinačne varijante formata, npr. COMARC koji je razvijen za COBISS sistem (Brešar, 2004).

Od 1991. godine razvoj formata usmerava Stalni UNIMARC odbor (engl. *Permanent UNIMARC Committee* – PUC) koji je u strukturu IFLE sada umešten kao radna grupa. PUC u mandatu od 2021. do 2023. godine ima devet stalnih članova i dve stručne saradnice, odnosno mentorke, a odborom već više mandata predsedava predstavnica iz Instituta informacijskih znanosti (IZUM), mr Gordana Mazić.

Osnovna funkcija odbora je razvoj, održavanje i promocija formata. Najvažniji ciljevi su mogućnost prenosa UNIMARC podataka na semantički internet, primena konceptualnog modela FRBR, odnosno sada LRM, usklađivanje s izmenama ISBD, RDA i MARC21, kao i uvođenje standardnih i drugih identifikatora za upravljanje i pristup elektronskim publikacijama (Mazić, 2015).

in the bibliographic universe. Efficient retrieval of information, i.e., searching for information, requires that the entity described by the metadata be identified (Dunsire, 2022). At the same time, simultaneously performed projects, and publish authority data and controlled vocabularies on the Web, which are also necessary for the linked open data scenario.

One of the most important IFLA standards is UNIMARC. UNIMARC originates from the MARC format family and since the 70s of the 20th century has enabled a computer-readable record with a structure that corresponds to the elements of the bibliographic entry. UNIMARC was founded in accordance with the principles of universal bibliographic control, because IFLA recognized the importance of formats in the international exchange of data in order to reduce cataloguing costs. Under the umbrella of IFLA, the development of the UNIMARC format was based on an understanding of the linguistic, cultural, and other specificities of the users of the format. Today, UNIMARC presents a set of four formats: Bibliographic (UNIMARC/B), Authorities (UNIMARC/A), Classification format (UNIMARC Classification), and a format for holdings (UNIMARC/H) that institutions can use directly or as a basis for individual variants of the format, e.g., COMARC which was developed for the COBISS system (Brešar, 2004).

Since 1991, the development of the format has been directed by the Permanent UNIMARC Committee (PUC), which is now included in the IFLA structure as a working group. PUC in the mandate from 2021 to 2023 has nine permanent members and two expert associates, i.e., mentors, and the committee has been chaired by a representative from the Institute of Information Science, Gordana Mazić, MA, in more mandates.

The basic function of the board is the development, maintenance and promotion of the format. The most important goals are the possibility of transferring UNIMARC data to the Semantic Web, the application of the conceptual model FRBR, or now LRM, harmonization with changes to ISBD, RDA, and MARC21, as well as the introduction of standard and other identifiers for management and access to electronic publications. (Mazić, 2015).

The UNIMARC format is developed depending on the needs of the users of the format. This is how it is harmonized with the structure of the IFLA LRM model and the new regulations, and it is directed into a relational/object data structure. The UNIMARC format is, in fact, a well-granulated data schema, and the connection between the elements of the UNIMARC/B and UNIMARC/A formats ensures the conversion of unstructured bibliographic data into structured information. Some procedures for converting bibliographic records from MARC format to the entity-relational data model are al-

UNIMARC format se razvija u zavisnosti od potreba korisnika formata. Tako se i usklađuje sa strukturom modela IFLA LRM i novim pravilnicima te usmerava u relaciju / objektnu strukturu podataka. UNIMARC format je, naime, dobro granulisana shema podataka, a veza između elemenata UNIMARC/B i UNIMARC/A formata obezbeđuje pretvaranje nestrukturisanih bibliografskih podataka u strukturisane informacije. Neki postupci pretvaranja bibliografskih zapisa iz MARC formata u entitetsko-relacioni model podataka već su poznati, a moguće su i konverzije u formalizam svetske mreže.

Pored postojeće tzv. tradicionalne kataloške prakse, UNIMARC delimično već podržava tzv. entitetsku katalogizaciju koja se suštinski zasniva na normativnim podacima (Lecomte, 2021). Slika 1 prikazuje primer strukture UNIMARC formata s obzirom na osnovne entitete za opis bibliografskog izvora, tj. delo, ekspresije, manifestacije i jedinicu, koji su poznati i kao WEMI (engl. *Work, Expression, Manifestation, Item*) i koji su uključeni u novi model IFLA LRM.

Slika 1: Primer strukture UNIMARC formata s osnovnim entitetima dela, ekspresije, manifestacije i jedinice tzv. WEMI

Legenda: U/B = UNIMARC/B format za bibliografske podatke, U/A = UNIMARC/A format za normativne podatke, U/H = UNIMARC/H format za podatke o stanju fonda

Uprkos ovom polazištu, detaljne analize su pokazale da za nove standarde za sadržaj, tj. kataloške pravilnike, formate treba dodatno prilagoditi i nadograditi. U okviru radne grupe Stalnog UNIMARC odbora u poslednjem periodu razmatrani su opsežni predlozi dopuna, naročito UNIMARC/A formata za normativne podatke (slika 2). Usvojene dopune, koje su objavljene na internetskoj stranici Stalnog UNIMARC odbora, omogućavaju kreiranje normativnih zapisa za dela i izražajni oblik za većinu vrsta građe (UNIMARC Updates, 2021).

Od značajnijih novosti koje se trenutno pripremaju ističu se uvođenje koncepta jedinstvenog identifikatora izvora URI (odnosno verzija IRI) koji je

ready known, and conversions to the World Wide Web formalism are also possible.

In addition to the existing so-called traditional cataloguing practices, UNIMARC partially already supports the so-called entity cataloguing which is essentially based on authority data (Lecomte, 2021). Figure 1 shows an example of the structure of the UNIMARC format with regard to the basic entities for the description of a bibliographic source, i.e., Work, Expression, Manifestation, and Item, which are also known as WEMI and which are included in the new IFLA LRM model.

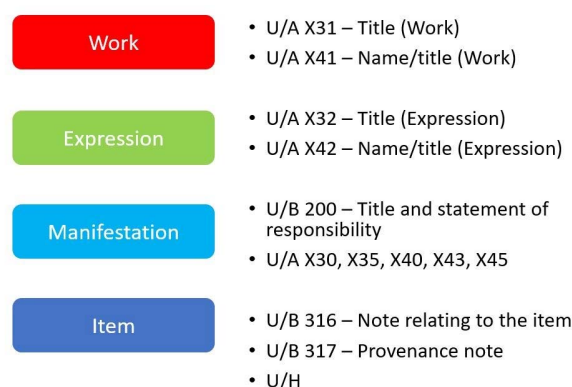

Figure 1: An example of the structure of the UNIMARC format with the basic entities of work, expression, manifestation, and item of the so-called WEMI

Legend: U/B = UNIMARC/B format for bibliographic data, U/A = UNIMARC/A format for authority data, U/H = UNIMARC/H format for holdings data

Despite this starting point, detailed analyses have shown that for new content standards, i.e., catalogue rules, the formats need to be further adapted and upgraded. In the framework of the working group of the Permanent UNIMARC Committee, in the last period, extensive proposals for updates, especially the UNIMARC/A format for authority data, were considered. (Figure 2). The adopted rules, which were published on the website of the Permanent UNIMARC Committee, enable the creation of authority records for works and expressions for most types of materials (UNIMARC Updates, 2021).

Among the more significant innovations that are currently being prepared, stands out the introduction of the concept of a unique source identifier URI (that is, the IRI version) which is unique at the global level and which will enable the interoperability of data on the Semantic Web. Currently, underway is a project to update the way of maintaining and updating data elements of the UNIMARC format as linked data in the *IFLA Namespaces* (<https://www.iflastandards.info/>). The UNIMARC Standing Committee will now focus on new LRM entities and relationships already adopted in RDA and other cataloguing standards based on IFLA LRM.

LRM ID	Entity	Attribute/Relationship	Name	UNIMARC Field	Name	Subfield/Ind/Pos	Comments
LRM-E2-A1	Work	Attribute	Category	A/608	Form or genre of work		RDA: "Category of work"
LRM-E2-A1	Work	Attribute	Category	A/140	CODED DATA FIELD: CONTENT AND FORM OF WORK		RDA: "Category of work" except for musical works (see A/128)
LRM-E2-A1	Work	Attribute	Category	A/128	CODED DATA FIELD: FORM OF MUSICAL WORK AND KEY OR MODE	\$a Form of musical work	For musical works only
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/101	LANGUAGE OF THE ENTITY	\$a when value of ind. 1 is "0"	
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/125	CODED DATA FIELD: INTENDED AUDIENCE	if value of ind. 1 is "0"	
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/127	CODED DATA FIELD: DURATION AND CAPTURE INFORMATION	\$a, if value of ind. 1 is "0"	
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/145	CODED DATA FIELD: CONTENT TYPE OF EXPRESSION	if value of ind. 1 is "0"	
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/146	CODED DATA FIELD: MEDIUM OF PERFORMANCE	if value of ind. 1 is "0"	
LRM-E2-A2	Work	Attribute	Representative Expression Attribute	A/147	CODED DATA FIELD: COLOUR AND SOUND CONTENT	if value of ind. 1 is "0"	
LRM-E3-A1	Expression	Attribute	Category	A/371	Note on expression	\$a Details on Sound Content	RDA: "sound content"
LRM-E3-A1	Expression	Attribute	Category	A/371	Note on expression	\$b Details on Colour Content	RDA: "Details on colour content"
LRM-E3-A1	Expression	Attribute	Category	A/147	CODED DATA FIELD: COLOUR AND SOUND CONTENT		RDA: "Colour content", "Sound"
LRM-E3-A1	Expression	Attribute	Category	A/145	CODED DATA FIELD: CONTENT TYPE OF EXPRESSION		RDA: "Content type"
LRM-E3-A1	Expression	Attribute	Category	A/105	CODED DATA FIELD: FORM OF NOTATION OF EXPRESSION		RDA: "Form of notation"
LRM-E3-A2	Expression	Attribute	Extent	A/127	CODED DATA FIELD: DURATION AND CAPTURE INFORMATION	\$a Duration	Other UNM updates may be necessary to accommodate duration for other types of contents: texts

Slika 2: Primer isečka analize elemenata IFLA LRM i formata UNIMARC 2021. godine (izvor: Dokumentacija Stalnog UNIMARC odbora, pripremio francuski UNIMARC odbor / Comité français UNIMARC – CFU)

Figure 2: Example of a snippet analysis of IFLA LRM elements and UNIMARC format in 2021 (source: Documentation of the Permanent UNIMARC Committee, prepared by the French UNIMARC Committee / Comité français UNIMARC – CFU)

unikatan na globalnom nivou i koji će omogućavati interoperabilnost podataka na semantičkom internetu. Upravo se odvija projekat ažuriranja načina održavanja i ažuriranja elemenata podataka UNIMARC formata kao povezanih podataka u IFLA imenskom prostoru *IFLA Namespaces* (<https://www.iflstandards.info/>). Stalni UNIMARC odbor sada će se usredsrediti na nove LRM entitete i odnose koji su već usvojeni u RDA i drugim katalogskim standardima koji se zasnivaju na IFLA LRM.

3 Normativne baze (podaci) i normativna kontrola u mreži COBISS.net

COBISS (kooperativni online bibliografski sistem i servisi) je model koji predstavlja platformu bibliotečko-informacionih sistema u Sloveniji (COBISS.SI), Srbiji (COBISS.SR), Severnoj Makedoniji (COBISS.MK), Bosni i Hercegovini (COBISS.BH, Republika Srpska – COBISS.RS), Crnoj Gori (COBISS.CG), Bugarskoj (COBISS.BG), Albaniji (COBISS.AL) i na Kosovu (COBISS.KS). Svi navedeni sistemi povezani su u regionalnu mrežu COBISS.net. Ciljevi projekta COBISS.net su, između ostalog, poboljšanje automatizacije biblioteka i harmonizacija pravila obrade bibliotečke građe s obzirom na međunarodne preporuke i standarde, kao i uspostavljanje kompatibilnih informacionih sistema istraživačke delatnosti (E-CRIS), čime se poboljšava korišćenje rezultata istraživačke delatnosti, a time podstiču inovacioni procesi te privredni i društveni razvoj u regionu (Šoštarčič, 2019).

Baze normativnih zapisa i normativna kontrola u mreži COBISS.net implementirane su u različitim periodima, a počeci zamisli datiraju još od kraja 90-ih godina XX veka. Prva normativna baza i uvođenje normativne kontrole za lična imena implementirana je u slovenački sistem 2003. godine (Seljak et

3 Authority databases (data) and authority control in the network COBISS.net

COBISS (Co-operative Online Bibliographic System and Services) is a model which represents library and information systems platform in Slovenia (COBISS.SI), Serbia (COBISS.SR), North Macedonia (COBISS.MK), Bosnia and Herzegovina (COBISS.BH, Republic of Srpska – COBISS.RS), Montenegro (COBISS.CG), Bulgaria (COBISS.BG), Albania (COBISS.AL) and Kosovo (COBISS.KS). All the mentioned systems are connected to the regional network COBISS.net. The goals of the COBISS.net project are, among other things, improving the automation of libraries and harmonizing the rules for processing library materials with regard to international recommendations and standards, as well as establishing compatible information systems for research activities (E-CRIS), which improves the use of the results of research activities, and thereby encouraging innovation processes and economic and social development in the region (Šoštarčič, 2019).

Databases of authority records and authority control in the network COBISS.net were implemented in different periods, and the beginnings of the idea date back to the end of the 90s of the 20th century. The first authority database and the introduction of authority control for personal names were implemented in the Slovenian system in 2003 (Seljak et al., 2004). Since then, awareness of authority data and authority control has been increasing.

Table 1 summarizes information on the types and number of authority records and the implementation of authority control in the individual national system of the network COBISS.net during the period 2021/2022. The data indicate that more than half of the nine national systems have at least one type of authority records and authority control. Authority control is mandatory for personal names that are associated with the described bibliographic source.

al., 2004). Od tada se svest o normativnim podacima i normativnoj kontroli povećava.

Tabela 1 sažima informacije o vrstama i broju normativnih zapisa i implementaciji normativne kontrole kod pojedinačnog nacionalnog sistema mreže COBISS.net tokom 2021/2022. godine. Podaci ukazuju na to da više od polovine od ukupno devet nacionalnih sistema ima barem jednu vrstu normativnih zapisa i normativnu kontrolu. Normativna kontrola je obavezna kod ličnih imena koja su povezana sa opisivanim bibliografskim izvorom.

Tabela 1: Normativne baze (zapisi) i normativna kontrola u mreži COBISS.net tokom 2021/2022. godine (izvor: Pokazatelji rasta i podaci bazâ od 18. 8. 2022. godine)

Table 1: Authority databases (records) and authority control in the network COBISS.net during the period of 2021/2022 (source: Growth indicators and databases data from August 18, 2022)

Sistem System	Normativni zapisi (baze) i br. zapisa / Authority records (databases (DB)) and no. of records	Normativna kontrola (stepen obaveznog povezivanja s bibliografskim zapisom) / Authority control (degree of mandatory linkage with the bibliographic record)
COBISS.SI	Lična imena (baza CONOR.SI) / Personal names (DB CONOR.SI) – 1.450.023* Nazivi korporacija (baza CONOR.SI) / Corporate names (DB CONOR.SI) – 20.858* Predmetne oznake (baza SGC) / Subject terms (DB SGC) – 66.678* <i>U toku projekat za dela / The project for works is in progress</i>	Lična imena (obavezno) / Personal names (mandatory) Nazivi korporacija (obavezno ako zapis postoji) / Corporate names (mandatory if the record exists) Predmetne oznake (izborna) / Subject terms (optional)
COBISS.BG	Lična imena (baza CONOR.BG) / Personal names (DB CONOR.BG) – 253.573** Predmetne oznake / Subject terms – 11.833*	Lična imena (obavezno) / Personal names (mandatory)
COBISS.SR	Lična imena (baza CONOR.SR) / Personal names (DB CONOR.SR) – 250.676** Nazivi korporacija (<i>trenutno se zapisi ne kreiraju</i>) / Corporate names (<i>currently no records are being created</i>)	Lična imena (obavezno) / Personal names (mandatory)
COBISS.AL	Lična imena (baza CONOR.AL) / Personal names (DB CONOR.AL) – 43.445** Nazivi korporacija (<i>trenutno se zapisi ne kreiraju</i>) / Corporate names (<i>currently no records are being created</i>)	Lična imena (obavezno) / Personal names (mandatory)
COBISS.KS	Lična imena (baza CONOR.KS) / Personal names (DB CONOR.KS) – 10.236* Nazivi korporacija (<i>trenutno se zapisi ne kreiraju</i>) / Corporate names (<i>currently no records are being created</i>)	Lična imena (obavezno) / Personal names (mandatory)
COBISS.CG	Lična imena (baza CONOR.CG) (<i>u redakciji</i>) / Personal names (DB CONOR.CG) (<i>redaction</i>)	/
COBISS.MK	<i>Početak projekta za lična imena / The beginning of the project for personal names</i>	/
COBISS.RS	<i>Početak projekta za lična imena / The beginning of the project for personal names</i>	/
COBISS.BH	/	/

* podaci pojedinačnih baza od 18. 8. 2022. godine / data of individual databases from August 18, 2022

** pokazatelji rasta tokom 2021. godine / growth indicators during 2021

Teoretski, svi IFLA LRM entiteti mogu biti normativni podaci. Model IFLA LRM uvodi 11 entiteta koji su opisani skupom atributa. Entiteti su postavljeni u međusobne relacije kojima dobijaju semantički kontekst. Usled nedostatka regulative za izradu metapodataka o bibliotečkoj građi u COBISS sistemu, ne može biti govora o radu s entitetima, već se u duhu ICP-a razvijaju normativni zapisi kao osnov za budući rad s entitetima. Okvirno poređenje s modelom IFLA LRM ukazuje na to da se nacionalni COBISS sistemi usredsređuju

In theory, all IFLA LRM entities can be authority data. The IFLA LRM model introduces 11 entities that are described by a set of attributes. Entities are placed in mutual relations that give them a semantic context. Due to the lack of regulations for the creation of metadata for the library materials in the COBISS system, there can be no talk of working with entities, but in the spirit of the ICP, authority records are being developed as a basis for future work with entities.

A tentative comparison with the IFLA LRM model indicates that the national COBISS systems focus particularly on the entity agent (LRM-E6), and especially on the subclass of persons (LRM-E7). An entity capable of deliberate actions, of being granted rights, and of being held accountable for its actions. A person is defined in the IFLA LRM as an individual human being (Riva, Le Boëuf & Žumer, 2017). Authority databases for names of persons are established in the systems COBISS.SI, COBISS.BG, COBISS.SR, COBISS.AL and COBISS.KS. There is relatively little data for the subclass col-

naročito na entitet agent (LRM-E6), a posebno potklasu osoba (LRM-E7). Agent je entitet koji može da izvodi namenske aktivnosti, ima prava i odgovoran je za svoje aktivnosti. Osoba je definisana u IFLA LRM kao individualno ljudsko biće (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017). Baze normativnih podataka za imena osoba uspostavljene su u sistemima COBISS.SI, COBISS.BG, COBISS.SR, COBISS.AL i COBISS.KS. Postoji relativno malo podataka za potklasu kolektivni agent (LRM-E8) u mreži COBISS.net, a zapisi se kreiraju samo u sistemu COBISS.SI. Normativne zapise za korporacije u sistemu COBISS.SI, inače, izrađuju samo katalogizatori s privilegijama, dok ostali katalogizatori unose pristupne tačke i varijantne oblike u bibliografski zapis (Kurnjek, 2018). Ovi se podaci koriste prilikom naknadnog ručnog kreiranja normativnih zapisa. Normativna kontrola je, stoga, obavezna samo kada zapis za naziv korporacije postoji u normativnoj bazi. U sistemima COBISS.SR, COBISS.AL i COBISS.KS imaju, inače, mogućnost kreiranja normativnih zapisa, ali ih iz različitih razloga trenutno još ne izrađuju.

Pregled stanja ukazuje i na to da u mreži COBISS.net ne postoje normativni podaci za dela. Delo je intelektualni ili umetnički sadržaj određene kreacije. Zahvaljujući entitetu delo (LRM-E2) (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017) u bibliografsko-informacionim sistemima razlikuje se intelektualni sadržaj od njenog nosioca, a krajnjem korisniku, između ostalog, omogućava se navigacija po srodnim ili drugačije povezanim delima. U Sloveniji se trenutno odvija projekat za normativnu bazu i normativnu kontrolu za dela. Tokom 2021. godine, s obzirom na zapise u uzajamnoj bazi podataka COBIB, izabrani su atributi iz IFLA LRM i izražajni oblici. Pripremljen je spisak relacija koje se mogu identifikovati u zapisima iz baze COBIB i spisak polja za maske za normativne zapise za dela i njihove izražajne oblike. Dopunjena su uputstva za konverziju s obzirom na RDA i UNIMARC, a određen je i model normativnih zapisa i predloga dopuna UNIMARC formata. Takođe, pripremljen je spisak za konverziju s obzirom na karakteristike dela. U pripremi je i program za izvođenje konverzije, analiza mogućnosti upotrebe algoritma za kreiranje inicijalnih zapisa uz katalogizaciju novih zapisa te nacrt integracije baze podataka za dela i njihov izražajni oblik u različite COBISS sisteme, COBISS+, SICRIS i nacionalni repozitorijum (*Letno poročilo o delu IZUM za leto 2021, 2022*).

S obzirom na modele, postavljanje predmetnih indeksa na operativnom nivou još uvek je relativno otvoreno pitanje, ali je jasno da sadržinski aspekt u

lective agent (LRM-E8) in the network COBISS.net, and records are created only in the system COBISS.SI. Authority records for the corporations in the COBISS.SI system are normally created only by cataloguers with privileges, while other cataloguers enter access points and variant forms in the bibliographic record (Kurnjek, 2018). This data is used during the retrospective manual creation of authority records. Authority control is, therefore, mandatory only when the record for the name of the corporation exists in the authority database. In the systems COBISS.SR, COBISS.AL and COBISS.KS, they have the possibility of creating authority records, but for various reasons, they are not currently creating them.

The overview of the situation also indicates that there are no authority data for works in the network COBISS.net. A work is the intellectual or artistic content of a distinct creation. Thanks to the entity Work (LRM-E2) (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017) in bibliographic and information systems, the intellectual content is distinguished from its carrier, and the end user, among other things, is enabled to navigate through related or otherwise related works. A project for an authority base and authority control for works is currently underway in Slovenia. During 2021, with regard to records in the cooperative database COBIB, attributes from IFLA LRM and expression forms were chosen. A list of relations that can be identified in records from the COBIB database and a list of fields for masks for authority records for works and their expression have been prepared. The instructions for conversion with regard to RDA and UNIMARC were amended, and a model of authority records and proposals for updates to the UNIMARC format were also determined. Also, a list was prepared for conversion with regard to the characteristics of the work. A program for performing the conversion, an analysis of the possibility of using the algorithm for creating initial records with the cataloguing of new records, and a draft of the integration of the database for works and their expression into various COBISS systems, COBISS+, SICRIS and the national repository are also being prepared. (*Letno poročilo o delu IZUM za leto 2021, 2022 / Annual report on the work of IZUM for 2021, 2022*).

With regard to the models, setting heading lists at the operational level is still a relatively open question, but it is clear that the content aspect in the new model, compared to existing cataloguing practices, plays a key role in user tasks and defining individual entities and relations between them. Subject access points and/or classification numbers for the work are essential access points according to the ICP and in IFLA LRM is defined as a relation with the superclass RES (LRM-R12). In addition to the IFLA

novom modelu, u poređenju s postojećim kataloškim praksama, ima ključnu ulogu kod korisničkih zadataka i definisanja pojedinačnih entiteta i relacija između njih. Sadržaj (engl. *subject*) i/ili klasifikaciona oznaka za delo suštinska je tačka prema ICP i u IFLA LRM definisan je kao relacija s natklasom RES (LRM-R12). Uz IFLA LRM entitet *thema* prethodnog modela *Functional Requirements for Subject Authority Data* (FRSAD) promenila je naziv u *res*, što na latinskom označava "stvar" (engl. *thing*). *Res* (LRM-E1) je najviši entitet u hijerarhiji te tako i natklasa svih drugih entiteta i nije ograničen samo na tematsku relaciju. Usled zahteva za bolje modeliranje aspekta vremena i mesta, IFLA LRM uvodi i nove entitete: mesto (LRM-E10) i vremenski raspon (LRM-E11) (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017).

U Sloveniji se tako nastavlja razvoj i nadograđuje predmetni indeks *Splošni geslovník COBISS.SI – SGC* (2022) koji je kao baza u COBISS.SI uključen 2018. godine, a normativna kontrola je omogućena 2021. godine. U SGC se trenutno nalazi osam različitih vrsta zapisa / pristupnih tačaka: tematska predmetna odrednica, žanrovi, fizičke karakteristike, geografski nazivi, lična imena, nazivi korporacija, porodična imena i jedinstveni naslovi. Bazu SGC čini već više od 66 hiljada normativnih zapisa, a između odrednica uspostavljeni su semantički odnosi u obliku širih, užih i srodnih izraza. Ovi izrazi, zajedno sa varijantnim oblicima imena i naziva, čine sintetičku strukturu predmetnog indeksa čime su odrednice postavljene u određeni kontekst iz kojeg se često vidi i upotreba kod predmetnog označavanja. U COBISS.SI sistemu svaka biblioteka bira da li će koristiti SGC kao dodatnu vrednost u bibliografskim zapisima. Za normativnu kontrolu neophodna je privilegija koju katalogizatori stižu na kursu (Zalokar, 2018).

I u bugarski sistem COBISS.BG instalirana je baza predmetnih oznaka koja je implementirana 2015. godine. Baza trenutno sadrži 11.833 zapisa za tematske predmetne odrednice (engl. *topical subject*), a normativna kontrola još nije implementirana.

3.1 SWOT analiza činilaca razvoja i saradnje u oblasti normativnih podataka

Kao polazište za mogućnosti razvoja i saradnje u oblasti normativnih podataka u mreži COBISS.net napravljena je analiza činilaca prema SWOT matrici (tabela 2) koja je praktičan alat za samovrednovanje i koja se obično koristi pre strateških odluka. SWOT analiza ima dva para činilaca: *prednosti* (S – *strengths*) i *slabosti* (W – *weaknesses*) te *prilike* (O

LRM entity *theme* of the previous model, *Functional Requirements for Subject Authority Data* (FRSAD) changed the name to *res*, which means "thing" in Latin. *Res* (LRM-E1) is the highest entity in the hierarchy and thus the superclass of all other entities and is not limited only to the thematic relation. Due to the demand for better modelling of aspects of time and place, IFLA LRM also introduces new entities: place (LRM-E10) and time-span (LRM-E11) (Riva, Le Bœuf & Žumer, 2017).

In Slovenia, the subject list index *Splošni geslovník COBISS.SI – SGC* (2022) / *A General List of Subject Headings COBISS.SI – SGC* (2022) continues to be developed and upgraded, which is included as a database in COBISS.SI in 2018, but authority control is enabled in 2021.

The SGC currently has eight different types of records/access points: Topical Heading, Genres, Physical Characteristics, Geographical Names, Personal Names, Corporation Names, Family Names, and Uniform Titles. The SGC database already consists of more than 66 thousand authority records, and semantic relations have been established between the broader, narrower, and related subject terms (access points). These terms, together with variant forms of forenames and names, form the synthetic structure of the subject heading list, whereby the headings are placed in a certain context, from which the use in subject designation is often seen. In the COBISS.SI system, each library chooses whether to use SGC as an added value in bibliographic records. For authority control, the credentials that cataloguers acquire on the course is necessary (Zalokar, 2018).

In the Bulgarian COBISS.BG system, a database of the subject heading list was also installed and implemented in 2015. The database currently contains 11,833 records for topical subjects, and authority control has not yet been implemented.

3.1 SWOT analysis of factors of development and cooperation in the field of authority data

As a starting point for opportunities for development and cooperation in the field of authority data in the network COBISS.net, an analysis of factors was made according to the SWOT matrix (table 2), which is a practical tool for self-evaluation and is usually used before strategic decisions. SWOT analysis has two pairs of factors: *S – strengths* and *W – weaknesses* and also *O – opportunities* and *T – threats*. *Strengths and weaknesses* include factors from the system's internal environment that the community can influence. The duality of *opportunities* and *threats* includes factors from the outside world on which there is usually no, or very little, influence. One of the advantages of the network COBISS.net in the first place is the importance of "union". The

Tabela 2: SWOT analiza ključnih činitelja razvoja normativnih zapisa (podataka) i baza u COBISS.net mreži
 Table 2: SWOT analysis of key factors in the development of authority records (data) and databases in the network COBISS.net

Prednosti (S) / Strengths (S) Zajednički format za podatke COMARC/A / Common format for COMARC/A data Zajedničko programsko okruženje / Common programming environment Iskustva s pripremom i implementacijom normativnih baza i normativne kontrole / Experiences with the preparation and implementation of authority databases and authority control Upotrebljivost podataka pri razvoju drugih usluga / Usability of data when developing other services	Slabosti (W) / Weaknesses (W) Mali broj normativnih baza i podataka / A small number of authority databases and data Dupliranje dela i podataka / Duplication of work and data Otvorena pitanja u katalogskoj praksi / Open questions in cataloguing practice
Prilike (O) / Opportunities (O) Praćenje tendencija u katalogizaciji i razvoj tehnologije / Monitoring trends in cataloguing and technology development Povezivanje sa širim okruženjem (dobijanje spoljašnjih izvora podataka) / Connecting to the wider environment (obtaining external data sources)	Pretnje (T) / Threats (T) Mala katalogska okruženja, jezici i pisma / Small catalogue environments, languages, and scripts Pravna regulativa i etičnost postupanja s osetljivim podacima / Legal regulation and ethical handling of sensitive data Finansijski i ljudski resursi / Financial and human resources

– *opportunities*) i *pretnje* (T – *threats*). *Prednosti* i *slabosti* obuhvataju činioce iz unutrašnjeg okruženja sistema na koje zajednica može uticati. Dvojac *prilike* i *pretnje* obuhvata činioce iz spoljašnjeg sveta na koje obično ne postoji, odnosno postoji veoma mali uticaj.

Od prednosti mreže COBISS.net svakako je na prvom mestu značaj “zajedničkog”. COBISS sistem ne obezbeđuje samo podršku za automatizaciju i racionalizaciju različitih procesa u biblioteci već i organizacioni model koji povezuje pojedinačne biblioteke u nacionalni bibliotečko-informacioni sistem sa zajedničkim katalogskim okvirom i zajedničkim alatima. Zajednički format za podatke COMARC omogućava i za normativne podatke suštinski lakšu razmenu i razumevanje podataka uprkos različitim katalogskim pravilnicima i praksama. *COMARC/A za normativne zapise* od 2018. godine suštinski je nadograđen, naročito novim elementima podataka. Format COMARC/A podržava rad sa 9 različitih vrsta normativnih pristupnih tačaka: lična imena, nazivi korporacija, više vrsta naslova, geografski pojmovi, teme, žanrovi itd. Za pomoć pri obradi građe u okviru sistema uzajamne katalogizacije pripremljene su maske za unos koje obuhvataju izbor polja i potpolja koja se najčešće koriste prilikom unosa određenog normativnog zapisa (COMARC/A, 2022).

Zajednički programski alat u ovom kontekstu omogućava niz funkcionalnosti i metoda koje povećavaju racionalizaciju katalogskog postupka i povećavaju kvalitet podataka (npr. programske kontrole). Na kraju, iskustva s pripremom i

COBISS system not only provides support for the automation and rationalization of various processes in the library, but also an organizational model that connects individual libraries into a national library-information system with a union catalogue framework and union tools. The union format for COMARC data also enables authority data to be substantially easier to exchange and understand despite different catalogue rules and practices. *COMARC/A for authority* records has been substantially upgraded since 2018, especially with new data elements. The COMARC/A format supports working with 9 different types of authority access points: personal names, corporate names, multiple types of titles, geographic terms, topics, genres, etc. To help with the processing of materials within the union cataloguing system, input masks have been prepared that include a selection of fields and subfields that are most often used when entering a specific authority record. (COMARC/A, 2022).

In this context, the union software tool enables a number of functionalities and methods that increase the rationalization of the cataloguing process and increase the quality of the data (e.g., program controls). Finally, experiences with the preparation and implementation of authority databases and authority control enable faster and easier transitions between individual systems. At this point, it should also be noted the cooperation on the Vif.org project with the result of Slovenian authority records update with the ISNI identifier and the VIAF control number (Krajnc Vobovnik, 2020). And the last point in this part “Usability of data when developing other services” is not a negligible advantage of authority

implementacijom normativnih baza podataka i normativne kontrole omogućavaju brže i lakše prelaskе između pojedinačnih sistema. Na ovom mestu treba istaći i saradnju na projektu Vial.org čiji je rezultat ažuriranje slovenačkih normativnih zapisa ISNI identifikatorom i Vial kontrolnim brojem (Krajnc Vobovnik, 2020). I poslednja tačka u ovom sklopu "Upotrebljivost podataka pri razvoju drugih servisa" nije zanemariva prednost normativnih podataka i normativne kontrole. U COBISS sistemima podaci se više puta koriste kod mnogih drugih COBISS servisa i aplikacija. U slovenačkom sistemu COBISS.SI, na primer, normativni podaci se koriste u shemi isplate bibliotečke naknade, u informacionom sistemu o istraživačkoj delatnosti (SICRIS) itd.

Na spisku činilaca slabosti trenutnog stanja u mreži COBISS.net na prvom mestu navedena je količina podataka. Većina članova mreže COBISS.net za sada ima jednu vrstu normativnih zapisa, a neki članovi su još u fazi početne pripreme za formiranje prve normativne baze. Potrebno je dalje razmisliti koji je stepen dupliranja rada i podataka. Trenutno ne postoji okvirna procena koliko se normativni podaci u različitim sistemima prekrivaju, ali sigurno je da se ova slabost odražava prevashodno u onim sistemima u kojima postoji zajedničko ili slično kulturno i istraživačko okruženje s drugim sistemom u mreži COBISS.net. Na kraju, svakako treba rešavati neka od otvorenih kataloških pitanja koja su povezana s formiranjem normativnih zapisa. Stoga se preporučuje da pojedinačne zajednice razmisle o viziji razvoja nacionalnog kataloškog pravilnika u svetlu novog modela za opis bibliotečkih izvora.

U COBISS sistemu pomno se prate događanja u oblasti bibliografske kontrole i standarda koji su sa njom povezani, što se u SWOT analizi svrstava u prilike. Praćenje tendencija u katalogizaciji i razvoju tehnologije omogućava određivanje prioriteta i racionalizaciju novih pristupa. Prate se i prezentacije projekata koji uključuju različite aspekte COBISS sistema. Na primer, prilikom osmišljavanja interfejsa prema LRM modelu vidi se i uloga normativnih podataka (Pauman Budanović & Žumer, 2022). Osim toga, sedište Stalnog UNIMARC odbora nalazi se već nekoliko godina u IZUM-u tako da se razvoj COMARC formata zasniva na bazičnom razumevanju i neposrednom pristupu najnovijim informacijama UNIMARC formata.

U prednosti spada i uključivanje podataka iz šireg ili užeg okruženja. U praksi je već došlo do nekoliko slučajeva ponovne upotrebe, premda je trenutno

data and authority control. In COBISS systems, data is repeatedly used in many other COBISS services and applications. In the Slovenian system, COBISS.SI, for example, authority data is used in the library fee payment scheme, in the Current Research Information System (SICRIS), etc.

On the list of factors of the weakness of the current situation in the network COBISS.net, in the first place, the amount of data is given. Most of the members of the network COBISS.net currently have one type of authority record, and some members are still in the phase of the initial preparation for the formation of the first authority database. It is necessary to think further about the degree of duplication of work and data. Currently, there is no rough assessment of how much authority data overlap in different systems, but it is certain that this weakness is reflected primarily in those systems in which there is a common or similar cultural and research environment with another system in the network COBISS.net. Finally, some of the open cataloguing issues related to the creation of authority records should definitely be resolved. Therefore, it is recommended that individual communities reflect on the vision of developing a national catalogue manual in light of the new model for the description of library resources.

In the COBISS system, developments in the field of bibliographic control and standards related to it are closely monitored, which in the SWOT analysis are classified as opportunities. Monitoring trends in cataloguing and technology development enables prioritization and rationalization of new approaches. Presentations of projects that include various aspects of the COBISS system are also followed. For example, when designing an interface according to the LRM model, the role of normative authority can also be seen (Pauman Budanović & Žumer, 2022). In addition, the main office of the Permanent UNIMARC Committee has been located in IZUM for several years, so the development of the COMARC format is based on a basic understanding and direct access to the latest information of the UNIMARC format.

The inclusion of data from a wider or narrower environment is also an advantage. In practice, several cases of reuse have already occurred, although it is currently limited to a few sources within an individual COBISS system. Open data tendencies indicate that similar communities, such as archives, museums, and other institutions in the field of culture and cultural heritage, will publish their data. In addition, the results of initiatives in the field of research activity are shown, where various projects of refining uniform and permanent identifiers for researchers and research institutions are taking place (e.g., ORCID, Crossref ROR, etc.).

ograničena na nekoliko izvora unutar pojedinačnog COBISS sistema. Tendencije otvorenih podataka ukazuju na to da će slične zajednice, kao što su arhivske, muzejske i druge ustanove iz oblasti kulture i kulturne baštine, objaviti svoje podatke. Takođe, pokazuju se i rezultati inicijativa iz oblasti istraživačke delatnosti gde se odvijaju različiti projekti doručivanja jednoobraznih i trajnih identifikatora za istraživače i istraživačke ustanove (npr. ORCID, Crossref ROR itd.).

Istovremeno, u sklop opasnosti mora da se stavi i aspekt crpenja podataka iz srodnih delatnosti. Bibliotečki sistemi u mreži COBISS.net čine deo okruženja manje raširenih jezika, stoga su mogućnosti za preuzimanje podataka domaćih i stranih ponuđača ograničene. Naročito izdavačko okruženje ima za sada loše strukturisane podatke ili nezgrapne sisteme podataka. Osim jezičke raznolikosti, mrežu COBISS.net odlikuje i raznolikost pisama. Različiti jezici i pisma pojedinačnog kataloškog okruženja mogu da predstavljaju konceptualno i tehničko ograničenje pri modeliranju normativnih baza i normativne kontrole (Tominac, 2020). Stoga, za kataloška okruženja u COBISS.net mreži manje ili više je značajno da obično kreiraju sopstvene normativne podatke, odnosno zapise koji imaju potencijal za razmenu unutar mreže COBISS.net. Osim toga, u kataloškoj struci povećava se svest o mogućnosti prikaza i pretraživanja na jeziku / pismu korisnika ili izvora (Riva, 2022). Stoga, raznolikost jezika i pisama u nacionalnim sistemima mreže COBISS.net može da bude i prilika. Istraživanje izvora u katalozima biblioteka može da se podrži normativnim podacima koji su na različitim jezicima i pismima.

U sklopu opasnosti treba uvažavati i (različite) pravne regulative koje se odnose na sakupljanje i postupanje s osetljivim podacima o ličnosti u svakom nacionalnom sistemu, kao i u celokupnoj mreži COBISS.net. To su prevashodno dileme o tome koji podaci mogu da se koriste za razlikovanje imenika, kao i koji podaci mogu da budu javno prikazani u odnosu na katalošku praksu. Stoga se preporučuje da se postojeće kataloške prakse pregledaju i na odgovarajući način postave u izmenjeni kontekst podataka o ličnosti. Takođe, treba razmisliti i o etičkom aspektu i transparentnosti kataloške prakse u odnosu prema normativnim podacima, što bi povećalo poverenje u bibliotečku delatnost i podatke koje sakuplja.

Opasnosti za koje ne postoji ili postoji veoma mali uticaj predstavljaju finansijski i ljudski resursi koje pojedinačne ustanove u okviru mreže COBISS.net

At the same time, the aspect of extracting data from related activities must also be included as part of the danger. Library systems in the network COBISS.net are part of the environment of less widespread languages, therefore the possibilities for downloading data from domestic and foreign providers are limited. In particular, the publishing environment currently has poorly structured data or clumsy data systems. In addition to language diversity, the network COBISS.net is also distinguished by the diversity of scripts. Different languages and scripts of an individual catalogue environment can represent conceptual and technical limitations when modelling authority databases and authority control (Tominac, 2020). Therefore, it is more or less significant for catalogue environments in the network COBISS.net that they usually create their own authority data, that is, records that have the potential for exchange within the network COBISS.net. In addition, the awareness of the possibility of displaying and searching in the language/script of the user or source is increasing in the catalogue profession (Riva, 2022). Therefore, the diversity of languages and scripts in the national systems of the network COBISS.net can also be an opportunity. Researching sources in library catalogues can be supported by authority data in different languages and scripts.

As part of the danger, (various) legal regulations related to the collection and handling of sensitive personal data in each national system, as well as in the entire network COBISS.net, should be respected. These are primarily dilemmas about which data can be used to distinguish namesakes, as well as which data can be publicly displayed in relation to catalogue practice. It is therefore recommended that existing cataloguing practices be reviewed and appropriately placed in the changed context of personal data. Also, one should consider the ethical aspect and transparency of catalogue practice in relation to n data, which would increase trust in the library activity and the data it collects.

Risks for which there is no or very little impact are represented by the financial and human resources that individual institutions within the network COBISS.net have at their disposal. The success and efficiency of the project of establishing authority databases and authority control are based on the financial feasibility and perseverance of the individual institution, but the advantages that authority records and authority control bring must not be forgotten. In 1990, Kanič wrote that "expert analysis shows positive effects of authority control" (Kanič, 1990). Larger projects, therefore, must be carefully planned and included in strategic documents that can ensure the success of the projects.

4 Conclusion

imaju na raspolaganju. Uspešnost i efikasnost projekta uspostavljanja normativnih baza i normativne kontrole zasnivaju se na finansijskoj izvodljivosti i istrajnosti pojedinačne ustanove, ali se pritom ne smeju zaboraviti prednosti koje normativni zapisi i normativna kontrola donose. Još 1990. godine Kanič je zapisao da “stručna analiza pokazuje pozitivne efekte normativne kontrole” (Kanič, 1990). Veći projekti, dakle, moraju se brižljivo planirati i uneti u strateške dokumente kojima može da se obezbedi uspešnost projekata.

4 Zaključak

“Rad s entitetima” postaje centralni pojam u razumevanju bibliografskih informacija. IFLA model i standardi osnovna su referentna polazišta za razvijanje bibliografsko-informacionih sistema i pravilnika. Standardi omogućavaju jednostavnije razumevanje podataka i jačaju međunarodnu razmenu koja donosi veću racionalizaciju kataloških postupaka. Razvoj UNIMARC formata, na kojem se zasniva i COMARC format koji se koristi u mreži COBISS.net, prati ovaj princip. O UNIMARC formatu brine Stalni UNIMARC odbor koji već nekoliko godina ima sedište u IZUM-u i tako predstavlja priliku za bolji uvid u razvoj savremenih međunarodnih kataloških pristupa.

Usled nedostatka regulative za izradu metapodataka o bibliotečkoj građi u COBISS sistemu, za sada ne može biti govora o radu na entitetima, odnosno entitetifikaciji, već se u duhu ICP-a razvijaju normativni zapisi kao osnov za budući rad s entitetima. Velika većina sistema u mreži COBISS.net već gradi barem bazu normativnih zapisa za lična imena, a implementirali su i normativnu kontrolu. Nekoliko sistema već izrađuje zapise i za druge vrste normativnih pristupnih tačaka, a ostali su još u početnim fazama uvođenja normativnih baza. Najviše normativnih zapisa nastaje i koristi se u COBISS.SI, a u drugim nacionalnim sistemima broj normativnih zapisa znatno je manji.

Uprkos prednostima koje normativni zapisi i normativna kontrola imaju za krajnje korisnike i bibliotečke sisteme, utvrđeno je da još uvek nije dovoljno etablirana u kataloškim postupcima. Nedovoljna posvećenost normativnim podacima u regionu Zapadnog Balkana mogla bi da postane opterećujući faktor za uključivanje bibliotečkih sistema iz regiona u savremene razvojne pravce bibliografske kontrole.

Ovakvi projekti su sasvim sigurno veoma zahtevni u vremenskom i finansijskom pogledu, a većina nacionalnih sistema mora tek da reši neka od otvorenih

“Working with entities” becomes a central concept in understanding bibliographic information. The IFLA model and standards are the basic reference points for developing bibliographic information systems and regulations. Standards enable a simpler understanding of data and strengthen international exchange, which brings greater rationalization of cataloguing procedures. The development of the UNIMARC format, on which the COMARC format used in the network COBISS.net is based, follows this principle. The UNIMARC format is managed by the Permanent UNIMARC Committee, which has been based in IZUM for several years and thus represents an opportunity for better insight into the development of contemporary international cataloguing approaches.

Due to the lack of regulations for the creation of library materials metadata in the COBISS system, for now, there can be no talk of work on entities, that is, entityfication, but in the spirit of ICP, authority records are being developed as a basis for future work with entities. The vast majority of systems in the network COBISS.net already build at least a database of authority records for personal names, and have also implemented authority control. Several systems already create records for other types of authority access points, while others are still in the initial stages of introducing authority databases. Most authority records are created and used in COBISS.SI, while in other national systems the number of authority records is significantly smaller.

Despite the advantages that authority records and authority control have for end users and library systems, it was determined that it is still not sufficiently established in cataloguing procedures. Insufficient dedication to authority data in the Western Balkans region could become a burdening factor for the inclusion of library systems from the region in contemporary development directions of bibliographic control.

Such projects are certainly very demanding in terms of time and finances, and most national systems have yet to resolve some of the open issues of cataloguing practice. In addition, it would be advisable to shed light on the legal and ethical aspects of dealing with sensitive data. The catalogue environments in the network COBISS.net are relatively small, and these environments have different languages and scripts. These environments also have limited opportunities to use data from related activities, although open data reuse projects are being strengthened. Despite this, all these limitations can also be an opportunity to put the development of authority databases and authority control in the strategy of developing catalogues and cataloguing in the perspective of the new conceptual model of IFLA LRM and other IFLA standards.

Also, consideration might be given to the possibil-

pitanja katalogske prakse. Osim toga, bilo bi preporučljivo da se osvetle i pravni i etički aspekti postupanja s osetljivim podacima. Katalogska okruženja u mreži COBISS.net relativno su mala, a ta okruženja imaju različite jezike i pisma. Ova okruženja imaju takođe ograničene mogućnosti korišćenja podataka iz srodnih delatnosti iako se jačaju projekti ponovne upotrebe otvorenih podataka. Uprkos tome, sva ova ograničenja mogu da budu i prilika da se razvoj normativnih baza i normativne kontrole stavi u strategiju razvoja kataloga i katalogizacije u perspektivi novog konceptualnog modela IFLA LRM i drugih IFLA standarda.

Trebalo bi takođe razmisliti o mogućnosti saradnje između pojedinačnih sistema, naročito između sistema i ustanova koje imaju isti jezik i/ili grade slične osnovne bibliotečke zbirke. SWOT analiza ukazuje na to da mreža COBISS.net ima dobre osnove za širenje saradnje i u oblasti normativnih podataka. Dosađanja iskustva i ustaljenost praksi razmene podataka u mreži COBISS.net najveća su dodata vrednost koju pojedinačni sistemi i ustanove mogu da iskoriste. U mreži COBISS.net već je ustaljena ponovna upotreba podataka. Statistika za period 2017–2021. pokazuje da su članovi mreže COBISS.net u tom razdoblju razmenili više od 311 hiljada bibliografskih zapisa, prosečno približno 60 hiljada zapisa godišnje, što je svakako podsticajan podatak.

ity of cooperation between individual systems, especially between systems and institutions that have the same language and/or build similar basic library collections. The SWOT analysis indicates that the network COBISS.net has good foundations for expanding cooperation in the field of authority data as well. Previous experiences and stability of data exchange practices in the network COBISS.net are the greatest added value that individual systems and institutions can use. Data reuse is already established in the network COBISS.net.

The statistics for the period 2017–2021 show that the members of the network COBISS.net exchanged more than 311 thousand bibliographic records during that period, an average of approximately 60 thousand records per year, which is certainly encouraging information.

Bibliografija / Bibliography

- Brešar, T. (2004). Primerjava formatov MARC21 – UNIMARC – COMARC. *Organizacija znanja*, 9(3), 105-112. <https://doi.org/10.3359/oz0403105>
- COMARC/A Format za normativne podatke. (2022). Maribor: IZUM.
- Dunsire, G. (2022). Bibliographic Control in the Fifth Information Age. *JLIS.it: Italian Journal of Library, Archives and Information Science*, 13(1). <https://doi.org/10.4403/jlis.it-12739>
- Funkcionalni zahtevi za bibliografske zapise: završni izveštaj. (2005). Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Kanič, I. (1990). Normativna kontrola in normativne datoteke. *Knjižnica*, 34(1-2), 1-7.
- Kazalci rasti, COBISS.Net v številkah. (2021). Maribor: IZUM. https://www.cobiss.net/doc/Statistike_2020_slo.pdf
- Krajnc Vobovnik, A. & Mazić, G. (2017). Združevanje bibliografskih zapisov v COBISS+: začetek novih katalogov v sistemih COBISS. *Knjižnica*, 61(1-2), 87-100. <https://knjiznica.zbds-zveza.si/knjiznica/article/view/6163>
- Krajnc Vobovnik, A. (2020). Ažuriranje zapisov v VIAF in priporočila za kakovostnejši prikaz slovenskih normativnih zapisov v VIAF. *Organizacija znanja*, 25(1-2), 5. <https://doi.org/10.3359/oz2025005>
- Kurnjek, B. (2018, 28. 9). Projekt Normativna kontrola za imena korporacij v sistemu COBISS.SI. Blog COBISS. <https://blog.cobiss.si/2018/09/28/normativna-korporacij/> (preuzeto 6. 9. 2022).
- Lecomte, H. (2021). *LRM/RDA/UNIMARC Harmonization: an Update #2, Presented and Discussed at RDA in Europe Meeting, Sept 14th 2021*. http://www.rda-rsc.org/sites/all/files/ABES_UNIMARCDA_Lecomte.pdf
- Letno poročilo o delu IZUM za leto 2021. (2022). Maribor: IZUM.
- Mazić, G. (2015). Stalni odbor UNIMARC: strateški cilji in aktivnosti. *Organizacija znanja*, 20(2), 75-77. <https://doi.org/10.3359/oz1502075>
- Pauman Budanovič, M. & Žumer, M. (2022). Implementacija modela LRM: konceptualna zasnova uporabniškega vmesnika za katalogizacijo. *Organizacija znanja*, 27(1-2). <https://doi.org/10.3359/oz2227001>
- Riva, P., Le Bœuf, P. & Žumer, M. (2017). *IFLA Library Reference Model: A Conceptual Model for Bibliographic Information*. Den Haag: IFLA. https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712.pdf
- Riva, P. (2022). The Multilingual Challenge in Bibliographic Description and Access, *JLIS.it: Italian Journal of Library, Archives and Information Science*, 13(1). <https://doi.org/10.4403/jlis.it-12737>
- RDA Toolkit. (2022). Chicago: ALA. <https://access.rda-toolkit.org/>
- Seljak, M. et al. (2004). Vzpostavitev normativne kontrole v knjižničnem informacijskem sistemu COBISS.SI, Slovenija. *Organizacija znanja*, 2(9), 37-46. <https://doi.org/10.3359/oz0402037>
- SGC – Splošni geslovník COBISS.SI. (2022). Maribor: IZUM. <https://www.cobiss.si/sgc/>
- Statement of International Cataloguing Principles (ICP). (2017). Den Haag: IFLA. https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/icp/icp_2016-en.pdf
- Šoštarič, D. (2019). O strateških ciljih Instituta informacijskih znanosti. *Organizacija znanja*, 24(1-2). <https://doi.org/10.3359/oz1924004>
- Tominac, A. (2020, 18. 2). Vzpostavljanje normativne kontrole v sistemu COBISS.net. Blog COBISS. <https://blog.cobiss.si/2020/02/18/vzpostavljanje-normativne-kontrole/>
- UNIMARC Updates. (2021). Den Haag: IFLA. <https://www.ifla.org/g/unimarc-rg/unimarc-updates/>
- Wiederhold, R. A. & Reeve, G. F. (2021). Authority Control Today: Principles, Practices, and Trends. *Cataloging & Classification Quarterly*, 59(2-3), 129-158.
- Zalokar, M. (2018, 23. 8.). Nov mejnik v razvoju normativne baze podatkov Splošni geslovník COBISS.SI (SGC). Blog COBISS. <https://blog.cobiss.si/2018/08/23/nov-mejnik-sgc/>

Biblioteka "Bora Stanković" u Vranju i pandemija KOVID-19

The Public Library "Bora Stanković" in Vranje and the COVID-19 Pandemic

Jasmina Knežević¹, Nebojša Antić²

Javna biblioteka "Bora Stanković" Vranje, Vranje, Srbija / Public library "Bora Stanković" in Vranje, Vranje, Serbia

¹ knezevic.jasmina71@gmail.com, ² antic_n@yahoo.com

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 26. 5. 2022.

Prihvaćen / Accepted 29. 7. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne riječi / Keywords

Biblioteka "Bora Stanković", pandemija, Biblionet 2020, digitalne platforme, onlajn časovi, biblioteke, bibliotekari

"Bora Stanković" Library, pandemic, Biblionet 2020, digital platforms, online classes, libraries, librarians

Sažetak / Abstract

Prethodne godine obeležene su izazovima nametnutim pandemijom kovid-19 i epidemiološkim merama koje su znatno otežavale regularno funkcionisanje svih segmenata našeg života i rada. Kako bi se ograničio prenos virusa i sačuvalo zdravlje ljudi, biblioteke širom sveta zatvorile su svoja vrata. Ono što se nije zaustavilo i ugasilo jeste pronalaženje načina da se sačuvaju korisnici i pružanje ključnih usluga nastavi. Bibliotekari su pojačali svoje aktivnosti i usredsredili se na svoju suštinsku ulogu da služe javnosti, ponašajući se odgovorno i pojačavajući svoju nepokolebljivu posvećenost da, više nego ikada, korisnicima omoguće infrastrukturu za otvoreni pristup informacijama, kolekcijama i ispune nove zahteve svoje zajednice. Cilj rada je da se sagleda položaj i funkcionisanje javnih biblioteka tokom pandemije koronavirusa, sa posebnim naglaskom na aktivnosti Biblioteke "Bora Stanković" u Vranju. Vranjski bibliotekari su se izborili sa novonastalim izazovima i, uprkos nezavidnoj situaciji, prilagodili svoje programe "novoj normalnosti", nastavili da pružaju svoje usluge i uspešno realizovali niz sadržaja, među kojima je svakako najznačajnije održavanje konferencije Biblionet 2020. u našem gradu.

The previous year was marked by the challenges imposed by the covid-19 pandemic and epidemiological measures that significantly hindered the regular functioning of all segments of our life and work. Libraries around the world have closed their doors to limit virus transmission and preserve human health. What hasn't stopped and shut down is finding ways to preserve users and provide key services. Librarians have strengthened and focused on their essential role of serving the public, acting responsibly and reinforcing their unwavering commitment to, more than ever, providing users with the infrastructure to openly access information, collections, and meet the new demands of their community. The aim of this paper is to look at the position and functioning of public libraries during the coronavirus pandemic, with special emphasis on the activities of the "Bora Stanković" Library in Vranje. Vranje librarians overcame the new challenges and, despite the unenviable situation, adjusted their programs to the "new normality", continued to provide their services, and successfully implemented content, among which the most important is certainly the implementation of the Biblionet 2020 in our city.

1 Uvod

Analizirajući ulogu savremene biblioteke na pragu 21. veka, Piter Brofi (2005, 241) opaža da će "najmoćnija biti uloga infomacionog posrednika unutar zajednice, tela koje razume i ume da se poistoveti sa zajednicom svojih korisnika, dobro poznaje univerzum informacija i njegovu organizaciju i istovremeno aktivno razvija i poboljšava mehanizme koji povezuju ta dva sveta". Čini se da apostrofirana uloga biblioteke kao infomacionog centra nikada nije imala veće uporište nego u poslednjih godinu dana, kada je pandemija koronavirusa nametnula ograničenja u našim

1 Introduction

By analyzing the role of modern libraries at the turn of the XXI century, Peter Brophy notices that the most crucial function of the library will be the one of an information mediator within the community. The library will be the institution that understands and identifies itself with the community of its members. It also comprehends the universe of information and its organization, thus developing and improving the mechanisms which connect those two worlds (Brophy 2005, 241). It seems that the highlighted role of the library as an information center became a particularly firm stronghold the last

životima. Transformacije, novi trendovi u načinu rada i radnim odnosima, adaptacija na novonastale životne i radne okolnosti nisu zaobišteni bibliotečko-informacionu delatnost. Neophodno je bilo da se brзом reorganizacijom, ozbiljnim angažovanjem rukovodilaca i odgovornim ponašanjem zaposlenih iznađu alternativna i inovativna rešenja za očuvanje veza sa svojim korisnicima i načini da se uspešno plasiraju sadržaji i kolekcije u virtuelnom svetu. To je značilo kreirati virtuelne programe, fokusirati se na promociju digitalnih resursa i implementirati ih pružajući javni pristup tehnologijama, svakako bez komercijalizacije. Biblioteke i bibliotekari su dali solidan odgovor na krizu i trenutne društvene okolnosti, u kojima je prioritet sačuvati zdravlje ljudi i potvrdili su svoju nezaobilaznu kulturnu i obrazovnu ulogu u diseminaciji i eksploataciji informacija i znanja te odlučno nastavili sa svojom primarnom misijom: pružanje usluga građanima koji traže znanje, mogućnosti učenja i veze sa informacijama.

2 Rad Biblioteke „Bora Stanković“ u izmenjenim okolnostima

Nakon proglašenja globalne pandemije koronavirusa i uvođenja vanrednog stanja u našoj zemlji, u cilju kontrole širenja virusa 15. marta 2020. godine usvojene su dve Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja, kojima se uvode određena ograničenja na slobodu kretanja građana. Prva Uredba bila je opšteg karaktera i odnosila se na, primera radi, zabranu svih okupljanja u zatvorenom prostoru i odlaganje izbornih radnji. Druga Uredba se specifično odnosila na organizovanje rada poslodavaca za vreme vanrednog stanja, a obe su objavljene u Službenom Glasniku RS broj 31/2020. (Otvorena vrata pravosuđa 2020). Ključni instrument u sprečavanju širenja zaraze je fizička distanca i sve mere su se, u svojoj osnovi, zasnivale na smanjenju kretanja i međusobnog kontakta građana. To je proizvelo direktne promene u životima svih ljudi, a naročito zaposlenih i poslodavaca koji su se našli u potpuno novoj situaciji. Uredba o organizaciji rada poslodavaca za vreme vanrednog stanja propisala je da su poslodavci dužni da omoguće zaposlenima obavljanje poslova van prostorija poslodavca, odnosno rad od kuće u svim situacijama u kojima je to moguće. U skladu sa novim propisima, većina biblioteka u Srbiji, obustavila je rad sa korisnicima i svoje funkcionisanje prilagodila novonastaloj situaciji, vodeći računa o zdravstvenoj bezbednosti zaposlenih, ali i korisničke populacije. Iako Biblioteka za vreme

year when the pandemic caused many restrictions in our lives. Many changes have influenced the library and information areas, such as transformations, new tendencies in doing business and business relations, and the adaptation to new life and work circumstances. Finding alternative and innovative solutions was essential to maintain the relationship with library users. The same refers to launching content and collections in the virtual world. For this purpose, a few conditions were fulfilled, such as the reorganization, a serious approach of the management, and a responsible attitude of the employees. This meant creating virtual programs and concentrating on promoting digital resources and their implementation by enabling public access to the information technologies, without commercialization. Libraries and librarians acted reasonably and professionally in the state of the crisis and current social situation. Their priority was to save people's health. They confirmed their crucial cultural and educational role in the dissemination and exploitation of information and knowledge by accomplishing their mission – providing adequate services for the residents in search of knowledge, educational opportunities, and information connections.

2 Activities of the “Bora Stanković” Library in Changed Circumstances

Following the proclamations of the global pandemic and the emergency state in our country, issued on March 15, 2020, Serbian authorities officially enforced two Regulations of the Measures in the State of Emergency. These Regulations introduced certain restrictions on the freedom of movement, aiming at controlling the spread of the virus. The first Regulation was general and referred to banning social gatherings indoors and postponing the elections. Another Regulation was more specific as it referred to the organization of work of employers in a state of emergency, published in Službeni Glasnik RS, issue 21/2020 (Otvorena vrata pravosuđa 2020). The key instrument in preventing the virus infection is a physical distance. Therefore, all the official measures focused on decreasing the level of movement and social and physical contact among citizens. Consequently, this led to immediate changes in people's lives, especially in the lives of employees and employers. Namely, this was a completely new situation for them. According to the Regulation of Organizing the Work in the State of Emergency, employers are responsible for enabling

trajanja vanrednog stanja nije bila mesto susreta sa korisnicima, proces rada u prostoru vranjske biblioteke nije se ni u jednom trenutku potpuno prekidao. Transferom značajnog dela aktivnosti na digitalne platforme, putem kojih su realizovani raznovrsni bibliotečko-informacioni sadržaji, očuvani su kontakti sa korisnicima, saradnicima, kolegama i uspostavljeni novi načini rada i komunikacije. Bibliotekari su se potrudili da na najbolji mogući način, koordinisano, jedinstveno i efikasno odgovore na novonastale okolnosti (Knežević 2020).

Biblioteka "Bora Stanković" je od početka vanrednog stanja neprekidno radila sa skraćenim radim vremenom, uz upućivanje ugroženih kategorija zaposlenih na rad od kuće i uz redukciju rada sa korisnicima, poštujući sve preporuke nadležnih organa. Rad sa korisnicima je bio obustavljen, ali on čini samo jedan segment bibliotečkog poslovanja, dok su mnoge druge aktivnosti nastavljene, poput rada na inventarisanju, katalogizaciji, rashodu ili reviziji bibliotečko-informacione građe, uređivanju i reorganizaciji fondova, obavljanja matičnih poslova u segmentima komunikacije i pružanja neophodnih informacija javnim i školskim bibliotekama, rada na novoj elektronskoj MBS Bazi, onlajn prosleđivanja anketa bibliotekama u nadležnosti i davanja uputstva za njihovo popunjavanje. Korisnici biblioteka su sve vreme mogli da putem telefona, elektronske pošte ili preko društvenih mreža kontaktiraju ustanove i dobijaju informacije, produže rok za pozajmicu ili koriste građu dostupnu u elektronskom obliku.

Pozajmljivanje monografskih i serijskih publikacija u našem informativno-pozajmnom sistemu je automatizovano. Preko 65.000 naslova naše Biblioteke je uneto u katalog u okviru sistema COBISS. Korisnici mogu sami, od kuće, da urade jednostavnije pretrage (po autoru ili naslovu), dok im je za komplikovanije pretraživanje (po kompleksnijim parametrima) ipak neophodna pomoć bibliotekara. Tokom pandemije nastavili smo praksu onlajn rezervacije knjiga, tako da su članovi biblioteke, pored direktnog naručivanja, knjige mogli da naruče i putem mejla ili telefonskog poziva, dobiju obaveštenje iz biblioteke da je građa slobodna i dođu po nju u zakazano vreme, bez zadržavanja u prostorijama Biblioteke. Ovom praksom proces preuzimanja knjiga bio je ubrzan i bezbedniji. Bibliotekari su se trudili da svojim stalnim članovima izađu u susret i olakšaju put do željene literature za vreme trajanja protivpandemijskih mera. Primećena je povećana zainteresovanost za knjige poput Pekićevog "Besnila", "Ljubav u doba kolere" Gabrijela Garsije Markesa i "Kuge" Albera Kamija. Navedeni naslovi

their employees to do their tasks out of employers' premises – homes or wherever possible. In line with the new regulations, most of the libraries in Serbia discontinued the work with their members. At the same time, they adjusted their work to the emerging situation, thus taking care of the health condition of their employees and users.

Although it was not the meeting point for its users during the state of emergency, the working process within the premises of the Vranje Library never entirely ceased. The transfer of the majority of activities on digital platforms, where a variety of the library and IT content was realized, resulted in maintaining contact with the users, collaborators, and colleagues. In other words, new ways of working and communicating were established. The librarians did their best to respond to the circumstances, by relying on their coordination, unity, and effectiveness (Knežević 2020).

During the state of emergency, the Public Library "Bora Stanković" organized part-time work. The library workers in COVID-19 risk groups did their tasks from their homes. The activities with library members were reduced, following the recommendations of the institutions in charge. There was practically no physical contact with the members, but that is only one segment of the Library business. Other activities were also carried out, such as taking an inventory, cataloging, dismantling, or revising the Library and IT materials, ordering and reorganizing Library collections, and doing other main tasks in communication. The Library was providing necessary information to the public and school libraries. It was also working on the new MBS, forwarding surveys to other libraries, and giving instructions on completing those surveys. All the time library members communicated with the Library via phone, email, or social media. They could receive information about extending the deadline for returning books or using the accessible e-material.

Borrowing monographs and other serial publications in our system for sharable information is automated. We have catalogued around 65000 books in the COBISS system. The library members can conduct less complex searches at home (using the name of the author or title of a book), and more complicated searches (more complex parameters) require the specialized assistance of the librarians. During the pandemic, we proceeded with online book reservations, so that the library members could order books by email or phone, apart from the in-person ordering. They were informed about the books at

doživljavaju novi nalet popularnosti usred pandemije, iako se jedina sličnost sa “novom normalnošću” može naći samo u naslovu knjige. Knjige i kultura još jednom su nesumnjivo dokazale da imaju blagotvoran uticaj na duh ljudi u kriznim vremenima i “predstavljaju najsigurnija uporišta, najpouzdanije tačke oslonca, najbolja i najprimenjivija rešenja i za pojedinca i za čitavo društvo” (Политика, 2020). Kvantitativni podaci govore da su građani Vranja i okoline kada je najsigurnije bilo ostati kod kuće i što manje se kretati i družiti, sve više pronalazili zabavu u čitanju. Broj članova se znatno menjao tokom trajanja pandemije. U 2019. je bilo 6.111 novih članova (Јавна библиотека Врање, 2020), u 2020. godini 6.112 (Јавна библиотека Врање, 2021), dok se u 2021. godini beleži znatno povećanje broja članova – 6.561 (Јавна библиотека Врање, 2022).

Vanredno stanje je ukinuto 6. maja 2020, ali vanredna situacija je ostala na snazi. Ostale su i sve mere, ili bar većina njih, i preporuke donete u prethodnom periodu. Zaposleni i korisnici su se vratili u svoje biblioteke. Nastavili smo da držimo distancu, nosimo maske i rukavice. Pleksiglasom smo pregradili prilaz knjižnom fondu, te on više nije bio slobodno dostupan. Korisnici nisu mogli slobodno razgledati fond i šetati između polica. Knjige su se preuzimale i ostavljale na pultovima koji su postavljeni prvog dana nakon što je vanredno stanje ukinuto. Razvijena je nova rutina prilikom pozajmljivanja i vraćanja knjiga. Vraćene knjige su se odlagale na 72 sata, zatim dezinfikovale i tek tada ulagale na police, pridržavajući se svih epidemioloških mera tokom postupka. Takođe, u čitaonicama je bio ograničen broj korisnika. U Biblioteci “Bora Stanković” postoje dve čitaonice (stručna čitaonica i čitaonica periodike) u kojima je istovremeno moglo da boravi po pet korisnika. “Formalno vanredno stanje je ukinuto, ali ono je suštinski nastavilo da bude vanredno.” (Милуновић, 2020, 42) Rad u skladu sa preporukama je i do današnjeg dana aktuelan. Protivepidemijske mere nisu sasvim ukinute, već su svedene na snažnu preporuku.

3 Prelazak na onlajn sferu

Delatnost Biblioteke u Vranju se u najvećoj meri oslanja na neposredan kontakt sa članovima, što je praktično bilo onemogućeno na samom startu pandemije, u martu 2020. godine. Ova činjenica je prozurokovala tektonske poremećaje u načinu pružanja usluga Biblioteke “Bora Stanković” u Vranju. Skoro sve aktivnosti Biblioteke morale su iz fizičkog prostora da pređu u virtuelni, internetski prostor i to ko-

their disposal so that they could come and take them at an assigned time, without staying longer within the Library premises. As a result, this process of borrowing books has become more efficient and safer. Librarians made efforts to facilitate this process of accessing desired literature for the regular library members during anti-pandemic measures. It was noticed that the following books were frequently borrowed: *Besnilo* by Borislav Pekić, *Love in the Time of Cholera* by Gabriel Garcia Marques, and *The Plague* by Albert Camus. These books reached a new level of popularity during the pandemic, even though the only similarity with “the new normalcy” refers to the titles themselves. Books and culture have again demonstrated their beneficial influence on the human spirit in times of crisis, “presenting the safest shelters, the most reliable points, the best and the most applicable solutions for an individual and the whole society.” (Politika, 2020)

The quantitative data indicated that the citizens of Vranje and its surroundings were diverting themselves by reading books on the days and months they had to stay home. The number of members was drastically changeable during this period of the pandemic. In 2019 there were 6 111 new library members (Јавна библиотека Vranje, 2020) while in 2020 there were 6 112 new members (Јавна библиотека Vranje, 2021). In 2021 there was a significant increase of 6 561 new library members (Јавна библиотека Vranje, 2022).

The state of emergency terminated on May 6, 2020. However, the situation of emergency was still in effect. Most of the regulations, measures, and recommendations were still in force. The employees and library users returned to their libraries. We continued to keep a proper physical distance and wear masks and appropriate gloves. The library counters were equipped with plexiglass so that the users do not have direct physical access to the library books and various publications as before COVID-19. The users could not walk around the bookshelves and look at the content. The books would be taken and returned on the previously mentioned counters, installed on the first day after the termination of the state of emergency. A new routine of borrowing books has established new rules. After returning, the books are put aside for the next 72 hours. Following their disinfection, they would be put back on the bookshelves, according to the assigned epidemiological measures for the procedure. The number of users in reading rooms was also limited. There are two reading rooms in the “Bora Stanković” Library (rooms for professional content and periodicals).

rišćenjem zvanične veb-stranice i društvenih mreža, koje su globalno najrašireniji komunikacijski alat. Putem socijalnih mreža biblioteka ima priliku da ostvari kontakte i sa onim osobama koji nisu njeni članovi, a pokazalo se i da su vrlo praktične za kreiranje interaktivnih usluga u virtuelnom svetu, kao što su recimo preporuke knjiga za čitanje i diskusije o nekom konkretnom delu. Prelazak na onlajn sferu predstavlja novu dimenziju rada i unos dinamike u pružanju tradicionalnih bibliotečkih usluga, ali i svojevrstan izazov s obzirom na to da nisu postojali dovoljni onlajn kapaciteti za ovakav poduhvat. To se pre svega odnosi na nepostojanje razvijene onlajn platforme za direktnu komunikaciju sa članovima i činjenicu da su se bibliotekari morali oslanjati na korišćenje društvenih mreža i korespondenciju putem elektronske pošte. I pored toga što Biblioteka ima svoj veb-sajt, nije bilo moguće da se putem njega dopre do svih članova biblioteke, jer oni nisu stekli naviku da ga redovno posećuju. Zbog toga je odlučeno da se akcenat stavi na Fejsbuk (Facebook), jednu od najpopularnijih društvenih mreža u Srbiji. Zvanična Fejsbuk stranica Biblioteke "Bora Stanković"¹ ima 2.350 pratilaca, što praktično znači da gotovo polovina ukupnih članova prati svoju biblioteku na Fejsbuku. Svaka objava na stranici u proseku dopre do 500 osoba, što je bio glavni motiv za korišćenje ove društvene mreže za komunikaciju sa članovima. Na Fejsbuk stranici su pre svega plasirana obaveštenja vezana za rad Biblioteke u uslovima pandemije kovida, informacije o različitim bibliotečkim onlajn resursima i pretraživim korpusima digitalnih sadržaja, davane preporuke za čitanje članovima i drugim onlajn posetiocima, istaknuti svi značajni datumi vezani za bibliotekarstvo i književnost (Svetski dan poezije, Međunarodni dan dečje knjige, Dan stradanja NBS, Svetski dan knjige i autorskih prava itd.), podeljene su veze prema različitim zanimljivim emisijama iz kulture (pre svega u oblasti književnosti), korisnici su obaveštavani da ne brinu zbog neblagovremenog vraćanja pozajmljene građe jer se naknada neće naplaćivati za vreme trajanja vanrednog stanja, promovisani su popularni blogovi koje uređuju bibliotekari iz Srbije.

Za razliku od tradicionalnih pristupa, po kojima je član primarno čitalac, u alternativnom, relativno novom pristupu on postaje komentator i kritičar, onaj koji vrednuje, deli iskustva, preporučuje. Biblioteka i bibliotekari nisu dopustili da ih pandemijska kriza spreči u obavljanju svog posla i u promovisanju bibliotečkog poslovanja.

The total number of people in both of them was 5. "The state of emergency was officially over, but actually it continued to exist in its essence." (Milutinović 2020, 42). The library activities have been synchronized with the official recommendation ever since. Anti-epidemiological measures are still in function as they have the status of strong advice.

3 The Online Sphere Transition

The activity of the Vranje Library mainly relies on direct contact with its members. However, this was impossible at the start of the pandemic in March 2020. This fact has caused tectonic changes in its principles of offering its services. Almost all the activities had to be transferred from the physical space into a virtual reality (the Internet space) by using the official web page and social media, known as the globally most expanded communication tool. Thanks to social media, the Library has had an opportunity to make contact with people who are not its members. It turned out that social media can be practical in creating interactive services in the virtual world, for instance, book recommendations and discussions over the works of writers. The online sphere transition presents a new dimension in library activities and the inclusion of dynamics in providing traditional library services. Yet, it is a peculiar challenge, considering the previous lack of online capacities for this endeavor. This issue particularly referred to the non-existence of a developed online platform for direct communication with library users. There is a fact that librarians had to rely on social networking sites and email correspondence. Even though the Library has its website, it was impossible to reach all the library members as they did not get used to visiting the site. Therefore, the focus was on the Library's Facebook page, as Facebook is one of the most popular social networks in Serbia. The official Facebook page of the Public Library "Bora Stanković" has 2350 followers, which is half of the total number of Library members. Every post on the Facebook page reaches 500 people on average, which was the main reason for using this social networking site for communication with Library users. The Library Facebook page was primarily used for announcements about the working hours of the Library during the pandemic. Then, there were various pieces of information on different online library resources and other digital corpora. Additionally, the posts included book recommendations for members and other on-

¹ <https://www.facebook.com/bibvr>

¹ <https://www.facebook.com/bibvr>

4 Primer dobre prakse: Odeljenje američkog kutka

Odeljenje Biblioteke koje je od svog formiranja 2005. godine uvek prednjačilo u pružanju inovativnih formata, kreativnih sadržaja i aktivnosti svojim korisnicima jeste Odeljenje američkog kutka. Pre početka pandemije, u 2019. godini Američki kutak je organizovao i do 150 različitih programa godišnje: konverzijske programe na engleskom jeziku, predavanja američkih profesora, umetnika i službenika Ambasade SAD, kreativne radionice, projekcije filmova sa diskusijom, radionice o preduzetništvu, kurseve engleskog jezika (Јавна библиотека Врање, 2020). Sve ove aktivnosti su od početka marta 2020. godine morale preći u onlajn sferu. S obzirom na to da navedene aktivnosti podrazumevaju direktan kontakt sa korisnicima, bilo je neophodno koristiti odgovarajuću onlajn platformu. Bibliotekari su bili pred dilemom za koju se odlučiti. Platforma je pre svega morala biti besplatna i pouzdana. Prvi izbor je bio Gugl hangouts (*Google Hangouts*), koji se pokazao kao vrlo dobar, pre svega kod konverzijskih programa kao što je Book Club – čitanje i diskusija na engleskom jeziku o kratkim pričama, pesmama ili esejima. Međutim, problem je nastao kod programa kod kojih je bilo potrebe koristiti tablu za pisanje kao što su Bell+ – časovi engleskog jezika ili obuka iz oblasti medijske pismenosti. Za ovu vrstu aktivnosti korišćena je platforma Zum (*Zoom*), koja nudi tablu, ali je, sa druge strane, ograničena vremenski na 40 minuta, tako da jedan čas nije mogao da traje duže od toga. Aktivnosti su promovisane na Fejsbuk stranici Američkog kutka,² Biblioteke, kao i elektronskom poštom. Sve ovo je rezultiralo znatnim ublažavanjem posledica pandemije kovid-19, kada je reč o broju aktivnosti i učesnika u programima 2020/21. godine. Naime u 2020. godini Američki kutak je organizovao 108 programa (54 manje u odnosu na prethodnu godinu), dok se u 2021. godini taj broj povećava i iznosi 143. Svi ovi programi su održani putem onlajn platformi, a to su uglavnom bili konverzijski programi na engleskom jeziku, zatim radionice za medijsku pismenost, kao i kreativne radionice za osnovce. Takođe su 4 grupe polaznika besplatno pohađale kurseve engleskog jezika, ukupno oko 50 ljudi (50 manje u odnosu na 2019. godinu). Ukupan broj učesnika u programima Američkog kutka u 2020. bio je 523 (617 manje u odnosu na 2019. godinu), a u 2021. godini 632. Posledice pandemije koronavirusa vidljivo su se odrazile na broj konzumenata plasiranih sadržaja, ali je Biblioteka dobila novu, redizajniranu uslugu.

line visitors. Today people also receive information about important dates in areas of librarianship and literature (for example, World Poetry Day, International Children's Book Day, Day of Destruction of the National Library of Serbia, World Book and Copyright Day, and others). Administrators of the Library's Facebook page also share links to interesting culture-oriented shows (the field of literature especially). The users did not have to pay a fine in case of not bringing books back at a specified time during a state of emergency. There were promotions of popular blogs of Serbian librarians, as well.

Compared with the traditional approach, where a member is primarily a reader, the alternative, relatively new approach turns a library member into a commentator and critic. It is a person who estimates, shares experiences, and recommends. The Library and its librarians didn't allow the pandemic crisis to prevent them from doing their job and promoting the purpose of libraries.

4 The Example of Good Practice: The American Corner Department

Since its opening in 2005, American Corner Vranje has been representing a Library department that has always taken the lead in providing innovative formats, creative content, and activities to its members. Before the coronavirus pandemic, the American Corner used to organize up to 150 programs annually, such as conversation programs in the English language, lectures of American educators, artists, and officials of the American Embassy in Belgrade, creative workshops, movie projections followed by discussions, workshops on entrepreneurship, English language courses (Јавна библиотека Vranje, 2020).

Since March 2020, all the previously-mentioned activities had to be organized online. Considering that the activities include face-to-face contact with users, it was necessary to use a suitable online platform. Its choice was a dilemma for librarians. First and foremost, the platform needed to be free and reliable. The first choice was Google Hangouts, which proved convenient, especially with conversation programs, like Book Club (reading and discussing short stories, poems, and essays in English). However, an issue emerged with programs that required the use of a whiteboard (for example, BELL+ classes of the English language or media literacy training). We used Zoom for these programs, as it has the whiteboard option. On the other hand, there is a 40-minute-long time limit, and classes could

² <https://www.facebook.com/AmericanCornerVranje>

Onlajn časovi su prilika da se kroz aktivan kontakt sa korisnicima prikupe eventualne primedbe i sugestije u vezi sa realizacijom časa kako bi se proces učenja unapredio. Uloga biblioteke u onlajn obrazovanju je novi horizont, jer je vrlo malo biblioteka nudilo onlajn obrazovanje pre pandemije, a način predavanja bio je licem u lice. Pandemija je, na kraju, iznudila izazove, kao i mogućnosti bibliotekama da redefinišu svoju ulogu, usluge i dosegnu još dalje u ispunjavanju informativnih potreba lokalnih zajednica.

5 "Biblionet 2020." u godini pandemije

Ustanove kulture su usled širenja zarazne bolesti covid-19, kao odgovor na rastuću zabrinutost i u skladu sa odlukama Vlade Republike Srbije, bile prinuđene da privremeno onemogućie pristup svojim zgradama, otkazu sve planirane tradicionalne, umetničke i obrazovne programe koji su bili planirani. Uzdrmani razvojem nepovoljnih događaja u svim domenima, uplašeni za lično i kolektivno zdravlje odlagali smo dva puta (u junu i avgustu) održavanje, planiranog, stručno-naučnog skupa Zajednice matičnih biblioteka Srbije. Suorganizatori i domaćini skupa bili su Biblioteka "Bora Stanković" i Grad Vranje. Pripreme Biblioneta 2020. tekle su na uobičajan način, kroz saradnju i korespondenciju biblioteke domaćina, Programskog i Organizacionog odbora. Okupljeni oko zajedničkog cilja – da se skup održi, ali u zdravstveno bezbednom okruženju, preduzeli smo i obezbedili sve preporučene mere zaštite od širenja virusa (maske, sredstva za dezinfekciju, fizička distanca u prostorima gde će se održavati planirane aktivnosti i poštovanje maksimalno dozvoljenog broja posetilaca). Uz pojačane mere predostrožnosti, apelovanje na poštovanje svih propisanih mera i pozivanje na odgovornost prema sebi i drugima, u Vranju je održan Četrnaesti stručno-naučni skup Zajednice matičnih biblioteka Srbije sa temom "Saradnja i partnerstva: kreiranje nove zajedničke vizije za biblioteke", od 1. do 3. oktobra 2020. godine. Fokus „Biblioneta 2020.“ bio je na umrežavanju biblioteka na svim nivoima i stupanju u različite partnerske odnose koji doprinose povećavanju kapaciteta, ostvarivanju inovativnih projekata, kvalitetnijim programskim sadržajima i dosezanju široke publike.

Na svečanom otvaranju konferencije Laslo Blašković, upravnik Narodne biblioteke Srbije i, samim tim, predsednik Zajednice matičnih biblioteka Srbije, pozeleo je „smislen i plodan rad skupu“, upućujući optimističnu poruku čitavoj bibliotečkoj zajednici: „Dalji nastavak naših aktivnosti i susretanja biće, svakako, u senci zlokobnog virusa, koji je, na

not last long. The activities were promoted on the Facebook pages of the American Corner² and the Library, and via email.

These steps resulted in a significant reduction of the consequences of the coronavirus pandemic. This refers to the number of activities and program participants in 2020/21. Namely, in 2020, the American Corner organized 108 programs (54 fewer than the previous year). In 2021 this number was increased to 143. All the programs were conducted online, most of which were conversational programs in the English language, workshops for media literacy, and creative workshops for students. There were four groups of participants (approximately 50 people) who attended free English language courses (50 people fewer than the number of participants in 2019). In 2020 the total number of participants in the American Corner programs was 523 (617 fewer people than the number in 2019). In 2021 there were 632 participants.

The number of users of the Library content has obviously demonstrated the consequences of the pandemic. Nevertheless, the Library added a new, redesigned service to the existing ones. Online classes present an opportunity for active contact with its users as they can provide possible critiques and suggestions about the programs. This way the Library could improve the learning process. The role of the Library in online education is providing a new horizon because only a few libraries used to provide online education before the pandemic (it was face-to-face teaching). All in all, the COVID-19 pandemic brought challenges and opportunities for libraries to redefine their role and services, thus reaching new levels in meeting the need of their communities to stay informed.

5 Biblionet 2020 in the Year of COVID-19 Pandemic

Responding to the rising concern over the expansion of the COVID-19 disease, cultural institutions followed the regulations of the Serbian government and temporarily denied access to their buildings. They canceled all planned traditional, artistic, and educational programs. Disturbed by the development of inconvenient events in all domains of human activities and concerned about personal and public health, we postponed the planned scientific meeting of the Association of Public Libraries of Serbia twice (in June and August). Co-organ-

² <https://www.facebook.com/AmericanCornerVranje>

jeziv način, globalizovao našu stvarnost. Ne treba, međutim, očajavati. Život, kao i voda, uvek pronalazi prolaz, svoj autentični put.“ Zaista, organizatori, domaćini, aktivni učesnici i zainteresovani pregoaci u bibliotečko-informacionoj delatnosti su podelili jedno novo iskustvo i kroz sadržajna multimedijalna izlaganja, dinamične radne sesije i zanimljive prateće programe, uz neposredno druženje i razmenu iskustava, otvorili nove prostore za razmišljanje o saradnji, novim partnerstvima, umrežavanju i postizanju zajedničkih ciljeva na kulturnom nebu.

U sklopu radnih sesija, učesnicima su o svojim iskustvima u bibliotečkoj regionalnoj i lokalnoj saradnji i partnerstvima govorili predstavnici biblioteka u Novom Sadu, Kruševcu, Lazarevcu, Kraljevu, Kladovu, Bačkoj Palanci, nekoliko predavača iz Narodne biblioteke Srbije i Biblioteke grada Beograda, kao i biblioteke domaćina. Ovo je bila prilika da se čuju podsticajni primeri međusobne i saradnje javnih biblioteka sa drugim pravnim licima, uspešne ili poželjne prakse, kratkoročni ili dugoročni modeli projekata zasnovanih na zajedničkim interesima i pokušaj da se kroz konstruktivnu komunikaciju i cirkulaciju ideja dođe do smernica koje će pomoći bibliotekama da svoje delovanje i kapacitete prošire i iskoriste na najbolji način. Skup je dao dobar uvid u aktuelne trendove umrežavanja biblioteka, bilo kao inicijatora, glavnog aktera ili poželjnog partnera i inicirao promišljanje kako da brojne struke u oblasti kulture i ustanove kulture budu složenije, povezane, da bolje sarađuju i još intenzivnije i transparentnije učestvuju u kulturnom dijalogu.

Vranje je tokom tri dana održavanja skupa bio centar bibliotekarstva u Srbiji. Pozitivna radna atmosfera, vedar duh, inovativne ideje, lepota izgovorenih reči, primeri dobre prakse potisnuli su strahove i ulili optimizam i veru u očuvanje i unapređenje bibliotečke struke. Visoke ocene održanog “Biblionet 2020.” nije umanjila ni činjenica da je skup održan uz poštovanje svih epidemioloških mera zaštite od širenja korona virusa. Bibliotekari su uspešno odgovorili izazovnom i nimalo lakom zadatku: u vremenu virtuelnih i hibridnih konferencija sasvim bezbedno, produktivno i odgovorno su održali konvencionalni, stručni skup u fizičkom prostoru.

6 Zaključak

Pandemija kovida nije promenila strategije i prioritete bibliotečke paradigme,³ ali je pojačala

izlagače i domaćine Biblionet Konferencije bili su Biblioteka “Bora Stanković” i lokalna vlada Vranja. Pripreme za Biblionet 2020 su se odvijale na standardan način, kroz saradnju i odgovaranje na pitanja između domaćina, programa i organizacionog odbora. Želja je bila da Konferencija bude održana u zdravim, bezbednim okolnostima, pa su sprovedene sve preporučene mere protiv širenja virusa (maske, dezinfekcija, fizička distanca, i ograničavanje broja posetilaca). XIV Naučna Konferencija Asocijacije javnih biblioteka Srbije održana je u Vranju od 1. do 3. oktobra 2020. godine. Održavanje je bilo podložnije preduzetim merama, apelima na poštovanje svih propisa i pravila, i stalnim podsetnicima na odgovornost za ličnu i društvenu dobrobit. Tema Konferencije bila je “Saradnja i Partnerstvo: Stvaranje novog zajedničkog vizija za biblioteke”. Fokus Biblionet 2020 bio je proces umrežavanja biblioteka na svim nivoima i stvaranje različitih partnerstava koji mogu doprineti povećanju kapaciteta, realizaciji inovativnih projekata, i većem kvalitetu programa, čime se može doći do većeg broja ljudi.

Na otvaranju Konferencije Laslo Blašković, direktor Narodne biblioteke Srbije i predsednik Asocijacije javnih biblioteka Srbije, izrazio je želju za “razumno i produktivno radno okruženje na Konferenciji”. On je poslao optimističnu poruku celokupnoj bibliotekarskoj zajednici: “Nastavak naših aktivnosti i sastanaka biće u senci opasnosti od virusa, koji globalizuje našu stvarnost. Međutim, nema mesta za očaj. Život, kao i voda, uvek pronalazi prolaz, svoj autentični put.” Takođe, organizatori, domaćini, učesnici, i zainteresovani pojedinci iz biblioteka i informacione struke delili su svoja iskustva. Postojalo je mnogo multimedijalnih prezentacija, dinamičnih radionica, i fascinantnih nastavaka programa, pratećih prijateljskim interakcijama i razmenom iskustava. Ovo je dovelo do otkrivanja novih oblasti moguće saradnje, partnerstava, umrežavanja, i ostvarenja zajedničkih ciljeva u kulturnom prostoru.

U okviru radionica, predstavnici biblioteka iz Novog Sada, Kruševca, Lazarevca, Kraljeva, Kladova, Bačke Palanke, i nekoliko predavača iz Narodne biblioteke Srbije, i biblioteka iz Beograda i Vranja razgovarali su sa učesnicima o njihovim iskustvima sa regionalnom i lokalnom saradnjom i partnerstvom. To je bila prilika da se čuju podsticajni primeri međusobne i saradnje javnih biblioteka sa drugim pravnim licima, uspešne ili poželjne prakse, kratkoročni ili dugoročni modeli projekata zasnovanih na zajedničkim interesima i pokušaj da se kroz konstruktivnu komunikaciju i cirkulaciju ideja dođe do smernica koje će pomoći bibliotekama da svoje delovanje i kapacitete prošire i iskoriste na najbolji način.

³ *Teorija naučnih revolucija*: Po veoma uticajnom mišljenju Tomasa Kuna, nauka se razvija kroz revolucionarnu izmenu naučnih paradigmi. Pri tome je paradigma definisana kao skup uverenja, vrednosti i

i ubrzala trendove ulaganja biblioteka u digitalne resurse i usluge. "Biblioteka orijentisana prema zajednici mora ne samo prepoznati i izraziti, već razvijati informacione i kulturne potrebe svih grupa korisnika, prateći društvene i tehnološke promene i izazove." (Вучковић 2003, 171). Biblioteke su odavno prestale biti "hramovi knjige", izašle su iz svojih okvira i postale biblioteke bez zidova, otvorene za svoje korisnike 24/7. Bibliotečki prostori su izmešteni u digitalni svet, ali i "čuvari knjiga" su se transformisali u bibliotekare – informatore. "Moderna biblioteka prepoznaje se kao živ, aktivan, bitan društveni činilac. Ovaj kopernikanski preokret istovremeno uključuje promenu tradicionalne teorijske paradigme i praktični obrat u delovanju javnih biblioteka" (Вучковић 2003, 171).

Građani su biblioteke u ovom razdoblju, teškom za čitavu planetu, prepoznali kao dobro pozicioniran, dovoljno fleksibilan i sadržajno-tehnički pripremljen resurs u pružanju digitalnih usluga i plasiranju sadržaja koji su podrška informisanju i komunikaciji na digitalnim platformama te daljinskom podučavanju, istraživanju i učenju. Sadržaji koji će biti sve neophodniji u budućnosti, i kada epidemiološka kriza prođe, utemeljeni su na stvaranju hibridnih modela za standardne korisničke servise u kojima će virtualna ponuda dominirati nad fizičkom. Novi uslovi diktiraju da digitalne usluge i e-sadržaji postaju nosioci bibliotečkih usluga kojima se omogućava razmena znanja i inteziviranje komunikacije u naučne, obrazovne ili informativne svrhe, povećava kvalitet života i zadovoljavaju realne potrebe građana. Biblioteke neće izgubiti svoj tradicionalni kontekst, ali će dobiti i svoju virtualnu dimenziju. Da bi izašle u susret korisnicima novih generacija i novog senzibiliteta i bile prilagođene izazovima dolazećeg vremena, neophodno je da biblioteke izgrade infrastrukturu i sisteme koji će maksimalizovati inkorporaciju digitalnih sadržaja, naročito u domenu obrazovanja i daljinskog pružanja bibliotečkih izvora i usluga. Time bi transformacija iz fizičke u digitalnu biblioteku bila efikasnija, a prelazak sa neposrednog na alternativne, modifikovane oblike rada dao podsticaj za napredak bibliotečko-informativne delatnosti.

and other legal entities. The participants became acquainted with successful and desired practices and short-term and long-term models of projects based on mutual interests. This was an attempt to reach the guidelines for helping libraries to expand their activities and potential in the best possible way. The attempt included constructive communication and the circulation of ideas. The Conference provided a valuable insight into current trends of networking of libraries, whether their role was that of an initiator, the main subject, or a desirable partner. It initiated thinking about the ways of more compact, tighter connections among numerous professions within the area of culture and cultural institutions. This would mean better cooperation and more intensive and transparent participation in a cultural dialogue.

During the three days, Vranje was the center of librarianship in Serbia. A positive working atmosphere, bright spirit, creative ideas, the beauty of pronounced words, and examples of good practice annulled the fears and broadened optimism and hope for saving and upgrading the profession of a librarian. High grades of Biblionet 2020 were not diminished by the fact that the Conference took place under all of the epidemiological measures against the COVID-19 spreading. The librarians successfully faced the challenging and complicated task – they organized and realized a conventional professional meeting in physical space in the time of virtual, hybrid conferences.

6 Conclusion

The coronavirus pandemic has not changed the strategies and priorities of the library paradigm,³ but it has strengthened and accelerated trends of investing in digital resources and services. "The library oriented towards its community needs should not only recognize and express but also develop IT and cultural needs of its users, following social and technological changes and challenges." (Vučković 2003, 171) Libraries stopped being "book temples" a long time ago. They became libraries without walls, at the disposal of their users 24/7. The library space has been relocated to the

tehničkih procedura koje su zajedničke članovima jedne naučne zajednice. Paradigme su okvir i model za rešavanje naučnih zagonetki u periodima takozvane "normalne nauke". Pod normalnom naukom podrazumeva se preovlađujuće redovno stanje nauke, istraživanje zasnovano na postojećoj paradigmi. Najveći deo ovakvih istraživanja sastoji se u prikupljanju činjenica, demonstriranju slaganja činjenica i teorije i artikulacije vladajuće teorije (Kun, 1985).

³ *The Structure of Scientific Revolutions*: According to a highly influential opinion of Thomas Kuhn, science develops through a revolutionary change of scientific paradigms. A paradigm presents a collection of beliefs, values, and technical procedures common to members of a scientific community. Paradigms are the frame and model for solving scientific riddles in the periods of the so-called "normal/regular science". The regular/normal science presents a prevalent regular state of science and research based on the existing paradigm. The biggest part of these researches consists of collecting facts, demonstrating the compatibility between facts and theories, and articulation of the leading theory (Kuhn, 1985).

digital world while “book guardians” have been transformed into librarians-information agents. “A modern library is recognizable as a live, active, important social factor. This ‘Copernican-like’ turn of events simultaneously includes the change of the traditional paradigm and practical change of the actions of public libraries.” (Vučković 2003, 171) In these challenging times for the whole world, citizens see a library as a well-positioned, flexible resource that can provide suitable content. Technologically, it can provide digital services and promote content. This seems simulative in the process of informing and communicating on digital platforms, including distance lecturing, learning, and researching. In the future and after the end of the epidemiological crisis, the indispensable content will be based on creating hybrid models for standard user services. This way, the virtual offer will dominate over the physical one. New circumstances make digital services

and e-content the strongholds of library services, thus enabling the exchange of knowledge and intensive communication for scientific, educational, or informative purposes. These new strongholds improve the quality of life and meet the real needs of citizens. Libraries will not lose their traditional context; they will get their virtual dimension. To satisfy users of new generations and sensibility and to be adaptable to the challenges of the future, libraries need to build an infrastructure and systems which will maximize the incorporation of digital content, especially in the domain of education, providing library sources and services remotely. This way, the transition from a physical into a digital library would be more effective. In other words, the transition from direct into alternative, modified forms of work would stimulate the progress of the library-information area of human activity.

Literatura

- Brofi, Piter. (2005). *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba*. Beograd: Clio.
- Вучковић, Жељко. (2003). *Јавне библиотеке и јавно знање*. Нови Сад: Библиотека Матице српске; Футура публикације.
- Јавна библиотека Врање. (2020). *Извештај о раду Установе – Јавна библиотека “Бора Станковић” Врање за 2019. годину*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2021/10/2019%20Izvestaj%20o%20radu%20Javne%20biblioteke%20Vranje.pdf>
- Јавна библиотека Врање. (2021). *Извештај о раду Установе – Јавна библиотека “Бора Станковић” Врање за 2020. годину*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2021/10/Izvestaj%20o%20radu%20sa%20finansijskim%20izvestajem%202020..pdf>
- Јавна библиотека Врање. (2022). *Извештај о раду Установе – Јавна библиотека “Бора Станковић” Врање за 2021. годину*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2022/06/2021-Izvestaj-o-rad-u-Javne-biblioteke-Vranje.pdf>
- Кнежевић, Јасмина. (2020). Рад од куће током пандемије. У *Корак библиотеке: часопис за културу и библиотечко-информациону делатност*, 5, 46-59. <https://korakbiblioteke.biblioteka-uzice.rs/wp-content/uploads/2020/11/4.-Rad-od-kuce-Jasmina-Knezevic.pdf> (datum pristupa: 10. 6. 2021)
- Kun, Tomas. (1985). *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Милуновић, Драгана. (2020). Народна библиотека Србије у условима ванредног стања проглашеног поводом пандемије заразне болести ковид 19. *Библиотекар: часопис за теорију и праксу библиотекарства*, 62(2). <http://bibliotekar.online/pdf/2020/bibliotekar-62-2-3.pdf> (datum pristupa: 10. 6. 2021)
- Otvorena vrata pravosuđa. (2020). Rad u vanrednom stanju. Poslednja izmena: 22. mart. <https://www.otvorenavratapravosudja.rs teme/radno-pravo/rad-u-vanrednom-stanju>.
- Политика. (2020). Пиратерија у доба пандемије. Poslednja izmena: 27. april. <https://www.politika.rs/scc/clanak/453035/Piraterija-u-doba-pandemije>.
- Vučković, Željko. (2003). *Javne biblioteke i javno znanje*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske; Futura publikacije.

Bibliography

- Brofi, Piter. (2005). *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba*. Beograd: Clio.
- Javna biblioteka Vranje. (2020). *Izveštaj o radu Ustanove – Javna biblioteka “Bora Stanković” Vranje za 2019. godinu*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2021/10/2019%20Izvestaj%20o%20radu%20Javne%20biblioteke%20Vranje.pdf>
- Javna biblioteka Vranje. (2021). *Izveštaj o radu Ustanove – Javna biblioteka “Bora Stanković” Vranje za 2020. godinu*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2021/10/Izvestaj%20o%20radu%20sa%20finansijskim%20izvestajem%202020..pdf>
- Javna biblioteka Vranje. (2022). *Izveštaj o radu Ustanove – Javna biblioteka “Bora Stanković” Vranje za 2021. godinu*. <https://www.bibliotekavranje.rs/wp-content/uploads/2022/06/2021-Izvestaj-o-rad-u-Javne-biblioteke-Vranje.pdf>
- Knežević, Jasmina. (2020). Rad od kuće tokom pandemije. In *Korak biblioteke: časopis za kulturu i bibliotečko-informacionu delatnost*, 5, 46-59. <https://korakbiblioteke.biblioteka-uzice.rs/wp-content/uploads/2020/11/4.-Rad-od-kuce-Jasmina-Knezevic.pdf> (accessed: 10. 6. 2021)
- Kun, Tomas. (1985). *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Milunović, Dragana. (2020). Narodna biblioteka Srbije u uslovima vanrednog stanja proglašenog povodom pandemije zarazne bolesti covid 19. *Bibliotekar: časopis za teoriju i praksu biblioteкарства*, 62(2). <http://bibliotekar.online/pdf/2020/bibliotekar-62-2-3.pdf> (accessed: 10. 6. 2021)
- Otvorena vrata pravosuđa. (2020). Rad u vanrednom stanju. Last change: 22. March. <https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/radno-pravo/rad-u-vanrednom-stanju>.
- Politika. (2020). Piraterija u doba pandemije. Last change: 27. April. <https://www.politika.rs/scc/clanak/453035/Piraterija-u-doba-pandemije>.
- Vučković, Željko. (2003). *Javne biblioteke i javno znanje*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske; Futura publikacije.

Потреба за сталним стручним усавршавањем библиотекара – корист за појединца и друштво

The Need for Continuous Professional Development of Librarians - a Benefit to the Individual and Society

Тамара Малешев / Tamara Malešev¹, Оливера Топалов / Olivera Topalov², Слађана Радовановић / Slađana Radovanović³

¹ Библиотека Матице српске, Нови Сад, Србија / Matica Srpska Library, Novi Sad, Serbia
tamara.tamarica.m@gmail.com

² Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад, Србија / City library in Novi Sad, Novi Sad, Serbia
oliveratopalov@yahoo.com

³ Библиотека Матице српске, Нови Сад, Србија / Matica Srpska Library, Novi Sad, Serbia
sladjana.radovanovic1977@gmail.com

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 12. 9. 2022.

Prihvaćen / Accepted 31. 10. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Кључне речи / Keywords

доживотно образовање, установе културе, Транскрибус, историјски документи, библиотеке, архиви, културно наслеђе, културна политика, перманентно образовање
lifelong learning, cultural institutions, Transcribus, historical documents, libraries, archives, cultural heritage, cultural policy, permanent education

Сажетак / Abstract

У раду се говори о потреби сталног стручног усавршавања у свим сферама људског рада и деловања. Акцент је на едукацији запослених у установама културе па самим тим и у библиотекама. На крају рада описан је пројекат под називом Транскрибус, који има за циљ дигитализацију штампаних и руком писаних материјала, што олакшава њихово коришћење и примену у даљим истраживањима.

The paper discusses the importance of professional improvement in all aspects of human work and influence. Emphasis is given to employee education in the domain of culture, which includes libraries. Finally, project Transcribus is described, whose goal is digitalization of printed and hand-written material, simplifying their use and application.

1 Увод

Целоживотно учење је одговор на кризу све бржег застаревања знања и вештина. Да ли ће се све библиотеке укључити на самом почетку убрзаног развоја технолошких и друштвених промена и брзог развоја информационо-комуникационих технологија и ухватити се у коштац са проблемима који нису мали, или ће сачекати решења, примере добре праксе, и једноставно их применити? Како су библиотеке и библиотекари започињали дигитализацију, како су се усавршавали, биће речи даље у раду.

На који начин бисмо одговорили на питање све већих захтева који се постављају пред библиотекарe? Да би сваки библиотекар могао да допринесе како колективу тако и целокупној заједници, он мора стицати нова знања и вештине. То је императив да би појединац постао конкурентан, услов да би и он и његова заједница могли напредовати. Сведоци смо да живот прелази у сферу дигиталног, а у складу са тиме неопходна су

1 Introduction

Lifelong learning is the answer to the crisis of increasing obsolescence of knowledge and skills. Will all libraries become involved from the beginning in the accelerated development of technological and social change and the rapid development of information and communication technologies and address the problems that are not small, or will they wait for solutions and examples of best practices, and simply apply them? How libraries and librarians started digitization, and how they expanded their competencies, will be discussed later in the paper.

How can we meet the ever-increasing demands on librarians? For each librarian to contribute to the collective and the community as a whole, they must acquire new knowledge and skills. This is vital if individuals are to become competitive, which is essential for both their development and that of their community. We are witnessing life shifting to the digital sphere, and accordingly, new knowledge

и знања помоћу којих је то могуће и остварити. У доба дигитализације неопходно је улагање у појединце како би се развијали и могли да одговоре задацима савременог доба.

2 Перманентно образовање

Целоживотно образовање (*lifelong education*) и целоживотно учење (*lifelong learning*) су два појма која се суштински разликују. Колико је библиотекар оспособљен, а и вољан да своје целоживотно образовање, стечено обавезним, формалним, концепцијски организованим системом, замени или настави целоживотним учењем, које представља ширу концепцију учења?

Целоживотно учење је свеукупна активност учења током целог живота с циљем унапређења знања, вештина и компетенција, без обзира на животно доба и начине стицања знања (формално, неформално, информално). Овакво се учење схвата као континуирани процес у којем су резултати и мотивисаност појединца у одређеној животној доби условљени знањем, навикама и искуствима учења стеченим у ранијем раздобљу. Неки од циљева оваквог учења повезују се са личним задовољством и развојем појединца, друштвеним ангажманом и запошљивошћу, као и са самосталнијим, критичкијим и активнијим приступом сопственом развоју.

Ова концепција целоживотног учења није нова, у савременом друштву пажња јој се поклања почетком 70-их година 20. века, али она има корене у антици. Још је у Аристотеловом (384–322) делу “Политика” налазимо повезану са појавом слободног времена, које се дефинише као време доколице и самовољног учења у целокупном човековом животу.

Чешки педагог Ј. А. Коменски (1592–1670) говори о томе да је целокупно животно учење “од колевке па до гроба” школа за сваког човека.

Шта библиотекар мисли и ради у оваквим ситуацијама? Колико је он оспособљен за ове изазове и колико може да допринесе свом развоју и својој библиотеци? Због недостатка финансија и стручњака из разних области у библиотекарству, библиотекар сам приступа тражењу решења. Према сопственим афинитетима и горе наведеним, стеченим формалним знањима, он приступа новим решењима. Један од начина стицања вештина и знања је путем пројеката који могу у знатној мери олакшати укључивање у обавезне и прописане процесе дигитализације и нове трен-

must be acquired to make this possible. In the age of digitization, it is necessary to invest in individuals and enable them to develop and cope with the tasks of modern times.

2 Lifelong Education

Lifelong education and lifelong learning are two fundamentally different concepts. To what extent is the librarian able and willing to replace or continue his or her lifelong education, acquired through a mandatory, formal, conceptually organized system, with lifelong learning, which is a broader concept of learning?

Lifelong learning is a learning activity undertaken throughout life to improve knowledge, skills, and competencies, regardless of age and type of knowledge acquisition (formal, non-formal, informal). This type of learning is considered a continuous process in which a person's outcomes and motivation at a given age are conditioned by the knowledge, habits, and learning experiences acquired in an earlier period. Some of the objectives of this type of learning are related to personal satisfaction and individual development, social inclusion and employability, as well as a more independent, critical and active attitude toward one's development.

The concept of lifelong learning is not new, in modern society, it was introduced in the early 70s of the 20th century, but it has its roots in antiquity. Already in Aristotle's (384–322) “Politics”, we find a connection with the emergence of free time, which is defined as a time of leisure and arbitrary learning throughout life.

J. A. Comenius (1592–1670), a Czech educator, speaks of a person's life being a school “from the cradle to the grave”.

What does a librarian think and do in such situations? How well prepared is he for these challenges and how much can he contribute to his development and his library? With a lack of financial resources and professionals in various fields of library science, the librarian sets out on his own to find solutions. According to his own inclinations and the already mentioned, acquired formal knowledge, he turns to new solutions. One way of acquiring skills and knowledge is through projects, which can significantly facilitate involvement in mandatory and prescribed digitization processes and new trends. But they can also make it more difficult. With the multitude of projects being carried out in libraries, it can be useful to make a cross-section and “weigh”

дове. Али и отежати. У мноштву пројеката који се остварују у библиотекама, можда је паметно направити пресек и “одвагати” пројекте који ће заиста заживети и допринети да нека идеја настави и даље да се развија, а који ће се угасити после завршетка пројекта. Ово комплексно питање повлачи и питање да ли је библиотекар довољно оспособљен да укључи и заинтересује друге библиотекарe у остваривање општег циља пројекта и изнесе његове бенефите или је циљ био сам по себи завршетак пројекта. Да ли је у овим случајевима добро имати школованог пројектног менаџера или се за то може обучити заинтересовани библиотекар?

У светлу ових питања, стално стручно усавршавање је идеја која покрива законску обавезу, а која се у појединим библиотекама своди на задовољење обавезних потребних сати на годишњем нивоу, и различита интересовања библиотекара сажимају се на једну, заједничку тему. Начини спровођења предавања се модификују са радионичарског типа или рада на компјутеру на теоријски, са рада у мањим групама на масовну посећеност. Из све разумљивијих и горе поменутих финансијских разлога, можда се може тумачити и разумети овакав начин организовања предавања.

Дакле, и жеље и интересовања библиотекара се не морају остварити, из финансијских, колективних и многих других разлога, а могу бити и остварене из истих разлога. Шта је граница између ових остварења? Ко може, а ко не позитивно изнети све промене у библиотекама на разуман и посвећен начин?

Пре него што кажемо нешто више о компетенцијама библиотекара за перманентно образовање, морамо нагласити нешто што нам се намеће као закључак на основу личног искуства. Уочава се разлика између начина образовања данас и у неколико генерација раније. При томе, не мисли се само на наставна средства и методiku рада него и на циљеве образовања. Од детињства, тј. током основне школе водило се рачуна о стицању најосновнијих знања, тачније о описмењавању, затим у средњој школи о стицању или усавршавању одређених знања за практичан рад или даље школовање. Касније на факултетима би се водило рачуна о потребним усавршавањима за формирање комплетних сазнања за одређене професије и ту се некако и завршавао процес. Није у свим сферама знања постојала потреба за перманентним образо-

which projects will be realized and contribute to the continuation and further development of an idea, and which will fizzle out after the project ends. This complex question also implies whether the librarian is sufficiently qualified to involve other librarians in achieving the overall goal of the project and to demonstrate its benefits, or whether the goal was to complete the project itself. In these cases, does it make sense to have a trained project manager, or can an interested librarian be trained to do so?

Given these questions, continuing professional development is an idea that involves a legal requirement, which in some libraries amounts to meeting the mandated hours on an annual basis, and the various interests of librarians are reduced to a common theme. Methods of delivering lectures are changed from workshops or work on computers to theoretical lectures, from work in smaller groups to mass meetings. From the point of view of the increasingly understandable and above-mentioned financial reasons, this way of organizing lectures can perhaps be justified and understood.

Thus, the wishes and interests of librarians do not have to be realized, for financial, collective and many other reasons, or they can be realized for the same reasons. Where is the line between these realizations? Who can and who cannot make sense of all the changes in libraries in a committed positive way?

Before we talk a little more about the competencies of librarians for continuing education, we must emphasize a conclusion that is familiar to us from personal experience. The educational systems of today and that of a few generations ago are different. This is true not only for the teaching materials and methodology but also for the goals of education. From childhood, i.e. in elementary school, attention was on acquiring basic knowledge, or more precisely, reading and writing skills. Then, in high school, the emphasis was on acquiring or improving certain knowledge for practical work or further education. Later, in college, the emphasis was on providing the necessary training for the formation of complete knowledge for certain professions, and the process somehow ended there. There was no need for permanent training in all areas of knowledge; or rather, the speed of development did not require it. Science and technology did not advance at the pace we experience today. The availability of information forces not only permanent education but also faster education if we want to reach the new generations of young people and keep up with them.

вањем или, боље речено, брзина развоја није то захтевала. Наука и технологија у то време нису напредовале темпом којим смо сведоци да то данас јесте случај. Доступност информација је нешто што намеће потребу не само за перманентним образовањем него и за бржим усавршавањем уколико желимо да достигнемо и пратимо нове генерације младих.

Образовање је стицање знања, теоријских и практичних. Знање је информација помоћу које особа постаје оспособљена за другачије или продуктивније деловање. Оно је предуслов укупног друштвеног развоја. Данас образовање све чешће из школских клупа прелази у саму привреду. Запослени пролазе кроз различите развојне програме у оквиру којих стичу нова знања и вештине. У пракси постоје три врсте облика стицања знања. Целоживотно учење је комбинација ова три облика учења, а то су:

- *Формално* – уређено прописима и законским актима једне државе у оквиру редовног образовног система,
- *Неформално* – скуп разноврсних активности, образовних програма који нису предвиђени планом и програмом формалног образовања и
- *Информално* – стицање знања које није ни формално ни неформално, а може се окарактерисати као самостално учење или учење из искуства. Широко се користи у контексту корпоративног образовања.

За разлику од ранијих времена, данас је потребно да се деца од детињства спреме за захтеве глобалног света. Први задатак формалног образовања јесте да спреми појединца за даље самообразовање и самоусмеравање. Када прође формално, улази се у други свет неформалног образовања, који је аутокреација сваког понаособ.

Да бисмо се лакше оријентисали у мноштву нових знања и могућности напретка у образовању, Савет Европе је донео референтни оквир, осам кључних компетенција за доживотно образовање. Сажето, то је следеће:

1. *Унапредити лични развој*. Развити радне вештине, друштвену инклузију, одрживи стил живота, плодан живот у мирним друштвима, који води рачуна о здрављу и активном грађанству.
2. *Остварити писмену функционалност*. Потребна је развијена индивидуална способност да се разумеју, искажу, направе и тумаче идеје, осећања, мишљења и чињенице у

Education is the acquisition of knowledge, theoretical and practical. Knowledge is information that enables a person to act differently or more productively. It is a prerequisite for all social development. Today, education is increasingly shifting from the school desks to the economy itself. Employees go through various development programs that enable them to acquire new knowledge and skills. In practice, there are three forms of knowledge acquisition. Lifelong learning is a combination of these three forms of learning, namely:

- *Formal* – governed by laws and regulations of a country within the general education system;
- *Informal* – a range of different activities, and educational programs that are not included in the curriculum of formal education; and
- *Non-formal* – knowledge acquisition that is neither formal nor informal and can be characterized as independent learning or learning from experience. The term is often used in the context of workplace education.

In contrast to the past, today it is necessary to prepare children from an early age for the demands of the global world. The first task of formal education is to prepare individuals for further self-education and self-direction. When formal education is over, one enters another world of informal education, which each individual creates for himself.

To help us navigate the multitude of new knowledge and opportunities for progress in education, the Council of Europe has adopted a reference framework, eight key competencies for lifelong education. In summary, they are as follows:

1. *Improve personal development*. Develop work skills, social inclusion, sustainable lifestyles, fruitful lives in peaceful societies, health-conscious life management, and active citizenship.
2. *Achieve literacy skills*. It requires a developed individual ability to understand, express, create, and interpret ideas, feelings, opinions, and facts in written or oral form using visual, audio, and digital materials.
3. *Master multilingual competence*. The ability to use multiple languages appropriately and effectively.
4. *Improve digital literacy*. Includes an interest in digital technologies and their responsible use in learning, working, and participating in society.
5. *Improve personal competence*. The ability to study and learn to think independently and manage time and information effectively while working constructively with others, and the

писаној или усменој форми, користећи визуелне, материјалне, звучне или дигиталне форме.

3. *Савладати вишејезичку компетенцију.* Могућност да се на прикладан и ефикасан начин користити више језика.
4. *Унапредити дигиталну компетенцију.* Интерес за дигиталне технологије и употребу критичког духа и одговорност да се разуме, ради и учествује у друштвеним активностима.
5. *Побољшати личну компетенцију.* Способност да се учи и научи, да се размишља о себи и да се ефикасно организују време и информације у раду са другима на конструктиван начин, као и способност да се води сопствени живот и каријера.
6. *Усавршити способност у грађанској материји.* Да се понашамо као одговорни грађани и да учествујемо у друштвеном и политичком животу на основу разумевања друштва, економије, законодавства и политике.
7. *Развити предузетничка компетенције.* Како би се идеје и могућности могле трансформисати у вредност за друге.
8. *Радити на културној савесности.* Разумети и поштовати знање да се идеје изражавају креативно у различитим културама кроз различите видове уметности и културне форме.

У зору трећег миленијума, улога коју библиотеке имају у неформалном образовању се увек радикално мења, јер је већ истрошена њихова традиционална историјска функција – посредовање, консултовање и помоћ. Налазимо се пред новим технолошко-социјалним сценаријом који се назива *knowledge management*, у ком библиотеке налазе своје место на почетку преноса информација и тако постају одговорне не само за уређење и ширење већ и за стварање иновативних форми дељења знања, која нису само пажљиво изабрана и организована већ и персонализована на основу потражње корисника, чији су захтеви све софистициранији.

Библиотеке су преузеле улогу која се тиче процеса образовања и подручја технологија, које се фокусирају на распрострањену употребу нових медија, који све више мењају динамику когнитивних процеса, заокружујући тако простор виртуелног колективног знања које је Пјер Леви назвао *сајберпростор*. Библиотека може преузети централну улогу у циркулисању знања, постајући прави амбијент учења који је усидрен у стварности у ком индивидуе самостално уче на

ability to manage one's own life and career.

6. *Improve civic competence.* The ability to act as responsible citizens and participate in social and political life based on an understanding of social, economic, legal, and political concepts.
7. *Develop entrepreneurial competence.* To enable ideas and opportunities to be transformed into value for others.
8. *Work on cultural awareness.* To have an understanding and respect for how ideas and meaning are creatively expressed in different cultures and through a range of arts and other cultural forms.

As we enter the third millennium, the role that libraries play in non-formal education is changing radically, as their traditional historical function – to guide, advise, and assist – has already been phased out. We are facing a new socio-technological scenario, the so-called knowledge management, in which libraries are at the starting point of information transfer and are thus responsible not only for the organization and dissemination, but also for the creation of innovative forms of knowledge transfer, which are not only carefully selected and organized, but also personalized based on the demand of users, whose requirements are becoming more and more demanding.

Libraries have assumed a role related to the educational process and the field of technologies focused on the widespread use of new media that increasingly change the dynamics of cognitive processes, rounding out the space of virtual collective knowledge that Pierre Levy called *cyberspace*. The library can play a key role in the circulation of knowledge by becoming a learning environment anchored in reality, where individuals learn independently based on their interests, driven by multiple interactions and personal relationships that can be physical, virtual, or both.

3 Librarians in the Light of Education and Learning

Perhaps we should again emphasize the fundamental difference between education and learning, which are often used as synonyms. Education is organized learning, while learning includes the unintentional, disorganized, and spontaneous acquisition of knowledge.

Advances in science and technology, digitization, and the availability of information are not the only ones and should by no means be the main reasons for continuous learning because reasons of a political and cultural nature must inevitably be added to them.

основу сопствених интереса, подстакнути многобројним интеракцијама и личним односима који могу бити физички, виртуелни или оба.

3 Библиотекари у светлу образовања и учења

Чини нам се да би требало још једном нагласити основну разлику између образовања и учења који се често користе као синоними. Образовање је организовано учење, а учење укључује и ненамерно, неорганизовано и спонтано стицање знања.

Напредак науке, технике, дигитализација, доступност информација, нису једини и никако не би требало да буду кључни разлози за перманентно учење јер се њима неминовно морају додати разлози политичке и културолошке природе.

Деведесетих година 20. века у Европи се као одговор на проблеме економске кризе и повећане незапослености афирмише целоживотно учење.

Нису ли најједноставнија пријава на сајт euprava.gov.rs за потребе регулисања и добијања најразличитијих докумената, пандемија вируса COVID-19 (која изискује такође потребна знања за заказивање, а касније и добијање потврда), показали да је потреба за перманентним учењем реално присутна? Све ове промене које се дешавају у друштву указују на то да целоживотно учење треба да подржи и финансира држава и њене институције да би се људски ресурси што боље искористили.

С обзиром на то да се информално учење дефинише као самостално учење или учење из искуства, намеће се питање да ли је оно у исто време и мерило степена мотивисаности. Библиотекар учећи из сопственог искуства између осталог може и да волонтира и тако учећи се приближи локалној заједници. Нису ли штампане брошуре и памфлети, друштвене мреже и специјализовани сајтови само предлог и могућност да се корисник приближи библиотеци? Кључно питање, мада може звучати апсурдно, јесте како да се библиотека приближи потенцијалним корисницима, наметне? Да ли је курс о дигитализацији или Транскрибус који је описан у овом раду подједнако важан и за сеоске библиотеке, није ли сврсисходније за ту врсту библиотека рецимо управо волонтирање или удруживање са невладиним организацијама? Искуства невладиних организација у раду са децом, старима или особама са посебним потребама, заједнички практични рад и размена искустава јесу облик перманентног

In the 1990s, lifelong learning was affirmed in Europe as a response to the problems of the economic crisis and rising unemployment.

Did not the simple act of registering on the website euprava.gov.rs to obtain various documents and the pandemic COVID-19 (which also requires the necessary knowledge to make appointments and later obtain certificates) prove that the need for continuous learning is real and present? All these changes in society show that lifelong learning should be supported and funded by the state and its institutions to fully utilize human resources.

Given that informal learning is defined as learning on its own or learning from experience, the question arises whether it is also a measure of the degree of motivation. A librarian who learns from his or her own experience may volunteer, among other things, and thus become closer to the local community through this learning process. Are not printed brochures and leaflets, social networks and specialized websites just a suggestion and a way to bring users closer to the library? The key question, although it may sound absurd, is: how can the library be brought closer to potential users, and assert itself? Is the digitization course or Transcribus described in this paper important for rural libraries, is it not more beneficial for this type of library to engage in volunteer work, for example, or to partner with non-governmental organizations? The experience of non-governmental organizations in working with children, the elderly or people with special needs, the joint practical work and the exchange of experiences are a form of permanent learning. Regardless of the techniques and technologies that are more or less available to us, fieldwork seems to be a source of knowledge that is underutilized.

Types and forms of further education are:

- Courses that do not have to be directly related to librarianship, but contribute to a higher quality of professional work (foreign language courses or IT courses);
- Workshops and seminars: workshops use experiential learning, skill development, role-playing, or scenario-based discussions. In seminars, participants are much more involved than the instructors themselves;
- Conferences, which are particularly characterized by their social context;
- Learning in the workplace;
- Lectures, presentations, publications of papers, articles or books.

учења. Пракса је, независно од техника и технологија које су нам доступне у мањој или већој мери, чини нам се, извор сазнања који није довољно искоришћен.

Врсте и облици континуираног образовања су:

- курсеви, који не морају бити директно везани за библиотекарство, али доприносе квалитетнијем стручном раду (курсеви страних језика или информатички курсеви);
- радионице и семинари: у радионицама се примењује искуствено учење, развој вештина, играње улога или расправе засноване на сценаријима. На семинарима је предвиђено много веће ангажовање учесника од самих инструктора;
- конференције које се посебно издвајају својим друштвеним контекстом;
- менторски рад који је присутан при усавршавању библиотекара, а који обавља искусни библиотекар;
- учење на радном месту;
- предавања, презентације, објављивање радова, чланка или књига.

4 Изазови дигитализације

Оно што одређује токове и брзину напретка и развоја дигитализације у области културе јесу циљеви културне политике на нивоу државе. Европска комисија је 2006. године донела Препоруку о дигитализацији и онлајн приступу и чувању културног материјала, што је свакако помоћ у постављању поменутих циљева. Оне сажето приказано подразумевају:

- Планирање дигитализације,
- Постављање квантитативних циљева за дигитализацију аналогних материјала у архивама, библиотекама и музејима,
- Сарадњу културних институција и приватног сектора у циљу налажења нових начина финансирања дигитализације,
- Развој партнерства са центрима за дигитализацију у Европи ради успостављања неопходне техничке инфраструктуре,
- Измене законских оквира како би било омогућено копирање дигиталног материјала, скупљање путем интернета у циљу његовог очувања и чувања од стране одговарајућих институција,
- Побољшање услова за дигитализацију и онлајн приступ културном материјалу,
- Дефинисање националне стратегије за дугорочно очување и приступ дигиталном мате-

4 Challenges in Digitization

What determines the course and speed of progress and development of digitization in the field of culture are the goals of a government's cultural policy? In 2006, the European Commission issued a Recommendation on the digitization and online accessibility of cultural material and its digital preservation, which certainly helps to define the above objectives. They can be summarized as follows:

- Planning digitization,
- Setting quantitative targets for the digitization of analog material in archives, libraries and museums,
- Collaboration between cultural institutions and the private sector to find new ways of funding digitization,
- Building partnerships with digitization centers in Europe to create the necessary technical infrastructure,
- Changing the legal framework to allow the copying of digital material, collecting it over the Internet to preserve and store it by the relevant institutions,
- Improving the conditions for digitization and online access to cultural material,
- Defining a national strategy for the long-term preservation of and access to digital material, including defining the roles and responsibilities of the various institutions and the resources and timeframe allocated.

In an era of accelerated information flow and remote communication, it is necessary to "catch up", to facilitate the search and access to information, and to connect. The development of information technologies makes it possible to take advantage of the Internet and ensure the future of business operations for public administration, health care, education, culture and other spheres of activity of society, as well as for individual institutions and their integration into the information society. If the digital environment, the Internet and social networks are appropriately used and understood as an opportunity for progress, the future with new technologies is secured and open.

While the government of Serbia has set priorities based on economic development, education, and digitization, basing digitization on three pillars: eGovernment, education, and the economy, culture and librarianship remain on the sidelines. Although culture is highlighted as a strong factor in the empowerment of society and an important factor in development and national identity, priority is given to the digitization of the administration in the form of a

ријалу, које подразумева одређивање улоге и одговорности различитих субјеката и одговарајућа наменска средства и временске рокове.

У времену све бржег протока информација и комуникације на даљину, неопходно је “ухватити корак”, олакшати претрагу и приступ информацијама, повезати се. Развој информационих технологија омогућава да се искористе предности интернета и осигура будућност пословања јавној управи, здравству, школству, култури и осталим областима деловања у једном друштву, као и појединачно институцијама и њихово интегрисање у информационо друштво. Уколико се дигитално окружење, интернет и друштвене мреже адекватно користе и схвате као шанса за напредак, будућност са новим технологијама је осигурана и отворена.

Како је Влада Србије прописала приоритете који почивају на економском развоју, образовању и дигитализацији, а дигитализација на три стуба: Е-управа, образовање и економија, области културе и библиотекарства остају на маргини. Иако се култура истиче као снажан чинилац у оснаживању друштва и важан фактор за развој и национални идентитет, предност се даје дигитализацији управе у виду потпуне трансформације пословања и изједначавања папирних и електронских документа. Почетак озбиљног рада на развоју пројекта е-управе почиње 2007. године. На порталу Е-управе Републике Србије може се далеко лакше, брже и једноставније остварити “електронска комуникација грађана, правних лица и невладиних организација са органом управе”, тачније, оно што се раније обављало чекајући у редовима можете завршити електронским путем. У 2017. години отворен је државни Дата центар у којем је смештена информационо-комуникациона инфраструктура државе значајна за добро функционисање е-управе.

У образовање је 2017. године уведен пројекат е-Дневник, а у школској 2018/2019. планирана је имплементација Е-лектире и електронског учбеника. Такође, планирана је израда интегрисаног здравственог информационог система, који обухвата онлајн заказивање прегледа, електронске здравствене књижице, е-рецепте... Међутим, праве резултате као друштво можемо очекивати једино ако се приступ дигитализацији омогући интервенцијом одговарајућих министарстава и државних органа у свим областима људског деловања, јасним финансијским, стручним и законским оквирима.

complete transformation of business processes and the alignment of paper and electronic documents. Serious work on the development of the e-government project began in 2007. On the e-Government Portal of the Republic of Serbia, “electronic communication of citizens, legal entities and non-governmental organizations with the administration” is much easier, faster and simpler, more precisely, what was previously done by standing in line can be done electronically. The State Data Center was opened in 2017, housing the State’s information and communication infrastructure, important for the good functioning of the e-government.

In the education system, the e-classbook project was introduced in 2017 and in the 2018/2019 school year, a plan was made to implement E-required reading and electronic textbooks. Also, plans were made for an integrated public health information system, including online scheduling of examinations, electronic health booklets, e-prescriptions etc. However, as a society, we can only expect real results if access to digitization is enabled through the intervention of the relevant ministries and government agencies in all areas of human activity, with clear financial, professional and legal frameworks.

5 Digitization of Library Resources in Serbia

The digitization of cultural heritage in Serbia moved in several directions:

1. The Digital Library of Serbia was designed in 2002, and as a result, the following were created: Digital National Library of Serbia (<https://digitalna.nb.rs>), Digital Library of Matica Srpska (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/>), Digital University Library “Svetozar Marković” (<http://www.unilib.rs/sadrzaji/digitalna-biblioteka/>) etc.
2. In 2001, the Institute for the Study of Cultural Development launched a project called the Geokulturna karta (Geocultural Map) of Serbia, and the result is the Internet portal e-Kultura (<https://zaprokul.org.rs/e-kultura-5/>), created in 2005.
3. In 2008, the European Agency for Reconstruction started the digitization program of archival film material in the Yugoslav Film Archive (<https://www.digitalnasolidarnost.gov.rs/usluge/yugoslavaska-kinoteka/>).
4. The SANU Audiovisual Archive and Center for Digitization was established (<https://www.sanu.ac.rs/audiovizuelni-arhiv-i-centar-za-digitalizaciju/>).

5 Дигитализација у библиотекарству у Србији

Дигитализација културног наслеђа у Србији кретала се у више праваца:

1. Дигитална библиотека Србије је осмишљена 2002. године, а као резултат настале су: Дигитална Народна библиотека Србије (<https://digitalna.nb.rs>), Дигитална Библиотека Матице српске (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/>), Дигитална Универзитетска библиотека “Светозар Марковић” (<http://www.unilib.rs/sadrzaji/digitalna-biblioteka/>) и друге.
2. Завод за проучавање културног развоја покренуо је пројекат под називом Геокултурна карта Србије 2001. године, а резултат је интернет портал е-Култура (<https://zaprokul.org.rs/e-kultura-5/>), настао 2005. године.
3. Европска агенција за реконструкцију започела је 2008. године програм дигитализације архивске филмске грађе у Југословенској кинотеци (<https://www.digitalnasolidarnost.gov.rs/usluge/jugoslovenska-kinoteka/>).
4. Формиран је и Аудиовизуелни архив и центар за дигитализацију САНУ (<https://www.sanu.ac.rs/audiovizuelni-arhiv-i-centar-za-digitalizaciju/>).

Процес дигитализације у друштву постаје императив. Библиотекари су препознали своју шансу у сталном и перманентном мењању библиотечког пословања и комуникације са корисницима. Користећи предности интернета и дигитализације, корисницима који су у дигиталном окружењу презасићени подацима, библиотеке плаширају кредибилне, селективне и веродостојне информације. Као и сви у овом сложеном процесу, и библиотеке су дигитализацију започеле хаотично и са много проблема, али у корак са новим идејама. Оно што је библиотеке затекло неспремне за ове нове токове су недостатак опреме, финансија и ИТ стручњака, разумевање самог процеса дигитализације и њених термина, правни оквири и ауторска права. Библиотекари су били принуђени да због забране запошљавања бирају из својих редова библиотекаре који ће прихватити посао дигитализације и формирати тим који ће руководити овим одговорним пословима. Из овога произилази да су се библиотеке саме организовале, свака у складу са својим могућностима и уз подршку својих управа, и појединачно стварале дигиталне колекције различитих стандарда и формата. Коришћењем бесплатних софтвера и аплицирањем за пројекте

The process of digitization in society is becoming more urgent. Librarians have recognized their opportunity in the continuous and permanent change of library activities and communication with users. By taking advantage of the Internet and digitization, libraries are providing credible, selective and reliable information to users overloaded with data in a digital environment

Like everyone in this complex process, libraries began digitization chaotically and with many problems, but in lockstep with new ideas. What made libraries unprepared for these new trends was the lack of equipment, finances and IT experts, understanding of the digitization process itself and its conditions, legal framework and copyrights. Because of the hiring ban, librarians were forced to select librarians from their ranks who were willing to take on the task of digitization and form a team that would handle these responsible tasks. As a result, the libraries organized themselves, each according to their abilities and with the support of their administrations, and individually created digital collections with different standards and formats. By using free software and applying for projects in the Republic of Serbia and the European Union, they tried to compensate for the lack of financial resources. What digitization offers, among other things, is the protection and preservation of materials, free access, and availability of collections to remote users, so librarians are aware of the importance of digitization and participate in large projects such as the Europeana portal or the European Digital Library, launched in 2008, despite the difficulties mentioned above. Through Europeana, the “Svetozar Marković” College Library participates in the “Europeana Libraries” and “Europeana Newspapers” projects. The National Library of Serbia participates in the project “Europeana Collections 1914–1918” and is also a full member of The European Library since 2005, which provides access to materials in digital and traditional form from 43 national libraries.

The World Digital Library, initiated by the Library of Congress in Washington in collaboration with UNESCO, is a portal launched in 2009. The Republic of Serbia participated through the National Library of Serbia as early as 2008.

One of the founders of the National Center for Digitization, launched in 2002, is the National Library of Serbia. The Center was established as a consortium of leading cultural and research institutions involved in digitization. Its goal is to coordinate the work of institutions involved in

у Републици Србији и Европској унији трудили су се да надоместе недостатак финансија. Оно што дигитализација пружа између осталог је и заштита и чување грађе, слободан приступ, доступност фондова удаљеним корисницима, тако да библиотекарима свесни значаја дигитализације, и поред наведених тешкоћа, учествују у великим пројектима као што је портал Европеана или Европска дигитална библиотека покренут 2008. године. Преко Европеане Универзитетска библиотека “Светозар Марковић” учествује у пројектима “Europeana Libraries” и “Europeana Newspapers”, а Народна библиотека Србије учествује у пројекту “Europeana Collections 1914–1918” те је од 2005. године пуноправни члан Европске библиотеке (The European Library) која нуди приступ грађи и у дигиталном и традиционалном облику из 43 националне библиотеке.

Светска дигитална библиотека коју је иницирала Конгресна библиотека у Вашингтону у сарадњи са Унеском је портал покренут 2009. године. Република Србија се преко Народне библиотеке Србије укључила на самом почетку, 2008. године.

Један од оснивача Националног центра за дигитализацију, који је покренут 2002, између осталих је и Народна библиотека Србије. Центар је формиран као конзорцијум водећих културних и истраживачких институција које учествују у дигитализацији. Његов циљ је да координира рад међу установама које се баве дигитализацијом, увођење стандарда за дигитализацију, обраду, чување и презентацију грађе, да дигитализује националну баштину и прави планове миграције дигитализованих података у случају појаве нових технологија.

Нећемо изоставити прву српску виртуелну дигиталну библиотеку “Пројекат Растко – Библиотека српске културе на интернету” која је 1994. започета као идеја електронског архивирања и издавања научних и уметничких дела српске културе са циљем да се преко интернета српска културна добра учине доступним.

Ове наведене активности библиотека у оквиру дигитализације само су део пројеката и ангажовања на том пољу и иду у корак са светским и европским достигнућима. Видимо да су се библиотеке, и поред почетних проблема, укључиле на самом почетку, препознавши предности дигиталне библиотеке, интернета и нових технологија.

Нови начини пословања и нове технологије, свуда па и у библиотекарству, намећу потребу за

digitization, to introduce standards for digitization, indexing, preservation and presentation of materials, to digitize the national heritage and to make plans for migration of the digitized data in case of new technologies.

It is worth mentioning the first Serbian virtual digital library, the Rastko – Internet Library of Serbian Culture project, which was founded in 1994 with the idea to undertake electronic archiving and publishing of Serbian works from the fields of art and science to make Serbian cultural assets accessible via the Internet.

The aforementioned activities of libraries in the field of digitization are only part of the projects and undertakings with the goal of keeping pace with world and European achievements. We see that the libraries, despite the initial problems, got involved at the very beginning, recognizing the advantages of the digital library, the Internet and new technologies.

New ways of doing business and new technologies, everywhere, even in librarianship, impose the need for a new profession - the curator of digital collections. This new profession has already been implemented in the libraries of Western countries and includes content selection, creation of digital objects, preservation, archiving, evaluation, etc. The need for these experts is also recognized in our environment and we hope for a quick implementation of this profession in our country as well.

6 Transcribus as an Example of Good Practice in the Permanent Education of Cultural Workers

One of the projects that encompass the professional development of employees in cultural institutions is Transcribus. It is a platform with automatic recognition, transcription and searching of documents, and it consists of Expert Tool, Web User Interface, and cloud services.

It was developed by the Digitization and Digital Preservation Group of the University of Innsbruck and is completely free. It is intended for users dealing with the transcription of historical documents. It is part of the READ project – Recognition and Enrichment of Archival Documents (<https://cordis.europa.eu/project/id/674943>), whose goal is the identification and enrichment of archival documents, funded by the Horizon 2020 Research and Innovation Program Horizon 2020 of the European Union.

In short, based on HTR models, Transcribus uses handwritten text recognition technology. They

новом професијом – кустосом дигиталних збирки. Ова нова професија већ је имплементирана у библиотекама западних земаља, а обухвата избор садржаја, креирање дигиталних објеката, очување, архивирање, евалуацију итд. У нашем окружењу такође се препознаје потреба за овим стручњацима и надамо се брзој имплементацији ове професије и код нас.

6 Транскрибус као пример добре праксе перманентног образовања радника у култури

Један од пројеката који подразумева стручно усавршавање запослених у установама културе је и Транскрибус. То је платформа за аутоматско препознавање, транскрипцију и претраживање докумената, а чине га: експертски алат, веб-интерфејс, Клауд услуге.

Креиран је од стране Групе за дигитализацију и дигитално чување Универзитета у Инсбруку и потпуно је бесплатан. Наменен је корисницима који се баве транскрипцијом историјских докумената. Део је пројекта READ (Recognition and Enrichment of Archival Documents, <https://cordis.europa.eu/project/id/674943>), чији је циљ идентификација и обogaћивања архивске документације, а финансира га Програм за истраживање и иновације Хоризон 2020 (Horizon 2020) Европске уније.

Укратко, заснован на HTR моделима, Транскрибус користи технологију препознавања рукописног текста. Они обрађују целе речи, па чак и целе редове (линије). Заснивају се на алгоритмима за машинско учење. Приликом почињања рада, потребно је припремити одређени корпус рукописног материјала једног истог аутора (око тридесетак страница) како би се Транскрибус обучио да га “прочита”. Важно је да материјал буде што разноврснији. Када се на основу њега израде HTR модели, може се обавити транскрипција документа.

Како Транскрибус може користити у библиотекама? Библиотеке су свесне све веће важности постојања података у дигиталној форми, и да их као такве (дигиталне) морају понудити, тј. учинити доступним својим корисницима. Помоћу Транскрибуса дигитализацију у библиотекама могу обављати како волонтери, тако и сами корисници библиотечких услуга. Све што је потребно је да поседују мобилни телефон. Од стране установе треба обезбедити услове за скенирање. У ту сврху користи се ScanTent, тј.

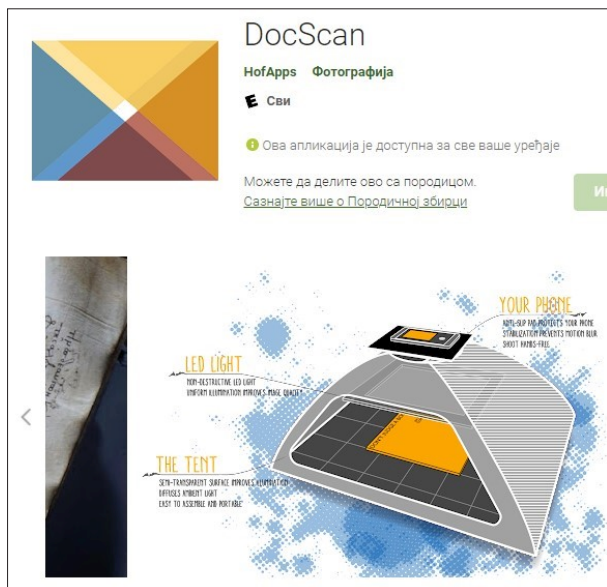
process whole words and even whole lines. They are based on machine learning algorithms. When starting, one needs to prepare a part of a manuscript of the same author (about thirty pages) to train Transcribus to “read” it. The material must be as diverse as possible. When the HTR models are created, the document can be transcribed.

How can Transcribus be used in libraries? Libraries are aware of the growing importance of the existence of data in digital form, and that they must offer it as such and make it available to its users. Using Transcribus, digitization in libraries can be performed both by volunteers and by users of library services themselves. All that is required is that they own a cell phone. The institution should provide conditions for scanning. ScanTent or a scanning tent is used for this purpose. One needs to install the free DocScan app, which is designed for ScanTent, on their cell phone. Both the ScanTent device and the DocScan app are part of the H2020 READ project.

The DocScan app is available at the Google Play-store. To use it, one needs to register on the Transcribus platform. The app can also be used anonymously, with slightly reduced functionality. Also, if used anonymously, only a scan can be performed, without using Transcribus.

шатор за скенирање. На мобилним телефонима је потребно инсталирати бесплатну апликацију DocScan, која је и дизајнирана за ScanTent. И уређај ScanTent и апликација DocScan су део H2020 пројекта READ.

Апликација DocScan је доступна на Google Play продавници. Да би се користила, потребно је бити регистрован на платформи Транскрибус. Апликација се може користити и анонимно, уз нешто мању функционалност. Такође, ако се користи анонимно, може се извести само скенирање, без употребе Транскрибуса.

Делови шатора за скенирање су: купола, подлога, осветљење и футрола. Због малих димензија погодан је за пренос, а такође је једноставне конструкције, те се лако поставља / монтира. И његова повољна цена чини га веома доступним. Купола, црна или бела, спречава утицај спољашњег осветљења. По потреби, могуће је користити осветљење које се поставља на унутрашњој страни куполе (недеструктивно лед светло). Шатор такође обезбеђује константно растојање између материјала (књиге) и камере, јер се на постоље постави мобилни телефон, и он се за време скенирања више не помера. Покретањем апликација ДоцСкан се започиње

The ScanTent consists of the dome, base, lighting and case. Because it is small in size, it is portable. Its simple structure makes it easy to install/mount and it is available at an affordable price. The dome, black or white, prevents the potential impacts of external lighting. If necessary, it is possible to use lighting that is installed on the inside of the dome (non-destructive LED light). The tent also ensures a constant distance between the material (book) and the camera because a cell phone is placed on a mount, preventing motion blur during scanning. Launching the DocScan app starts the scan. The DocScan app enables real-time scanning as well as image quality assessment. One can scan a single page or a whole batch. It is an option that is set on the phone before scanning. When scanning a batch, the user needs to flip the pages. The app is designed to detect hand movements and it automatically takes new pictures. Scanned pages are stored in a previously created folder. They are then processed (most often rotated, cropped, or deleted) and sent, i.e. uploaded to Transcribus using the option Upload.

As we mentioned earlier, Transcribus can be used in archives, libraries, and so on. The entire procedure takes place under the supervision of an employee, who gives the user permission to begin scanning. The scanned material also remains with the user who did the work himself.

The material collected in this way initially serves as a corpus used to “train” Transcribus to transcribe a handwritten text, which is followed by the transcription of an author’s manuscript itself. In this way, a database of scanned documents is formed, which in itself is significant for the preservation of cultural heritage.

скенирање. Апликација DocScan омогућава скенирање у реалном времену, као и процену квалитета снимка. Могу се скенирати појединачне странице, а може и читава серија. То је опција која се подешава на телефону пре него што се приступи скенирању. Када се скенира у серији, корисник треба да листа странице. Апликација је тако направљена да региструје покрете руке и тада не слика. Скениране странице се похрањују у претходно формираном фолдеру. Потом се обрађују (најчешће ротирање, кроповање, брисање) и затим шаљу, тј. опцијом Upload се смештају на Транскрибус.

Као што смо напоменули раније, примена Транскрибуса је могућа у архивима, библиотекама и другим установама. Цео поступак се одвија под надзором запосленог, уз чије допуштење корисник и приступа самом скенирању. Скенирани материјал остаје и кориснику који је сам рад и обавио.

Материјал прикупљен на овај начин се првобитно користи као корпус помоћу кога се Транскрибус “обучава” за транскрипцију неког рукописа, а затим се приступа и самој транскрипцији рукописа неког аутора. На тај начин се формира база скенираних докумената која већ као таква има значај у очувању културне баштине.

6 Conclusion

Given the foregoing, it can be concluded that the speed of overall development in all spheres of society has imposed new requirements, which is constant investment in the education and training of individuals. For a person to become and remain competitive in the labor market, they should keep pace with technical and technological progress, first and foremost in their respective fields, but also in a wider sense. Given that, they should be qualified for their job, and hence the need for permanent education, which as such has become part of the business policy of every well-developed business system, part of the basic development strategy. Continuous professional development is a complex process that is not easy to maintain due to the speed of progress but is facilitated by the availability of information. Today, informal education and self-education are imperative and the result of the self-creation of an individual, for which formal education should start preparing them from the very beginning.

7 Закључак

Из свега горе наведеног може се закључити да је брзина свеукупног развоја у свим сферама друштва наметнула нове захтеве, а то је константно улагање у усавршавање појединца. Да би човек постао и остао конкурентан на тржишту рада, треба да прати технички и технолошки напредак, најпре у делокругу свог рада, а свакако и

шире. У складу са тиме, треба да је оспособљен за свој посао, а отуда и потреба за перманентним образовањем, које је као такво постало део пословне политике сваког добро развијеног пословног система, део основне стратегије развоја. Перманентно усавршавање је комплексан процес који због брзине напретка није лако пратити,

али који је због доступности информација свакако и доста олакшан. Неформално образовање и самообразовање данас су императив, а резултат су самокреације појединца за које би требало да га припрема управо формално образовање од самог његовог почетка.

Библиографија

- Vraneš, A., i Marković, Lj. (ur.). (2015). *Digitalne biblioteke i digitalni arhivi*. Beograd: Filološki fakultet.
- European Union. (2018, June 4). Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) (preuzeto 26. 4. 2022).
- Europeana. (2014). *Europeana Collections 1914–1918*. <http://www.europeana-collections-1914-1918.eu> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Europeana. (2011). *Europeana Libraries*. <https://pro.europeana.eu/project/europeana-libraries> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Europeana Newspapers*. <http://www.europeana-newspapers.eu/> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Република Србија, Министарство државне управе и локалне самоуправе. (2015, August 4). Закон о начину одређивању максималног броја запослених у јавном сектору. *Сл. гласник CPC*, бр. 68/2015, 81/2016. <http://mduls.gov.rs/propisi/zakoni-u-primeni/> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Radivojević, M. (2018, April 4). Digitalizacija u Srbiji: mrtvo slovo na papiru ili realna benefit za naše društvo. *Netokracija*. <https://www.netokracija.rs/digitalizacija-srbije-sta-je-uradjeno-144234>.
- Мишков, М. (2018, November 11). Дигитализација и образовање кључни приоритети Владе Србије. *Нови магазин*. <https://www.novimagazin.rs/vesti/185800-brn-abic-obrazovanjem-protiv-laznih-vesti-Paragraf>. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-nacionalnom-okviru-kvalifikacija-republike-srbije.html> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Transcribus. (2021). <https://readcoop.eu> (preuzeto 26. 4. 2022).
- Univerzitet u Beogradu. (2014). *Хоризонт 2020*. <https://www.bg.ac.rs/sr/nauka/horizont2020.php> (preuzeto 26. 4. 2022).

Bibliography

- European Union (2018, June 4). Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) (accessed 26. 4. 2022).
- Europeana. (2014). *Europeana Collections 1914–1918*. <http://www.europeana-collections-1914-1918.eu> (accessed 26. 4. 2022).
- Europeana. (2011). *Europeana Libraries*. <https://pro.europeana.eu/project/europeana-libraries> (accessed 26. 4. 2022).
- Europeana Newspapers. <http://www.europeana-newspapers.eu/> (accessed 26. 4. 2022).
- Mišković, M. (2018, November 11). Digitalizacija i obrazovanje ključni prioriteti Vlade Srbije. *Novi magazin*. <https://www.novimagazin.rs/vesti/185800-brn-abic-obrazovanjem-protiv-laznih-vesti-Paragraf>. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-nacionalnom-okviru-kvalifikacija-republike-srbije.html> (accessed 26. 4. 2022).
- Radivojević, M. (2018, April 4). Digitalizacija u Srbiji: mrtvo slovo na papiru ili realna benefit za naše društvo. *Netokracija*. <https://www.netokracija.rs/digitalizacija-srbije-sta-je-uradjeno-144234>.
- Republika Srbija, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave. (2015, August 4). Zakon o načinu određivanju maksimalnog broja zaposlenih u javnom sektoru. *Sl. glasnik SRS*, br. 68/2015, 81/2016). <http://mduls.gov.rs/propisi/zakoni-u-primeni/> (accessed 26. 4. 2022).
- Transcribus. (2021). <https://readcoop.eu> (accessed 26. 4. 2022).
- Univerzitet u Beogradu. (2014). *Horizont 2020*. <https://www.bg.ac.rs/sr/nauka/horizont2020.php> (accessed 26. 4. 2022).
- Vraneš, A., & Marković, Lj. (eds). (2015). *Digitalne biblioteke i digitalni arhivi*. Beograd: Filološki fakultet.

140 godina hercegovačkog ustanka: istraživanje i objedinjavanje građe iz zaostavštine Hamdije Kapidžića i dokumenata o hercegovačkom ustanku u fondovima NUBBiH, Arhiva BiH, Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i fondovima austrijskih biblioteka i arhiva

140 Years of the Herzegovina Uprising: Research and Unification of Materials From the Legacy of Hamdija Kapidžić and Documents About the Herzegovina Uprising in the Funds of the NULB&H, Archive of B&H, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina and the Funds of Austrian Libraries and Archives

Ismet Ovčina¹, Muamera Smajić¹, Alma Mešić²

¹ Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
ismet@nub.ba, muameras@nub.ba

² Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / Faculty of Political Sciences University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
alma.mesic@fpn.unsa.ba

Article Info / Informacije o članku

Primljen / Received 30. 6. 2022.
Prihvaćen / Accepted 6. 9. 2022.
Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Keywords / Ključne riječi

hercegovački ustanak, Hamdija Kapidžić, arhivska građa, dokumenti, bibliografije, NUBBiH, ANU-BiH, Bosna i Hercegovina, Državni arhiv, Austrija
Herzegovina uprising, Hamdija Kapidžić, archival material, documents, bibliographies, NULB&H, ANUB&H, Bosnia and Herzegovina, State Archives, Austria

Abstract / Sažetak

Hercegovački ustanak iz 1882. godine, kao i ustanci koji su mu prethodili, predstavljaju vrlo specifično razdoblje historije Bosne i Hercegovine i njenih naroda. Brojna su istraživanja vršena na ovu temu s namjerom pobližeg pojašnjenja i određenja važnosti ovih ustanaka za cjelokupno bosanskohercegovačko društvo i njenu poziciju u svjetskim tokovima. Građa o tome nalazi se u baštinskim ustanovama širom države, ali i van njenih granica.

Cilj je rada da predstavi rezultate istraživanja i objedinjavanja građe iz zaostavštine Hamdije Kapidžića i dokumenata o Hercegovačkom ustanku u fondovima NUBBiH, Arhiva BiH, Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i fondovima austrijskih biblioteka i arhiva. Predstavljena građa iskazana je kroz bibliografiju sa pratećim registrima te će, nadamo se, služiti kao polazna tačka svim istraživačima i korisnicima koji se bave ovom tematikom te ujedno iznova donijeti važan osvrt i bibliografski iskaz ovog dijela naše historije.

The Herzegovina uprising in 1882, as the uprisings that preceded it, represent a specific period in the history of Bosnia and Herzegovina. Numerous studies were conducted to clarify this topic and the significance of the Herzegovinian uprising for the entire Bosnian society and its position in world trends. We can find sources on this topic in heritage institutions throughout the country and outside its borders.

This work aims to present the results of research and unification of materials from the legacy of Hamdija Kapidžić and documents about the Herzegovina Uprising in the funds of the NULB&H, Archive of Bosnia and Herzegovina, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina and the funds of Austrian libraries and archives. The material is presented through a bibliography with accompanying registers and will serve as a starting point for all researchers and users dealing with this topic. At the same time, it will bring a significant overview of this part of our history.

1 Uvodne napomene

Građa koja se nalazi u bibliotekama i arhivima te srodnim baštinskim ustanovama od izuzetnog je značaja za cjelokupno društvo i ljudsku egzistenciju. Njena važnost posebno je neupitna kada je riječ o problematiziranju određenih historijskih događaja, njihovom ispravnom tumačenju i adekvatnom predstavljanju. Tako se pred baštinske ustanove postavljaju nove izazovne uloge – uloge posrednika između pohranjene građe i svih onih koji će ih tumačiti ili o njima problematizirati. Bogatstvo i prilagodba institucije društvenim i poslovnim procesima i promjenama zavisi i od njene sposobnosti da svom korisničkom okruženju najpreciznije ponudi potrebne relevantne izvore. Tako je, prema potrebama korisničkog okruženja, sprovedeno istraživanje i objedinjavanje građe iz zaostavštine prof. dr. Hamdije Kapidžića¹ i dokumenata o Hercegovačkom ustanku u bibliotečkim i arhivskim fondovima širom zemlje te fondovima austrijskih biblioteka i arhiva.

Na Odjeljenju Specijalnih zbirki NUBBiH nalazi se građa iz privatne kolekcije Hamdije Kapidžića koja sadrži nekoliko predmeta, korespondenciju, pisma, razglednice, stare knjige, karte itd. (Ovčina, Smajić & Mešić, 2020: 148)

2 O bosanskohercegovačkim ustancima u periodu 1875–1878. godina

Hercegovačkom ustanku iz 1882. godine, koji je temeljni predmet sprovedenog istraživanja, a u historijskom smislu važnom periodu bosanskohercego-

1 Introductory remarks

The material found in libraries and archives, and related heritage institutions is of exceptional importance for the entire society and human existence. Its significance is especially unquestionable when problematizing certain historical events, correct interpretation, and adequate presentation. Thus, heritage institutions face new challenging roles – the roles of intermediaries between the stored materials and all those who will interpret them or raise issues about them. The wealth and adaptation of institutions to social and business processes and changes also depend on their ability to offer relevant sources to their user environment in the most accurate way. Research and unification of materials from the legacy of professor Hamdija Kapidžić and documents on the Herzegovina Uprising in libraries and archives collections throughout the country, as well as funds of Austrian libraries and archives, were carried out according to the needs of the user environment.

Department of Special Collections of the NULB&H has materials from the private collection of Hamdija Kapidžić,¹ which contains several items, correspondence, letters, postcards, old books, maps, etc. (Ovčina, Smajić & Mešić, 2020: 148)

2 About uprisings in Bosnia and Herzegovina in the period 1875–1878

The Herzegovinian uprising from 1882, which is the fundamental subject of the conducted research,

¹ Prof. dr. Hamdija Kapidžić bio je naučnik, istraživač, historičar, redaktor velikog opusa zbirke historijski značajne arhivske građe. Prekretnica akademskog i naučnog djelovanja prof. dr. Kapidžića bila je izrada i odbrana doktorske disertacije na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1956. godine, “kod profesora Vase Čubrilovića na temu Hercegovački ustanak 1882. godine” (Katz, 2015: 226). Ova disertacija, koja je nastala kao produkt preciznog i dugogodišnjeg istraživanja arhivske građe u Bosni i Hercegovini i regiji, 1958. godine objavljena je kao monografija, “za koju je autor dobio Dvadesetmojulska nagrada, kao najviše priznanje koje je tada Republika Bosna i Hercegovina dodjeljivala istaknutim stvaralocima” (Katz, 2015: 227), a sama je monografija postala temelj budućih istraživanja historije Hercegovine u 19. stoljeću.

Iz ovakvog vrlo svestranog, detaljnog naučnog pera proizašao je veliki broj članaka, prikaza koji su produkt temeljitih istraživanja, pa je 1968. godine objavljena monografija *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine (članci i rasprave)*, koja je sakupila i objedinila sve radove nastale u proteklom periodu (Radušić, 2018: 50). Prof. dr. Hamdija Kapidžić 1969. godine postaje dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, voditelj Potkomisije za izradu istorije Bosne i Hercegovine za dionice austrougarske uprave u BiH (Katz, 2015: 226), jedan je od osnivača Društva istoričara Bosne i Hercegovine, osnivač i stalni saradnik časopisa *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, svojevremeno je predsjedavao Arhivskim savjetom SR BiH, svoje djelovanje i naučni doprinos dao je pri izgradnji Instituta za istoriju radničkog pokreta, odnosno Instituta za istoriju u Sarajevu. Treba istaći da je Hamdija Kapidžić “prvi povjesničar koji je ukazao na iznimno važno pitanje mogućnosti osnivanja sarajevskog univerziteta, koje je bilo aktualno 1913. godine” (Kasumović, 2020: 157).

¹ A turning point in the academic and scientific work of prof. dr. Kapidžić was preparation and defence of doctoral dissertations at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 1956, “mentored by professor Vaso Čubrilović on the topic of the Herzegovinian uprising in 1882” (Katz, 2015: 226). This dissertation, created as a product of precise and long-term research of archival material in Bosnia and Herzegovina and the region, was published in 1958 as a monograph, “for which the author received the July 27 Award, as the highest recognition given by the Republic of Bosnia and Herzegovina to prominent creators” (Katz, 2015: 227), and the monograph itself became the basis for future research of the history of Herzegovina in the 19th century.

From this very versatile, detailed scientific pen came a large number of articles, reviews that are the product of basic research, so a monograph *Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian rule (members and debates)* was published in 1968. It contains and consolidates all [Kapidžić's] works created in the past period. (Radušić, 2018: 50). In 1969, prof. dr. Hamdija Kapidžić became a corresponding member of The Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Head of the “Subcommittee on the History of Bosnia and Herzegovina for the shares of the Austro-Hungarian administration in B&H” (Katz, 2015: 226), also he was one of the founders of the Society of Historians of Bosnia and Herzegovina, a founder and permanent contributor to the journal *Gazette of the Archive and the Association of Archival Workers of Bosnia and Herzegovina*, was head of The Archives Council of Socialist Republic BiH. Also, Kapidžić gave scientific contributions to the construction of the Institute for the History of the Workers' Movement, i.e. the Institute for History in Sarajevo. It should be pointed out that Hamdija Kapidžić “was the first historian who pointed out the extremely important issue of the possibility of establishing the University of Sarajevo, which was topical in 1913.” (Kasumović, 2020: 157).

vačke historije, prethodili su ustanci koji su zahvatili Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1875. do 1878. godine. Ovi ustanci primarno su započeti u Hercegovini, tačnije Nevesinju, te su ispočetka i primarno bili usmjereni protiv osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Zbog podneblja iz kojeg su potekli, ovi se ustanci kroz historijske izvore i literaturu definiraju i kao Nevesinjska puška. Upravo će ovi ustanci prikazivati i ispoljavati jedan vremenski period generalnog nezadovoljstva bosanskohercegovačkog stanovništva koji je kulminirao kroz otpore različitih intenziteta i oblika. Vremenom će ovo nezadovoljstvo prelaziti i u oružani sukob sa vlašću, a posebno nakon što je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu, nakon Berlinskog kongresa 1878. godine.

3 Hercegovački ustanak 1882. godine: o počecima i značaju ustanka

Shodno odredbama donesenim na Berlinskom kongresu 1878. godine, Austro-Ugarska monarhija nastojala je da što prije upravljanje nad Bosnom i Hercegovinom pretvori u "trajnu aneksiju na Bosnu i Hercegovinu. U tim nastojanjima istaknuto mjesto pripadalo je donošenju vojnog zakona 4. novembra 1881. godine kojim je uspostavljena vojna obaveza zemaljskih pripadnika i započeto formiranje bosanskohercegovačkih jedinica u sklopu austrougarske armije." (Hadžibegović & Imamović, 1998: 180)

Ova nastojanja Austro-Ugarske monarhije predstavljala su narušavanje suvereniteta sultana nad Bosnom i Hercegovinom, pa će stanovništvo ponovo početi pokazivati nezadovoljstvo. Proces započinje iste godine po donošenju zakona i u prvom dijelu najviše zahvata Hercegovinu, a potom se širi dalje duž države. "U decembru, talas nezadovoljstva naročito se ispoljio u južnoj Bosni (Foča) i Istočnoj Hercegovini." (Gažević, 1972: 1102)

Muslimani su, prema historičarima, reagovali tako što su slali sultanu brojne peticije i zahtjeve za iseljavanje u Tursku, a nevesinjski kmetovi služenje u vojsci vezali su za rješenje agrarnog pitanja. Istovremeno, Austro-Ugarska monarhija, odnosno vlast, pokušava "da preko nekoliko krupnih zemljoposjednika i visokih sveštenika pridobije muslimanske mase za vojni zakon i odvoje ih od nezadovoljnog srpskog seljaštva." (Hadžibegović & Imamović, 1998: 181)

Autori navode kako je nezadovoljstvo naroda u istočnoj Hercegovini i južnoj Bosni, koje je bilo praćeno pojavom hajdučije i povezivanjem sa kriošijskim ustancima, preraslo vremenom u oružani ustanak. Hercegovački ustanak iz 1882. godine za-

and a historically significant period of Bosnian and Herzegovina history, was preceded by uprisings that affected Bosnia and Herzegovina in the period from 1875 to 1878. These uprisings primarily started in Herzegovina, more precisely in Nevesinje, and were directed against Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina right from the start. Through historical sources and literature, these uprisings are known as *Nevesinjska puška*, because of the place where they started. These uprisings will show and manifest a period of general dissatisfaction among the population of Bosnia and Herzegovina, which culminated in resistance of various intensities and forms. Over time, this dissatisfaction transformed into an armed conflict with the government, especially after Berlin Congress in 1878 when Austria-Hungary occupied Bosnia and Herzegovina.

3 Herzegovina uprising in 1882: beginnings and significance

In accordance with the provisions adopted at the Congress of Berlin in 1878, the Austro-Hungarian monarchy tried to turn the governance of Bosnia and Herzegovina into a "permanent annexation of Bosnia and Herzegovina as soon as possible. In these efforts, a prominent place belonged to Military law, adopted on November 4, 1881, which established the military obligation of land members and started the formation of Bosnian units within the Austro-Hungarian army." (Hadžibegović & Imamović, 1998: 180)

These efforts of the Austro-Hungarian monarchy represented a violation of the sultan's sovereignty over Bosnia and Herzegovina, so the population began to show dissatisfaction again. Dissatisfaction arose the same year after the law was passed. In the very beginning, it first affected Herzegovina, after which it spread throughout the entire country. "In December, a wave of discontent manifested itself, especially in southern Bosnia (Foča) and eastern Herzegovina." (Gažević, 1972: 1102)

According to historians, Muslims reacted by sending numerous petitions and requests to the sultan for emigration to Turkey, and serfs from Nevesinje linked the service in the army to the solution of the agrarian issue. At the same time, the Austro-Hungarian monarchy, i.e. the government, is trying "through a few large landowners and high priests to win over the Muslim masses for martial law and separate them from the dissatisfied Serbian peasantry." (Hadžibegović & Imamović, 1998: 181)

The authors state that the dissatisfaction of people in eastern Herzegovina and southern Bosnia, which was

počinje napadom oko 100 naoružanih ustanika na žandarmerijsku stanicu u Ulogu,² “noću 10. na 11. januar 1882. godine, a njegov definitivni kraj uslijedio je početkom novembra kada se i posljednja grupa od 190 ustanika na čelu sa Salkom Fortom prebacila u Crnu Goru.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 180)

Historičari su stava kako je ovaj ustanak iz 1882. godine zapravo imao dva perioda. Prvi, početni period trajao je oko 40 dana, gdje su ustanici imali inicijativu i vodili ofanzivne akcije, a u drugom periodu došlo je do preokreta jer, pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja, prelaze u defanzivu i mijenjaju borbenu taktiku.

Kako bi Austro-Ugarska imala kontrolu nad pobunama i prije januara 1882. godine, 9. novembra 1881. godine pod komandom vojnog komandanta Dalmacije generala Stjepana Jovanovića, sastavljene su vojne trupe, a potom 17. 1. 1882. godine “naređeno je formiranje Komande trupa za južnu Dalmaciju i Hercegovinu.” (Gažević, 1972: 1101)

Historijski izvori potvrđuju da su se prije januara 1882. godine zapravo među lokalnim stanovništvom pripremale snage koje će započeti juriš na kasarnu u Ulogu. Ono u čemu su istraživači saglasni jeste da je ustanak bio glasna demonstracija protesta protiv vlasti i protiv uvođenja vojnog zakona. Tako ustanak u januaru 1882. godine obuhvata prostor od Bileće i Gacka prema Ulogu i dolini gornje Neretve, pa se austrougarske snage povlače u gradove s namjerom da čuvaju najvažnije komunikacije. “Na gornjoj Neretvi zaposjeli su na Glavatičevo (19. januara) i u trouglu između Nevesinja, Mostara i Konjica koncentrisali oko 1.110 ljudi.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 188)

Oružane snage u Hercegovini tako imaju uspjeti napad iz Borče i fočanskog kraja na žandarmerijsku stanicu u Ulogu, a potom se ustanak prenosi na ostale dijelove Hercegovine, okolinu Foče, Čajniča, Goražda i po Zapadnoj Bosni. Ustanak se brzo prenosio uz crnogorsku granicu i istočnu Hercegovinu prema Kalinoviku, prijeteci da se proširi na područje Konjica, čime bi se presjekla veza između Mostara i Sarajeva. U ovim akcijama najviše su se istakli Salko (u nekim izvorima spominje se Salih) Forto i Pero Tunguz.

Prof. dr. Hamdija Kapidžić, kao historičar ustanka, predstavio je kako je Austro-Ugarska zapravo nespremna dočekala ustanak “i da bi ga ugušila, mo-

accompanied by the appearance of bandits and connections with the Krivošija uprisings, grew over time into an armed uprising. The Herzegovinian uprising from 1882 began with the attack of about 100 armed rebels on the gendarmerie station in Ulog, “on the night of January 10–11th, 1882, and its end followed at the beginning of November when the last group of 190 rebels led by Salko Forto moved to Montenegro.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 180)

According to some historians, this uprising had two periods. First, the initial period lasted about 40 days, during which the insurgents led an initiative offense. Soon after, under the pressure of a far superior enemy, they changed their battle tactics and went on the defensive. For Austria-Hungary to have control over the rebellions even before January 1882, on November 9, 1881, the military units were deployed under the command of the captain of Dalmatia, General Stjepan Jovanović, that on January 17, 1882, was ordered “the formation of the Troop Command for southern Dalmatia and Herzegovina.” (Gažević, 1972: 1101)

Historical sources confirm that, before January 1882, some forces among the local population had been prepared to attack the barracks in Ulog. Researchers agree that the uprising was a loud protest against the government and the introduction of martial law. Thus, the uprising in January 1882 covered areas from Bileća and Gacko towards Ulog and the valley of the upper Neretva, so the Austro-Hungarian forces withdrew to the cities to guard the most important communications. “On the upper Neretva, they occupied Glavatičevo (January 19) and concentrated about 1,110 people in the triangle between Nevesinje, Mostar, and Konjic.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 188)

Thus, the armed forces in Herzegovina succeeded in attacking the gendarmerie station in Ulog² from Borča and Foča region, followed by the uprising spread to other parts of Herzegovina, the surroundings of Foča, Čajniče, Goražde and throughout Western Bosnia. The uprising quickly spread along the Montenegrin border and eastern Herzegovina and towards Kalinovik, threatening to extend to the area of Konjic, which would cut the connection between Mostar and Sarajevo. Salko (some sources mention Salih) Forto and Pero Tunguz stood out the most in these actions.

Historian Hamdija Kapidžić explains how Austria-Hungary met the uprising unprepared, “and to

² U literaturi i historijskim izvorima ustanak koji je započeo u januaru 1882. godine u Ulogu naziva se i Uloškim ustankom.

² In literature and historical sources, the uprising that began in January 1882 in Ulog is also called the Ulog Uprising.

rala je prestrojiti trupe na jugu Monarhije, uspostaviti jedinstvenu komandu, obezbijediti znatno vojno pojačanje i dodatna finansijska sredstva, a posebno angažovati diplomatiju da ne dođe do vanjskog mišanja u ustanak i do njegovog prerastanja u međunarodno pitanje.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 182)

Milorad Ekmečić (1983) je stava kako je Hercegovački ustanak iz 1882. godine zapravo bio pokušaj glasa naroda protiv pripajanja Austro-Ugarskoj monarhiji.

Ustanak je zbunio austrougarsku politiku i njejoj diplomaciji pomrsio račune u pripremanju brzog proglašenja aneksije ovih oblasti. Da je ona tada ostvarena imala bi dalekosežne historijske posljedice u smislu ranog konsolidovanja političkih prilika na okupiranom području. Ustanak je bio dovoljno moćan da ga cijeli civilizovani svijet shvati kao autentični krik naroda protiv međunarodnog nasilja nad njim. (...) Ogromna vojna sila od preko 70.000 vojnika je bila angažovana protiv ustanka kojeg je držalo nekoliko hiljada aktivnih pobunjenika, a ogromna većina naroda podržavala. To je bila proba jedne vojne mašine koja se odatle spremala na nove poduhvate. Iako dalje od onemogućavanja proglašenja aneksije ustanak nije mogao ništa da ostvari i to je bilo dovoljno da odredi cijelu budućnost borbe protiv Austro-Ugarske. (Ekmečić, 1983: 11)

Austro-Ugarska u februaru 1882. godine poduzima ofanzivu na glavne ustaničke centre – Zagorje i Ulog.

Pripreme su temeljito sprovedene. Dejstva 2. pješadijske i Rezervne brigade počela su 21. februara pokretom od Foče i Trnova ka Kalinoviku. (...) Iz Hercegovine 20. februara od Gackog, Nevesinja i Mostara prema Ulogu. Ukupno je bilo upotrijebljeno oko 10.000 pješaka i 4 baterije. Pod tim snagama ustanici su se, uz otpor, povlačili ka utvrđenom Ulogu. Istovremeno su austrougarske trupe izvele i niz drugih ofanziva – Foča, Goražde, Konjic i dr. Tako je na proljeće 1882. godine ustanak splasnuo, a povremene borbe održavale su se do jeseni 1882. godine kada najveći broj ustanika emigrirao u Crnu Goru. Prema procjenama u ustanku je učestvovalo 2.000 do 3.000 ustanika. Srpske ustanike vode kmetovi, slobodni seljaci, knezovi, stočni trgovci, pandurski serdari, hajdučke harambaše i sl., dok se u vodstvu muslimanskih ustanika pojavljuju slobodni seljaci. (...) Ustaničku građansku vlast sačinjavali su seljaci iz Uloga i okoline i nazivali su je medžlisom ili

suppress it, it had to realign its troops in the south of the Monarchy, establish a unified command, provide significant military reinforcements and additional financial resources, and especially engage diplomacy to prevent external interference in the uprising and until it becomes an international issue.” (Hadžibegović & Imamović, 1998: 182)

According to Milorad Ekmečić (1983) Herzegovinian Uprising of 1882 was the people’s voice against annexation to the Austro-Hungarian Monarchy:

The uprising confused Austro-Hungarian politics and messed up its diplomacy in preparing the fast proclamation of the annexation of these areas. If the annexation had succeeded, it would have extensive historical consequences relating to the early consolidation of political conditions in the occupied territory. The uprising was powerful enough for the entire civilized world to understand it as a people’s cry against international violence against it. (...) Against the uprising, held by several thousand active rebels and supported by the vast majority of the people was engaged a huge military force with over 70,000 soldiers. It was a test of a military machine that was preparing for new endeavors from there. Although nothing could be achieved with the uprising except preventing the proclamation of annexation, it was enough to determine the direction of the entire future struggle against the Austro-Hungarian monarchy. (Ekmečić, 1983: 11)

In February 1882, Austria-Hungary launched an offensive against the main uprising centers – Zagorje and Ulog.

Preparations were thoroughly carried out. The movements of the 2nd Infantry and Reserve Brigade began on February 21 from Foča and Trnovo to Kalinovic. (...) From Herzegovina on February 20 – Gacko, Nevesinje, and Mostar towards Ulog. They were about 10,000 infantry and four battery. Under these forces, the insurgents, with resistance, retreated towards the fortified Ulog. At the same time, the Austro-Hungarian troops carried out a series of other offensives – Foča, Goražde, Konjic, and others. Thus, the uprising subsided in the spring of 1882. Occasional fighting continued until the fall the same year when the largest number of insurgents emigrated to Montenegro. According to estimates, 2,000 to 3,000 insurgents participated in the uprising. The Serbian insurgents were led by serfs, free peasants, princes, cattle traders, police orders, hajduk harambaša, etc., while the

opšritom u koju je ulazilo 7 Muslimana i 6 Srba. (...) Ova saradnja objašnjava se zajedničkim neprihvatanjem austougarske vlasti, ali im razlozi za to nisu bili identični. (Hadžibegović & Imamović 1998, 185)

Zaključno govoreći, historičari su stava kako ustanak 1882. godine nije izazvao šira politička previranja u Bosni i Hercegovini, ali je svakako za austougarsku vlast predstavljao upozorenje, poziv da se poboljša efikasnost organa vlasti u okupiranoj zemlji te riješi pitanje unutrašnje organizacije i uprave. Hamdija Kapidžić opaža da su ustanci, odnosno posljedice ustanka, bile velika historijska pouka i okupacionom režimu i njegovim protivnicima.

4 Prof. dr. Hamdija Kapidžić kao historičar Hercegovačkog ustanka

Na osnovu podataka o učestalost korištenja građe Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, zaključeno je da korisnici u svrhu različitih istraživanja često traže građu koja dokumentuje nacionalnu i lokalnu historiju, politiku, kulturu. NUBBiH svoje fondove pored obaveznog primjerka popunjava razmjenom i poklonima. Jedan takav poklon jeste i zaostavština historičara Hamdije Kapidžića, rođenog u Bileći 1904. godine, a umrolog u Sarajevu 1974. godine. Studij historije završio je 1928. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje je 1956. godine i doktorirao. Od 1928. godine bio je profesor u Šerijatskoj i Drugoj muškoj gimnaziji u Sarajevu te njezin direktor (1945–1948), zatim profesor na Višoj pedagoškoj školi (1949–1952) te prvi redovni univerzitetski profesor historije naroda Jugoslavije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Bio je i dopisni član Akademije nauka i umjetnosti BiH. Jedan je od osnivača Društva istoričara Bosne i Hercegovine i pokretač njegovog časopisa *Godišnjaka*, kojem je bio dugogodišnji odgovorni urednik (do 1970). Bavio se historijom BiH u XIX i XX st. Glavna djela su mu: *“Zastava” o Bosni i Hercegovini* (I–IV, 1953–1956), *Hercegovački ustanak 1882* (1958), *Bosna i Hercegovina za vrijeme austougarske vladavine (1878–1918)* (1968) i *Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini 1878–1918* (1969).³

³ U svom članku “Prof. dr. Hamdija Kapidžić – znanstvenik i profesor”, dr. Vera Katz napominje kako se u dostupnoj literaturi kao datum rođenja dr. Kapidžića navode 31. 1. te 2. 2. 1904. godine, dok dr. Enver Redžić ističe kako je Kapidžić rođen 1. 2. 1904. godine. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine u svom fondu posjeduje originalni Izvod iz rođenja (Auszug aus der Geburts), izdat 6. marta 1916. godine, u kojem se navodi da je prof. dr. Hamdija Kapidžić (Kapičić) rođen 1. 2. 1904. godine, od oca Ibri i majke Hanife, rođene Hajdarhodžić. Istovremeno, navedeni akt ukazuje na to da je izvorno prezime dr. Hamdije Kapidžića zapravo Kapičić.

Muslim insurgents were led by free peasants. (...) The insurgent civil government was made up of peasants from Ulog and its surroundings and was called the Majlis or municipality, consisting of seven Muslims and six Serbs. (...) The reason for this cooperation is their mutual rejection of the Austro-Hungarian government, but the reasons for this were not the same. (Hadžibegović & Imamović, 1998: 185)

Ultimately historians stated that the Uprising of 1882 did not cause broader political turmoil in Bosnia and Herzegovina but represented a warning for the Austro-Hungarian government, a call to improve the efficiency of the authorities in the occupied country and resolve the issue of internal organization and administration. Hamdija Kapidžić observes that the uprisings, or the consequences of the uprisings, were a great historical lesson for both the occupation regime and its opponents.

4 Prof. dr. Hamdija Kapidžić as a historian of the Herzegovina uprising

Based on the data on the frequency of use of NULB&H materials, we can conclude that users often look for information on national and local history, politics, and culture for various research purposes. Besides the mandatory copy, NULB&H fills its funds through exchanges and gifts. One such gift is the legacy of the historian Hamdija Kapidžić (born in Bileća in 1904 and died in Sarajevo in 1974). Kapidžić completed his history studies in 1928 at the Faculty of Philosophy in Belgrade, where he received his doctorate in 1956. From 1928, he was a professor at the Šeriatska and Second Male Gymnasiums in Sarajevo and its director (1945–1948), then a professor at the Higher Pedagogical School (1949–1952), full-time university professor of the history of the people of Yugoslavia at the Faculty of Philosophy in Sarajevo.

He was a corresponding member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina and one of the founders of the Society of Historians of Bosnia and Herzegovina. He was the initiator of the journal *Godišnjak*, in which he was editor-in-chief for many years (until 1970). He researched the history of Bosnia and Herzegovina in the 19th and 20th centuries.

His most important works were: *“Flag” about Bosnia and Herzegovina* (“Zastava” o Bosni i Hercegovini) (I–IV, 1953–1956), *Herzegovina Uprising 1882* (Hercegovački ustanak 1882) (1958), *Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian*

Prof. dr. Hamdija Kapidžić dobitnik je i 27-julske nagrade i Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva. Biblioteka je ovaj poklon zaprimila 2008. godine. Dio poklona, od kojih je nekoliko predmeta, korespondencija, pisma, razglednice, stare knjige, karte, nalazi se na Odjeljenju Specijalnih zbirki.

Grada o Hamdiji Kapidžiću koju je kao poklon zaprimila Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine objedinjena je, dokumentovana i prezentirana kroz pregledni rad autora Ovčina, Smajić i Mešić (2020). U radu su prezentovane i publikacije autora prof. dr. Hamdije Kapidžića koje se nalaze u Nacionalnoj biblioteci Austrije.

5 Hamdija Kapidžić o Hercegovačkom ustanku 1882. godine

U općem osvrtu na ustanak Kapidžić zaključuje da austrougarskom upravom u Bosni i Hercegovini mnogi nisu bili zadovoljni. Glavni razlog podizanja ustanka 1882. godine bili su socijalni i politički motivi, posebno muslimana i Srba, koji su se ujedinili u zajedničkom stavu protiv okupatora. To je bila i ključna odlika po kojoj se ovaj ustanak razlikovao od svih prethodnih. Ovakva situacija na terenu izbi-la je argumente okupacionim vlastima da posreduje kao arbitar u njegovom smirivanju.

Neriješeno agrarno pitanje, odnosno ugroženost opstanka kako Srba tako i muslimana, bilo je osnovni uzrok ustanka iz 1882. godine, ali neće biti i dovoljan da doprinese njihovoj čvršćoj političkoj vezi. Kapidžić dalje navodi da “pored agrarnog pitanja, od naročitog značaja za nezadovoljstvo širokih slojeva naroda bila je finansijska politika okupatorske sile. Poreski pritisak postajao je sve veći.” (Kapidžić, 1973: 294)

Kod katoličkog stanovništva nije bilo velikog otpora niti nezadovoljstva, prvenstveno zbog uticaja crkve, iako su i oni bili nezadovoljni neriješenim agrarnim pitanjem.

Hercegovački ustanak donio je velike političke posljedice unutar Austro-Ugarske monarhije te velike nesuglasice između dvije sile oko upravljanja u Bosni i Hercegovini. Kao rješenje su vidjeli aneksiju Bosne i formiranje vlasti sa građanskom upravom.

6 Bibliografija o Hercegovačkim ustancima

Kao vrlo specifičan i bitan dio bosanskohercegovačke historije i njenog postojanja, Hercegovački ustanak iz 1882. godine predmet je istraživanja korisnika Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine i dan danas. U radu i aktivnostima

Rule (1878–1918) (Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske vladavine (1878–1918)) (1968), and *Agrarian Relations in Bosnia and Herzegovina 1878–1918* (Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini 1878–1918) (1969).³

Prof. dr. Hamdija Kapidžić is the winner of July 27th Award and winner of April 6th Award of the city of Sarajevo.

The library received this gift in 2008. Part of the gift, of which there are several items, correspondence, letters, postcards, old books, maps, are in the Department of Special Collections. The material on Hamdija Kapidžić, which was received as a gift to National and University Library of Bosnia and Herzegovina, was consolidated, documented and presented through a review by the authors Ovčina, Smajić and Mešić (2020). The paper also presents the publications of the author prof. dr. Hamdije Kapidžić, which are in the National Library of Austria.

5 Hamdija Kapidžić on Herzegovina Uprising from 1882

In a general review of the uprising, Kapidžić concluded that many were critical of the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina. Social and political motives were the main reasons for the revolt, especially of Muslims and Serbs, who united in a common stance against the occupiers. These were also the key feature that distinguished this uprising from all the previous ones. The situation on the ground left the occupying authorities without arguments to mediate as an arbitrator in its pacification.

The unresolved agrarian issue and the threat to the survival of both Serbs and Muslims were the main reason for the uprising in 1882, unfortunately, it was not enough to contribute to their stronger political bond. Kapidžić further states that “besides the agrarian issue, the financial policy of the occupying power was of particular importance for the dissatisfaction of broad sections of the people. Tax pressure was getting bigger and bigger.” (Kapidžić, 1973: 294)

There was no high resistance or dissatisfaction among the Catholic population, primarily due to

³ In the article “Prof. dr. Hamdija Kapidžić – scientist and professor”, dr. Vera Katz notes that in the available literature the date of birth of dr. Kapidžić is quoted as January 31st and February 2nd, 1904, while dr. Enver Redžić points out that Kapidžić was born on February 1st, 1904. The National and University Library of Bosnia and Herzegovina has, in its funds, an original birth certificate (Auszug aus der Geburts), issued on March 6th, 1916, in which it is specified that prof. Dr. Hamdija Kapidžić (Kapičić) was born on February 1st, 1904. His father was Ibko and his mother was Hanifa, born Hajdarhodžić. At the same time, the mentioned act indicates that the original surname of dr. Hamdija Kapidžić is Kapičić.

nastojalo se konsolidirati više bibliotečkih i arhivskih fondova sa primarnom namjerom objedinjavanja građe o Hercegovačkom ustanku, kao i onim ustancima iz perioda 1875–1878. godina koji su prethodili Uloškom ustanku⁴ iz 1882. godine. U tu svrhu vršeno je istraživanje dostupne građe prema sadržanoj obradi putem COBISS-a, arhivskih dokumenata, a shodno tematskim predmetnicama “Hercegovački ustanak”, “Uloški ustanak”, “Nevesinjska puška”, uz dodatak vremenskih odrednica “1875–1878”, “1882”, te kroz kataloge pripadajućih biblioteka / arhiva. Dobiveni rezultati predstavljeni su kroz bibliografiju. Također, istraživanje je vršeno pretraživanjem po ličnim imenima, tačnije ličnim predmetnicama – “Salko Forto” te varijantni oblik imena “Salih Forto”, “Pero Tunguz” kako bi se dobio uvid u djela koja prezentuju život i djelo jednih od organizatora ustanka.

Bibliografija o hercegovačkim ustancima obuhvata građu koja primarno problematizira sve hercegovačke ustanke, počevši od 1875. godine zaključno sa ustankom iz 1882. godine. Prezentira građu koja je zastupljena u bibliotekama BiH, a koje su umrežene u COBISS sistem, Nacionalnoj biblioteci Austrije i Državnom arhivu Austrije koja sadrži 81 bibliografsku jedinicu. Bibliografske jedinice većinski su monografskog karaktera, a zastupljeno je nešto radova / članaka iz serijskih publikacija.

Svakako, postoji i veliki broj druge građe, najčešće sekundarnih bibliografskih izvora, koji ne problematiziraju primarno Hercegovački ustanak iz 1882. godine, ali ga povezuju, navode, opisuju i definiraju. Takve bibliografske jedinice nisu predmet ovog istraživanja, no istovremeno potvrđuju raznolikost literature o vrlo važnom segmentu bosanskohercegovačke prošlosti i naroda koji žive na ovim prostorima.

the church's influence, although they were also dissatisfied with the unresolved agrarian issue. The Herzegovinian uprising brought political consequences within the Austro-Hungarian monarchy and considerable disagreement between the two powers regarding governance in Bosnia and Herzegovina. As a solution, they saw the annexation of Bosnia and the formation of a government with civil administration.

6 Bibliography on Herzegovina uprisings

The Herzegovina Uprising of 1882, along with the uprisings of 1875–1878, a specific and significant part of the history of Bosnia and Herzegovina and its existence, is the topic of research by the National and University Library of Bosnia and Herzegovina users. The work consolidated several libraries and archival funds intending to unify material on the Herzegovina uprising and the uprisings of 1875–1878.

We carried out the research from available material via COBISS, archival documents, through the catalogues of the associated libraries/archives and according to thematic subjects: *Herzegovinian Uprising*, *Uloški ustanak*,⁴ *Nevesinjska Puška*, with the addition of time markers *1875–1878*, *1882*. We bring you the results through a bibliography.

The research was also carried out by retrieving personal names, more precisely by *Salko Forto* and the variant form of the name *Salih Forto*, *Pero Tunguz*, to obtain insight into documents that present the life and work of organizers of the uprising.

The bibliography on the Herzegovinian uprisings includes materials that primarily problematize all uprisings that took place in Herzegovina, from 1875 to 1882. It presents materials found in the B&H libraries, networked in the COBISS system, and materials from the National Library of Austria and the State Archives of Austria. The bibliography contains 81 bibliographic units. Most of them are monographs, and some works/articles are from serial publications.

Definitely, there are also other materials, and secondary bibliographic sources that do not primarily problematize the Herzegovinian Uprising from 1882 but connect, state, describe and define it. Such bibliographic units are not the subject of this research, but it does prove the diversity of materials on an essential segment of Bosnia and Herzegovina's past and the people who live in these areas.

⁴ U literaturi se spominje i termin Uloška buna, odnosno Druga Nevesinjska puška.

⁴ The literature also mentions the term *Uloška buna* as “Druga nevesinjska puška”.

7 Bibliografija građe o Hercegovačkim ustancima u periodu 1855–1882. / Bibliography of Materials on Herzegovina Uprisings 1855–1882

1

BERIĆ, Dušan

Ustanak u Hercegovini : 1852-1862 / Dušan Berić. - 2. izd. - Bileća ; Gacko : Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta", 2007 (Kraljevo : Ofsetpres). - 1036 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Istorija)

"Ova knjiga predstavlja moju doktorsku disertaciju koju sam odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu" --> predgovor. - Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 977-987. - Zusammenfassung. - Registri.

ISBN 978-99938-90-08-9

94(497.15)"1852/1862"

COBISS.BH-ID 431384

2

BERIĆ, Dušan

Ustanak u Hercegovini : 1852-1862 : [doktorska disertacija] / Dušan Berić. - Sarajevo : [D. Berić], 1990. - 2 sv. (483 str. ; str. 993, 259) ; 30 cm

Ćir. - [Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet]

94(497.6)"1852/1862"

323.269.6(497.6)"1852/1862"

COBISS.BH-ID 4571417

3

BOGIĆEVIĆ, Vojislav

Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875 godine : (prema podacima iz izvještaja austro-ugarskog generalnog konzula Dra. Svetozara Teodorovića u Sarajevu iz 1875) / Vojislav Bogićević. - tabele. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 1 (1949), str. [215]-232

330:94(497.6)"1875"

COBISS.BH-ID 39161606

4

BOGIĆEVIĆ, Vojislav

Početak ustanka Luke Vukalovića : (1852-1853) / Vojislav Bogićević. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 4 (1952), str. [205]-223

94(497.6)"1852/1853"

COBISS.BH-ID 39376134

5

BOGIĆEVIĆ, Vojislav

Početak ustanka Luke Vukalovića : (1852-1853) / Vojislav Bogićević. - Sarajevo : [s.n.], 1952. - Str. [205]-223 ; 24 cm

Ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - P. o.: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine ; god. 4 (1952)

94(497.6)"1852/1853"(049)

COBISS.BH-ID 5008409

6

BOGIĆEVIĆ, Vojislav

Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875-1878 godine : (povodom 75-godišnjice ustanka u Hercegovini

i Bosanskoj Krajini 1875-1878) / Vojislav Bogićević. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 2 (1950), str. [143]-184

94(497.6)"1875/1878"

COBISS.BH-ID 39284742

7

BUCONJIĆ, Nikola

Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca / Nikola Buconjić. - Stolac : Humska zemlja, 2000 (Čapljina : Intergraf). - 185 str. ; 23 cm

Pobudne napomene / Željko Raguž: str. 5-17. - Pretisak izdanja Hrvatske dioničarske tiskare Mostar, 1911.

94(497.15)"1875/1878"

COBISS.BH-ID 513401286

8

BUHA, Milivoje

Uloški ustanak 1882. i stanje u Hercegovini pod austro-ugarskom okupacijom : (druga "Nevesinjska puška") / Milivoje Buha - Mijo. - Srpsko Sarajevo [i. e. Istočno Sarajevo] : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004 (Trebinje : Grafokomerc). - 326 str. ; 24 cm

Ćir. - Tiraž 500. - Rječnik nekih manje poznatih stranih izraza: str. 323-326. - Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 99938-0-406-1

94(497.6)"1882"

94(497)"1882"

327(497)"1882"

COBISS.BH-ID 209209863

9

ĆOROVIĆEVI susreti proznih pisaca (2001 ; Bileća Srpska proza danas / Ćorovići susreti proznih pisaca u Bileći, 21-23. septembar 2001 ; Junski ustanak u Hercegovini 1941 / Naučni skup istoričara u Gacku, 21-23. septembar 2001 ; tekstove izabrao i priredio Radoslav Bratić ; [fotografije u knjizi Gajo Parežanin, Milimir Šupić]. - Bileća ; Gacko : Srpsko prosvjetno i kulturno društvo Prosvjeta ; Beograd : Fond "Vladimir i Svetozar Ćorović", 2002 (Trebinje : Grafokomerc). - 879 str. : fotogr. ; 24 cm

Bilješke uz tekst.

ISBN 99938-621-3-4

94(497.6)"1941"(082)

821.163.41.09-3"19"(082)

821.163.41.09 Isaković A.(082)

COBISS.BH-ID 319512

22

JOVANOVIĆ, Jovan M.

Engleska i Bosna 1875-1878 / Jov. M. Jovanović. - Ćir.
- Faksimil: Pregled ; 1935, br. 142
U: Pregled (Sarajevo). - ISSN 0032-7271. - God. 51, br. 1, dio
1 (januar-april 2010), str. 260-268
94(497.6)1975/1878"
327(420:497)
COBISS.BH-ID 19100166

23

KÄHLIG, Eduard von

Vor zwanzig Jahren : lose Blätter der Erinnerung an die
Bekämpfung des Aufstandes in der Hercegovina im Jahre
1882 / von Eduard von Kählig. - Graz : Leykam, 1902. -
134 str., [1] presavijen list s prilogom ; 23 cm
Str. 5-6: Vorwort / Der Verfasser. - Bibliografija i bilješke uz
tekst.
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 10815747

24

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Crna Gora prema Hercegovačkom ustanku 1882 g. /
Hamdija Kapidžić. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke
uz tekst.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN
0352-8669. - God. 6 (1954), str. [143]-165
94(497.16)1882"
COBISS.BH-ID 39020038

25

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Crna Gora prema Hercegovačkom ustanku 1882 god. /
Hamdija Kapidžić. - Sarajevo : "Veselin Masleša", 1954.
- Str. [143]-165 ; 24 cm
Ćir. - Bibliografija i druge bilješke uz tekst. - P. o.: Godišnjak
Istoriskog društva Bosne i Hercegovine ; god. VI, 1954.
94(497.16)1882"
COBISS.BH-ID 27047686

26

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Hercegovački ustanak / Hamdija Kapidžić. - Sarajevo :
"Veselin Masleša", 1958 (Sarajevo : "Veselin Masleša").
- 358 str. ; 24 cm
Kazalo
94(497.6)
COBISS.BH-ID 1704995

27

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Hercegovački ustanak 1882. godine / Hamdija Kapidžić.
- Sarajevo : "Veselin Masleša", 1958 (Sarajevo : Štam-
parski zavod "V. Masleša"). - 358 str., [1] karta ; 25 cm
Bibliografija: str. 331-336. - Registar. - Zusammenfassung.
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 48753926

28

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Hercegovački ustanak 1882. godine / Hamdija Kapidžić.
- Sarajevo : "Veselin Masleša", 1973 (Zagreb : Zadruga

štampa). - 323 str. ; 25 cm

Bibliografija: str. 297-299. - Registar. - Zusammenfassung.
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 6734086

29

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Milorad Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875-1878, Sarajevo
1960, Veselin Masleša, strana 385 / Hamdija Kapidžić. -
Prikaz knjige.
U: Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. - ISSN
0350-1981. - God. 13 (1963), str. 375-384
94(497.6)1875/1878" (049.3)
COBISS.BH-ID 39756806

30

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Prilog istoriji hercegovačkog ustanka iz 1862. god.
: (jedno pismo austriskog konzula Martirta Luki
Vukaloviću) / Hamdija Kapidžić. - Bibliografske i druge
bilješke uz tekst.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN
0352-8669. - God. 1 (1949), str. [210]-214
94(497.6)1862"
COBISS.BH-ID 38987014

31

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Prilog istoriji hercegovačkog ustanka iz 1882. god. :
(objavljivanje vojničkog zakona, 4 novembra 1881) /
Hamdija Kapidžić. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke
uz tekst.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN
0352-8669. - God. 2 (1950), str. [209]-216
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 38993670

32

KAPIDŽIĆ, Hamdija

Prilozi istoriji Ustanka iz godine 1882 / Hamdija
Kapidžić. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN
0352-8669. - God. 3 (1951), str. [237]-286
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 38997766

33

KAPIDŽIĆ, Hamdija, 1904-1974

Der Aufstand in der Hercegovina im Jahre 1882 : (Au-
szüge) / Hamdija Kapidžić. - Graz : Historischen Institut
der Universität Graz, 1972. - 167 listova [1] presavijen
list s geogr. kartom ; 21 cm. - (Zur Kunde Südosteuropas
; 1/2)
Prijevod djela: Hercegovački ustanak 1882. godine. - Tekst
kucan mašinom. - Bibliografija: listovi 152-164
94(497.6)1882"
COBISS.BH-ID 6697497

34

KLICIN, Dimitrije-Mita

Banaćanin Mihailo Zega : crnogorski serdar i narodnom
pjesmom proslavljeni junak : odlomak iz istorije Crne
Gore od 1861 do 1866 godine u vezi sa hercegovačkim

ustankom od 1861 do 1862 godine / Dimitrije-Mita Klicin. - Novi Sad : [b. i.], 1941 (Novi Sad : Štamparija Dunavske banovine). - 66 str. : slika M. Zege ; 23 cm.
949.716"1861/1866":929 Zega
949.715"1861/1862":929 Zega
886.1/.2-94
COBISS.BH-ID 6654983

35

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkih ustanaka 1857-1862 godine : iz prepiske vojvode Mića Ljubibratića / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 6 (1954), str. [167]-191
94(497.6)"1857/1862"
COBISS.BH-ID 39397638

36

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkih ustanaka 1857-1878 godine : iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Zusammenfassung.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 7 (1955), str. [185]-204
94(497.6)"1857/1878"
COBISS.BH-ID 39427334

37

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Sarajevo : "Veselin Masleša", 1956 (Sarajevo : "Veselin Masleša"). - Str. [301]-340 ; 24 cm
Ćir. - Zusammenfassung. - P.o.: Separat iz "Godišnjaka Istoriskog društva Bosne i Hercegovine", godina VIII, 1956.
94(497.6-3 Hercegovina)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 514100934

38

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka : iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Zusammenfassung.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 8 (1956), str. [301]-340
94(497.6)"1857/1878"
COBISS.BH-ID 39446534

39

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875 godine : (iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića) / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Zusammenfassung.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 9 (1957), str. [257]-278
94(497.6)"1875"
COBISS.BH-ID 39121158

40

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875 godine : (iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića) / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Sarajevo : Istorisko društvo Bosne i Hercegovine, 1958 (Sarajevo : Sarajevski grafički zavod). - Str. [257]-278 ; 23 cm
Kor. nasl.: Prilozi proučavanju Hercegovačkog ustanka 1875-78 godine. - Zusammenfassung. - P. o.: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine ; god. 9, 1957.
94(497.6-3 Hercegovina)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 206865932

41

LJUBIBRATIĆ, Savo

Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875.-1878. : (iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića - V) / Savo Ljubibratić, Todor Kruševac. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Zusammenfassung.
U: Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. - ISSN 0350-1981. - God. 11 (1961), str. [149]-172
94(497.6)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 39554566

42

MADŽAR, Božo

Izveštaji austrougarskog generalnog konzula Vasića upućeni ministru vanjskih poslova grofu Andrašiju u Beč od septembra 1875. do jula 1876. godine / Božo Madžar. - Sarajevo : [s.n.], 1974-1975. - Str. 165-251 ; 24 cm
Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - P. o.: Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine ; god. 14-15 (1974-1975)
94(497.6)"1875/1876"(049)
COBISS.BH-ID 4557081

43

MADŽAR, Božo

Pokušaj pacifikacije hercegovačkog ustanka 1875. posredovanjem predstavnika evropskih država / Božo Madžar. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977. - Str. 303-312 ; 24 cm
Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - P. o.: Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 30. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 4
94(497.6)"1875"(049)
COBISS.BH-ID 4946457

44

MEMEDOVIĆ, Bogdan

Ustaški bojevi : 1875-1877 : prilog istoriji Hercegovačkog ustanka / Bogdan Memedović ; za štampu priredio Dušan D. Vuksan. - Cetinje : Obod, 1934 (Cetinje : Obod). - 73 str. : ilustr. ; 24 cm
Karton.
94(497.15)"1875/1877"
COBISS.BH-ID 31238671

45

MUSA, Dušan

Don Ivan Musić organizira ostanak Hrvata u istočnoj Hercegovini 1875. - 1878. godine / Dušan Musa ;

[prijevod na engleski Mia Lovrić i Danijel Lovrić]. - Ljubuški : Udruga "Vojvoda don Ivan Musić"; Sarajevo ; Zagreb : Synopsis, 2021 (Široki Brijeg : Suton). - 528 str. : ilustr. ; 24 cm

Bilješka o autoru: str. 473. - Tiraž 500. - Bibliografija: str. 449-457 i uz tekst. - Summary. - Registri.

ISBN 978-9958-9924-1-4 (Udruga "Vojvoda don Ivan Musić")

ISBN 978-9926-485-15-3 (Synopsis, Sarajevo)

ISBN 978-953-8289-42-2 (Synopsis, Zagreb)

94(497.6=163.42)"1875/1878"

COBISS.BH-ID 46990598

46

MUSA, Dušan

Hercegovački ustanak 1875.-1878. : akteri, istine i zablude / Dušan Musa ; [pogovor Nikola Rašić] ; [prevod na engleski Anđelka Raguž]. - Sarajevo : [Rabic], 2018 (Sarajevo : Rabic). - 386 str. : fotogr., ilustr. ; 25 cm

Naklada 300. - Bilješka o autoru: str. 386. - Pogovor: str. 385. - Bibliografija: str. 315-322, 377-378 i uz tekst. - Summary.

ISBN 978-9958-33-108-4

94(497.6)"1875/1878"

COBISS.BH-ID 25866246

47

MUSA, Dušan

Hercegovački ustanak i stolački dani vojvode don Ivana Musića : otrgnuto od zaborava i krivotvorina / Dušan Musa. - Ilustr. - Bibliografija str. 70-71 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

U: Stolačko kulturno proljeće. - ISSN 1512-9527. - God. 15, [br. 15] (2017), str. 35-71

94(497.15-3 Hercegovina)"1875/1878"

929 Musić I.

COBISS.BH-ID 513670342

48

MUSA, Dušan

Uloga Hrvata u Hercegovačkome ustanku / Dušan Musa. - Prikaz zbornika

U: Suvremena pitanja. - ISSN 1840-1252. - God. 5, br. 10 (studen 2010), str. 156-159

94(497.6=163.42)"1875/1878"(082)(049.3)

COBISS.BH-ID 19078918

49

MUSA, Dušan

Zapisi o Hercegovačkom ustanku / Dušan Musa. - Sarajevo : Rabic, 2015 (Sarajevo : Rabic). - 192 str. : ilustr. ; 21 cm

Bilješka o autoru: str. 187-188. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Sadrži i: Bogišićev nacrt zakona za hercegovačke ustaše / Aleksandar Solovjev

ISBN 978-9958-33-098-8

94(497.6)"1875/1878"

COBISS.BH-ID 22244870

50

MUSA, Rafaelo

Vojvoda don Ivan Musić : Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875.-1878. godine i pjesme lepeničko-kreševsko-fojničkog kraja / Rafaelo Musa. - Kiseljak :

HKD Napredak, 2014. - 138 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija: str. 131-132 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9430-5-8

929 Musić I.

94(497.6)

821.163.4(497.6)-1:398

COBISS.BH-ID 21521414

51

NAKIĆENović, Jovan

Luka Vukalović : hercegovački veliki vojvoda / od Jovana Nakićenovića. - Ponovljeno izd. - Trebinje : "Jovan O. Ratković", 1970 (Trebinje : Štamparija). - 44 str. : ilustr. ; 20 cm

Čir. - P. o.: Letopis 116, Novi Sad, 1874.

94(497.15)"1853/1863"

929 Vukalović L.

COBISS.BH-ID 6974214

52

NAUČNI skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (1982 ; Sarajevo)

Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine [Sarajevo, 21-22. X 1982] / urednik Hamdija Čemerlić. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1983 (Sarajevo : DES). - 239 str. ; 24 cm. - (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 64. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 11)

Tiraž 800. - Tekst na više jezika. - Na spor. nasl. str.: Colloque scientifique a l'occasion du centenaire de l'insurrection en Herzegovine 1882. [Sarajevo, le 21-22 octobre 1982]. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

94(497.6)"1882"(063)(082)

COBISS.BH-ID 6474246

53

NEOBJAVLJENI dokumenti o Hercegovačkom ustanku (1875-1879) i o događajima koji su mu predhodili / Derviš M. Karkut [i.e. Korkut]. - Sarajevo : [Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine], 1961

P.o.: Građa Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine; IX. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka ; knj. 8

94(497.15)"18"(093)

COBISS.BH-ID 42853638

54

NEVESINJSKA puška : zbornik radova sa naučnog skupa o ustanku u Hercegovini 1875-1878. / urednik Dušan Beri. - 1. izd. - Istočno Sarajevo : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006 (Laktaši : GrafoMark). - 405 str. ; 24 cm

Na spor. nasl. str.: The Rifle of Nevesinje: The Collection of Works From the Scientific Conference of the Rebellion in Herzegovina 1875-1878. - Tiraž 500. - Bilješke uz tekst.

ISBN 99938-0-941-1

94(497.6)"1875/1878"(082)

COBISS.BH-ID 122136

55

PAVLOVIĆ, Ivan S.

Iz doba 1875-1878 / Ivan S. Pavlović. - Beograd : [s.a.], 1940. - 46 str. ; 23 cm

Bilješke uz tekst

(broš.)

016:94(497)1875/1878"

COBISS.BH-ID 44752390

56

PETROVIĆ, Rade

Stillman i Danusso o Hercegovačkom ustanku 1875.-1878. godine / Rade Petrović. - Sarajevo : [s. n.], 1961 (Sarajevo : Sarajevski grafički zavod). - Str. [281]-288 ; 23 cm

Tekst na bos. i franc. jeziku. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - P. o.: Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XI, 1960.

94(497.6)1875/1878"(049)

COBISS.BH-ID 513777862

57

PETROVIĆ, Rade

Stillman i Danusso o Hercegovačkom ustanku 1875.-1878. godine / Rade Petrović. - Tekst na bos. i franc. jeziku. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst

U: Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. - ISSN 0350-1981. - God. 11 (1961), str. [281]-288

94(497.6)1875/1878"

COBISS.BH-ID 39575814

58

PETROVIĆ, Radoslav

Djelovanje Dubrovačkog odbora za pomaganje hercegovačkih ustanaka 1875-1878 / Radoslav Petrović. - Ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Zusammenfassung.

U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 10 (1959), str. [221]-245

94(497.5:497.6)1875/1878"

COBISS.BH-ID 39243270

59

PETROVIĆ, Radoslav

Djelovanje Dubrovačkog odbora za pomaganje hercegovačkih ustanaka 1875-1878 godine / Radoslav Petrović. - Sarajevo : Sarajevski grafički zavod, 1959. - Str. [221]-245 ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst. - Zusammenfassung. - P. o.: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine ; god. 10, 1959.

94(497.5/.6):061.235(0.036.6)

COBISS.BH-ID 26987014

60

PROROKOVIĆ, Risto

Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. godine. Odjeljak 1., Od Vukalovića ustanka do pobune u Nevesinju / po pričanju najmjerodavnijih saučesnika, pismenijem dokumentima i drugijem istorijskijem izvorima napisao Ris. T. Proroković Nevesinjac. - [S. l. : s. n.], 1902 (Beograd : Državna štamparija). - XIV, 72 str. ; 22 cm

Ćir. - Predgovor autora: str. III-XIV. - Bilješke uz tekst

949.7151874/1875"

COBISS.BH-ID 3263750

61

PULJIĆ, Ivica

Don Stjepan Putica tribun i zaštitnik dubravsko-stolačkih Hrvata katolika tijekom Hercegovačkog ustanka 1875.-1878. godine / Ivica Puljić. - Ilustr. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Sažetak

U: Stolačko kulturno proljeće. - ISSN 1512-9527. - God. 11, [br. 11] (2013), str. 131-143

272-725:929 Babić A.

94(497.15-3 Hercegovina)1875/1878"

COBISS.BH-ID 513425350

62

PULJIĆ, Ivica

Hrvati katolici donje Hercegovine i Istočna kriza - Hercegovački ustanak 1875.-1878. / [Ivica Puljić]. - 2. prošireno izd. - Dubrovnik : Državni arhiv ; Neum : Zaklada "Ruđer Bošković" - Donja Hercegovina, 2004 (Široki Brijeg : Hercegtisak). - 544 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Hum-ski zbornik ; 7)

Naklada 1000. - Bibliografija: str. [13]-26 i uz tekst. -

Summary. - Kazala

ISBN 953-98642-7-5

94(497.6 Hercegovina)18"

272(497.6=163.42)18"

COBISS.BH-ID 512626118

63

PULJIĆ, Ivica

Katolici donje Hercegovine i Istočna kriza / [Ivica Puljić]. - Dubrovnik : Državni arhiv ; Neum : Zaklada "Ruđer Bošković donja Hercegovina", 2004 (Široki Brijeg : Hercegtisak). - 484 str. ; 24 cm

Autorovo ime preuzeto s omota. - Kratice: str. 7. - Bibliografija: str. 13-26; bibliografske bilješke uz tekst. - Manje poznati tur-cizmi: str. 483-484. - Summary. - Kazalo.

ISBN 953-98642-7-5 (Državni arhiv)

94(497.6-3 Hercegovina)19"

282(497.6-3 Hercegovina)19"

COBISS.BH-ID 512928716

64

PULJIĆ, Ivica

Nove spoznaje o Hrvatima u Hercegovačkom ustanku (1875.-1878.) / Ivica Puljić. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Summary

U: Stolačko kulturno proljeće. - ISSN 1512-9527. - God. 2, [br. 2] (2004), str. 7-24

94(497.15=163.42)1875/1878"

COBISS.BH-ID 513266630

65

PULJIĆ, Ivica

Vojvodina Donja Hercegovina : (zanemarena pa zaboravljena) / Ivica Puljić. - Ilustr. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

U: Stolačko kulturno proljeće. - ISSN 1512-9527. - God. 15, [br. 15] (2017), str. 11-33

94(497.15-3 Hercegovina)1875/1878"

COBISS.BH-ID 513670086

66

RADOIČIĆ, Mirko S.

Hercegovina : 1875-1878. : istorijska građa i prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875-1878. / Mirko S. Radoičić. - Nevesinje : Opštinski odbor Saveza boraca NOR-a, 1961 (Trebinje : Kultura). - 78 str. : portreti ; 24 cm. - (Iz prošlosti naših naroda ; knj. 1)
Tekst ćir. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst
355.3:94(497.15Hercegovina)"1875/1878"
94(497.6Hercegovina):355.3"1875/1878"
COBISS.BH-ID 6664710

67

RADOIČIĆ, Mirko S.

Hercegovina i Crna Gora : 1875-1878. / Mirko S. Radoičić. - Nevesinje : Savez udruženja boraca NOR-a, Opštinski odbor, 1966 (Trebinje : Kultura). - 245 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Iz prošlosti naših naroda ; knj. 2)
94(497.15/.16)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 150536455

68

RADUŠIĆ, Edin

Narratives on the Beginning of the 1875-1878 Uprising in Bosnia and Herzegovina in the British Public Discourse / Edin Radušić. - Dostupno i na: <http://ff.unsa.ba/subds/ejournals/index.php/radovihhua/article/view/162>. - Bibliografija: str. 177-179 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst
U: Radovi (Filozofski fakultet u Sarajevu. Historija, historija umjetnosti, arheologija). - ISSN 2303-5749. - Vol. 7, no. 2 (2020), str. 145-179
94(497.6)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 41730822

69

RADUŠIĆ, Edin

Pitanje ustanka 1875-1878. u bosanskohercegovačkoj historiografiji: između historijske istine i multiperspektivnosti / Edin Radušić. - Dostupno i na: <https://publications.anubih.ba/bitstream/handle/123456789/651/Edin%20Radusic.pdf?sequence=6&isAllowed=y>. - Bibliografija: str. 124-130 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Conclusion.
U: Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine. 1 / urednici Dževad Juzbašić, Zijad Šehić. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine = Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, 2020. - (Posebna izdanja ; knj. 187. Odjeljenje humanističkih nauka ; knj. 47/1). - ISBN 978-9926-410-53-7. - Str. 99-130
930(497.6)"1875/1878"
COBISS.BH-ID 39541510

70

RAMULJ, Mensur

Katolici u hercegovačkom ustanku : 1875-1878 : (završni diplomski rad) / Mensur Ramulj. - Sarajevo : [M. Ramulj], 2013. - 92 lista ; 30 cm
Mentor Edin Radušić. - Bibliografija: listovi 88-92 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za historiju
94(497.6 Hercegovina)"1875/1878"(043.2)

272(497.6=163.42)"1875/1878"(043.2)
COBISS.BH-ID 7596569

71

SLAVNO doba Hercegovine : spomen-knjiga o Hercegovačkom ustanku 1875-1878 / [urednik Stevo Ćosović]. - 1. izd. - Beograd : Svet knjige, 2005 (Beograd : Draslar partner). - 344 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Baština / Svet knjige)
Ćir. - Predgovor: str. 5-6. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 86-7396-108-4
94(497.6)"1875/1878"(082)
COBISS.BH-ID 127185932

72

SPOMENICA 120-te obljetnice ustanka hercegovačkih Hrvata : 1875.-1995. / [urednik Perica Jurković ; fotografije Zdenko Raguž]. - Čapljina : Općinsko poglavarstvo, 1996 ([s. l.] : Stajer-graf). - 91 str. : fotogr. ; 24 cm
Kor. nasl.: Spomenica ustanka hercegovačkih Hrvata.
94(497.6-3 Hercegovina)"1875"(082)
COBISS.BH-ID 514103750

73

STILLMAN, William James

Hercegovina i posljednji ustanak : uzroci njegovi i sredstva / sa bilješkama i pismima naročitog korespondenta V. J. Stilmana. - Beograd : Privrednik, 1932. - 156 str. ; 20 cm
Ćir. - Prema predgovoru knjigu su preveli Anto Gvozdenović uz pomoć Šaulić Anice. - Predgovor / Anto Gvozdenović: str. [5]. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Registar.
94(497.6)(093.3)"1875/1876"
COBISS.BH-ID 3318534

74

STOJANOVIĆ, Nikola

Jedna francuska knjiga o bosansko-hercegovačkom ustanku 1875 i 1876 / Nikola Stojanović. - Ćir. - Prikaz knjige. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.
U: Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. - ISSN 0352-8669. - God. 2 (1950), str. [271]-277
94(497.6)"1875/1876"(049.3)
COBISS.BH-ID 39292166

75

ŠAMIĆ, Midhat, 1907-1990

Francuski izvještaji o Bosni početkom XIX vijeka (1806-1813) / Midhat Šamić. Neobjavljeni dokumenti o Hercegovačkom ustanku (1875-1879) i o događajima koji su mu predhodili / Derviš M. Korkut ; [urednik Anto Babić]. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1961 (Sarajevo : Sarajevski grafički zavod). - 120 str. ; 23 cm. - (Građa / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 11. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka ; knj. 8)
Tekst dokumenata na franc. i njem. jeziku. - Registar
94(497.15)"1806/1813"(047)=00
327.8(44:495.15)=133.1(047)
341.76(44:495.15)=133.1
94(497.15 Hercegovina)"1875/79"(093.2)=00
COBISS.BH-ID 2056742

76

ŠIPOVAC, Tomislav

Nevesinjska puška / Tomislav Šipovac. - Banja Luka : Vikom, 1995 (Gradiška : Vikom). - 300 str. ; 20 cm

Tiraž 1.000.

821.163.41-311.6

COBISS.BH-ID 512625071

77

ULOGA Hrvata u Hercegovačkome ustanku : (1875.-1878.) : zbornik radova / [glavni urednik Dušan Musa ; obrada fotografija i ilustracija Ivan Tomić]. - Ljubuški : Udruga "Vojvoda don Ivan Musić", 2009 (Široki Brijeg : Suton). - 391 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija uz svako poglavlje. - Registar. - Summary

ISBN 978-9958-9924-0-7

94(497.6=163.42)"1875/1878"(082)

COBISS.BH-ID 17853702

78

VEGO, Marko

Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovačkom ustanku : 1875-1878 godine / Marko Vego. - Sarajevo : [s. n.], 1953 (Sarajevo : Državna štamparija). - 66 str. : slika don Ivana Musića ; 20 cm

Bilješke: str. 61-66

94(497.6)"1875/1878"

929 Musić I.

COBISS.BH-ID 9642246

8 Registar naslova / Title Index

- Der Aufstand in der Herzegovina im Jahre 1882 (Auszüge) (33)
- Aufstand in Herzegovina 1875 bis ende August 1876 J. (79, 80)
- Banaćanin Mihailo Zega: crnogorski serdar i narodnom pjesmom proslavljeni junak. Odlomak iz istorije Crne Gore od 1861. do 1866. godine u vezi sa hercegovačkim ustankom od 1861. do 1862. godine (34)
- Bogišićev nacrt zakona za hercegovačke ustaše (49)
- Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. godine. Odlomak 1. Od Vukalovića ustanka do pobune u Nevesinju (60)
- Crna Gora prema Hercegovačkom ustanku 1882. g. (24, 25)
- Djelovanje Dubrovačkog odbora za pomaganje hercegovačkih ustanaka 1875-1878. godine (58, 59)
- Dmitrij Aleksandrovič - Klemenc i Hercegovački ustanak 1875. (19)
- Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875. - 1878. godine (78)
- Don Ivan Musić organizira ostanak Hrvata u istočnoj Hercegovini 1875. - 1878. godine (45)

79

VEGO, Marko

Korespondencija ustaničkih vođa u Hercegovačkom ustanku 1875-1876 god. s don Perom Bačićem iz Stona = Aufstand in Herzegovina 1875 bis ende August 1876 J. / Marko Vego. - Sarajevo : Zemaljski muzej, 1956 (Sarajevo : "Veselin Masleša"). - Str. [41]-69 ; 28 cm

Zusammenfassung. - P. o.: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1956.

94(497.6)"1875/1876"(044)

COBISS.BH-ID 7648518

80

VEGO, Marko

Korespondencija ustaničkih vođa u hercegovačkom ustanku 1875-1876 godine s don Perom Bačićem iz Stona = Aufstand in Herzegovina 1875 bis ende August 1876 J. / Marko Vego. - 2 izd. - Sarajevo : [pisac], 1956 (Sarajevo : "Veselin Masleša"). - 31 str. ; 28 cm

Zusammenfassung.

94(497.6)"1875/1876"(044)

COBISS.BH-ID 512007113

81

VUKOVIĆ, Gavro

Hercegovački i Vasojevički ustanak 1875 i 1876 g. / memoari Gavra Vukovića. - Sarajevo : Bosanska Pošta, 1925. - 223 str. ; 23 cm

Ćir.

94(497.6)(093.3)"1875/1876"

94(497.16)(093.3)"1875/1876"

COBISS.BH-ID 3425286

- Don Stjepan Putica tribun i zaštitnik dubravsko-stolačkih Hrvata katolika tijekom Hercegovačkog ustanka 1875. - 1878. godine (61)
- Dr. Hamdija Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine, Sarajevo, "Veselin Masleša", 1958, str. 358 (10)
- Engleska i Bosna 1875-1878. (22)
- Francuski izvještaji o Bosni početkom XIX vijeka (1806-1813) (75)
- Gavrilko Sergejevič Veselitski-Božidarović i hercegovački ustanak 1875-1878. (20)
- Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875. godine (prema podacima iz izvještaja austro-ugarskog generalnog konzula Dra. Svetozara Teodorovića u Sarajevu iz 1875) (3)
- Hercegovački i Vasojevički ustanak 1875. i 1876. g. (81)
- Hercegovački ustanak 1875-1878. akteri, istine i zablude (46)
- Hercegovački ustanak 1882. godine (27, 28)
- Hercegovački ustanak i stolački dani vojvode don Ivana Musića: otrgnuto od zaborava i krivotvorina (47)
- Hercegovački ustanak (26)

- Hercegovina 1875–1878: istorijska građa i prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875–1878. (66)
- Hercegovina i Crna Gora 1875–1878. (67)
- Hercegovina i poslednji ustanak: uzroci njegovi i sredstva (73)
- Hrvati katolici donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.–1878. (62)
- Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878. (11)
- Iz doba 1875–1878 (55)
- Izvještaji austrougarskog generalnog konzula Vasića upućeni ministru vanjskih poslova grofu Andrašiju u Beč od septembra 1875. do jula 1876. godine (42)
- Jedna francuska knjiga o bosansko-hercegovačkom ustanku 1875. i 1876. (74)
- Junski ustanak u Hercegovini 1941. (9)
- Katolici donje Hercegovine i Istočna kriza (63)
- Katolici u hercegovačkom ustanku 1875–1878, završni diplomski rad (70)
- Konzulati, njihova diplomatska i politička uloga i funkcija u Bosanskom ejaletu u vrijeme Velike istočne krize (1875–1878), magistarski rad (17)
- Korespondencija ustaničkih vođa u Hercegovačkom ustanku 1875–1876. god. s don Perom Bačićem iz Stona (79, 80)
- Kosta Grujić, Dnevnik iz hercegovačkog ustanka 6 VIII – 16 X 1875. – Vojni muzej JNA, Posebna izdanja, knj. I Bgd. 1956. (12)
- Luka Vukalović: hercegovački veliki vojvoda (51)
- Milorad Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875–1878, Sarajevo 1960, Veselin Masleša, strana 385 (29)
- Narratives on the Beginning of the 1875–1878 Uprising in Bosnia and Herzegovina in the British Public Discourse (68)
- Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine [Sarajevo, 21–22. X 1982] (52)
- Neobjavljeni dokumenti o Hercegovačkom ustanku (1875–1879) i o događajima koji su mu predhodili (53, 75)
- Nevesinjska puška: zbornik radova sa naučnog skupa o ustanku u Hercegovini 1875–1878. (54)
- Nevesinjska puška (76)
- Nove spoznaje o Hrvatima u Hercegovačkom ustanku (1875.–1878.) (64)
- Pitanje ustanka 1875–1878. u bosanskohercegovačkoj historiografiji: između historijske istine i multiperspektivnosti (69)
- Početak ustanka Luke Vukalovića (1852–1853) (4, 5)
- Pokušaj pacifikacije hercegovačkog ustanka 1875. posredovanjem predstavnika evropskih država (43)
- Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca (7)
- Prilog istoriji hercegovačkog ustanka iz 1862. god. (jedno pismo austriskog konzula Martirta Luki Vukaloviću) (30)
- Prilog istoriji hercegovačkog ustanka iz 1882. god. (objavljivanje vojničkog zakona, 4. novembra 1881) (31)
- Prilozi istoriji Ustanka iz godine 1882. (32)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkih ustanaka 1857–1862 godine iz prepiske vojvode Mića Ljubibratića (35)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkih ustanaka 1857–1878 godine iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića (36)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića (38)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875 godine (iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića) (39, 40)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka 1875.–1878. (iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića – V) (41)
- Prilozi za proučavanje Hercegovačkog ustanka (37)
- Russkie revoljucionery i vosstanie v Gercegovine v 1882. g. (18)
- Sergej Mihajlovič Kravčinskij-Stepnjak učesnik u hercegovačkom ustanku 1875. godine (uz 120-godišnjicu njegova rođenja) (21)
- Slavno doba Hercegovine: spomen-knjiga o Hercegovačkom ustanku 1875–1878. (71)
- Spomenica 120-te obljetnice ustanka hercegovačkih Hrvata 1875.–1995. (72)
- Srpska proza danas (9)
- Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875–1878 godine (povodom 75-godišnjice ustanka u Hercegovini i Bosanskoj Krajini 1875–1878) (6)
- Stillman i Danusso o Hercegovačkom ustanku 1875.–1878. godine (56, 57)
- Uloga don Ivana Musića u hercegovačkom ustanku 1875–1878. (13, 14)
- Uloga Hrvata u Hercegovačkome ustanku (1875.–1878.) : zbornik radova (77)
- Uloga Hrvata u Hercegovačkome ustanku (48)
- Uloški ustanak 1882. i stanje u Hercegovini pod austrougarskom okupacijom (druga “Nevesinjska puška”) (8)
- Ustanak u Hercegovini 1852–1862, doktorska disertacija (2)
- Ustanak u Hercegovini 1852–1862 (1)
- Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke (rezime saopšten na Naučnom skupu, oktobra 1982. godine) (16)
- Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke (15)
- Ustaški bojevi 1875–1877: prilog istoriji Hercegovačkog ustanka (44)
- Vojvoda don Ivan Musić: Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875.–1878. godine i pjesme lepeničko-kreševsko-fojničkog kraja (50)

- Vojvodina Donja Hercegovina (zanemarena pa zaboravljena) (65)
- Vor zwanzig Jahren: lose Blätter der Erinnerung an die Bekämpfung des Aufstandes in der Hercegovina im Jahre 1882 (23)
- Zapisi o Hercegovačkom ustanku (49)

9 Registar autora / Author Index

Babić, Anto, 1899– (urednik) (75)
 Bekić, Tomislav (prevodilac sažetka) (1)
 Berić, Dušan (autor) (1, 2)
 Berić, Dušan (urednik) (54)
 Bogićević, Vojislav (autor) (3, 4, 5, 6)
 Bratić, Radoslav (prerađivač – obično za drugi medij) (9)
 Buconjić, Nikola (autor) (7)
 Buha, Milivoje (autor) (8)
 Čemerlić, Hamdija (urednik) (52)
 Čorovićevi susreti proznih pisaca (2001; Bileća) (9)
 Čosović, Stevo (urednik) (71)
 Ekmečić, Milorad (autor) (10, 11, 12, 13, 14, 15, 16)
 Gvozdenović, Anto (autor uvoda, napomena, predgovora, pogovora, prevodilac) (73)
 Halilović, Edin (autor) (17)
 Hevrolina, Viktorija Maksimovna (autor) (18)
 Isaković, Antonije, 1923–2002. (osoba ili ustanova kojoj je knjiga ili rukopis posvećen) (9)
 Jovanović, Jovan (autor) (19, 20, 21)
 Jovanović, Jovan M. (autor) (22)
 Jurković, Perica (urednik) (72)
 Kählig, Eduard von (autor) (23)
 Kapidžić, Hamdija (autor) (24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32)
 Kapidžić, Hamdija, 1904–1974. (autor) (33)
 Klicin, Dimitrije-Mita (34)
 Korkut, Derviš M. (autor) (75)
 Korkut, Derviš M. (sastavljač, sabirač) (53)
 Kruševac, Todor (autor) (35, 36, 37, 38, 39, 40, 41)
 Lovrić, Danijel (prevodilac) (45)
 Lovrić, Mia (prevodilac) (45)
 Ljubibratić, Savo (autor) (35, 36, 37, 38, 39, 40, 41)
 Madžar, Božo (autor) (42, 43)
 Memedović, Bogdan (autor) (44)
 Musa, Dušan (autor) (45, 46, 47, 48, 49)
 Musa, Dušan (glavni i odgovorni urednik) (77)
 Musa, Rafaelo (autor) (50)
 Musić, Ivan (osoba ili ustanova kojoj je knjiga ili rukopis posvećen) (47, 50, 78)
 Nakićenović, Jovan (autor) (51)

Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (1982; Sarajevo) (52)
 Naučni skup istoričara (2001; Gacko) (9)
 Parežanin, Gajo (fotograf) (9)
 Pavlović, Ivan S. (autor) (55)
 Petrović, Rade (autor) (56, 57)
 Petrović, Radoslav (autor) (58, 59)
 Proroković, Risto (autor) (60)
 Puljić, Ivica (autor, autor uvoda, napomena, predgovora, pogovora) (63)
 Puljić, Ivica (autor) (61, 62, 64, 65)
 Putica, Stjepan (osoba ili ustanova kojoj je knjiga ili rukopis posvećen) (61)
 Radoičić, Mirko S. (autor) (66, 67)
 Radušić, Edin (autor) (68, 69)
 Radušić, Edin (mentor) (70)
 Raguž, Anđelka (prevodilac sažetka) (46)
 Raguž, Zdenko (fotograf) (72)
 Ramulj, Mensur (autor) (70)
 Rašić, Nikola (autor uvoda, napomena, predgovora, pogovora) (46)
 Solovjev, Aleksandar (autor) 49
 Stillman, William James (autor) (73)
 Stojanović, Nikola (autor) (74)
 Šabotić, Izet (mentor) (17)
 Šamić, Midhat, 1907–1990. (autor) (75)
 Šaulić, Anica (prevodilac) (73)
 Šipovac, Tomislav (autor) (76)
 Šupić, Milimir (fotograf) (9)
 Tomić, Ivan (fotograf) (77)
 Vego, Marko (autor) (78, 79, 80)
 Vukalović, Luka (osoba ili ustanova kojoj je knjiga ili rukopis posvećen) (51)
 Vuković, Gavro (autor) (81)
 Vuksan, Dušan D. (urednik) (44)

Izvor: uzajamna baza podataka COBISS.BH / COBIB. BH, 9. 6. 2022.

10. Izvori o Hercegovačkom ustanku u Državnom arhivu Austrije

Shodno ranijim istraživanjima o izvorima o Hercegovačkom ustanku radili smo i pretragu u Državnom arhivu Austrije. Arhiv prikuplja i čuva Historijsku građu organa Austrijske savezne vlade. Austrijski državni arhiv nadležan je za arhiviranje i obradu historijske arhivske građe centralnih vlasti Habsburške monarhije, odnosno ministarstava Austro-Ugarske te arhivske građe Austrijske savezne vlade.

Austrijski državni arhiv (Österreichisches Staatsarchiv) čuva građu Bečkoga dvora i austrijskih (austro-ugarskih) centralnih vlasti. U njegovom sastavu nalaze se i Kućni, dvorski i državni arhiv⁵ (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), Opći upravni arhiv⁶ (Allgemeines Verwaltungsarchiv) i Ratni arhiv⁷ (Kriegsarchiv), Arhiv finansija (Finanzarchiv), Arhiv Dvorske komore (Hofkammerarchiv) i Arhiv Republike (Archiv der Republik).⁸

Pretraživanje građe vršili smo pomoću elektronske baze dostupne na <https://www.archivinformationssystem.at/suchinfo.aspx>. Za pretragu smo koristili Full text Search opciju sa više kombinacija termina. Tako smo npr. u kombinaciji termina “Bosnien” i “1882” dobili 174 pogotka. Ovi izvori bi nam sva-

10. Sources on the Herzegovina Uprising in the State Archive of Austria

According to the research on the Herzegovinian uprising in Bosnia and Herzegovina, we continued the search in the State Archives of Austria. The archive collects and preserves the historical material of the organs of the Austrian Federal Government. The Austrian State Archives is responsible for archiving and processing the historical archival material of the central authorities of the Habsburg Monarchy, i.e. the ministries of Austria-Hungary and the archival material of the Austrian Federal Government.

The Austrian State Archive (Österreichisches Staatsarchiv) preserves the materials of the Vienna Court and the Austrian (Austro-Hungarian) central authorities. It also includes the House, Court and State Archive⁵ (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), the General Administrative Archive⁶ (Allgemeines Verwaltungsarchiv) and the War Archive⁷ (Kriegsarchiv), the Finance Archive (Finanzarchiv), the Court Chamber Archive (Hofkammerarchiv) and the Archive of the Republic (Archiv der Republik).⁸ We obtained the search using an electronic database

⁵ Građa ovog arhiva odnosi se na razdoblje do 1918. godine i podijeljena je na tematske arhivske skupine: Arhivi svetoga Rimskog carstva, Diplomacija i vanjska politika do 1848, Diplomacija i vanjska politika od 1848. do 1918, Dinastija Habsburg-Lotaringija, Kabinetski arhivi vladara, Arhivi dvora, Porodični i privatni fondovi, Serije isprava, Odljevi pečata, Prijepisi i štampani međunarodni ugovori, Zbirka rukopisa, Odljevi zemalja, Posebni fondovi: ostavštine, porodica i vlastele i Reprografske zbirke. (Dostupno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5270)

⁶ Opći upravni arhiv (Arhiv opće uprave – “Allgemeines Verwaltungsarchiv”) mjesto je pohrane arhivske građe unutrašnje uprave Habsburške monarhije: građa policijske provenijencije, arhiva Ujedinjene dvorske kancelarije, Policijskog arhiva, Pravosudnog arhiva, građe nekadašnjih Ministarstva poljoprivrede (“Ackerbauministerium”), javnih radova (“Ministerium für öffentliche Arbeiten”), Arhiva plemstva (“Adelsarchiv”), Saobraćajnog arhiva, arhiva političkih stranaka itd. Opći upravni arhiv preuzimao je arhivsku građu austrijskih saveznih ministarstava sve do 1983. godine kada je osnovan specijalni odjel Austrijskog državnog arhiva za građu Republike Austrije (Arhiv Republike – “Archiv der Republik”) kojem je predata građa za period nakon 1918. godine s izuzetkom obrazovanja (do 1940) i pravosuđa (do 1945. godine). Opći upravni arhiv danas obuhvata fondove: Unutarnji poslovi, Pravosuđe, Obrazovanje, Poljoprivreda, Trgovina, Arhiv plemstva, Ostavštine, Porodični arhivi, Saobraćajni arhiv te Zbirku planova, karata i fotografija. Godine 2003. pridružena mu je Audiovizualna zbirka koja uglavnom sadrži fotografije Savezne novinske agencije. (Dostupno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5271)

⁷ Ratni arhiv čuva cjelokupnu historijsku arhivsku građu najviših austrijskih vojnih vlasti, ostavštine visokih vojnih službenika i generala te najveću kartografsku zbirku u Austriji. Građa je podijeljena u 22 grupe u nekoliko cjelina. Bogat bibliotečki fond, značajan za stariju vojnu specijalnu literaturu, pripojen je 1984. godine centralnoj Biblioteci Austrijskoga državnog arhiva. Od 1993. godine Ratni arhiv preseljen je u novu, centralnu zgradu Austrijskoga državnog arhiva. (Dostupno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5269)

⁸ Dostupno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5267 (9. 6. 2022)

⁵ The content of this Archive refers to the period up to 1918 and is divided into thematic archive groups: Archives of the Holy Roman Empire, Diplomacy and foreign policy until 1848, Diplomacy and foreign policy from 1848 to 1918, Habsburg-Lorraine Dynasty, Cabinet archives rulers, Archives of the court, Family and private funds, Series of documents, Seal casts, Transcripts and printed international treaties, Collection of manuscripts, Departments of countries, Special funds: legacies, families and rulers and Reprographic collections. See more at: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5270

⁶ The General Administrative Archive (Archive of the General Administration – “Allgemeines Verwaltungsarchiv”) is a place for storage archival materials of the internal administration of the Habsburg Monarchy: materials of police provenance, archives of the United Court Office, Police Archives, Judicial Archives, materials of the former Ministry of Agriculture (“Ackerbauministerium”), public works (“Ministerium für öffentliche Arbeiten”), Archives of the Nobility (“Adelsarchiv”), Transport Archives, Archive of Political Parties, etc. The General Administrative Archive took over the archival materials of the Austrian federal ministries until 1983, when a special department of the Austrian State Archives for the materials of the Republic of Austria (Archive of Republic – “Archiv der Republik”) was established, which was handed over materials for the period after 1918 with the exception of education (until 1940) and the judiciary (until 1945). Today, the General Administrative Archive includes the funds: Internal Affairs, Justice, Education, Agriculture, Trade, Archives of the Nobility, Bequests, Family Archives, Traffic Archives and the Collection of Plans, Maps and Photographs. In 2003, it was joined by the Audio-visual Collection, which mainly contains photos from the Federal News Agency. See more at: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5271

⁷ The War Archive preserves the entire historical archival material of the highest Austrian military authorities, the legacies of senior military officers and generals, and the largest cartographic collection in Austria. The material is divided into 22 groups in several units. The rich library collection, significant for older military special literature, was annexed in 1984 to the Central Library of the Austrian State Archives. Since 1993, the War Archive has been moved to the new, central building of the Austrian State Archives. See more at: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5269

⁸ Available at: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=4_5267 (9. 6. 2022)

kako mogli poslužiti u procjeni i definiranju slike i atmosfere tadašnje Bosne i Hercegovine, preciznije perioda prije i nakon 1882. godine. Pored izvora koje smo pronašli različitim pretragama i koji bi bile od koristi za istraživanje, u ovom članku donosimo popis arhivskih izvora koje smo dobili konkretno na upit toponima i godine, "Hercegovina" i "1882" godina i koji su usko vezani za dešavanja oko Hercegovačkog ustanka.

available at <https://www.archivinformationssystem.at/suchinfo.aspx>. We used the Full-text Search option with several combinations of terms. So, for example, the terms "Bosnien" and "1882" received 174 hits. These sources could unquestionably serve us in assessing and defining the image and atmosphere of Bosnia and Herzegovina at that time, more precisely, the period before and after 1882.

In addition to sources useful for research, we bring in this paper a list of archival sources that we obtained on specific request with toponym and year, "Herzegovina" and "1882", which are closely related to the events around Herzegovina Uprising.

11. Rezultati pretraživanja baze Austrijskog državnog arhiva (Oesterreichisches Staatsarchiv)

Search Results of the Austrian State Archive Base (Oesterreichisches Staatsarchiv)

1. AT-OeStA/KA NL 1554
(B, C);
1554 (B, C) SAUERWALD von HOCHLAND, Wilhelm
Ritter
05/1839 – approx. 1900
Bestand	1882
Karton (Faszikel)
2. AT-OeStA/KA NL 1450
(A, B, C);
1450 (A, B, C) CONRAD von HÖTZENDORF, Graf
Freiherr, Familie 11/11/1852 – 25/08/1925
Bestand	9. AT-OeStA/AVA Inneres
Mdi Präs A 41.37
Landesregierung in Bosnien und Herzegowina, Wirkungskreis und Geschäftsumfang
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
3. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2453
1882 V (34–85) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)	10. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2449
1882 III (116–239) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
4. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2446
1882 III (1–41/16) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)	11. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2443
1882 II (99–180) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
5. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2447
1882 III (41/17–75) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)	12. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2442
1882 II (1–98) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882 Karton
(Faszikel)
6. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2445
1882 II (217–231) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)	13. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2456
1882 XIII (1–12) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882 Karton (Faszikel)
7. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2452
1882 V (1–33) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)	14. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2450
1882 IV (1–49) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
8. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2457
1882 XIII (13–39) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina	15. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2441
1882 I (69/43–141) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)

16. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2448
1882 III (76–115) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
17. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2454
1882 V (86–120) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
18. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2451
1882 IV (50–118) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882 Karton (Faszikel)
19. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2458
1882 XIIIb (1–26) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
20. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2455
1882 VI–X Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
21. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2461
1882 XIIId (1–21) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
22. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2444
1882 II (181–216) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
23. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2460
1882 XIIIc (7–16) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
24. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2459
1882 XIIIc (1–6) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1882
Karton (Faszikel)
25. AT-OeStA/KA KPS LB
K VII i, 57-9 E
Süddalmatien und die angrenzenden Teile der Herzegowina, Montenegro und der Türkei (Albanien). Mit eingetragenen Befestigungen und Wachhäusern. Entwurf und Zeichnung des Landesbeschreibungsbüros des k.k. Geniestabes
1882
Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)
26. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 167–618
Bericht aus Rom über David Besana, Konfident, Informationen über Kontakte der Irredentisten in die Herzegowina
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
27. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 169–2679
Aussagen des Theodor Hadzic über die aufständische Bewegung in der Herzegowina
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
28. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 165–200
Entsendung des Journalisten Jakob Lukesch als Konfident nach Montenegro und in die Herzegowina (Protokoll der Militärkonferenz)
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
29. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 157–14
Unruhen und Räuberunwesen in den Bocche di Cattaro und in der Herzegowina; Landwehrfrage
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
30. AT-OeStA/AVA Inneres
MdI Präs A 41.38
Bezirksämter und Kreisbehörden in Bosnien und der Herzegowina, Verordnung über die Organisation und den Wirkungskreis
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
31. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 167–1077
Bericht aus Sofia über die angebliche Anwerbung des ehemaligen k. k. Offiziers und russischen Rittmeisters A. Ivanovits Ritter von Herzberg zur Insurrektion in der Herzegowina
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
32. AT-OeStA/KA FA AFA
HR Akten 2440
1882 I (1–69/42) Dalmatien, Bosnien und Herzegowina
1881
Karton (Faszikel)
33. AT-OeStA/HHStA MdÄ
IB Akten 166–439
Josef Modric, angeblich Redakteur des “Cittadino” in Triest, Erkundigungen, vermutlich unterstützt er die Aufständischen in der Herzegowina
1882
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
34. AT-OeStA/HHStA PA
XL 208

Liasse IX A: Organisation Bosniens und der Herzegowina
1878–1882

Karton (Faszikel)

35. AT-OeStA/KA KPS LB

K VII m, 46-4-506

Katastral-Schätzungsinstruktion für Bosnien und die Herzegowina

1880–1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

36. AT-OeStA/KA KPS LB

K VII m, 46-6b

Katastral-Schätzungsinstruktion für Bosnien und die Herzegowina

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

37. AT-OeStA/KA NL 187

(B)

187 (B) POTT von, Emil Freiherr

28/12/1851–12/05/1928

Bestand

38. AT-OeStA/KA BA ABA

Alte Belohnungsakten (ABA)

1789–1882

Bestand

39. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 693-11'7

Gemeinde Trebinje approx.

1882

Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)

40. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 143-5-525

Gemeinde Dragicina

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

41. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 143-1-100

Ortsried Dolnje selo

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

42. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 143-7-200

Gemeinde Dreznica

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

43. AT-OeStA/HHStA KsA

Cetinje Akten 292-1

Straßenwesen 1877-1879; Straßen- und Bahnbauten in Montenegro 1895–1912; Salz 1877; Distrikte Spizza und Antivari 1878–1884 (1894); Spizza (Eigentumsrechte) 1888–1899; Soldatenmord Luka Sjenic (Insurgenten) 1881/1882; Servitus- und Eigentumsrechte der Montenegriener in der Herzegowina 1882–1884; Damp

1877 - 1913

Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)

44. AT-OeStA/HHStA SB NI

Jovanovic 1–15

Konzept eines Privatbriefes des Statthalters in Dalmatien Stephan von Jovanovic an den Ministerpräsidenten Graf Taaffe über die politische Situation in den okkupierten Gebieten. Mit Schlussantrag

1882

Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)

45. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 742-22-100

Ortsried Vojnica

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

46. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 259-700

Gemeinde Jablanica

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

47. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 320-10-200

Stadt Konjica

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

48. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 631-530

Gemeinde Seonica

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

49. AT-OeStA/KA KPS KS

G I h, 654-510

Ortsried Strizevo

1882

Einzelstück (Aktenstück, Bild, Karte, Urkunde)

50. AT-OeStA/KA NL 2384

(B)

2384 (B) Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien

1866–1967

Bestand

51. AT-OeStA/KA NL 1555

(B)

1555 (B) SOKOLL, Josef

1491–1940

Bestand

52. AT-OeStA/HHStA SB NI

Jovanovic

Nachlass Stephan von Jovanovic to approx. 1930

Bestand

53. AT-OeStA/KA NL 179

(B)

179 (B) SLAMECZKA, August

20/12/1840 – 25/05/1899

Bestand

54. AT-OeStA/KA NL 572
(B)
572 (B) NOSSINICH, Johann
26/05/1826–21/11/1897
Bestand
55. AT-OeStA/KA NL 166
(B)
166 (B) DAHLEN von ORLABURG, Hermann Freiherr
10/01/1828–15/11/1887
Bestand
56. AT-OeStA/HHStA KsA
Cetinje Akten 289-1
Deserteur Stanislaus Krzizanovsky 1897/1898; Verzeichnis der internierten "Insurgenten und Räuber" aus

- der Herzegowina 1883; Internierung von Montenegri-
nern 1917/1918; Deserteur Adalbert Kocian 1897/1898;
Dampfschiff "Liqeni" 1917/1918; montenegrinische
Bombenattentäter in Cattaro 1908–1910; Mobilis
1880–1918
Akt (Sammelakt, Grundzl., Konvolut, Dossier, File)
57. AT-OeStA/FHKA PräS
FM Akten 3.058
Steuerämter (17.1.2), Gefälle allgemein (17.2.1), Zoll-
wesen, Waffen und Munitionsausfuhr, Pferdeexportver-
bot (17.2.2), Verzehrungssteuer (17.2.3), Tabaksteuer
(17.2.4), Salz und Salinen, auch in Bosnien-Herzegowina
(17.2.5), Stempel und Gebühren (17.2.6), Lotto (17.2.8)
1882
Karton (Faszikel)

Bibliografija / Bibliography

- COBISS.BH. <https://bh.cobiss.net/> (accessed 7. 5. 2022)
- Ekmečić, M. (1983). *Ustanak u Hercegovini 1882. i is-
torijske pouke*. Sarajevo: Akademija nauka i um-
jetnosti Bosne i Hercegovine.
- Gažević, N. (ed.) (1972). *Vojna enciklopedija. 3, Foča
– Jajce*. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
- Hadžibegović, I., & Imamović, M. (1998). Bosna i Her-
cegovina u vrijeme austrougarske vladavine. In:
Karabegović, I. (ed.). *Bosna i Hercegovina: od
najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog
rada* (pp. 173-236). Sarajevo: Štab Vrhovne ko-
mande Oružanih snaga Republike Bosne i Herce-
govine.
- Kamberović, H. (ed.). (2004). *Bosna i Hercegovina u us-
pomenama Leona Biliškog*. Sarajevo: Institut za
istoriju.
- Kapidžić, H. (1973). *Hercegovački ustanak 1882. go-
dine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kasumović, A. (2020). Ideja o osnivanju Univerziteta u
Sarajevu početkom 20. stoljeća: Austrougarska
vlast u Bosni i Hercegovini između kulturne misi-
je i političke realnosti. *Bosniaca* 25(25), 157-171.
<https://doi.org/10.37083/bosn.2020.25.157>
- Katz, V. (2015). *Prof. dr. Hamdija Kapidžić – znan-
stvenik i profesor*. [Paper presentation] Hercegov-
ački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja
u Hercegovini. Mostar: Federalno ministarstvo
obrazovanja i nauke/znanosti, 11–12. 12. 2015.
- Österreichische Staatsarchiv. <https://www.oesta.gv.at/>
(accessed 7. 5. 2022)
- Ovčina, I., Smajić, M., & Mešić, A. (2020). Ostavština
Hamdije Kapidžića u fondovima Specijalnih Zbir-
ki Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i
Hercegovine. *Bosniaca* 25(25), 148-156. [https://
doi.org/10.37083/bosn.2020.25.148](https://doi.org/10.37083/bosn.2020.25.148) (accessed 9.
5. 2022).
- Radušić, M. (2018). *Jugoslavensko ujedinjenje u djelu
Hamdije Kapidžića: Bosna i Hercegovina u vri-
jeme Austrougarske vladavine (članci i rasprave):
između povijesnih činjenica i ideološkog revizion-
izma*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju.
- Redžić, E. (2003). *Hamdija Kapidžić: naučnik i pedagog*.
Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i
Hercegovine.

Lingvistika u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Linguistics in the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

Zenaida Karavdić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo – The Language Institute,
Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
zenaida.karavdic@izj.unsa.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 11. 3. 2022.

Prihvaćen / Accepted 6. 6. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne riječi / Keywords

ANUBiH, lingvistika, bibliografija, Općeslavenski lingvistički atlas, Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks, Komisija za lingvistička ispitivanja, Balkanološki institut – Centar za balkanološka ispitivanja, Fonološki opisi

ANUBiH, linguistics, bibliography, General Slavic linguistic atlas, Bosnian-Herzegovinian dialectological complex, Commission for Linguistic Studies, Balkanological Institute – Center for Balkanological Studies, Phonological Descriptions

Sažetak / Abstract

Rad se bavi lingvističkim istraživanjima u ANUBiH, i to u dva pravca – organizacijom rada na lingvističkim ispitivanjima i analizom samih naslova objavljenih u publikacijama ANUBiH. U prvom dijelu prati se rad Odjeljenja istorijsko-filoloških nauka, kasnije Odjeljenja društvenih, pa humanističkih nauka, te Komisije za lingvistiku i Centra za leksikologiju i leksikografiju, kroz njihove najvažnije aktivnosti i projekte, uz rad Balkanološkog instituta, kasnije Centra za balkanološka ispitivanja. Drugi dio rada donosi pregled objavljenih lingvističkih tekstova. Na kraju je data bibliografija lingvističkih radova objavljenih u ANUBiH.

The paper deals with linguistic research in ANUBiH in two directions – the organization of work on linguistic examinations and the analysis of the titles published in publications of ANUBiH. The first part follows the work of the Department of Historical-Philological Sciences, later the Department of Social Sciences, then the Humanities, and the Commission for Linguistics and the Center for Lexicology and Lexicography, through their most important activities and projects, along with the work of the Balkanological Institute, later the Center for Balkanological Studies. The second part of the paper provides an overview of published linguistic texts. In the end, a bibliography of linguistic works published in ANUBiH is provided.

1 Uvod

U Bosni i Hercegovini lingvistikom se počelo ozbiljnije baviti tek nakon osnivanja bitnih institucija, kao što su Univerzitet u Sarajevu i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, kasnije i Institut za jezik. Iako tek osnovane, s obzirom na postojanje već afirmiranih lingvista, ove su institucije već od samog starta počele davati značajne rezultate u oblasti lingvistike.

U ovom se radu propituje uloga ANUBiH u razvoju lingvistike u Bosni i Hercegovini. Izvori za pregled bili su *Ljetopisi* prvo Naučnog društva Bosne i Hercegovine, kasnije i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, u kojima su, manje ili više detaljno, organizacione jedinice donosile izvještaje o radu u prethodnim godinama, kao i planove za budući rad. Komparativnom i hronološkom metodom praćen je rad na pojedinim projektima te izdvojene bitne reorganizacije sastavnih jedinica Akademije koje su u opisu svoga rada imale i jezička proučavanja.

Pored toga, sačinjena je i bibliografija radova o jeziku, ekscerpirana iz publikacije *Pregled izdanja*

1 Introduction

In Bosnia and Herzegovina, linguistics was more seriously perused after the establishment of important institutions such as the University of Sarajevo and the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, later the Language Institute. Although newly founded, given the existence of already established linguists, these institutions started to produce significant results in the field of linguistics right from the start. This paper examines the role of ANUBiH in the development of linguistics in Bosnia and Herzegovina.

The sources for the analysis were the *Ljetopisi / Chronicles*, first of the Scientific Society of Bosnia and Herzegovina, and later of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, in which, in more or less detail, the organizational units made reports on the work of the previous years, as well as plans for the future work.

With a comparative and chronological method, the work was followed on individual projects and important reorganizations of the constituent units of the Academy, which also included language studies

ANUBiH 1952–2011. te samih *Ljetopisa*, koja je onda poređena s izvještajima kako bi se u pojedinim slučajevima mogli donijeti zaključci o radu na projektu. Bibliografija je priložena na kraju rada, nakon zaključka u kojem se ANUBiH pokušava objektivno ocijeniti u smislu doprinosa lingvističkoj nauci u Bosni i Hercegovini.

2 Organizacija rada na lingvističkim istraživanjima i lingvistički projekti u ANUBiH

Lingvistika je bila u fokusu Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine od samog njenog osnivanja kao Naučnog društva, 1951. godine. Jedno od prva tri odjeljenja Akademije bilo je Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, u kojem je od lingvista djelovao Jovan Vuković. Na čelu Balkanološkog instituta, od 1962. Centra za balkanološka ispitivanja pri Odjeljenju društvenih nauka, inače najstarijeg centra Akademije, osnovanog već 1954. godine, stajao je lingvista Henrik Barić, a predviđeno je da se institut bavi i “ispitivanjem starobalkanskih etničkih i jezičkih grupa, njihovih međusobnih odnosa i uzajamnih uticaja” (*Ljetopis I*, 1970: 67).

Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka odmah je započelo s dijalektološkim istraživanjima te se njima uključilo i u prvi veliki projekt cijele akademije: *Lepenica*, koji je u skladu s ciljem koji je postavljen NDBiH, da proučava prirodne i društvene mogućnosti Bosne i Hercegovine, zasnovan vrlo brzo po osnivanju, te je Vuković dao prilog o kreševsko-lepeničkom govoru (ustanovljeno je da je to ijekavski govor s primjesama ikavštine, a karakteristika mu je nepreneseni dugi silazni akcenat, *Ljetopis I* 1970: 106).

Još za vrijeme Naučnog društva, 1957. godine Odjeljenje se uključilo u projekat *Općeslavenski lingvistički atlas – OLA*, trajni slavistički projekat, koji proučava dijalekte slavenskih jezika i ucrtava ih na karte u pojedinačnim tomovima specijaliziranim za određene oblasti. Bosna i Hercegovina u ovom je atlasu zastupljena s 13 punktova. Prikupljanje materijala s punktova teklo je postepeno – do 1967. godine bilo je popunjeno 7 punktova, a ostali su završeni do 1975. Na upitnicima su radili Slavko Vukomanović, Mate Šimundić, Smail Karačević, Dragomir Vujičić, Slobodan Remetić, Dalibor Brozović i drugi. Rad na OLA krunisan je prvim tomom atlasa o refleksima jata, izašlim 1988. godine u suizdavaštvu jugoslavenskih akademija, te knjigom *Fonološki opisi* iz 1981. Nakon rata, 2004. godine počelo se s pripremama za ponovno uključivanje, ovaj put Bosne i Hercegovine u rad

in the description of their work, were selected.

In addition, a bibliography of works on the language was compiled, excerpted from the publication *Pregled izdanja ANUBiH 1952–2011. / Review of ANUBiH publications 1952–2011* and the *Ljetopisi / Chronicles*, which were then compared with the reports so that in particular cases conclusions could be drawn about the work on the project.

The bibliography is annexed at the end of the paper, after the conclusion in which ANUBiH is tried to be evaluated objectively in terms of its contribution to linguistic science in Bosnia and Herzegovina.

2 Organization of work on linguistic research and linguistic projects at ANUBiH

Linguistics has been the focus of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina since its founding as a Scientific Society in 1951. One of the first three departments of the Academy was the Department of Historical and Philological Sciences, where Jovan Vuković worked as a linguist.

Since 1962, the head of the Balkanological Institute, the Centre for Balkanological Research at the Department of Social Sciences, the oldest centre of the Academy, founded as early as 1954, was the linguist Henrik Barić, and it is planned that the institute will also deal with “examination of Old Balkan ethnic and linguistic groups, their mutual relations and mutual influences” (*Ljetopis I*, 1970: 67).

The Department of Historical and Philological Sciences immediately started with dialectological research and with them was involved in the first major project of the entire Academy: *Lepenica*, which was based very soon after its foundation in accordance with the goal set by the NDBiH (Scientific Society of BIH), to study the natural and social possibilities of Bosnia and Herzegovina, and Vuković gave a contribution about the Krešev-Lepenica dialect (it was established that it is ijekavian dialect with admixtures of ikavian, and its characteristic is a non-shifted long falling accent, *Ljetopis I* 1970: 106).

Even during the time of the Scientific Society, in 1957, the Department joined the project *The Slavic Linguistic Atlas – SLA*, an ongoing Slavic project, which studies dialects of Slavic languages and maps them in individual volumes specialized in certain regions. Bosnia and Herzegovina is represented in this atlas with 13 points. The collection of material from the points proceeded gradually – by 1967, 7 points were filled, and the others were completed by 1975.

OLA, što je i ostvareno 2005. godine, zalaganjem Senahida Halilovića. Nakon vraćanja u rad OLA, zahvaljujući primanju saradnice na ovom projektu u ANUBiH, upitnici i materijal su digitalizirani, što je znatno olakšalo učešće u OLA, a počelo se i s proučavanjem bosanskih govora u Turskoj – popunjeni su upitnici na tri punkta. U 2010. godini objavljena je građa za OLA u pet tomova.

Kad je 1966. godine Naučno društvo preraslo u Akademiju, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka podijeljeno je na Odjeljenje društvenih nauka i Odjeljenje za književnost i umjetnost. Jezik je ostao u okviru Odjeljenja društvenih nauka, u kojem su osnovane tri lingvističke komisije: Komisija za onomastiku, Komisija za opšta dijalektološka ispitivanja i Komisija za savremeni književni jezik, a one su 1967. godine pretvorene u Komisiju za lingvistička ispitivanja s potkomisijama za dijalektološka ispitivanja i savremeni književni jezik. Komisiju su 1967. godine činili članovi: Milan Vasić, Miloš Bjelovitić, Herta Kuna, Nedžad Hadžidedić, Svetozar Marković, Milivoje Minović, Ksenija Milošević i Nadžija Taso, na čelu s Jovanom Vukovićem, kojeg je nakon smrti 1979. naslijedio Asim Peco. Članstvo Komisije mijenjalo se kroz vrijeme, ali je značajno da su svi bosanskohercegovački lingvisti na ovaj ili onaj način učestvovali u radu Komisije do rata. Nakon smrti Jovana Vukovića razmišljalo se o pripajanju Komisije Institutu za jezik, s kojim je Komisija tijesno sarađivala, ali se to nije desilo.

Pored rada na OLA, komisija se dijalektologijom bavila i kroz druge dijalektološke projekte – 1960. godine Odjeljenje se uključuje i u rad na *Jugoslovenskom lingvističkom atlasu*, kasnije *Srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu*, koji nikad nije završen, jer su mu se punktovi uglavnom podudarali s atlasima pojedinačnih republika, na kojima se radilo intenzivnije. U Bosni i Hercegovini bio je to projekat *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku* (BHDK) s 226 punktova, zasnovan 1974. u novoosnovanom Institutu za jezik, s partnerom Komisijom za lingvistiku ANUBiH, čiji su članovi dosta radili na ovom projektu (Jovan Vuković, Nevenka Gošić, Snježana Čerić, Ksenija Milošević, Josip Baotić, Miloš Okuka i dr.), naročito Dragomir Vujičić i Asim Peco, koji su bili i urednici i autori priloga u *Bosanskohercegovačkom dijalektološkom zborniku* Instituta, u kojem je objavljivana prikupljena građa. Iako je građa prikupljena do 1988. godine, prvi tom atlasa izašao je tek 2020. godine, u suizdavaštvu Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Instituta za jezik i Slavističkog komiteta.

On the questionnaires, Slavko Vukomanović, Mate Šimundić, Smail Karačević, Dragomir Vujičić, Slobodan Remetić, Dalibor Brozović, and many others worked.

The work on SLA was crowned with the first volume of the atlas on the yat reflexes, published in 1988 in co-publishing with the Yugoslav academies, and with the book *Fonološki opisi / Phonological Descriptions* from 1981.

After the war, in 2004, preparations began for the re-inclusion, this time as Bosnia and Herzegovina in the work on SLA, which was achieved in 2005, thanks to the efforts of Senahid Halilović. After the return to work on SLA, thanks to the hiring of an associate on this project to ANUBiH, the questionnaires and material were digitized, which made participation in SLA much easier, and the study of Bosnian dialects in Türkiye began – questionnaires were filled out at three points. In 2010, material for SLA was published in five volumes.

When the Scientific Society became the Academy in 1966, the Department of Historical and Philological Sciences was divided into the Department of Social Sciences and the Department of Literature and Art. The language remained within the Department of Social Sciences, where three linguistic commissions were established: The Commission for Onomastics, the Commission for General Dialectological Examinations and the Commission for Contemporary Literary Language, and in 1967 they were transformed into the Commission for Linguistic Examinations with subcommittees for dialectological examinations and contemporary literary language. In 1967, the Commission consisted of the following members: Milan Vasić, Miloš Bjelovitić, Herta Kuna, Nedžad Hadžidedić, Svetozar Marković, Milivoje Minović, Ksenija Milošević, and Nadžija Taso, led by Jovan Vuković, who was succeeded by Asim Peco after his death in 1979. The membership of the Commission changed over time, but it is significant that all BH linguists in one way or another participated in the work of the Commission until the war. After the death of Jovan Vuković, it was considered to merge the Commission with the Language Institute, with which the Commission closely cooperated, but this did not happen.

In addition to work on SLA, the commission dealt with dialectology through other dialectology projects – in 1960, the department was also involved in the work on the *Jugoslovenski lingvistički atlas / Yugoslav Linguistic Atlas*, later the *Srpskohrvatski dijalektološki atlas / Serbo-Croatian Dialectological*

Od ostalih dijalektoloških projekata, Komisija se 1977. uključila u rad na *Evropskom lingvističkom atlasu – ELA*, koji je imao 7 punktova koji su se podudarali s punktovima OLA, pa je rad na ovom atlasu tekao praktično usput s radom na OLA, ali u smanjenom intenzitetu – uglavnom je dostavljana građa i učestvovalo se na radnim sastancima, ali nijedan tom nije izišao u izdanju ANUBiH. Pored njega, iste se godine Komisija uključila i u *Općekarpatški dijalektološki atlas – OKDA*, u kojem je Bosna i Hercegovina zastupljena s 3 punkta, ali kako se kvestionar razlikovao od OLA i ELA, to je materijal s ovih punktova prikupljan do 1980, nakon čega se rad sveo na dostavljanje materijala i pomoći u izradi karata, bez izdavanja svoga atlasa, kao i na ELA. Pored rada na atlasima, Komisija je finansirala i druga dijalektološka istraživanja – Brabecova ispitivanja govora Tuzle i okolice, Pecina ispitivanja Ortiješa, zapadne Bosne, zapadne Hercegovine, Podveležja i dr.

Drugi veliki projekt Komisije bio je *Rječnik općeslavenskog (crkvenoslavenskog) literarnog jezika*, zasnovan 1969. u saradnji sa Staroslavenskim institutom “Svetozar Ritig” u Zagrebu, Institutom za srpskohrvatski jezik u Beogradu i Institutom za makedonski jezik “Krst Misirkov” u Skoplju, kojim je rukovodila Herta Kuna za poslove vezane za bh. Komisiju – preciznije korpus bosanskih evanđelja, nekoliko zbornika i jedan apostol. Projekt je zamišljen kao desetogodišnji, ali je finansirano samo četiri godine, kad je i urađen najveći dio posla – ekscerpirana je građa iz Divoševog evanđelja i počelo se s uporednom ekscerpcijom građe iz Nikoljskog, Kopitarevog i Čajničkog evanđelja. Ipak, i bez finansiranja, rad na Rječniku je nastavljen pa je do 1980. završena i uporedna ekscerpcija i početa ekscerpcija dijelova Nikoljskog evanđelja koji nisu sačuvani u Divoševom. Do 1982. ekscerpirano je Evanđelje po Luki, 1987. planirana je ekscerpcija Evanđelja iz Dovolje, a 1990. Pripkovićevog evanđelja. S obzirom na specifičnost ovog rada, vrlo malo saradnika je angažovano na Rječniku – uglavnom su poslove obavljali sama Herta Kuna, te Svjetlana Šeremet i Josip Raos. I ovaj je projekt zamro u ratu, a obnovljen je tek nedavno – u okviru Centra za balkanološka ispitivanja na njemu rade Lejla Nakaš, Mehmed Kardaš, Erma Ramić-Kunić i Šeila Bećirović.

Dosta se radilo i na tzv. terminologijama – prikupljanju građe za specijalizirane rječnike s leksikom vezanom za pojedina polja ljudskog djelovanja (stočarsko, ratarsko, rodovsko...). Rad je započet 1967. godine i tekao je kontinuirano, međutim, iz njega su objavljeni tek poneki radovi, u publikacijama

Atlas, which was never completed, because its points mostly coincided with the atlases of the individual republics, on which work was much more intensive.

In Bosnia and Herzegovina, it was the project *BH dialectological complex – synchronic description and relation to the modern standard language (BHDC)* with 226 points, founded in 1974 in the newly founded Institute for Language, with its partner the Commission for Linguistics of the ANUBiH, whose members worked a lot on this project (Jovan Vuković, Nevenka Gošić, Snježana Čerić, Ksenija Milošević, Josip Baotić, Miloš Okuka, etc.), especially Dragomir Vujičić and Asim Peco, who were also editors and authors of articles in the Institute’s *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik / Bosnian-Herzegovinian dialectological proceedings*, in which the collected materials were published. Although the material was collected until 1988, the first volume of the atlas was published only in 2020, co-published by the Federal Ministry of Education and Science, the Language Institute and the Slavic Committee.

Among other dialectology projects, in 1977 the Commission got involved in the work on the *European Linguistic Atlas – ELA*, which had 7 points that coincided with the points of SLA, so the work on this atlas went practically along with the work on SLA, but at a reduced intensity – mostly materials were delivered and work meetings were participated in, but none of the volumes were published by ANUBiH.

In addition, in the same year, the Commission was also involved in *Carpathian dialectological atlas – CDA*, in which Bosnia and Herzegovina is represented with 3 points, but as the questionnaire differed from SLA and ELA, the material from these points was collected until 1980, after which the work was reduced to the delivery of material and help in making maps, without publishing its own atlas, as well as on ELA.

In addition to work on atlases, the Commission also financed other dialectological research – Brabec’s study of the speech of Tuzla and its surroundings, Peco’s study of Ortiješ, western Bosnia, western Herzegovina, Podveležje, etc.

Another major project of the Commission was the *Dictionary of the Common-Slavic (Church Slavonic) Literary Language*, founded in 1969 in cooperation with the Old Slavonic Institute “Svetozar Ritig” in Zagreb, The Institute for the Serbo-Croatian Language in Belgrade and the Institute for the Macedonian Language “Krst Misirkov” in Skopje,

ANUBiH ili drugdje. Jedini veći rezultat ovog rada bio je naučni skup *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, održan 22. i 23. 12. 1974, sa zbornikom radova koji je izišao 1976. godine.

Godinama je u Komisiji prikupljana onomastička, preciznije toponomastička građa, a rezultate ovih istraživanja objavljivao je uglavnom Dragomir Vujičić u *Radovima* Odjeljenja te monografiji *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine* iz 1983, kao i Asim Peco u *Mikrotoponimiji Podveležja* 1990. ANUBiH je bila i organizator *V jugoslovenske onomastičke konferencije* te je izdala zbornik radova 1984. godine. U 1983. zasnovan je projekat *Rječnik prezimena u Bosni i Hercegovini*, ali on nikad nije zaživio.

Komisija je bila član više međuakademijskih odbora (odbori koji su ujedinjavali rad svih jugoslaven-skih akademija), između ostalih Međuakademijskog odbora za leksikografiju i leksikologiju, s kojim je 19–22. 11. 1986. organizovala *Treću jugoslovensku konferenciju o leksikografiji i leksikologiji*, s koje je objavljen i zbornik radova, te Međuakademijskog odbora za fonetiku i fonologiju Savjeta akademija nauka i umjetnosti SFRJ, s kojim je 17–19. 9. 1987. održana *10. konferencija Međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika*, također s objavljenim zbornikom radova. U 1989. Komisija je učestvovala u obilježavanju 800 godina od izdavanja Povelje bosanskog bana Kulina organizacijom naučnog skupa s kojeg je objavljen zbornik radova. Godine 1990. u Međuakademijskom odboru za proučavanje ortografske i ortoepske problematike, čiji je nosilac ANUBiH, organizovani su sastanci i dogovarana normativna pravila, koja nisu objavljena niti na bilo koji način prezentirana javnosti.

Od ostalih stvari interesantno je napomenuti da je Komisija 1967. godine sastavila referat o proučavanju školske nastave maternjeg jezika u BiH i van nje, gdje je ustanovljeno da je zanemareno izučavanje književnog jezika i građenje smisla za jezičku kulturu. Vuković je godinama snimao različitu govornu građu za Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora u Beogradu, ali ta građa, zbog nemogućnosti adekvatnog smještaja, kako je navedeno, nije mogla biti pohranjena u ANUBiH. Radilo se i na lingvističkoj bibliografiji (od 1971), ali ona nije objavljena. Kao da su se na neki način trebali sumirati rezultati, Odjeljenje društvenih nauka je 29–31. marta 1985. organizovalo skup *Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji*, s kojeg je izišao zbornik radova, nakon čega do rata i nije

which was managed by Herta Kuna for affairs related to the BiH Commission – more precisely, the corpus of the Bosnian Gospels, several anthologies and one apostle.

The project was conceived as a ten-year project, but it was financed for only four years, when most of the work was done – the material was excerpted from the Gospel of Divoš Tihoradić and it began with a comparative excerpt of material from the Gospel of Nikolje, Kopitar and Čajniče. Nevertheless, even without funding, the work on the Dictionary continued, and by 1980 a comparative excerpt was completed and the excerpt of the parts of the Gospel of Nikolje that were not preserved in the Gospel of Divoš has begun.

By 1982, the Gospel of Luke has been excerpted, in 1987 it was planned to excerpt the the Gospel from Dovolja, and in 1990 Pripković's Gospel. Considering the specificity of this work, very few collaborators were engaged on Dictionary – work was mostly done by Herta Kuna herself, and Svjetlana Šeremet and Josip Raos. This project also stopped in the war, and it was renewed only recently – within the Center for Balkanological Research, Lejla Nakaš, Mehmed Kardaš, Erma Ramić-Kunić and Šeila Bećirović are working on it.

A lot of work was done on the so-called terminologies – collecting materials for specialized dictionaries with lexica related to individual fields of human activity (livestock, farming, genealogy...). The work started in 1967 and ran continuously, however, only a few works were published from it, in ANUBiH publications or elsewhere. The only major result of this work was the scientific conference *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture / Consulting on the terminologies of national material and spiritual culture*, held on December 22 and 23, 1974, with a Proceedings published in 1976.

For years, the Commission has been collecting onomastic, more precisely toponymic material, and Dragomir Vujičić has mostly published the results of this research in *Radovi / Works* of the Department and the monograph *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine / Hydronyms (names of water) in the left basin of the Drina* from 1983, as well as Asim Peco in the *Mikrotoponimija Podveležja / Microtoponymy of Podveležje*, 1990. ANUBiH was also the organizer of the *5th Yugoslav onomastic conference* and published the proceedings in 1984.

In 1983, the project *Rječnik prezimena u Bosni i Hercegovini / Dictionary of Surnames in Bosnia and Herzegovina* was founded, but it never took hold.

bilo nekih većih projekata i rezultata, osim pojedinačnih. Ni projekat Društveni ciljevi XIII/3 *Standardnojezički izraz srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini (I faza)*, zasnovan 1986. u saradnji s Institutom za jezik kao nosiocem projekta i Filozofskim fakultetom, nikad nije dovršen, iako je zamišljen kao veliki projekat i relativno dobro je finansiran od strane tadašnjeg SIZ-a za nauku.

U ratnom periodu u ANUBiH nije se radilo na jeziku, a već 1996. godine ukinuta je Komisija za lingvistiku, čija je djelatnost prenesena na novoformirano Odjeljenje za književnost i lingvistiku, ali očito teoretski, jer nijedan član odjeljenja nije bio lingvist. U 1997. godini pri Odjeljenju društvenih nauka osnovan je Odjel za leksikografiju, čija primarna zadaća ipak nije bila lingvistička, nego pravljenje Enciklopedije Bosne i Hercegovine, uz Rječnik bosanskog jezika, koji je ostao na ideji. Iste godine raspravljalo se i o Komisiji za lingvistička istraživanja, koja je formalno pripojena Odjeljenju za književnost i lingvistiku, ali nije imala nijednog člana. U 2000. Odjel za leksikografiju i leksikologiju transformiran je u Centar za leksikografiju i leksikologiju, ali je rad usmjerio samo na Enciklopediju BiH, dok Komisija nije pokrenuta, iako se razgovaralo o potrebi za tim. Centar je 2001. pozvao Asima Pecu da vodi Rječnik bosanskog jezika, ali se on nije odazvao. Od aktivnosti vezanih za jezik 2003. Odjeljenje društvenih nauka predložilo je da se lingvistika vrati u njegove okvire, u 2004. sačinjen je Plan oživljavanja lingvističkih aktivnosti u ANUBiH, u 2005. godini ukinuto je Odjeljenje za književnost i lingvistiku, a osnovano Odjeljenje humanističkih nauka, pri kojem bi se trebalo baviti i lingvistikom, ali taj rad nije bio moguć sve do 2018, kada su primljena dva člana iz oblasti lingvistike – Senahid Halilović i Marina Katnić-Bakaršić. Senahid Halilović danas rukovodi Centrom za leksikologiju i leksikografiju, koji je preuzeo poslove na lingvističkim atlasima kao primarne, te dobio lingvistiku u svoju nadležnost.

U Balkanološkom institutu, kasnije Centru za balkanološka ispitivanja, lingvistiku su, osim Henrika Barića, ispočetka zastupali Jovan Vuković, koji je ipak više radio u Komisiji za lingvistiku pri Odjeljenju istorijsko-filoloških nauka, a zatim Ivan Puđić, koji se uglavnom bavio toponimima Dalmacije, Koruške, Kranjske i sjevernih dijelova Panonije, tražeći u njima ilirske elemente, te napisima u Crnoj Gori, Rade Uhlik, koji je godinama proučavao romski jezik, Idriz Ajeti, ispitujući govor Arbanasa kod Zadra, zanimljiv jer je predstavljao mješavinu

The Commission was a member of several inter-academic committees (committees that united the work of all Yugoslav academies), among others the Inter-Academic Committee for Lexicography and Lexicology, with which it has organized the *Treća jugoslovenska konferencija o leksikografiji i leksikologiji / Third Yugoslav Conference on Lexicography and Lexicology* on November 19–22, 1986, from which the collection of papers was published, and the Inter-Academic Committee for Phonetics and Phonology of the Council of Academies of Sciences and Arts of the SFRY, with which in September 17–19, 1987, the *10. konferencija Međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika / 10th Conference of the International Commission for Phonetics and Phonology of Slovenian Languages* was held, also with published proceedings.

In 1989, the Commission participated in the celebration of the 800th anniversary of the issuance of the Charter of Bosnian Ban Kulin by organizing a scientific conference, from which the proceedings were published. In 1990, in the Inter-Academic Committee for the Study of Orthographic and Orthoepic Issues, chaired by ANUBiH, meetings were organized and normative rules were agreed upon, which were not published or presented to the public in any way.

Among other things, it is interesting to note that in 1967 the Commission composed a report on the study of native language in BH school teaching, and abroad, where it was established that the study of the literary language and the formation of a sense for language culture had been neglected. For years, Vuković recorded various speech material for the Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology in Belgrade, but due to the impossibility of adequate accommodation, as stated, this material could not be stored in ANUBiH. It was also worked on the linguistic bibliography (since 1971), but it hasn't been published. As if the results were to be summed up in some way, the Department of Social Sciences in March 29–31, 1985, organized a conference *Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji / Linguistics and Linguistic Activities in Yugoslavia*, from which a collection of papers was published, after which, until the war, there were no major projects and results, except individual ones. Even the project *Društveni ciljevi XIII/3 Standardnojezički izraz srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini (I faza) / Social goals XIII/3 Standard non-linguistic expression of Serbo-Croatian, i.e. Croatian-Serbian language in Bosnia and Herzegovina (Phase I)*,

albanskog, konkretno gegijskog dijalekta, te romanskih i slavenskih jezika, Vojmir Vinja, koji je obrađivao staroromanske dijalekte u Zadarskom primorju, a postojao je dugo godina i projekat “Studija o romanskim jezičkim elementima na području jugoistočne Hercegovine”, zasnovan 1969. godine, na kojem je radila Edina Alirejsović i koji je rezultirao s nekoliko radova objavljenih u *Godišnjaku*.

Već nakon smrti Henrika Barića 1957. godine počelo se razmišljati o preorijentiranju Balkanološkog instituta na više historijske, a manje lingvističke teme, što se postepeno tokom godina i dešavalo, zbog smrti ili odlaska članova lingvista koji se bave lingvističkim ispitivanjima. Na prijedlog Nacionalnog komiteta za onomastiku Balkanološki institut je 1960. godine izabrao Onomastički odbor NR BiH s članovima: Milenko Filipović, Jovan Vuković, Ivan Pudić i Abdulah Škaljić, ali nema daljih podataka o radu ovog odbora. Centar je 23. 10. 1969. organizirao *Savjetovanje o metodologiji skupljanja starih balkanskih toponomastičkih relikata*, s tri referata: Radoslav Katičić “Uvodno izlaganje o problemu toponomastičke dokumentacije Centra”, Žarko Mujačić “Toponomastičke dileme” i Petar Šimunović “Prijedlog o metodi rada na izradi predlovenske toponimije na Balkanu”. Na savjetovanju je konstatovano da nije potrebno praviti kartoteku ovih toponima jer to već radi Komisija za lingvistička ispitivanja, ali bi trebalo precizirati načine prikupljanja građe. Praktično se onomastikom, tačnije toponomastikom, u narednim godinama bavio samo Ivan Pudić, dok je glavni rad na onomastici preuzela ipak Komisija za lingvistiku. Lingvistički rad je potpuno zamro u Centru 1989. godine. U poslijeratnim godinama tek se sporadično javljaju radovi iz oblasti jezika, da bi se nedavno rad Centra ponovo okrenuo i prema lingvističkim istraživanjima, primanjem Lejle Nakaš kao člana.

3 Lingvistički radovi u ANUBiH

Odjeljenje je relativno redovno izdavalo svoju publikaciju *Radovi*, u kojima su objavljivani tekstovi raznih lingvista, iz ANUBiH, ali i drugih. Godine 1967. razmišljalo se o obnovi časopisa *Pitanja savremenog književnog jezika*, koji je od 1948. godine izdavao Institut za savremeni jezik pri Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu. Časopis je obnovljen, ali ne pri ANUBiH, da bi ga 1972. godine naslijedio *Književni jezik*, pri Institutu za jezik i Katedri za jezik na Filozofskom fakultetu, za koji se također razmišljalo o tome da bude pri ANUBiH, ali se ni to nije desilo. Ipak, članovi Komisije aktivno su uče-

founded in 1986 in cooperation with the Language Institute as the project holder and the Faculty of Philosophy, was never completed, although it was conceived as a large project and it was relatively well-financed by the then SIZ (Self-Managing Communities of Interest) for Science.

During the war period, the ANUBiH did not work on language, and already in 1996, the Commission for Linguistics was abolished, whose activity was transferred to the newly formed Department of Literature and Linguistics, but obviously theoretically, because no member of the department was a linguist. In 1997, the Department of Lexicography was established at the Department of Social Sciences, whose primary task was not linguistics, but the creation of the Encyclopaedia of Bosnia and Herzegovina, along with the Dictionary of the Bosnian Language, which remained as an idea. In the same year, the Commission for Linguistic Research was also discussed, which was formally affiliated with the Department of Literature and Linguistics, but it did not have any members.

In 2000, the Department of Lexicography and Lexicology was transformed into the Center for Lexicography and Lexicology, but it focused its work only on the Encyclopedia of B&H, while the Commission was not launched, although the need for it was discussed. In 2001, the Centre invited Asim Peco to run the Dictionary of the Bosnian Language, but he did not respond. Regarding the activities related to language, in 2003 the Department of Social Sciences proposed that linguistics be returned to its framework, in 2004 a Plan for the revival of linguistic activities in ANUBiH was drawn up, in 2005 the Department of Literature and Linguistics was abolished, and the Department of Humanities was established, which should also deal with linguistics, but this work was not possible until 2018, when two members from the field of linguistics were accepted – Senahid Halilović and Marina Katnić-Bakaršić. Today, Senahid Halilović manages the Centre for Lexicology and Lexicography, which took over the work on linguistic atlases as its primary activity and got linguistics under its jurisdiction.

In the Balkanological Institute, later the Center for Balkanological Studies, apart from Henrik Barić, linguistics was initially represented by Jovan Vuković, who nevertheless worked more in the Commission for Linguistics at the Department of Historical and Philological Sciences, and then Ivan Pudić, who mainly dealt with the toponyms of Dalmatia, Carinthia, Carniola and the northern

stvovali u pokretanjima i radu ovih časopisa. Balkanološki institut, kasnije Centar, svoje je radove objavljivao u svojoj publikaciji *Godišnjak*.

ANUBiH se u cjelini bavila lingvistikom u zavisnosti od članova lingvista. Tako su sami počeci vezani za indoeuropeistiku jer je među prvim članovima Naučnog društva Bosne i Hercegovine bio Henrik Barić, da bi ga kasnije naslijedio Radoslav Katičić, u Centru za balkanološka ispitivanja. Ispočetka, Centar se znatno više bavio lingvistikom, konkretno balkanistikom, pa imamo radove koji se bave pojedinačnim jezicima, ali i interferencijama južnoslavenskih jezika i albanskog i rumunskog, te čak njihovim starijim vezama s grčkim, kao i pokušajima osvjetljavanja ilirskog te nanosima iz ostalih jezika (njemačkog, turskog...). Jedan je rad čak napisan na latinskom jeziku (*De Hil(l)uriorum Pelastarum vestigiis quibusdam lexicis*). Dugogodišnje proučavanje romanskih utjecaja u Hercegovini i Crnoj Gori rezultiralo je s nekoliko radova na ovu temu, a proučavan je i istroromanski i dalmatski u Dalmaciji. Sedam radova i dvije knjige posvećeni su govoru Arbanasa kod Zadra, kao zanimljivoj mješavini albanskog, romanskog i slavenkog. U tri je rada elaboriran i odnos makedonskog prema grčkom iz najstarijeg perioda, a proučavan je i romski jezik.

Od klasičnih jezika, manji broj radova posvećen je starogrčkom i latinskom, a nešto više staroslavenkom, i to raznim redakcijama, mada najviše bosanskoj. Potonji su se ipak više objavljivali u izdanjima Odjeljenja istorijsko-filoloških, odnosno društvenih nauka, kao i radovi o ostalim slavenskim jezicima (najčešće u serijskoj publikaciji *Radovi* i zbornicima s naučnih skupova) – slovenskom, češkom, bugarskom, makedonskom, poljskom, bjeloruskom, kašupskom, ruskom te općenito slavenskim jezicima, na sinhronoj i dijahronoj ravni. Proučavana je leksika, razvoj, dijalekti, fonetika, fonologija, prozodija, tvorba, glagolski vid, toponimi, semantika te jezici pojedinih tekstova i autora, a davani su i osvrti na razvoj makedonistike, rusistike, slavistike općenito. Publikacija *Studia linguistica polono-jugoslavica*, koja je izlazila u saradnji s Poljskom, naročito je donijela veći broj tekstova o poljskom i njegovim vezama s južnoslavenskim jezicima. Uglavnom u *Radovima*, izlazili su i tekstovi posvećeni germanskim i romanskim jezicima.

Što se tiče jezika naših prostora, od srednjovjekovnih tekstova obrađena je uglavnom Povelja bana Kulina, u publikaciji posvećenoj osamstotoj godišnjici od njenog izdavanja te u pojedinačnim tekstovima – tek u novije vrijeme, ponovnim vraćanjem lingvistike,

parts of Pannonia, looking for Illyrian elements in them, and the writings in Montenegro, Rade Uhlik, who studied the Romani language for years, Idriz Ajeti, examining the speech of Arbanasi people near Zadar, interesting because it represented a mixture of Albanian, specifically the Gheg dialect, and Romance and Slavic languages, Vojmir Vinja, who worked on the Old Romance dialects in the Zadar coast, and for many years there was also the project “Studija o romanskim jezičkim elementima na području jugoistočne Hercegovine” / “Study on Romance Language Elements in the Southeastern Herzegovina”, founded in 1969, on which Edina Alirejsović worked and which resulted in several papers published in the *Godišnjak / Annual*.

Already after the death of Henrik Barić in 1957, the idea of reorienting the Balkanology Institute to more historical and less linguistic topics began, which happened gradually over the years, due to the death or departure of linguist members that were dealing with linguistic research. In 1960, at the proposal of the National Committee for Onomastics, the Balkanology Institute elected the Onomastic Committee of the NRBiH (the People's Republic of Bosnia and Herzegovina) with members: Milenko Filipović, Jovan Vuković, Ivan Pudić and Abdulah Škaljić, but there is no further information about the work of this committee. On 23 October 1969, the Centre organized *Savjetovanje o metodologiji skupljanja starih balkanskih toponomastičkih relikata / Symposia on the Methodology of Collecting Old Balkan Toponomastic Relics*, with three papers: Radoslav Katičić “Uvodno izlaganje o problemu toponomastičke dokumentacije Centra” / “Introductory Presentation on the Center's Toponomastic Documentation Problem”, Žarko Muljačić “Toponomastičke dileme” / “Toponomastic Dilemmas”, and Petar Šimunović “Prijedlog o metodi rada na izradi predslovenske toponimije na Balkanu” / “Proposal on the Method of Working on pre-Slavic toponyms in the Balkans”. At the Symposium, it was concluded that it is not necessary to create a card index of these toponyms, as the Commission for Linguistic Investigations was already doing that, but the methods of the material collecting should be specified. Practically, only Ivan Pudić dealt with onomastics, more precisely with toponomastics, in the following years, while the main work on onomastics was taken over by the Commission for Linguistics. Linguistic work completely stopped in the Centre in 1989. In the post-war years, works in the field of language appeared only sporadically, and recently the work of

prvo u okviru Centra za balkanološka ispitivanja, ali i ANUBiH općenito, pojavljuju se u *Godišnjaku* tekstovi iz bosnistike – konkretno rad Lejle Nakaš o pismu natpisa na stećcima, pored radova o bosanskoj redakciji staroslavenskog Mehmeda Kardaša i Erme Ramić-Kunić.

Samo je jedan rad posvećen alhamijadu – rad Hanke Vajzović, dok je historiji književnog jezika posvećen nešto veći broj radova. Ovi se radovi odnose uglavnom na historiju srpskog i hrvatskog ili srpskohrvatskog jezika, a na historiju bosanskog jezika, uz hrvatski, odnosi se znatan broj radova i knjiga koja se bavi jezikom franjevacu u periodu osmanske vladavine (Marijan Šunjić, Nikola Lašvanin, Lovro Sitović, Filip Laštrić, Matija Divković, Ivan Bandulavić).

Za razliku od situacije danas, kad se fonetici i fonologiji u bosnistici ne posvećuje naročita pažnja, u prijeratnom periodu dosta je radova objavljenih na ovu temu, uključujući i knjigu *Fonološki opisi*, proizašla iz rada Komisije za lingvistiku na Općeslavenskom lingvističkom atlasu. Nekoliko radova posvećeno je morfološkoj problematici, uglavnom glagola, jedan rad je o tvorbi riječi, dok je sintaksa više zastupljena, uglavnom zahvaljujući radu Jovana Vukovića, uz kojeg se pojavljuju i ostali sintaksičari s naših prostora – Milivoje Minović, Milka Ivić, Ksenija Milošević i dr. Semantikom se bave samo tri rada.

Kako je rad Komisije za lingvistiku bio okrenut ponajviše dijalektologiji, očekivano je veliki broj radova na ovu temu, i to onih koji se bave upravo bosanskohercegovačkim dijalektima. Praktično svi dijalektolozi na ovaj ili onaj način došli su u dodir s Komisijom, bilo kao stalni bilo kao povremeni saradnici – od autora tu, pored Vukovića, nalazimo Pecu, Šimundića, Čupića, Neweklowskog, Šojata, Petrovića, Vujičića, Ivića, Lisca i dr. Dijalektološki je rad bio koncentrisan uglavnom na Općeslavenski lingvistički atlas, da bi nakon rata (2010) sav materijal bosanskohercegovačkih punktova bio objavljen u ediciji Građa.

Druga okosnica rada Komisije bila je tzv. terminologija – riječ je o specifičnoj leksici iz pojedinih oblasti – nazivi riba, posuđa, biljaka, pokućstva, životinja, ovaca, igara, pčela itd. Njome se bavio i Centar za balkanološka ispitivanja u početku, pa su tekstovi izlazili u *Godišnjaku* i *Radovima*, a održano je i posebno *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture* (1976). Ovaj intenzivni rad i u drugim centrima ostao je ipak bez konkretnog krajnjeg rezultata, završivši u nekim

the Centre turned again to linguistic research, by accepting Lejla Nakaš as a member.

3 Linguistic works at ANUBiH

The Department was publishing its publication *Radovi / Works* relatively regularly, in which the texts of various linguists, from ANUBiH, as well as others, were published. In 1967, the renewal of the journal *Pitanja savremenog književnog jezika / Questions of Contemporary Language*, which had been published since 1948 by the Institute for Contemporary Language at the Higher Pedagogical School in Sarajevo, was considered. The journal was renewed, but not by ANUBiH, and from 1972 successor title is *Književni jezik / Literary Language*, published by the Language Institute and the Department of Language at the Faculty of Philosophy, which was also considered to be at the ANUBiH, but that did not happen either. Nevertheless, the members of the Commission actively participated in the launching and operation of these journals. The Balkanological Institute, later the Centre, published its works in its publication *Godišnjak / Annual*.

ANUBiH as a whole dealt with linguistics depending on the linguist members. Thus, the very beginnings are related to Indo-European studies, because among the first members of the Scientific Society of Bosnia and Herzegovina was Henrik Barić, who was later succeeded by Radoslav Katičić, in the Centre for Balkanological Research. From the beginning, the Centre was much more engaged with linguistics, specifically Balkan studies, so we have works that deal with individual languages, but also with the interference of South Slavic languages and Albanian and Romanian, and even their older connections with Greek, as well as attempts to shed light on Illyrian and contributions from other languages (German, Turkish ...). One work was even written in Latin (*De Hil(l)uriorum Pelastarum vestigiis quibusdam lexicis*) / *Some Lexical Marks of Illyrian Pelasti*. The long-term study of Romance influences in Herzegovina and Montenegro resulted in several works on this topic, and Istriot language and Dalmatian in Dalmatia were also studied. Seven works and two books are devoted to the speech of Arbanaši people near Zadar, as an interesting mixture of Albanian, Romani, and Slavic languages. The relationship between Macedonian and Greek from the oldest period was elaborated in three papers, and the Romani language was also studied. Regarding the classical languages, a smaller number of works are devoted to Ancient Greek and Latin, and somewhat

specijaliziranim rječnicima ili postavši dijelom kasnijih savremenih rječnika. S druge strane, i mimo ove specifične leksike, leksikologiji je posvećivana pažnja od kraja sedamdesetih, a 1988. izašao je i zbornik radova sa skupa posvećenog leksikologiji i leksikografiji – u njemu se nalazi i rad o Muhamedu Hevaiju Uskufiju (Ismeta Smailovića) te Bašeskinom *Ljetopisu* (Dragomira Vujičića). Poslije rata ANUBiH objavljuje i dva rječnika: *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku* Faruka Konjohodžića (1999) i *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine* Miodraga Simovića i Dragana Jovaševića (2018).

I Centar za balkanološka ispitivanja i Komisija za lingvistiku bavili su se toponomastikom, koja je također bila u usponu u drugoj polovini 20. st. s tim da je i tu izostala neka veća studija, pa su se istraživanja uglavnom svodila na radove, koji nisu uvijek ni objavljeni u publikacijama ANUBiH. Samo su dvije studije objavljene monografski – *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine* Dragomira Vujičića (1983) i *Mikrotoponimija Podveležja* Asima Pece (1990). Manji broj radova posvećen je drugim nazivima.

Po tri rada posvećena su stilistici, što je donekle i očekivano, jer se stilistika kod nas tek bila počela razvijati, ali i pravopisu, što je neočekivano, jer je npr. Jovan Vuković bio član Pravopisne komisije. Lingvisti pri ANUBiH bavili su se normom, ali to nije bila orijentacija tijela iz ANUBiH koja su se bavila lingvistikom, pa su o tim temama radove i studije objavljivali drugdje. S druge strane, kako je ANUBiH krovna naučna institucija, uglavnom savjetodavnog karaktera, veliki je broj radova koji govore općenito o jeziku i lingvistici, uglavnom objavljenih u *Radovima* i zbornicima radova (npr. *Zadaci naše nauke o savremenom književnom jeziku*, *Problematika ispitivanja savremenog jezika i jezička kultura*, *Purizam, liberalizam ili kriterij jezičkog odabiranja*, *Varijante standardnog jezika: definicija, porijeklo, tipologija i funkcija*, *O nekim manje poznatim lingvističkim djelima i djelatnostima u prošlosti Bosne i Hercegovine*, *Problemi obrade lingvističkih podataka* itd.).

4 Zaključak

Iz prikazanih podataka vidi se da je rad ANUBiH na lingvističkim istraživanjima pratio zahtjeve tadašnje nauke o lingvistici. Najveći doprinos je u radu na *Općeslavenskom lingvističkom atlasu*, počevši od samog uključivanja, preko popunjavanja upitnika, i to dva puta – jednom prije i jednom poslije

more to Old Slavonic, and to various redactions, although mostly to Bosnian.

The latter were, however, more often published in the publications of the Department of Historical-Philological, i.e., Social Sciences, as well as works on other Slavic languages (most often in the serial publication *Radovi / Works* and proceedings of scientific conferences) – Slovenian, Czech, Bulgarian, Macedonian, Polish, Belarusian, Kashubian, Russian, and Slavic languages in general, on the synchronic and diachronic level.

The lexica, development, dialects, phonetics, phonology, prosody, formation, verb aspects, toponyms, semantics, and the languages of individual texts and authors were studied, and reviews were also given of the development of Macedonian studies, Russian studies, and Slavic studies in general. The publication *Studia linguistica polonajugoslavica*, which was published in cooperation with Poland, especially brought a large number of texts about Polish and its connections with South Slavic languages. Mainly in *Radovi / Works*, texts dedicated to Germanic and Romance languages were also published.

As for the languages from our area, from the medieval texts, the Charter of Ban Kulin was mainly treated, in the publication dedicated to the 800th anniversary of its issuance and in individual texts – only in recent times, with the return of linguistics, first within the framework of the Centre for Balkanological Research, but also ANUBiH in general, texts from Bosnian studies appear in the *Godišnjak / Annual* – specifically, Lejla Nakaš's work on the script of inscriptions on monumental medieval tombstones "stećak", in addition to works of Mehmed Kardaš and Erma Ramić-Kunić on the Bosnian redaction of Old Slavonic.

Only one work is devoted to Aljamiado – the work of Hanka Vajzović, while a slightly larger number of works is devoted to the history of the literary language. These works relate mainly to the history of the Serbian and Croatian or Serbo-Croatian languages, and to the history of the Bosnian language, in addition to Croatian, a considerable number of works and books dealing with the language of the Franciscans during the period of Ottoman rule (Marijan Šunjić, Nikola Lašvanin, Lovro Sitović, Filip Laštrić, Matija Divković, Ivan Bandulavić).

In contrast to the situation today, when phonetics and phonology in Bosnian Studies are not given special attention, in the pre-war period there were quite a few works published on this topic, including the

rata, do učešća u izradi karata i tumačenju materijala. Uz OLA, aktiviran je rad i u *Evropskom lingvističkom* i *Općekarpatskom dijalektološkom atlasu*, a značajan je i rad na *Bosanskohercegovačkom dijalektološkom kompleksu*, koji je iznjedrio, ako ne konačne rezultate, a ono barem građu koja je i danas nezaobilazna u dijalektološkim radovima.

Drugi veliki, mada nedovršeni projekt, bio je *Rječnik općeslavenskog (crkvenoslavenskog) literarnog jezika*, od kojeg je srećom sačuvana prikupljena građa, koja je omogućila recentni nastavak rada na njemu. Od ostalih radova, može se reći da je jeziku franjevac posvećena značajna pažnja, ispitani su glavni tekstovi, koji predstavljaju osnovu za dalja istraživanja njihovog jezika, kao i dijalektološke monografije, kao što je Šimundićev *Govor Imotske krajine i Bekije* ili Pecina *Mikrotoponimija Podveležja* za toponomastiku.

Centar za balkanološka ispitivanja zaslužan je za lingvistička ispitivanja balkanskih jezika, a nerijetko je donosio i priloge o drugim jezicima, šireći interese ANUBiH na ostale slavenske i neslavenske jezike. U posljednje vrijeme orijentiran je na historiju jezika u Bosni i Hercegovini, što odgovara njegovoj programskoj orijentaciji gotovo od samog početka.

Napokon, Akademija nije izdala nijedno kapitalno djelo iz oblasti lingvistike, kao što bi bila *Dijalektologija*, *Historija* (književnog) jezika, *Leksikologija* i sl., ali je svojim radom otvorila proučavanja i dala nužne radove na osnovu kojih će izrada ovakvih djela biti znatno lakša.

book *Fonološki opisi / Phonological Descriptions*, derived from the work of the Commission for Linguistics on the Slavic Linguistic Atlas. Several papers are devoted to morphological issues, mainly verbs, one paper is about word formation, while syntax is more represented, mainly thanks to the work of Jovan Vuković, along with other syntacticians from our region – Milivoje Minović, Milka Ivić, Ksenija Milošević and others. Only three works deal with semantics.

Since the work of the Commission for Linguistics was mainly focused on dialectology, a large number of papers on this topic is expected, namely those dealing with the dialects of Bosnia and Herzegovina. Practically all dialectologists in one way or another came into contact with the Commission, either as permanent or occasional collaborators – among the authors, in addition to Vuković, we find Peco, Šimundić, Ćupić, Neweklowski, Šojat, Petrović, Vujičić, Ivić, Lisac and others. Dialectological work was concentrated mainly on the Slavic Linguistic Atlas, so that after the war (2010) all the material of the BH points was published in the edition *Grada / Documents*.

The second cornerstone of the Commission's work was the so-called terminology – this is a specific lexic from certain areas – names of fish, dishes, plants, furniture, animals, sheep, games, bees, etc. In the beginning, the Centre for Balkanological Studies also dealt with it, so texts were published in *Godišnjak / Annual* and *Radovi / Works*, and a special symposium *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture / Symposium on the terminologies of national material and spiritual culture* was held in 1976. This intensive work in other centres also remained without a concrete final result, ending up in some specialized dictionaries or becoming part of later contemporary dictionaries. On the other hand, and beyond this specific lexicon, attention has been paid to lexicology since the end of the seventies, and in 1988 a collection of papers from a conference dedicated to lexicology and lexicography was published – it also contains a paper on Muhamed Hevayi Uskufi (Ismet Smailović) and Bašeski's *Chronicle* (Dragomir Vujičića). After the war, ANUBiH also published two dictionaries: *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku / Dictionary of Medical Names in Bosnian* by Faruk Konjodžić (1999) and *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine / Lexicon of Criminal Law of Bosnia and Herzegovina* by Miodrag Simović and Dragan Jovašević (2018).

Both the Centre for Balkanological Research and the Commission for Linguistics dealt with toponomastics, which was also on the rise in the second half of the 20th century, with the exception that there was no major study, so the research was mainly limited to papers, which are not always nor published in ANUBiH publications. Only two studies were published as monographs – *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine / Hydronyms (names of water) in the left basin of the Drina* by Dragomir Vujičić (1983) and *Mikrotoponimija Podveležja / Microtoponymy of Podveležje* by Asim Peco (1990). A smaller number of works are devoted to other titles. Three papers are devoted to stylistics, which is to some extent expected, because stylistics was just beginning to develop in our country, but also to orthography, which is unexpected, because, for example, Jovan Vuković was a member of the Spelling Commission. Linguists at ANUBiH dealt with the norm, but this was not the orientation of the bodies from ANUBiH that dealt with linguistics, so they published papers and studies on these topics elsewhere. On the other hand, as the ANUBiH is an umbrella scientific institution, mainly of an advisory nature, there are a large number of works that talk about language and linguistics in general, mostly published in *Radovi / Works* and collection of papers (e.g. *Zadaci naše nauke o savremenom književnom jeziku / Tasks of our contemporary literary language science*, *Problematika ispitivanja savremenog jezika i jezička kultura / Issues of examining contemporary language and language culture*, *Purizam, liberalizam ili kriterij jezičkog odabiranja / Purism, liberalism or criteria of language selection*, *Varijante standardnog jezika: definicija, porijeklo, tipologija i funkcija / Variants of standard language: definition, origin, typology and function*, *O nekim manje poznatim lingvističkim djelima i djelatnostima u prošlosti Bosne i Hercegovine / About some less known linguistic works and activities in the past of Bosnia and Herzegovina*, *Problemi obrade lingvističkih podataka / Problems of linguistic data processing*, etc.).

4 Conclusion

From the presented information, it can be seen that the work of ANUBiH on linguistic research followed the requirements of the linguistic science of that time. The biggest contribution is in the work on the *Općeslavenski lingvistički atlas / Slavic Linguistic Atlas*, starting from the involvement itself, through filling out the questionnaire, twice – once

before and once after the war, to participation in the creation of maps and interpretation of materials. In addition to SLA, work was also activated in *Evropski lingvistički atlas / European Linguistic Atlas* and *Općekarpatski dijalektološki atlas / Carpathian dialectological atlas*, and the work on *Bosanskohercegovački dijalektološki kompleks / BH dialectological complex* is also significant, which produced, if not final results, at least material that is still indispensable in dialectological works today.

Another great, although unfinished project, was *Rječnik općeslavenskog (crkvenoslavenskog) literarnog jezika / Dictionary of the Common-Slavic (Church Slavonic) Literary Language*, from which fortunately the collected material was preserved, which enabled the recent continuation of work on it. Regarding the other works, it can be said that significant attention was paid to the language of Franciscans, the main texts were examined, which represent the basis for further research into their language, as well as dialectological monographs, such as Šimundić's *Govor Imotske krajine i Bekije / Speech of Imotska krajina and Bekija* or Peco's *Mikrotoponimija Podveležja / Microtoponymy of Podveležje*.

The Centre for Balkanological Studies is responsible for linguistic studies of Balkan languages, and it often brought contributions on other languages, expanding the interests of ANUBiH to other Slavic and non-Slavic languages. Lately, Centre is focused on the history of languages in Bosnia and Herzegovina, which corresponds to its programming orientation almost from the very beginning.

Finally, the Academy did not publish any capital work in the field of linguistics, such as *Dialectology*, *History of (literary) language*, *Lexicology*, etc., but with its work it opened studies and provided necessary works on the basis of which the creation of such works will be much easier.

5 Izvori / Sources

Ljetopis. Sarajevo: ANUBiH, 1970–2020.

Pregled izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 1951–2011. CD-ROM uz publikaciju *Spo- menica 60 godina ANUBiH 1951–2011*. Sarajevo: ANU- BiH, 2011.

6 Prilozi / Contributions

Bibliografija lingvističkih radova ANUBiH / Biblio- graphy of linguistics works of ANUBiH

Indoeuropeistika / Indo-European linguistics

Barić, H. (1954) *Lingvističke studije*, Djela I, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1, NDBiH, Sarajevo.

Barić, H. (1958) O grupisanju indoevropskih jezika, *Radovi X*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 4, NDBiH, Sarajevo, 5–17.

Katičić, R. (1987) Poredbena indoevropska lingvistika u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 103–107.

Balkanski jezici / Balkan languages

Barić, H. (1957) Albanisch, Romanisch und Rumänisch, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 1–16.

Boissin, H. (1957) Une formation balkanique aberrante de composés, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 17–28.

Шоптрајанов, Г. / Šoptrajanov, G. (1957) Amurca, murga, murk во романските и балканските азици – Од романската и балканската лингвистика, патронимика и топономастика / Amurca, murga, murk во romanskite i balkanskite azici – Od romanskata i balkanskata lingvistika, patronimika i toponomastika, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 105–178.

Çetta, A. (1957) De la valeur dialectale du vocabulaire serbo-albanais de Kujundžić, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 212–242.

Barić, H. (1957) Zur albanischen und interbalkanischen Wortforschung, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 243–256.

Barić, H. (1957) Pseudologisches und Etymologisches, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 257–260.

Barić, H. (1957) Zum albanische Erb- und Lehnwortschatz, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 261–271.

Barić, H. (1957) Venetisch-Germanisches und Illyrisch-Germanisches, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 272–275.

Barić, H. (1961) La perte de l'infinifit dans les langues balkaniques, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 1–11.

Barić, H. (1961) Thrakisches, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 13–20.

Barić, H. (1961) Albanische und albanisch-rumänische Wortstudien, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 21–45.

Barić, H. (1961) Balkanologische Sprachstudien, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 47–64.

Haas, O. (1961) Lexikalische Anklänge an Slavisches in den Sprachresten Kleinasien und Griechenlands, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 65–99.

Popović, I. (1961) Valacho-Serbica, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 101–121.

Vinja, V. (1961) Scr. lujpa, alb. lojbë. Contributions adra- itiques à l'identification de Alopex des Anciens, *Go- dišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 123–128.

Tekavčić, P. (1961) Les groupes consonantiques dans l'istorroman de dignano, *Godišnjak II*, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 129–138.

Muljačić, Ž. (1963) Nova klasifikacija romanskih jezika i dalmatski, *Radovi XXIII*, Odjeljenje istorijsko-filo- loških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 77–96.

Katičić, R. (1964) Suvremena istraživanja o jeziku sta- rosjedilaca ilirskih provincija, u: Benac, A. (ur.) *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgra- ničenju Ilira u praistorijsko doba*, Posebna izdanja IV, Centar za balkanološka ispitivanja 1, NDBiH, Sarajevo, 9–58.

Budimir, M. (1965) De Hil(l)uriorum Pelastarum vesti- giis quibusdam lexicis, *Godišnjak III*, Centar za bal- kanološka ispitivanja 1, ANUBiH, Sarajevo, 5–12.

Katičić, R. (1965) Zur Frage der keltischen und panno- nischen Namensgebieten im römischen Dalmatien, *Godišnjak III*, Centar za balkanološka ispitivanja 1, ANUBiH, Sarajevo, 53–76.

Ajeti, I. (1965) Poreklo nekih mitskih i demonskih na- ziva u šiptarskom, *Godišnjak III*, Centar za balka- nološka ispitivanja 1, ANUBiH, Sarajevo, 111–118.

Gavela, B. (1965) O ilirskom supstratu na Balkanu, *Go- dišnjak III*, Centar za balkanološka ispitivanja 1, ANUBiH, Sarajevo, 143–162.

Pudić, I. (1965) Šudikovski znaci, *Godišnjak III*, Centar za balkanološka ispitivanja 1, ANUBiH, Sarajevo, 179–186.

Pudić, I. (1966) Staromakedonski jezik I, *Godišnjak IV*, Centar za balkanološka ispitivanja 2, ANUBiH, Sa- rajevo, 5–26.

- Muljačić, Ž. (1966) Etimologijske i leksikologijske bilješke, *Godišnjak* IV, Centar za balkanološka ispitivanja 2, ANUBiH, Sarajevo, 103–116.
- Pudić, I. (1967) Staromakedonski jezik II, *Godišnjak* V, Centar za balkanološka ispitivanja 3, ANUBiH, Sarajevo, 145–150.
- Schmaus, A. (1968) Pojave tursko-srpskohrvatske jezičke interferencije, *Godišnjak* VI, Centar za balkanološka ispitivanja 4, ANUBiH, Sarajevo, 121–134.
- Untermann, J. (1970) Venetisches in Dalmatien, *Godišnjak* VII, Centar za balkanološka ispitivanja 5, ANUBiH, Sarajevo, 5–22.
- Pudić, I. (1970) Staromakedonski jezik (kraj), *Godišnjak* VIII, Centar za balkanološka ispitivanja 6, ANUBiH, Sarajevo, 181–184.
- Ajeti, I. (1970) Albansko-srpskohrvatske jezičke studije, *Godišnjak* VIII, Centar za balkanološka ispitivanja 6, ANUBiH, Sarajevo, 185–200.
- Katičić, R. (1972) Drei altbalkanische Nomina sacra, *Godišnjak* IX, Centar za balkanološka ispitivanja 7, ANUBiH, Sarajevo, 105–128.
- Ajeti, I. (1973) Prilog proučavanju davnašnjih arbanasko-južnoslovenskih jezičkih odnosa, *Godišnjak* XI, Centar za balkanološka ispitivanja 9, ANUBiH, Sarajevo, 203–216.
- Katičić, R. (1976) O jeziku i narodnosti starih Makedonaca, *Godišnjak* XIII, Centar za balkanološka ispitivanja 11, ANUBiH, Sarajevo, 339–354.
- Bezljaj, F. (1977) Abesivna funkcija prepozicije in preverba *o(b)*, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 41–47.
- Ajeti, I. (1978) Albanistika u radovima jugoslovenskih naučnika i neki njeni problemi, *Godišnjak* XVII, Centar za balkanološka ispitivanja 15, ANUBiH, Sarajevo, 137–148.
- Petruševski, M. D. (1981) Epski jezik Homerovih pesama i “ahajski” dijalekt mikenske epohe, *Godišnjak* XIX, Centar za balkanološka ispitivanja 17, ANUBiH, Sarajevo, 83–96.
- Gluhak, A. (1982) Kavkaske podudarnosti jednog starobalkanskog i nekih slavenskih (predindoevropskih) naziva za životinje, *Godišnjak* XX, Centar za balkanološka ispitivanja 18, ANUBiH, Sarajevo, 279–282.
- Muljaku, Lj. (1987) O dijalektološkim proučavanjima albanskog jezika u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 173–176.
- Stanko, J. (1987) Etymologie du thème Messap, *Godišnjak* XXV, Centar za balkanološka ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 23–30.
- Stanko, J. (1987) La Cimbriana illyrienne et quelques connexions linguistiques, *Godišnjak* XXV, Centar za balkanološka ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 31–36.
- Stanko, J. (1988) Quelques étymologies fausses, *Godišnjak* XXVI, Centar za balkanološka ispitivanja 24, ANUBiH, Sarajevo, 25–36.
- Stanko, J. (1988) Etymologies nouvelles illyriennes, *Godišnjak* XXVI, Centar za balkanološka ispitivanja 24, ANUBiH, Sarajevo, 37–42.
- Stanko, J. (1989) Quelques étymologies fausses, *Godišnjak* XXVII, Centar za balkanološka ispitivanja 25, ANUBiH, Sarajevo, 145–166.
- Gindin, A. L. (1991) A propos d'un des originels foyers de la langue et de la culture indo-européennes dans la Méditerranée de l'est et les données paléobalkaniques et anatoliennes, u: *I iliro-trački simpozijum: Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od eneolita do helenističkog doba*, Posebna izdanja XCIV, Centar za balkanološka ispitivanja 14, ANUBiH, Sarajevo, 119–125.
- Ajeti, I. (1991) O nekim narodnim nazivima jela u albanском, razmatranim sa jezičkog gledišta, u: *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu*, Posebna izdanja XCV, Odjeljenje društvenih nauka 27, ANUBiH, Sarajevo, 305–313.

Arbanaski jezik / Arbanasi language

- Popović, I. (1954) Neki gentilni i njima srodni termini kod Crnogoraca i Arbanasa, *Radovi* II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1, NDBiH, Sarajevo, 49–84.
- Pudić, I. (1957) Zwei wortgeschichtliche Beiträge, *Godišnjak* I, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 179–186.
- Ajeti, I. (1957) Glas *l* u arbanaskim govorima Crnogorske Krajine, *Godišnjak* I, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 187–193.
- Ajeti, I. (1957) Istarsko-arbanaski prevod priče o izgubljenom sinu, *Godišnjak* I, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 194–202.
- Camaj, M. (1957) Prilog poznavanju grafije Gon Buzuka, *Godišnjak* I, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 203–211.
- Barić, H. (1959) *Istorija arbanaškog jezika*, Djela XII, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo.
- Ajeti, I. (1961) *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Djela XVI, Balkanološki institut 3, NDBiH, Sarajevo.
- Ajeti, I. (1961) Sitni etimološki prilozi, *Godišnjak* II, Balkanološki institut 2, NDBiH, Sarajevo, 195–198.
- Ajeti, I. (1980) Neka pitanja iz istorije arbanaškog jezika u svetlu balkanistike, *Godišnjak* XVIII, Centar za balkanološka ispitivanja 16, ANUBiH, Sarajevo, 163–172.

Romski jezik / Romani language

- Pudić, I. (1956) *Prefiks ga- u romskom jeziku – prilog učenju o glagolskom vidu*, Djela VII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo.
- Uhlik, R. (1961) Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku Romani, *Građa X*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 179–218.
- Uhlik, R. (1972) Glagolski prilog sadašnji u ciganskom, *Godišnjak IX*, Centar za balkanološka ispitivanja 7, ANUBiH, Sarajevo, 105–128.
- Uhlik, R. (1973) Govori jugoslovenskih Cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza, *Godišnjak X*, Centar za balkanološka ispitivanja 8, ANUBiH, Sarajevo, 53–108.
- Uhlik, R. (1973) Deminutiv u romskom jeziku, *Godišnjak XI*, Centar za balkanološka ispitivanja 9, ANUBiH, Sarajevo, 217–286.
- Uhlik, R. (1974) Kategorija imperativa u romskom jeziku, *Godišnjak XII*, Centar za balkanološka ispitivanja 10, ANUBiH, Sarajevo, 75–126.
- Uhlik, R. (1977) Kompozitne verbalne lokucije u romskom, *Godišnjak XV*, Centar za balkanološka ispitivanja 13, ANUBiH, Sarajevo, 309–344.
- Uhlik, R. (1978) Infinitiv u romskom jeziku, *Godišnjak XVII*, Centar za balkanološka ispitivanja 15, ANUBiH, Sarajevo, 177–222.
- Uhlik, R. (1981) Zapažanja o romskim glasovima, *Godišnjak XIX*, Centar za balkanološka ispitivanja 17, ANUBiH, Sarajevo, 231–274.
- Uhlik, R. (1982) Brojevi u romskom jeziku, *Godišnjak XX*, Centar za balkanološka ispitivanja 18, ANUBiH, Sarajevo, 221–266.
- Uhlik, R. (1983) Brojevi u romskom jeziku, *Godišnjak XXI*, Centar za balkanološka ispitivanja 19, ANUBiH, Sarajevo, 251–296.
- Uhlik, R. (1984) *Pomoćni glagoli u romskom jeziku* (sem, avav, kamom), *Građa XXIV*, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo.

Klasični jezici / Classic languages

- Čop, B. (1970) Les isoglosses italo-grecques et la pré-histoire des peuples balkaniques (I), *Godišnjak VII*, Centar za balkanološka ispitivanja 5, ANUBiH, Sarajevo, 23–70.
- Čop B. (1970) Les isoglosses italo-grecques et la pré-histoire des peuples balkaniques (II), *Godišnjak VIII*, Centar za balkanološka ispitivanja 6, ANUBiH, Sarajevo, 99–138.
- Mócsy, A. (1970) Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior, *Godišnjak VIII*, Centar za balkanološka ispitivanja 6, ANUBiH, Sarajevo, 139–180.
- Staroslavenski jezik / Old-Slavic language
- Vaillant, A. (1957) Le сунклитъ/sunklit' des portes d'Alexandre dans la Chronique de Kiev, *Godišnjak I*, Balkanološki institut 1, NDBiH, Sarajevo, 29–32.
- Pešikan, M. (1963) O odrazu grčkog jezičkog osjećanja na kompoziciju glagoljice i glagoljskih slova, *Radovi XXIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 97–104.
- Gošić, N. (1977) Jedan primjer inovacije iz narodnog jezika u Čajničkom evanđelju, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 123–125.
- Mulić, M. (1977) Prilog pitanju prozodije starocrkvenoslovenskih tekstova, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 285–293.
- Gošić, N. (1981) Bosansko rukopisno evanđelje Sofijske narodne biblioteke “Kiril i Metodij”, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 231–242.
- Mulić, M. I. (1983) *Analiza teksta Klimenta Ohridskoga “Slovo pohvalno svetim arhistratizima Mihailu i Gavrilu”*, Djela LVII, Odjeljenje društvenih nauka 32, ANUBiH, Sarajevo.
- Lopina, V. (1988) Način prevođenja grčkog alpha privativum i latinskog privativnog in- u crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 165–172.
- Jovičević, R. (1991) O jednom posesivnom obliku u staroslovenskom jeziku, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 5–10.
- Рибарова, З. / Ribarova, Z. (1991) Местото на Радомировото евангелие меѓу македонските црковнословенски текстови / Mestoto na Radomirovoto evangelie meѓu makedonskite crkovnoslovenski tekstovi, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 21–33.
- Kardaš, M. (2018) Novi listovi Vrutočkog bosanskog četveroevanđelja, *Godišnjak 47*, Centar za balkanološka ispitivanja, ANUBiH, Sarajevo, 193–198.

Ostali slavenski jezici / Other Slavic languages

- Bezljaj, F. (1970) Slovenski jezik u luči leksikologije, *Radovi XXXV*, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 85–100.
- Bělič, J. (1970) Razvojna situacija češkog jezika, *Radovi XXXV*, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 101–127.
- Koseska-Toševa, V. (1977) Imperceptivna modalnost u bugarskom jeziku, *Radovi LX*, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 97–101.
- Пеев, К. / Peev, K. (1976) Од земјоделската терминологија во македонските народни говори / Od zemjodelskata terminologija vo makedonskite narodni govori, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 97–113.
- Поповски, А. / Popovski, A. (1976) Називите “добиток”, “стока” и “имање” во македонскиот јазик / Nazivite “dobitok”, “stoka” i “imanje” vo makedonskiot jazik, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 61–67.
- Поповски, А. / Popovski, A. (1976) Сточарска диалектна лексика во македонскиот јазик / Stočarska dialektna leksika vo makedonskiot jazik, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 139–145.
- Динеков, П. / Dinekov, P. (1977) Преводите в историята на българската литература пред възраждането / Prevodite v istorijata na b"lgarskata literatura pred v"zraidaneto, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 67–74.
- Feleszko, K. (1977) O pewnych osobiowościach składni ślaskiej, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 95–102.
- Кочев, И. / Kočev, I. (1977) Специфични особености на консонантната корелация твърдост мекост в българския език / Specifični osobenosti na konsonantnata korelacija tvr"dost mekost v b"lgarskija ezik, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 149–156.
- Кочева, Е. / Kočeva, E. (1977) Един новооткрит ръкопис от XIX век като извор на българската историческа диалектология / Edin novootkrit r"kopis ot XIX vek kao izvor na b"lgarskata istoričeska dialektologija, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 157–162.
- Koneski, B. (1977) O takozvanom mešanju nazala, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 163–168.
- Koseska-Toszewa, V. (1977) Z zagadnien temporalno-aspektowych – języku bułgarskim, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 169–177.
- Kowalska, A. (1977) Z zagadnien slowotwórczych w geografii lingwistycznej, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 179–184.
- Кривицки, А. А. / Kr'yvicki, A. A. (1977) Традиційны сельскі моуны ландшафт Беларусі / Tradycyjny sel"ski mouny landšaft Belarusi, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 185–197.
- Леков, И. / Lekov, I. (1977) Езикови категории с имплицитна (скрита) форма в славянските езици / Ezikovi kategorii s implicitna (skrita) forma v slavyaanskite ezici, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 207–209.
- Mareš, F. V. (1977) Silabične likvide u srpskohrvatskom i u češkom jeziku, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 217–222.
- Michalk, F. (1977) Burski golc z tego serbskego landu, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 231–237.
- Пеев, К. / Peev, K. (1977) Прилог кон македонската дијалектна лексика / Prilog kon makedonskata di-jalektna leksika, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 327–334.
- Popowiska-Taborska, H. (1977) Rdzeń *srb- w dialektach kaszubskich, u: Đurdev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 349–351.

- Stieber, Z. (1977) O genetycznym stosunku dzisiejszych polskich spolgłosek, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 363–365.
- Трофимкина, О. И. / Trofimkina, O. I. (1977) О некоторых художественных приёмах С. М. Любиша / О некотoryh hudoženstvennyh priëmah S. M. Ljubiša, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 413–423.
- Utésény, S. (1977) Od slovniho tabu k hrani se slovy, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 425–430.
- Видоески, Б. / Vidoeski, B. (1977) Фонолошки опис на говорот на Канарското село Емборе (Егејска Македонија) / Fonološki opis na govorot na Kanarskoto selo Embore (Egejska Makedonija), u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 431–442.
- Stieber, Z. (1979) O “Futurum II” w językach staroruskim i serbsko-chorwackim, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 5–10.
- Толстой, Н. И. / Tolstoj, N. I. (1979) Славянские языки / Slavjanskije jazyki, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 11–22.
- Трофимкина, О. И. / Trofimkina, O. I. (1979) Слова и обороты из народно-разговорной речи в языке произведений С. М. Любиши / Slova i oboroty iz narodno-razgovornoj reči v jeziku proizvedenij S. M. Ljubiši, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 23–37.
- Hamm, J. (1981) Slavistika u neslavenskim zemljama i njezin udio u povijesti slavistike, *Radovi* LXX, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 7–33.
- Studija linguistica Polono-Jugoslavica*, Posebna izdanja LXI, Odjeljenje društvenih nauka 10, ANUBiH, Sarajevo 1982.
- Stamatoski, T. (1987) Razvoj, rezultati i aktuelni zadaci makedonske nauke o jeziku, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 67–74.
- Marojević, R. (1987) Lingvistička rusistika u Jugoslaviji (razvoj, istraživanja, aktuelni zadaci), u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 213–218.
- Јашар-Настева, О. / Jašar-Nasteva, O. (1988) Местото и значењето на костурскиот македонско-грчки речник од XVI век за развојот на македонската лексикографија / Mestoto i značenjeto na kosturki-ot makedonsko-grčki rečnik od XVI vek za razvojot na makedonskata leksikografija, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 5–10.
- Jakopin, F. (1988) Pohlin in Gutsman kot leksikografa, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 35–44.
- Orel-Pogačnik, I. (1988) Vprašanje ekvivalentov v Kastelec-Vorenčevem latinsko-slovenskem rokopisnem slovarju iz začetka 18. stoletja, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 81–88.
- Jovanović, G. (1988) Srpskohrvatska leksika kao komparativni materijal u Rečniku poljskoga jezika Samuela Bogumila Lindea, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 99–105.
- Premk, F. (1988) Problematici hebraizem sela pri slovenskih protestantskih piscih, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 115–124.
- Novak, F. (1988) Leksikografija in leksikologija v slovenski reformaciji, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 125–134.
- Стаматовски, Т. / Stamatovski, T. (1988) Лексемата камен во македонската топонимија / Leksemata kamen vo makedonskata toponimija, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 189–196.
- Hurková-Novotná, J. (1989) O dichotomii tzv. globálních a lokálních atributu základního tonu, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 9–15.
- Sabol, J. (1989) Metodologicke a metodické otázky vyskumu intonácie, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 15–23.
- Бояджиев, Т. / Bojadžiev, T. (1989) Към сравнителното изучаване на интонацията в славянските езици (българо-полски паралели) / Kъм сравnitelnoto

- izučavane na intonaciata v slavjanskite ezici (blgaro-polski paraleli), u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 23–29.
- Николаева, Т. М. / Nikolaeva, T. M. (1989) Интонация вопросительных предложений: славяно-финноугорские паралели / Intonacija voprositel'nyh predloženíj: slavyano-finnougorskie paraleli, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 29–43.
- Касаткина, Р. Ф. / Kasatkina, R. F. (1989) Регистровые различия в русской фразовой интонации / Registrovye različija v ruskoj frazovoj intonacii, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 43–53.
- Митева, А. / Miteva, A. (1989) Сегментно-структурен подход в типологическо изучаване на интонацията в славянските езици / Segmentno-strukturen pohod v tipologičesko izučavane na intonacijata v slavjanskite ezici, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 53–63.
- Нартник, В. (1989) Problemi določanja tonemskih naglasov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 77–83.
- Topolinska, Z. (1989) O bilingwizmie kaszubsko-neimieckim i jego konsekwencjach fonologicznych, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 83–89.
- Златоустова, Л. В. / Zlatoustova, L. V. (1989) Интерференция в области просодии славянских языков / Interferencija v oblasti prosodii slavjanskih jezikov, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 89–101.
- Калнынь, Л. Э. / Kalnyn', L. È. (1989) О факторах фонетической стабильности языкового идиома в условиях языковых контактов / O faktorah fonetičeskoj stabil'nosti jezykovogo idioma v uslovijah jezykovyh kontaktov, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVI-II, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 101–111.
- Sawicka, I. (1989) Rozwój polskiego systemu fonologicznego w okresie powojennym, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 111–123.
- Laskowski, R. (1989) Uwagi o języku polskich dzieci w Szwecji: fonologia, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 123–137.
- Падлужны, А. И. / Paldužny, A. I. (1989) Уплы дзялектаў на беларускае літаратурнае вымаўленне / Uply dyjalektaw na belaruskae literaturnae vymauleńne, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 137–145.
- Horga, D. (1989) Ruski vokali u fonetskom rešetu hrvatskosrpskih govornika, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 145–153.
- Topolinska, Z. (1989) Teoria gramatyki opisowej w krajach slowianskich (1918–1945), *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 21–36.
- Stakić, M. (1989) Derivaciono-fonetske osobine sufiksa -ina i njegovih derivata u južnoslovenskim jezicima, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 97–112.
- Kostić, M. (1989) Nomina agentis sa sufiksom -ciel u staropoljskom jeziku, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 113–138.
- Boryś, W. (1991) Z badan etymologicznych leksyki polskiej i serbsko-chrowackiej / Pol dial Skory pl., sch. dial škora, skorak/, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 11–17.
- Конески, Б. / Koneski, B. (1991) За јазикот на Џинот / Za jazykot na Džinot, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 17–21.
- Фридман, А. В. / Fridman, A. V. (1991) Глаголските категории, морфолошките парадигми и определувањето на изгласите на македонската јазична територија / Glagolskite kategorii, morfološkite paradigmi i opredeluvanjeto na izoglosite na makedonskata jazyčna teritorija, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII,

- Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 33–41.
- Јашар-Настева, О. / Jašar-Nasteva, O. (1991) Околу прашањето за местото и значењето на турцизмите во лексиката на дамаскините / Okolu prašanjeto za mestoto i značenjeto na turcizmite vo leksikata na damaskinite, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 51–55.
- Topolinska, Z. (1991) Z prac nad mini gramatyką języka polskiego, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 55–73.
- Milczarek, I. (1991) Wyrażenia funkcji leksykalnej Magn, czyli leksykalne wykładniki intensywości w języku serbsko-chorwackim i polskim, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 73–85.
- Grochowski, M. (1991) Syntaktyczne i leksykalne kryteria opisu polisemii czasownikow, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 85–93.
- Bednarek, A. (1991) O pojęciu jednostki miary – Rozważania semantyczne, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 93–107.
- Шокларова-Љоровска, Г. / Šoklarova-Ljorovska, G. (1991) Временските релации на настаните како основа за друг вид релации во македонскиот и полскиот јазик (временско-условно-причинско-последични односи) / Vremenskite relacii na nastanite kako osnova za drug vid relacii vo makedonskiot i polskiот јазик (vremensko-uslovno-pričinsko-posledični односи), u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 107–121.
- Киш, М. / Kiš, M. (1991) Морфотактички особености на афтивите со суфиксот -ав во македонскиот литературен и дијалектен јазик / Morfotaktički особености na afktivite so sufiksot -av vo makedonskiот literaturen i dijalekten јазик, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 121–137.
- Ѓуркова-Минова, Л. / Ćurkova-Minova, L. (1991) Околу прашањето за влијанијето меѓу јазиците / Okolu prašanjeto za vlijanijeto meĝu jazicite, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 137–143.
- Proeva, N. (1991) Onomastika i etnička struktura zapadnog dela SR Makedonije u antičko doba, *Godišnjak XXIX*, Centar za balkanološka ispitivanja 27, ANUBiH, Sarajevo, 199–212.
- Romanski jezici / Romanic languages
- Milanković, B. (1954) O funkcijama i upotrebi francuskog i italijanskog člana (s obzirom na upotrebu u španskom), *Radovi II*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1, NDBiH, Sarajevo, 85–110.
- Drašković, V. (1961) Višesložni glagolski oblici u francuskom, *Radovi XVIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 83–96.
- Drašković, V. (1961) La pronom *en* comme objet direct, *Radovi XVIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 97–102.
- Njemački jezik / German language
- Pudić, I. (1955) Zamjena slova s- njem. z-, *Radovi III*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 2, NDBiH, Sarajevo, 247–252.
- Dorđević, M. (1972) Umlaut u Hronici o carevima, *Radovi XLIII*, Odjeljenje društvenih nauka 15, ANUBiH, Sarajevo, 255–283.
- Dorđević, M. (1977) *Razvoj futurskih oblika sa glagolom werden u nemačkom jeziku*, Radovi LX, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo.
- Žiletić, Z. (1979) Sufiks -bar od najranijih potvrda do Niklasa fon Vilea, *Radovi LXIV*, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 79–88.
- Dorđević, M. (1987) Dijalektološka istraživanja jugoslavenskih germanista, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 209–212.
- Srednjovjekovni svjetovni jezik / Medieval secular language
- Gošić, N. (1989) Kritičko izdanje Povelje bosanskog bana Kulina, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 7–23.
- Kovačević-Kojić, D. (1989) Kulinova povelja i bosansko-dubrovački односи, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 37–45.
- Gošić, N. (1989) Sto pedeset godina publikovanja i proučavanja povelje bana Kulina, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 45–57.

- Peco, A. (1989) Povelja Kulina bana u svetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 61–77.
- Vukomanović, S. (1989) Leksika i gramatička značenja u Povelji Kulina bana, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 77–99.
- Mladenović, A. (1989) Pretpostavka o jednoj glasovnoj osobini u Povelji bana Kulina, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 99–105.
- Jerković, V. (1989) Paleografske odlike Povelje Kulina bana, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 105–123.
- Mršević-Radošević, D. (1989) Od Kulina bana i dobrih dana, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189–1989*, Posebna izdanja XC, Odjeljenje društvenih nauka 23, ANUBiH, Sarajevo, 123–135.
- Karavdić, Z. (2009) O povelji Kulina bana – “Bez vsega zloga primisla”, *Godišnjak* XXXVIII, Centar za balkanološka ispitivanja 36, ANUBiH, Sarajevo, 121–152.
- Nakaš, L. (2018) Pismo natpisa stećaka, *Godišnjak* 47, Centar za balkanološka ispitivanja, ANUBiH, Sarajevo, 177–192.
- Alhamijado / Aljamiado
- Glibanović-Vajzović, H. (1987) Arapsko pismo u srpskohrvatskom jeziku – prilog izučavanju upotrebe pisma u nas, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 197–202.
- Historija književnog jezika / History of literary language
- Vince, Z. (1961) *Stav Zore dalmatinske u Zadru prema težnjama Iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti*, Radovi XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo.
- Pudić, I. (1967) *Rerum. Illyricarum Ignjata Đurđevića*, Djela XXVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 16, NDBiH, Sarajevo.
- Kuna, H. (1970) *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Djela XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo.
- Kuna, H. (1973) Stilistički valeri pridjevnih složenica u književnim djelima Dositeja Obradovića, *Radovi* XLIX, Odjeljenje društvenih nauka 16, ANUBiH, Sarajevo, 119–146.
- Гудков, В. П. / Gudkov, V. P. (1977) К изучению орфографической практики Захария Орфелина / К изучению орфографической практики Захария Орфелина, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 127–131.
- Mladenović, A. (1977) Filološki komentar uz jedno pismo iz Hercegovine upućeno Dubrovniku 1728. godine, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 273–283.
- Ostojić, B. (1977) Ljubišino djelo kao izvor za Daničićovo komentarisanje leksike u Rječniku JAZU, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 309–315.
- Vince, Z. (1977) Težnja za jezičnom čistoćom u hrvatskom književnom izrazu prošlih stoljeća, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 443–457.
- Mulić, M. I. (1981) Prilog pitanju periodizacije srpskohrvatskog jezika, *Radovi* LXX, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 63–68.
- Kuna, H. (1987) Istorija srpskohrvatskog literarnog jezika u krugu dijahronih disciplina serbokroatistike, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 107–112.
- Dabić, L. B. (1988) Udio stranih riječi u autorskom izrazu Dositeja Obradovića, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 211–216.
- Jezik franjevaca / Franciscan's language
- Pudić, I. (1960) Univerzalno fonetsko pismo Marijana Šunjića, *Radovi* XII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 5, NDBiH, Sarajevo, 191–221.
- Mladenović, A. (1961) O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina, *Građa* X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 53–123.
- Kuna, H. (1961) Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića, *Građa* X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 125–177.
- Kuna, H. (1964) Iz leksike Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka, *Radovi* XXIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 8, NDBiH, Sarajevo, 107–137.

Kuna, H. (1967) *Jezik fra Filipa Laštrića bosanskog franjeva XVIII vijeka*, Djela XXVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 15, NDBiH, Sarajevo.

Gošić, N. (1971) Povodom jednog pisma bosanskog franjeva XVII vijeka i marcijanopoljskog biskupa fra Marka Bandulavića, *Radovi* XLI, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 229–237.

Kuna, H. (1988) Neka izvorišta bosanskohercegovačke franjevačke leksike XVII i XVIII v., u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 173–180.

Gabrić-Bagarić, D. (1988) Leksika Ivana Bandulavića, bosanskog franjeva XVII v., u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 217–224.

Halilović, S. (1988) Dijalekatska leksika u djelima Matije Divkovića, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 233–240.

Fonetika i fonologija / Phonetics and phonology

Vuković, J. (1971) Glas ě (ѣ) u istorijskom razvitku i u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Radovi* XLI, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 89–132.

Vuković, J. (1974) Poglavlja iz istorije srpskohrvatskog konsonantizma, *Radovi* L, Odjeljenje društvenih nauka 17, ANUBiH, Sarajevo, 97–144.

Vuković, J. (1975) Poglavlja iz istorije srpskohrvatskog konsonantizma, *Radovi* LV, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 5–31.

Stieber, Z. (1977) O zmanie dz na z w językach slowian-skich, *Radovi* LX, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 5–11.

Brozović, D. (1977) Uz opis starohrvatskosrpskoga fonološkog sustava (izrađen za potrebe Općeslavenskoga lingvističkog atlasa), u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 49–66.

Vuković, J. (1979) Evolucija i zamjene starih poluglasnika na srpskohrvatskom terenu, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 51–61.

Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja LV, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo 1981.

Peco, A. (1987) Određivanje fonetskih vrijednosti naših akcenata, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 177–180.

Peco, A. (1989) Značaj eksperimentalne fonetike za ispitivanje akcenata srpskohrvatskog jezika, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 63–67.

Nedeljkov, Lj. (1989) Intonacione razlike između “srpskih akcenata” Đure Daničića i bačkog ekavskog govora, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 67–73.

Jokanović-Mihajlović, J. (1989) O intonaciji umetnutih rečeničnih delova, u: *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika (Zbornik referata)*, Posebna izdanja LXXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, ANUBiH, Sarajevo, 73–77.

Stevanović, M. (1989) Oko dve nedoslednosti i jedne “sporne” doslednosti Vuku u prozodiji, *Radovi* LXXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 7–20.

Morfologija / Morphology

Vuković, J. (1963) Sistem srpskohrvatskih vremenskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međudnosima (korelacijama), *Radovi* XXIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 105–148.

Milošević, K. (1970) *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Djela XXXIX, Odjeljenje društvenih nauka 24, ANUBiH, Sarajevo.

Feleszko, K.; Koseska-Toševa, V.; Sawicka, I. (1977) Neka zapažanja o formama aorista i imperfekta u temporalnim rečenicama na južnoslovenskom jezičkom području, *Radovi* LX, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 89–96.

Peco, A. (1977) Poći-pođem i slični glagolski oblici, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 317–325.

Vuković, J. (1979) Imenice srednjeg roda, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 39–49.

Vuković, J. (1979) Genitiv plurala, *Radovi* LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 63–77.

Tvorba riječi / Word formation

Ančić-Obradović, M. (1975) Položaj izvedenih imenica sa značenjem lica muškog roda u sistemu izvedenica sa značenjem predmeta, *Radovi* LV, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 145–184.

Sintaksa / Syntax

- Vuković, J. (1954) Posebni perifrastični modalni glagolski oblici u srpskohrvatskom jeziku, *Radovi* II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1, NDBiH, Sarajevo, 5–48.
- Vuković, J. (1955) Sintaksička vrednost imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Radovi* III, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 2, NDBiH, Sarajevo, 145–246.
- Ivić, M. (1958) Slovenski imperativ uz negaciju, *Radovi* X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 4, NDBiH, Sarajevo, 23–44.
- Vuković, J. (1961) Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu, *Radovi* XVI-II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 19–50.
- Sladojević, P. (1961) Prilog diskusiji o značenju i upotrebi imperfekta u srpskohrvatskom jeziku, *Radovi* XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 51–57.
- Vuković, J. (1964) Sintagma u srpskohrvatskom jeziku, *Radovi* XXIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 8, NDBiH, Sarajevo, 5–76.
- Dimitriev, P. A. / Dimitriev, R. A. (1964) Сложное предложение с поясняемым словом в составе постпозитивного определительного в современном сербохорватском языке / Složenoe predloženie s pojasnjenym slovom v sostave postpozitivnog opredelitel'nogo v savremenom serbohrvatskom jazyke, *Radovi* XXIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 8, NDBiH, Sarajevo, 77–94.
- Minović, M. (1970) *Rečenica u proznim djelima Rastka Petrovića. Pitanja dinamičnosti stila naše savremene umjetničke proze*, Djela XL, Odjeljenje društvenih nauka 25, ANUBiH, Sarajevo.
- Vuković, J. (1970) Osnovi za savremenu obradu srpskohrvatske rečenice, *Radovi* XXXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 5–84.
- Vuković, J. (1970) Problemi rečenične sinonimike, *Radovi* XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 13, ANUBiH, Sarajevo, 59–110.
- Vuković, J. (1971) Povezivanje leksičkih i sintagmatskih celina u rečenici, *Radovi* XLI, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 13–85.
- Jocić, M. (1975) Prilog proučavanju rečenične strukture u nekim delima naših savremenih pisaca, *Radovi* LV, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 185–222.
- Milošević, K. (1977) O pitanju “relativskog” karaktera srpskohrvatskog imperfekta, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 247–260.
- Šimić, R. (1977) Gramatička morfema kao obeležje rečenične strukture, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 353–357.
- Čamo, R. (1981) O priloškoj sintagmi, *Radovi* LXX, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 251–259.
- Muratagić-Tuna, H. (2003) Poetološka i lingvistička struktura jakih pozicija teksta Ćamila Sijarića, u: *Naučni skup Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja CXXI, Odjeljenje za književnost i lingvističku 10, ANUBiH, Sarajevo, 125–150.

Semantika / Semantics

- Grickat, I. (1961) Razvoj značenja glagola *imati*, *Radovi* XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 67–81.
- Bajraktarević, D. (1963) Komparativna nijansa u značenju nekih glagola, *Radovi* XXIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 149–156.
- Дмитриев, П. А. / Dmitriev, P. A. (1977) О двух типах значений присубстантивно-относительных придаточных / O dvuh tipah značenij prisubstantivno-otnositelnyh propadatočnih, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 81–86.

Dijalektologija / Dialectology

- Bajraktarević, D. (1961) Upotreba imperfekta prema građi novopazarsko-sjeničkih govora, *Radovi* XVI-II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 59–65.
- Peco, A. (1961) Akcenat sela Ortiješa, *Grada* X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 5–57.
- Vuković, J. (1963) Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora, *Radovi* XXIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7, NDBiH, Sarajevo, 157–172.
- Vuković, J. (1963) Kreševsko-lepenički govor, u: Grin, E. (ur.) *Lepenica – priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje*, Posebna izdanja III, NDBiH, Sarajevo, 287–310.
- Manojlović, S. (1964) Ekavizmi u zadarskim tekstovima XIV–XVII stoljeća, *Radovi* XXIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 8, NDBiH, Sarajevo, 95–106.
- Finka, B. (1965) Jedna usporedba dijalekatskog izgovora s književnim, *Radovi* XXVI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 9, NDBiH, Sarajevo, 141–147.

- Manojlović, S. (1970) Sudari ekavizama i ikavizama na ostrvu Silbi, *Radovi XXXVIII*, Odjeljenje društvenih nauka 13, ANUBiH, Sarajevo, 153–183.
- Šimundić, M. (1971) *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela XLI, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo.
- Lötzsch, R.; Michaile, S. (1972) Характер неславянских элементов в славянских диалектах, *Radovi XLIII*, Odjeljenje društvenih nauka 15, ANUBiH, Sarajevo, 215–238.
- Alirejsović, E. (1973) O romanskim elementima u rječniku južnih hercegovačkih govora, *Godišnjak XI*, Centar za balkanološka ispitivanja 9, ANUBiH, Sarajevo, 287–298.
- Hajdarhodžić, H. (1975) Uticaj talijanskog jezika na govor Trebinja i njegove okolice na početku XVIII vijeka, *Radovi LV*, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 271–317.
- Peco, A. (1977) Sudbina foneme *h* u zapadnobosanskim ikavskošćakavskim govorima, *Radovi LX*, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 61–87.
- Alirejsović, E. (1976) Prilog proučavanju romanizama u Hercegovini, *Godišnjak XIII*, Centar za balkanološka ispitivanja 11, ANUBiH, Sarajevo, 355–360.
- Аванесов, Р. И. (1977) К проблематике Общеславянского лингвистического атласа, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 29–36.
- Bélič, J. (1977) K otázkám usporádání Slovanského jazykového atlasu, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 37–40.
- Ćupić, D. (1977) Refleksi jata u govoru Bjelopavlića, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 75–80.
- Habovštiak, A. (1977) O príčinách maximálnej členitosti nářečovej lexiky, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 133–139.
- Manojlović, S. (1977) Jedna pretpostavka o širenju instr. sing. femmina s nastavkom *-ov* u čakavštini, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 211–216.
- Neweklowsky, G. (1977) Iz leksičkog blaga gradišćanskih Hrvata, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 295–300.
- Okuka, M. (1977) Glas *h* u ramskom govoru i pitanje njegove fonološke vrijednosti, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 301–308.
- Petrović, D. (1977) Neke napomene o refleksu poluglasnika u govoru Šestana, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 335–337.
- Siawski, F. (1977) Serbohorwackie dialektyczne ląkom ‘umalo, malo, beinahe’, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 359–361.
- Šojat, A. (1977) Kajkavsko narječje u suvremenim društvenim uvjetima, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 389–395.
- Topolinska, Z. (1977) Phonological Change and Linguistic Geography, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 407–412.
- Alirejsović, E. (1978) Nekoliko podataka o lingvističkom uticaju Dubrovnika na govor gradova u hercegovačkom zaleđu (XVI–XVIII v.), *Godišnjak XVII*, Centar za balkanološka ispitivanja 15, ANUBiH, Sarajevo, 171–176.
- Peco, A. (1981) Prilog proučavanju prelaznih govora, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 43–51.
- Petrović, D. (1981) Opštekarpatiski dijalektološki atlas / OKDA/, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 69–72.
- Peco, A. (1981) Dijalektologija u časopisima na srpskohrvatskom jeziku, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 73–194.
- Vujičić, D. (1981) Prilog proučavanju govora Donjeg Birča, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 195–210.
- Tokar, T. (1981) Prilog proučavanju fonetskih osobnosti ukrajinskih govora u Bosni, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 211–216.
- Alirejsović, E. (1982) Romanski elementi u srpskim govorima Livanjskog polja, *Godišnjak XX*, Centar za balkanološka ispitivanja 18, ANUBiH, Sarajevo, 267–278.

- Ivić, P. (1987) Rad na lingvističkoj geografiji u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 51–60.
- Šojat, A. (1987) O nekim problemima razvitka naše dijalektologije (s posebnim obzirom na stanje u Sr Hrvatskoj), u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 85–88.
- Čupić, D. (1987) Ispitivanje govora Crne Gore, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 89–94.
- Vujičić, D. (1987) Dijalektološka istraživanja u Bosni i Hercegovini, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 95–98.
- Kašić, Z. (1987) Doprinos Petra Budmanija i Milana Rešetara našoj dijalektologiji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 99–102.
- Jutrović-Tihomirović, D. (1987) Potrebe za socijalnom dijalektologijom, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 117–120.
- Peco, A. (1989) Zapadnohercegovačko akanje, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 217–232.
- Lisac, J. (1989) Prozodija goranskih kajkavaca, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 241–250.
- Vujičić, D. (1991) Afrikate č, ć i 3 u govorima centralne Bosne, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 41–45.
- Peco, A. (2007) *Izabrana djela I-VI*, Bosansko filološko društvo – ANUBiH – Bemust, Sarajevo.
- Materijal Bosanskohercegovačkih punktova za općeslavenski lingvistički atlas (OLA)*, 5 tomova, Građa XXIX, Centar za leksikologiju i leksikografiju 1, ANUBiH, Sarajevo 2010.
- Pudić, I. (1963) Toponomastika, u: Grin, E. (ur.) *Lepenica – priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje*, Posebna izdanja III, NDBiH, Sarajevo, 141–149.
- Filipović, M. S. (1966) Postanak i značenje imena Semberija, *Radovi XXX*, Odjeljenje društvenih nauka 10, ANUBiH, Sarajevo, 187–191.
- Šimunović, P. (1966) Današnje stanje proučavanja jugoslovenske toponomastike, *Godišnjak IV*, Centar za balkanološka ispitivanja 2, ANUBiH, Sarajevo, 193–204.
- Katičić, R. (1968) Die einheimische Namengebung von Ig, *Godišnjak VI*, Centar za balkanološka ispitivanja 4, ANUBiH, Sarajevo, 61–120.
- Šimunović, P. (1970) Toponimija nerežiške općine, *Radovi XXXVIII*, Odjeljenje društvenih nauka 13, ANUBiH, Sarajevo, 111–152.
- Vujičić, D. (1970) Mikrotoponimija hercegovačkih Burmaza, *Radovi XXXVIII*, Odjeljenje društvenih nauka 13, ANUBiH, Sarajevo, 133–140.
- Muljačić, Ž. (1970) Toponomastičke dileme, *Godišnjak VII*, Centar za balkanološka ispitivanja 5, ANUBiH, Sarajevo, 133–140.
- Vujičić, D. (1971) Jedan pogled na jezička obilježja današnje hercegovačke i zapadnocrnogorske mikrotoponimije, *Radovi XLI*, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 221–227.
- Vujičić, D. (1972) Bosansko-hercegovački hidronimski nazivi na stranim geografskim kartama do sredine XVIII vijeka i neka dosadašnja tumačenja tih naziva, *Radovi XLIII*, Odjeljenje društvenih nauka 15, ANUBiH, Sarajevo, 239–254.
- Šimunović, P. (1972) Toponomastika i istraživanje jezičnih prazitaka na Balkanu, *Godišnjak IX*, Centar za balkanološka ispitivanja 7, ANUBiH, Sarajevo, 189–194.
- Šimunović, P. (1977) Kulturnohistorijske, topografske i jezične osnove toponimijskog materijala sa područja nerežičke općine, *Radovi LX*, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 103–156.
- Bojanovski, I. (1976) Toponim “Ad Fines” i njegova značenja /Sinonimni toponimi Ad Fines, Equoranda, Kobiljača/, *Godišnjak XIII*, Centar za balkanološka ispitivanja 11, ANUBiH, Sarajevo, 307–320.
- Petruševski, R.; Petruševski, M. D. (1976) Iz najstarije geografije i toponimije južnog Balkana, *Godišnjak XIII*, Centar za balkanološka ispitivanja 11, ANUBiH, Sarajevo, 327–338.
- Finka, B. (1977) Problem oblikovanja mjesnih imena tipa Sali i Kali, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 103–107.
- Golab, Z. (1977) Nazwa etniczna serbowie (sch. Srbi, Gluż. Serbijaf/Serbjó) na etnonimii Slowianskiej, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70.*

- godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 109–119.
- Kuzmić, R. (1977) Etimološko-semantički supstrat geografskih i sličnih imena, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 199–206.
- Matić, R. (1977) Šta o Trebižatu govori njegovo ime, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 223–229.
- Михайловић, В / Mihajlović, V. (1977) Miscellanea etymologico-onomastica, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 239–246.
- Šimundić, M. (1977) Značenje imena osoba u “Pričama iz davnine” Ivane Brlić-Mažuranić, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 367–380.
- Šimunović, P. (1977) Geografska nomenklatura za usjeke i prolaze u kršu, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 381–387.
- Vujičić, D. (1977) Član *gostь* u strukturi dvočlanih onomastičkih naziva na bosanskom terenu, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 459–463.
- Vuković, J. (1978) Ogledi tumačenja nekih naših toponimskih naziva, *Godišnjak XVII*, Centar za balkanološka ispitivanja 15, ANUBiH, Sarajevo, 149–170.
- Šimundić, M. (1981) Nepoznata osobna imena na srednjovjekovnim nadgrobnicima i drugim kamenim spomenicima u Bosni i Hercegovini, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 217–229.
- Vujičić, D. (1983) *Hidronimi (imena voda) u lijevom sli-vu Drine*, Djela LVIII, Odjeljenje društvenih nauka 33, ANUBiH, Sarajevo.
- Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*, Posebna izdanja LXX, Odjeljenje društvenih nauka 13, ANUBiH, Sarajevo 1984.
- Šimundić, M. (1989) Osobna imena i prezimena u historiji Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 251–296.
- Peco, A. (1990) *Mikrotoponimija Podveležja*, Djela LXX, Odjeljenje društvenih nauka 39, ANUBiH, Sarajevo.
- Peco, A. (1991) Iz problematike podveleške mikrotoponimije (patronimi i antroponimi u mikrotoponimiji Podveležja), u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavi-ca*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 45–51.

Leksikologija / Lexicology

- Pešikan, M. (1977) Leksikalizacija množine imenica i obrada ove pojave u rječnicima, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 339–347.
- Толстой, Н. И. / Tolstoj, N. I. (1977) Заметки по славянской фразеологии: Здрав као риба / Zаметki po slavyanskoj frazeologii: Zdrav kao riba, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 397–405.
- Peco, A. (1988) Turcizmi u Rječniku Joakima Stullija, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 11–34.
- Јерковић, Ј. / Jerković, J. (1988) Словар Виноделца Прокопија Болића / Slovar Vinodelca Prokopija Bolića, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 45–54.
- Fekete, E. (1988) Joakim Stuli – poslednji hrvatski leksikograf dopreporodnog perioda (dosadašnja istraživanja), u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 55–64.
- Smailović, I. (1988) Muhamed Hevaji Uskufi kao leksikograf, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 65–72.
- Gošić, N. (1988) Jedan nepoznat izbor starije leksičke građe, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 73–80.
- Tafra, B. (1988) Leksikografski izvori za Rječnik JAZU i njegove dopune, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 106–114.
- Kolenić, Lj. (1988) Rječnici u slavonskim gramatikama 18. stoljeća, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 135–142.

- Knezović, P. (1988) Aneksni rječnici latinskih gramatika 18. stoljeća, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 143–154.
- Šipka, D. (1988) Homonimija i polisemija u Vrančićevom, Habelićevom i Della Bellinom rječniku, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 155–164.
- Kašić, J. (1988) Odnos Pavla Solarića prema leksici književnog jezika, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 181–188.
- Mršević-Radović, G. (1988) Српскохрватска фразеологија у речницима пре Бука / Srpskohrvatska frazeologija u rečnicima pre Vuka, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 197–204.
- Vujičić, D. (1988) Bašeskijin Ljetopis kao prilog izvorima za istorijsku rječničku građu, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 205–210.
- Rodić, N. (1988) Slovenska leksika u Knjizi dužnika Mihaila Lukarevića, dubrovačkog trgovca u Novom Brdu u XV veku, u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, Posebna izdanja LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 225–232.
- Gošić, N. (1989) Prilog proučavanju starije srpskohrvatske leksike, *Radovi* LXXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 157–216.
- Konjhodžić, F. (1999), *Rječnik medicinskih naziva u bosanskoj jeziku*, ANUBiH – Klinički centar Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Meco, Z. (2008) Značaj sevdalinke za frazeologiju bosanskog jezika, *Godišnjak* XXXVII, Centar za balkanološka ispitivanja 35, ANUBiH, Sarajevo, 245–256.
- Simović, M.; Jovašević, D. (ur.) (2018) *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine*, Odjeljenje društvenih nauka, ANUBiH, Sarajevo.
- Vinja, V. (1966) Elément grec dans la phytonymie serbocroate de l'aire Dalmate, *Godišnjak* IV, Centar za balkanološka ispitivanja 2, ANUBiH, Sarajevo, 93–102.
- Vujičić, D. (1977) Razvojna slika leksema kojima se imenuju *Lacerta* i *Erinaceus Europaeus* na opšteslovenskom području, *Radovi* LX, Odjeljenje društvenih nauka 19, ANUBiH, Sarajevo, 157–169.
- Vuković, J. (1976) Plan rada na izradi terminologija, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 7–11.
- Mihajlović, V. (1976) O srpskohrvatskoj ribarskoj terminologiji, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 13–16.
- Vuković, G. (1976) Terminologija kuće i pokušstva u Vojvodini, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 25–27.
- Pižurica, M. (1976) Boje u zoonimiji, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 29–45.
- Matić, R. (1976) Imena ovaca u hercegovačkoj stočarskoj terminologiji, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 47–55.
- Vuković, N. (1976) Termini u čobanskim igrama, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 57–61.
- Pujić, S. (1976) Problemi pčelarske terminologije, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 69–72.
- Hebib-Valjevac, N. (1976) Neka iskustva u radu na terminologijama, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 73–78.
- Vujičić, D. (1976) Prilog poznavanju dosadašnjeg rada na terminologijama kod nas i u nekim drugim slovenskim zemljama, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 79–85.
- Pižurica, M. (1976) Prilog poznavanju stočarske terminologije u Crnoj Gori, u: Vuković, J. (ur.) *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne*

Terminologija / Terminology

i duhovne kulture, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, ANUBiH, Sarajevo, 101–137.

Vuković, N. (1977) Igra “Sever-kobile”, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 465–468.

Pujić, S. (1981) Hercegovačka dub(ov)ina i poleska koloda, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 243–249.

Miodrag, N. (1981) Terminologija u savremenoj lingvistici, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 261–277.

Alirejsović, E. (1984) Nekoliko termina za kuhinjsko posuđe i pribor za jelo romanskog porijekla, *Godišnjak XXII*, Centar za balkanološka ispitivanja 20, ANUBiH, Sarajevo, 267–274.

Vujičić, D. (1989) Zvanja i titule što ih navodi Bašeskija u XVIII i početkom XIX vijeka, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 139–156.

Dešić, M. (1989) Napomene o srpskohrvatskoj ovčarskoj terminologiji u južnom Banatu, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 233–240.

Pujić, S. (1991) Osobitosti srpskohrvatske pčelarske leksike, u: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Tom 6, Posebna izdanja XCIII, Odjeljenje društvenih nauka 26, ANUBiH, Sarajevo, 143–148.

Brodar, M. (1991) Napomene o srpskohrvatskoj paleolitskoj terminologiji, u: *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu*, Posebna izdanja XCV, Odjeljenje društvenih nauka 27, ANUBiH, Sarajevo, 49–55.

Smajić, R. (2003) Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine, u: *Naučni skup Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000*, Posebna izdanja CXX, Odjeljenje društvenih nauka 36, ANUBiH, Sarajevo, 59–65.

Stilistika / Stylistics

Vuković, J. (1965) Gramatičke i gramatičko-stilističke kategorije u književnom jeziku i problemi našeg književnog jezika, *Radovi XXVI*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 9, NDBiH, Sarajevo, 55–160.

Horalek, K. (1977) Teorije jazykovijch funket a stylistika, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 141–147.

Tošović, B. (1987) Funkcionalna stilistika kod nas i u svijetu, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta*

1985.), Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 121–124.

Pravopis / Spelling

Minović, M. (1977) O neadekvatnosti jedne suvremene srpsko-hrvatske pravopisne norme (ili: O upotrebi pravopisnih znakova pri ponavljanju veznika u nabrajanju), u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 261–271.

Simić, R. (1989) Pravopisna reforma Vuka Stefanovića Karadžića, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 43–64.

Simić, R. (1989) Srpskohrvatska interpunkcija, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 65–96.

Općenito / General

Vuković, J. (1961) Zadaci naše nauke o savremenom književnom jeziku, *Radovi XVIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 6, NDBiH, Sarajevo, 5–18.

Vuković, J. (1966) Stablnost i nestablnost pojedinih gramatičkih kategorija i inovacije u književnom jeziku, *Radovi XXX*, Odjeljenje društvenih nauka 10, ANUBiH, Sarajevo, 5–92.

Kostić, Đ. (1966) Čestost javljanja gramatičkih kategorija i oblika u srpskohrvatskom jeziku, *Radovi XXX*, Odjeljenje društvenih nauka 10, ANUBiH, Sarajevo, 93–144.

Brozović, D. (1970) Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici, *Radovi XXXV*, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 129–145.

Jedlička, A. (1971) Problematika ispitivanja savremenog jezika i jezička kultura, *Radovi XLI*, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 133–157.

Milošević, K. (1971) Jedan slučaj asimetrije između izraza i sadržine u gramatičkom sistemu savremenog srpskohrvatskog jezika, *Radovi XLI*, Odjeljenje društvenih nauka 14, ANUBiH, Sarajevo, 181–203.

Vuković, J. (1973) Standardni jezik (I deo); Standardni jezik u teoriji i praksi, *Radovi XLIX*, Odjeljenje društvenih nauka 16, ANUBiH, Sarajevo, 17–57.

Vuković, J. (1974) Standardni jezik (II deo), *Radovi L*, Odjeljenje društvenih nauka 17, ANUBiH, Sarajevo, 5–96.

Anić, V. (1977) Misli Antonija Gramsciija o književnom jeziku, u: Đurđev, B. (ur.) *Zbornik radova – povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Posebna izdanja XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka 6, ANUBiH, Sarajevo, 23–28.

- Matić, R. (1979) Teorija valencija na stranputicama strukturalizma i rješenja nekih jezičkih problema koja nam ona svojim mogućim razvojem nudi, *Radovi LXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka 20, ANUBiH, Sarajevo, 89–106.
- Vuković, J. (1981) Kultura i nekultura jezika, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 35–42.
- Vujičić, D. (1981) Purizam, liberalizam ili kriterij jezičkog odabiranja, *Radovi LXX*, Odjeljenje društvenih nauka 21, ANUBiH, Sarajevo, 53–61.
- Šipka, M. (1987) Potrebe i značaj istraživanja razvoja lingvistike u Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na izradu Jugoslovenskog lingvističkog leksikona, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 19–34.
- Klajn, I. (1987) Jezici naroda i narodnosti Jugoslavije i jugoslavenska lingvistika u stranim enciklopedijama, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 35–38.
- Gostl, I. (1987) Lingvistika i lingvisti u II izdanju Enciklopedije Jugoslavije, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 39–44.
- Bugarski, R. (1987) Razvoj lingvistike u Jugoslaviji i savremena lingvistička misao u svetu, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 45–50.
- Pozderac, H. (1987) Jezik i društvo, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 61–66.
- Jerković, J. (1987) Iskustva u radu na Enciklopediji Vojvodine i potreba izrade Jugoslovenskog lingvističkog leksikona, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 75–78.
- Anić, V. (1987) O mogućoj koncepciji Jugoslovenskog lingvističkog leksikona (na primjeru Mihovila Pavlinovića), u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 79–84.
- Radovanović, M. (1987) Perspektive sociolingvistike i sociolingvističkih istraživanja u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 113–116.
- Mišeska-Tomić, O. (1987) Odnos teorije i primjene u lingvističkim disciplinama u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 125–128.
- Silić, J. (1987) Varijante standardnog jezika: definicija, porijeklo, tipologija i funkcija, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 129–134.
- Čosić, V. (1987) Psihosistematika Gustava Guillaumea u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 135–140.
- Ostojić, B. (1987) Dosadašnji rezultati, stanje i budućí zadaci lingvistike u Crnoj Gori, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 141–146.
- Finka, B. (1987) O radu i znanstvenoistraživačkim programima Zavoda za jezik IFF u Zagrebu, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 147–150.
- Finka, B. (1987) Zagrebački lingvistički krug, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 151–154.
- Smailović, I. (1987) O nekim značajnim rezultatima jugoslovenske serbokroatistike i problemima njenog daljeg razvoja, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 161–166.
- Stanojčić, Ž. (1987) O savremenim gramatikama srpskohrvatskog jezika, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 167–172.
- Dešić, M. (1987) Istraživanja u metodici nastave srpskohrvatskog jezika, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 181–186.
- Sredanović, Đ. (1987) Lingvistika u *Školskom vjesniku* (1893–1909), u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 181–186.

- 1985.), Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 187–192.
- Karadža-Garić, M. (1987) O nekim manje poznatim lingvističkim djelima i djelatnostima u prošlosti Bosne i Hercegovine, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 193–196.
- Molnar-Čikoš, L. (1987) Problemi obrade lingvističkih podataka, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 203–208.
- Jovičević, R. (1987) O našim najistaknutijim slavistima-komparativistima, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 219–222.
- Hamm, J. (1987) Beč kao slavistički centar i njegova uloga u razvoju lingvističke jugoslavistike u prošlosti, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 223–228.
- Matešić, J. (1987) Studij jugoslavistike i perspektive znanstvenih lingvističko-slavističkih istraživanja pri Slavonskom seminaru Sveučilišta u Mannheimu, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 229–232.
- Lencek, L. R. (1987) Iz istorijata Lingvističke jugoslavistike u Sjedinjenim Američkim Državama, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 233–242.
- Dunatov, R. (1987) Predavanje i proučavanje slavenskih jezika naroda Jugoslavije u SAD, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 243–246.
- Grozdanović, J. (1987) Holandski prilozi jugoslavistici, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 247–252.
- Seferović, S. (1987) Savremena jugoslavenska lingvistika u do fakultetskog udžbenicima na srpskohrvatskom jezičkom području, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 253–258.
- Vitas, D. (1987) Računarska lingvistika u Jugoslaviji, u: *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29-31. marta 1985.)*, Posebna izdanja LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka 18, ANUBiH, Sarajevo, 259–262.
- Peco, A. (1989) La langue, la nation, l'état à la lumière de la réalité Yougoslave, *Radovi LXXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, Komisija za lingvistička ispitivanja 23, ANUBiH, Sarajevo, 37–42.
- Juzbašić, Dž. (1999) *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*, Djela LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka 42, ANUBiH, Sarajevo.

Pregled radova o osnivanju Narodne biblioteka Srbije

Overview of Literature Related to the Creation of the National Library of Serbia

Nataša Simić

Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Srbija / National Library of Serbia, Belgrade, Serbia
natasa.simic@nb.rs

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 27. 6. 2022.

Prihvaćen / Accepted 2. 8. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne riječi / Keywords

Narodna biblioteka Srbije, osnivanje biblioteke, historiografija, radovi o biblioteci

National Library of Serbia, founding of the library, historiography, works about the library

Sažetak / Abstract

Pitanje o vremenu osnivanja Narodne biblioteke Srbije predstavlja jedno od najsloženijih pitanja u oblasti proučavanja istorijskog razvoja ove značajne ustanove. Tim pitanjem su se bavili mnogi istraživači, koji su u svojim radovima iznosili raznovrsne pretpostavke i zaključke. Ovim preglednim radom će biti prikazan razvoj predmetnih istraživanja u pomenutoj oblasti, sa posebnim težištem na naučnim i stručnim radovima u kojima su razmatrana pojedina specifična pitanja, koja se odnose na pribavljanje prvih knjiga (1830), uređenje knjižnog fonda pri državnoj štampariji (1831), ustanovljenje obaveznog primerka, osnivanje biblioteke u knjižari Gligorija Vozarovića (1832) i formiranje objedinjenog knjižnog fonda pri Ministarstvu prosvete (1838). Takođe će biti ukazano na odnos istraživača prema naučnom preispitivanju dva ključna pitanja, od kojih se prvo odnosi na postanak knjižnih fondova, čijim je postepenim objedinjavanjem nastao prvobitni fond Narodne biblioteke, a drugo na institucionalno formiranje same bibliotečke ustanove.

The question of the time when the National Library of Serbia was founded is one of the most complex questions in the field of studying the historical development of this important institution. This issue has been addressed by many researchers, who presented various assumptions and conclusions in their works. This review paper will present the development of subject research in the mentioned field, with a special focus on scientific and professional papers in which some specific issues were considered, related to the acquisition of the first books (1830), the arrangement of the book fund at the state printing house (1831), the establishment of a legal deposit, the establishment of a library in the bookshop of Gligorije Vozarović (1832) and the formation of a unified book fund at the Ministry of Education (1838). Attention will also be pointed out to the attitude of researchers towards the scientific review of two key issues, the first of which refers to the creation of book collections that with its gradual unification, the original book collection of the National Library was created, while the second refers to the institutional formation of the library institution itself.

Narodna biblioteka Srbije (u daljem tekstu: NBS) predstavlja jednu od najznačajnijih ustanova kulture u Republici Srbiji, a zajedno sa ostalim centralnim (nacionalnim) bibliotekama sa područja nekadašnje zajedničke države (Jugoslavije) spada u red najvažnijih bibliotečkih ustanova na širem prostoru jugoistočne Evrope. Proučavanje istorijskog razvoja NBS zauzima posebno mesto u oblasti proučavanja istorije bibliotekarstva u Srbiji, tako da je prošlost ove ustanove bila predmet brojnih istraživanja, kako onih koja su bila fokusirana na razna specifična pitanja, tako i onih u kojima je istorija NBS bila obrađivana u celini (Kićović, 1960; Durković-Jakšić, 1963; Kovijanić, 1990; Ristić, 2016).

Jedan od najvećih izazova, sa kojim su se suočavali mnogi istraživači koji su se bavili proučavanjem prošlosti NBS, predstavljalo je pitanje o vremenu

The National Library of Serbia (hereinafter: NBS) represents one of the most significant cultural institutions in the Republic of Serbia, and together with other central (national) libraries from the territory of the former common state (Yugoslavia), it belongs to the ranks of the most important library institutions in the wider area of South-eastern Europe.

The study of the historical development of the NBS occupies a special place in the field of the study of the history of librarianship in Serbia, so the past of this institution has been the subject of numerous studies, both those that focused on various specific issues and those in which the history of the NBS was treated as a whole (Kićović, 1960; Durković-Jakšić, 1963; Kovijanić, 1990; Ristić, 2016).

i načinu osnivanja ove ustanove. Tim povodom su iznošene razne pretpostavke, koje su se zasnivale na različitom tumačenju dostupnih istorijskih izvora (Mitrović 1977).

Neke od pomenutih pretpostavki iznošene su u naučnim radovima, dok su se druge pojavljivale izvan užih stručnih okvira, prvenstveno u informativnoj publicistici. Pošto naučni radovi imaju primarni značaj za razvoj predmetnih istraživanja, ovaj pregledni rad će biti baziran prvenstveno na analizi stručne literature.¹

U naučnoj literaturi postoji saglasnost da su povoljni uslovi za nastanak i razvoj savremenih ustanova kulture u Kneževini Srbiji stvoreni tek nakon dobijanja sultanovog hatišerifa iz 1830. godine. Tim visokim pravnim aktom ozvaničena je unutrašnja autonomija u mnogim oblastima političkog i društvenog života, uključujući i pravo na autonomno uređivanje raznih pitanja u oblasti vođenja kulturne politike (Ljušić, 1986: 396).

Do tog vremena, na području Kneževine Srbije postojale su samo "starinske" biblioteke, prvenstveno pri pojedinim manastirima, kao i privatne zbirke knjiga u vlasništvu viđenijih ličnosti, a u toku je bio i proces spontanog formiranja priručnih biblioteka pri pojedinim nadležnostima. Javnih biblioteka nije bilo, tako da je uporedo sa dobijanjem autonomije pokrenut rad na pribavljanju novih izdanja, u cilju stvaranja knjižnih fondova. U stručnoj literaturi postoji saglasnost da je pitanje o potrebi formiranja savremenih knjižnih fondova u Kneževini Srbiji razmatrano već tokom 1830. i 1831. godine, što je posvedočeno i tadašnjom službenom prepiskom, koja je sačuvana fragmentarno (Ristić, 2016: 22).

Nasuprot tome, među istraživačima ne postoji saglasnost o tačnom vremenu i načinu osnivanja centralne državne biblioteke, što je posledica različitog tumačenja dostupnih podataka iz primarnih istorijskih izvora (Mitrović, 1977). Reč je o izvorima koji se odnose na vreme i način formiranja pojedinih knjižnih fondova, iz kojih se tokom vremena razvio fond centralne biblioteke. Razlike postoje i u načelnim pitanjima, koja se odnose na tačno vreme i način institucionalnog formiranja biblioteke kao posebne ustanove, do čega je došlo znatno kasnije u odnosu na vreme osnivanja pomenutih knjižnih fondova (Ristić, 2016: 23-35).

One of the biggest challenges faced by many researchers studying the past of the NBS was the question of when and how this institution was founded. On this occasion, various assumptions were made, which were based on different interpretations of available historical sources (Mitrović, 1977).

Some of the mentioned assumptions were presented in scientific papers, while others appeared outside the close professional framework, primarily in informational nonfiction. Since scientific works are of primary importance for the development of subject research, this review will be based primarily on the analysis of professional literature.¹

There is an agreement in the scientific literature that favorable conditions for the creation and development of modern cultural institutions in the Principality of Serbia were created only after receiving the sultan's hatt-i sharif in 1830. This high-level legal act formalized internal autonomy in many areas of political and social life, including the right to autonomously regulate various issues in the field of cultural policy (Ljušić, 1986: 396).

By this time, only "quaint" libraries existed in the territory of the Principality of Serbia, primarily at certain monasteries, as well as private book collections owned by prominent figures, and the process of spontaneous formation of auxiliary libraries at competent authorities was also underway. There were no public libraries, so together with gaining autonomy, work on obtaining new editions has started, with the aim of creating book funds. In the professional literature, there is an agreement that the question of the need for the formation of modern book collections in the Principality of Serbia was already considered between 1830 and 1831, as evidenced by the official correspondence of that time, which has been preserved in fragments (Ristić, 2016: 22).

On the other hand, there is no agreement among researchers on the exact time and method of establishing the central state library, which is a consequence of different interpretations of available data from primary historical sources (Mitrović, 1977). It is a case of sources related to the time and method of formation of individual book collections, from which the central library collection developed over time. There are also differences in matters of principle, which refer to the exact time and method of the institutional formation of the library as a special

¹ Izvan stručnih okvira, osnivanje NBS se u široj javnosti najčešće pominje u prigodnim novinskim člancima, što takođe zaslužuje posebnu analizu, ali ona zbog brojnosti takvih članaka ne može biti uključena u okvire ovog preglednog rada.

¹ Outside of professional frameworks, the establishment of the NBS is most often mentioned by the general public in appropriate newspaper articles, which also deserves a special analysis, but due to the number of such articles, it cannot be included in the scope of this review.

U centru pažnje nalazi se razdoblje koje započinje 1830. godine, kada dolazi do prvih poklona koji su namenjeni budućoj biblioteci, i traje do 1853. godine, koja označava prekretnicu u institucionalnom razvoju biblioteke, pošto je upravo tada započeta reorganizacija bibliotečkog fonda, koji se do tada nalazio neposredno pri Ministarstvu prosvete. Tom prilikom, za prvog bibliotekara postavljen je Filip Nikolić, čime je biblioteka najzad počela da dobija svoju organizacionu strukturu (Kićović, 1957: 261-270). Proces institucionalnog razvoja zaokružen je tek 1881. godine, donošenjem posebnog zakona, čime je Narodna biblioteka poprimila oblik samostalne ustanove (Ristić, 2016: 42-43).

Upravo u vreme donošenja pomenutog zakona, Jovan Bošković² je povodom pitanja o vremenu i načinu formiranja centralne države biblioteke ukazao na vesti iz budimskog *Srpskog letopisa* (1832), koje su svedočile da je te godine (15. februara, po starom kalendaru) u Beogradu bila osnovana nova biblioteka srpska. Tim povodom, Bošković je posebno istakao pokroviteljsku ulogu Jevrema Obrenovića, čiji je unuk knez Milan bio vladar Srbije (Bošković, 1881).

Tu tezu je podržalo i uredništvo časopisa *Srbadija*, u kome je Boškovićev prilog bio objavljen, tako da je tvrdnja o osnivanju Narodne biblioteke na dan 15. februara 1832. godine, pod pokroviteljstvom Jevrema Obrenovića ponovljena i u narednom godištu istog časopisa (god. II, br. 2, str. 97, 100). Iako u svom prvom članku nije pominjao beogradskog knjigovesca Gligorija Vozarevića,³ Bošković je nedugo potom, u posebnom radu, ukazao na njegove zasluge u raznim oblastima kulturnog života, od knjižarstva do izdavaštva, i na to da je Narodna biblioteka bila osnovana upravo 15. februara 1832. godine u Vozarevićevoj knjižari (Bošković, 1882).

U vreme kada se pojavila ova Boškovićeva teza, neki drugi, veoma ugledni istraživači smatrali su da bi početak Narodne biblioteke trebalo tražiti u knjižnim fondovima pri državnim nadležnostima. Stojan Novaković⁴ je 1871. godine u radu pod naslovom *Die Serbische Nationalbibliothek in Belgrad* izvodio postanak Narodne biblioteke direktno iz knjižnog fonda Ministarstva prosvete (Novaković, 1871).

institution, which occurred much later compared to the time of the establishment of the aforementioned library funds. (Ristić, 2016: 23-35).

In the centre of attention is the period that begins in 1830, when the first gifts intended for the future library are made, and lasts until 1853, which marks a turning point in the institutional development of the library, because it is the time when the reorganization of the library fund began and which until then was located directly under the Ministry of Education. On that occasion, Filip Nikolić was appointed as the first librarian, with whom the library finally started to get its organizational structure (Kićović, 1957: 261-270). The process of institutional development was rounded only in 1881, with the adoption of a special law, which gave the National Library form of an independent institution (Ristić, 2016: 42-43).

Right at the time of passing the aforementioned law, Jovan Bošković² in connection with the question about the time and method of formation of the central state library pointed to the news in *Srpski letopis / Serbian Chronicle* (1832) from Buda, which testified that a new Serbian library was founded in Belgrade that year (February 15, according to the old calendar). On this occasion, Bošković particularly highlighted the patronizing role of Jevrem Obrenović, whose grandson Prince Milan was the ruler of Serbia. (Bošković, 1881)

This thesis was also supported by the editorial board of the journal *Srbadija*, in which Bošković's contribution was published, so that the claim about the foundation of the National Library on February 15, 1832, under the patronage of Jevrem Obrenović, was repeated in the following year of the same journal (vol. II, no. 2, pp. 97, 100). Although he did not mention in his first article, the Belgrade's bookbinder Gligorije Vozarević,³ shortly afterward, in a special paper, Bošković pointed out his merits in various areas of cultural life, from bookselling to publishing, and the fact that the National Library was founded on February 15, 1832, in Vozarević's bookshop (Bošković, 1882).

At the time when Bošković's thesis appeared, some other, highly respected researchers believed that the beginning of the National Library should be sought in the book collections of state authorities. Stojan

² Jovan Bošković (Novi Sad, 1834 – Beograd, 1893) je od 1875. do 1880. godine obavljao dužnost bibliotekara u Narodnoj biblioteci, koja je u to vreme još uvek bila u sastavu Ministarstva prosvete.

³ Gligorije Vozarević (Ležimir, 1790 – Beograd, 1848) je 1827. godine u Beogradu otvorio privatnu knjižaru, sa knjigoveznicom, a takođe se bavio izdavaštvom.

⁴ Stojan Novaković (Šabac, 1842 – Niš, 1915) je obavljao dužnost bibliotekara u dva navrata, od 1869. do proleća 1873. godine i ponovo od jeseni 1873. do 1874. godine.

² Jovan Bošković (Novi Sad, 1834 – Belgrade, 1893) from 1875 to 1880 worked as a librarian in the National Library, which at that time was still part of the Ministry of Education.

³ Gligorije Vozarević (Ležimir, 1790 – Belgrade, 1848) opened a private bookstore in Belgrade in 1827, with a bookbindery, and also worked in publishing.

Milan Milićević⁵ je 1888. godine u svečanoj besedi povodom prijema u Srpsku kraljevsku akademiju, naslovljenoj *Narodna biblioteka u Beogradu*, takođe zauzeo stanovište da je ova ustanova “malo pomalo postajala, još otkad su ministarstva počela da za sebe nabavljaju potrebne knjige, naročito Ministarstvo prosvete” (Milićević, 1888: 23).

Posebnu važnost za sagledavanje ovog pitanja imale su napomene objavljene 1892. godine u radu Milovana Spasića,⁶ koji je još kao mladi službenik izvršio prvo popisivanje knjižnog fonda pri Ministarstvu prosvete (1844). U tim napomenama su bile opovrgnute neke pogrešne predstave, koje su bile prisutne u tadašnjoj javnosti. Izričito je ukazano na neistinitost povezivanja državne biblioteke sa Gligorijem Vozarovićem, a posebnu zanimljivost predstavljala je i završna primedba, koja je glasila: “Ovake i podobne pogreške mogu potonje pisce istorije prosvetne dovesti u zabunu, pa stvar pogrešno predstaviti.” (Spasić, 1892: 227).

Na pitanje o osnivanju pojedinih biblioteka u Kneževini Srbiji tokom vladavine kneza Miloša osvrnuo se i Tihomir Đorđević,⁷ ukazavši tim povodom i na podatak iz 1837. godine u kome je knjižni fond pri državnoj štampariji bio označen kao kneževskotipografska biblioteka. Iako je ukazao na značaj izvornih podataka o pojedinim bibliotekama, Đorđević se nije upuštao u pronalaženje odgovora na pitanje koja se od njih može smatrati pretečom Narodne biblioteke (Đorđević, 1922: 142-143; Đorđević, 1927: 353-354).

Dotadašnji odnos stručne javnosti prema pomenutom pitanju najbolje je posvedočen člankom o Narodnoj biblioteci u Beogradu, koji je objavljen 1928. godine u trećem tomu čuvene *Narodne enciklopedije*, uz napomenu da je nastanak te ustanove tekao postepeno. Tim povodom je ukazano na knjižni fond pri Ministarstvu prosvete, koji je označen kao osnov za stvaranje Narodne biblioteke (Džonić, 1928: 12).

Upravo u to vreme, došlo je do značajnog zaokreta. Prihvativši 1832. godinu, novi upravnik Miloš Zečević⁸ je u godišnjem izveštaju, koji je bio podnet *Srpskoj kraljevskoj akademiji*, izričito naglasio da će se stogodišnjica osnivanja Narodne biblioteke

Novaković⁴ in 1871 in a paper entitled *Die Serbische Nationalbibliothek in Belgrad / The Serbian National Library in Belgrade*, drew the conclusion of the National Library directly from the book funds of the Ministry of Education (Novaković, 1871).

In 1888, Milan Milićević⁵ in a solemn speech on the occasion of his admission to the Serbian Royal Academy, entitled *The National Library in Belgrade*, also took the position that this institution “developed bit by bit, ever since the ministries started to acquire the necessary books for themselves, especially the Ministry of Education” (Milićević, 1888: 23).

Remarks published in 1892 in the work of Milovan Spasić,⁶ who, as a young official, carried out the first inventory of the book collection at the Ministry of Education (1844) were of particular importance for perceiving this issue. In these remarks, some misconceptions, which were present in the public at that time, were refuted. The falsity of linking the state library with Gligorije Vozarović was explicitly pointed out, and the final remark, which read: “These and similar mistakes can confuse the later writers of the history of education and misrepresent the matter” (Spasić, 1892: 227).

Tihomir Đorđević,⁷ also addressed the question of the establishment of individual libraries in the Principality of Serbia during the reign of Prince Miloš, and in this regard, pointed to the information from 1837, in which the book collection at the state printing house was designated as the typographic library of the prince. Although he pointed out the importance of the original information on individual libraries, Đorđević did not engage in finding an answer to the question, which of them can be considered the forerunner of the National Library (Đorđević, 1922: 142-143; 1927: 353-354).

The previous attitude of the professional public towards the mentioned issue is best evidenced by the article about the National Library in Belgrade, which was published in 1928 in the third volume of the famous *National Encyclopaedia*, with the note that the establishment of this institution was gradual. In this regard, reference was made to the book

⁵ Milan Đ. Milićević (Ripanj, 1831 – Beograd, 1908) je od 1886. do 1897. godine obavljao dužnost bibliotekara u Narodnoj biblioteci.

⁶ Milovan Spasić (Rekovac, 1818 – Beograd, 1908), doktor filozofije i počasni član Srpske kraljevske akademije.

⁷ Tihomir R. Đorđević (Knjaževac, 1868 – Beograd, 1944), etnolog i istoričar, univerzitetski profesor i član Srpske kraljevske akademije.

⁸ Miloš L. Zečević (Lipovac, 1880 – Šejdlanđ, 1955), upravnik Narodne biblioteke od 1927. do 1935. godine.

⁴ Stojan Novaković (Šabac, 1842 – Niš, 1915) performed the duties of librarian on two occasions, from 1869 to the spring of 1873 and again from the fall of 1873 to 1874.

⁵ Milan Đ. Milićević (Ripanj, 1831 – Beograd, 1908) was a librarian in the National Library from 1886 to 1897.

⁶ Milovan Spasić (Rekovac, 1818 – Beograd, 1908), doctor of philosophy and an honorary member of the Serbian Royal Academy.

⁷ Tihomir R. Đorđević (Knjaževac, 1868 – Beograd, 1944), ethnologist and historian, university professor and member of the Serbian Royal Academy.

navršiti 1932. godine, dodavši da je tim povodom doneta odluka o pokretanju arhivskih istraživanja (Godišnjak SKA 38/1929, 214).

Izvršavajući nalog uprave, Mihailo Podoljski⁹ je u radovima koji su objavljeni između 1928. i 1932. godine prihvatio tezu po kojoj je Narodna biblioteka bila osnovana 1832. godine. Iako je sama godina bila od nespornog značaja za istorijski razvoj bibliotekarstva u Srbiji, zbog prvog (Davidovićevog) sređivanja depozitnog fonda i kneževog ustanovljavanja obaveznog primerka, Podoljski se povodom pitanja o osnivanju Narodne biblioteke fokusirao na svečani čin osveštavanja, koji je bio obavljen 15. februara (po starom kalendaru) u beogradskoj knjižari Gligorija Vozarovića, i taj zaključak pokušao je da osnaži dodatnim ukazivanjem na razne izvore. Iako mu je na osnovu uvida u arhivsku građu bilo poznato da je sve do 1838. godine pri državnoj štampariji postojao knjižni fond koji nije bio dostupan široj javnosti, Podoljski je u svojim radovima insistirao na kontinuitetu tog knjižnog korpusa sa onim koji je bio predmet osveštavanja u Vozarovićevoj knjižari (Podoljski, 1928; 1930; 1932).

Nepouzdan u tumačenju izvora i izvođenju zaključaka, Podoljski se nedugo potom pokazao nepouzdanim i kao službenik Narodne biblioteke. Tokom narednih godina, protiv njega su vođeni postupci zbog izvesnih prestupa, koji su između ostalog bili povezani i sa njegovim potonjim boravcima u Austriji i Nemačkoj, usled čega je sredinom 1942. godine i zvanično izgubio službu (Durković-Jakšić, 1995: 13; Stošić, 2020: 64-72).

Stradanje Narodne biblioteke prilikom nemačkog bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine predstavljalo je ne samo tragičnu prekretnicu u savremenoj istoriji ove ustanove već je svojom simbolikom uticalo i na odnos stručne i šire javnosti prema njenoj starijoj prošlosti. Potreba za kolektivnim prevazilaženjem nedavnog stradanja ispoljavala se na razne načine, uz isticanje istorijskog kontinuiteta ustanove, što je posvedočeno već tokom 1942. godine, kada je Đorđe Radojičić¹⁰ objavio prigodan rad koji je bio posvećen obeležavanju stotinu i desete godišnjice osnivanja biblioteke (Radojičić, 1942).

collection at the Ministry of Education, which was designated as the basis for the creation of the National Library (Džonić, 1928: 12).

Just at that time, there was a significant turning point. Having accepted the year 1832, the new director, Miloš Zečević⁸ in the annual report, which was submitted to the *Serbian Royal Academy*, expressly emphasized that the centenary of the founding of the National Library will be in 1932, adding that marking this occasion a decision was made to initiate archival research (*Godišnjak SKA* 38/1929: 214).

Carrying out the order of the administration, Mihailo Podoljski⁹ in works published between 1928 and 1932, accepted the thesis that the National Library was founded in 1832. Although the year itself was of indisputable importance for the historical development of librarianship in Serbia, due to the first (Davidović's) arrangement of the deposit fund and the prince's establishment of a legal deposit, Podoljski, regarding the question about the establishment of the National Library, focused on the solemn act of sanctification, which was performed on February 15 (according to the old calendar) in the Belgrade bookstore of Gligorije Vozarović, that conclusion he tried to strengthen by pointing to various sources. (Podoljski 1928; 1930; 1932)

Unreliable in interpreting sources and drawing conclusions, Podoljski soon proved to be unreliable as an employee of the National Library. During the following years, proceedings were conducted against him due to certain offenses, which, among other things, were connected with his stays in Austria and Germany, as a result of which he officially lost his service in mid-1942. (Durković-Jakšić, 1995: 13; Stošić, 2020: 64-72)

The plight of the National Library during the German bombing of Belgrade on April 6, 1941, represented a tragic turning point not only in the modern history of this institution but also influenced the attitude of professionals and the general public towards its older past with its symbolism. The need for a collective overcoming of recent suffering was manifested in various ways, with the emphasis on the historical continuity of the institution, which was evidenced already in 1942, when Đorđe Radojičić¹⁰ published

⁹ Mihailo Podoljski (Harkov, 1891) je bio zaposlen u Narodnoj biblioteci počevši od 1926. godine, a iz službe je zvanično otpušten 1942. godine (Stošić, 2020: 64-65).

¹⁰ Đorđe S. Radojičić (Beograd, 1905 – Beograd, 1970), istoričar, doktor nauka i član SANU. Počevši od 1934. godine bio je zaposlen u Narodnoj biblioteci, a dužnost upravnika obavljao je od 1941. do 1945. godine.

⁸ Miloš L. Zečević (Lipovac, 1880 – Shadeland, 1955), director of the National Library from 1927 to 1935.

⁹ Mihailo Podoljski (Harkov, 1891) was employed in the National Library starting in 1926 and was officially dismissed from the service in 1942 (Stošić, 2020: 64-65).

¹⁰ Đorđe S. Radojičić (Belgrade, 1905 – Belgrade, 1970), historian, doctor of science and member of SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts). Starting in 1934, he was employed in the National Library, and he held the position of director from 1941 to 1945.

Posebnu pažnju ovim pitanjima posvetio je Miraš Kićović,¹¹ koji je u svojoj monografiji pod naslovom *Istorija Narodne biblioteke u Beogradu* (1960) prihvatio stanovište Boškovića i Podoljskog po kojem je Narodna biblioteka osnovana 1832. godine u Vozarovićevoj knjižari, i to kao nekakva poludržavna ustanova. Slične stavove je zastupao i u drugim radovima (Kićović, 1955; 1956; 1957; 1973).

Kićoviću je bilo poznato da je knez Miloš u posebnom ukazu o uspostavljanju *Državnog saveta* od 14. februara 1835. godine stavio u dužnost popečetelju crkvenih dela i narodne prosvete da podigne i nadgleda biblioteku (Kićović, 1960: 27), što je svedočilo da takva ustanova (centralna državna biblioteka) u to vreme još uvek nije postojala. Uprkos tome, Kićović je u svim svojim radovima zastupao tezu o njenom osnivanju 1832. godine.

Kićovićeve zaključke temeljitoj kritici podvrgnuo je Jeremija Mitrović,¹² koji je između ostalog ukazao i na izvorno svedočanstvo Vozarovićevog kuma i poznatog književnika Sime Milutinovića – Sarajlije, koji je kao savremenik i neposredni svedok tadašnjih zbivanja opisao Vozarovićevu knjižnicu kao varošku biblioteku, formiranu od knjiga koje je Vozarović izdvojio iz sopstvene knjižare, uz napomenu da je osnivanje Vozarovićeve biblioteke *pobudilo zavist* u delu javnosti, što je predstavljalo nesumnjivo svedočanstvo o njenom privatnom karakteru (Mitrović, 1960a; 1960b; 1962a; 1962b).

U posebnoj studiji, Jeremija Mitrović je 1963. godine ukazao na osnivanje knjižnog fonda pri državnoj štampariji, koja je ustanovljena 1831. godine, naglasivši da je taj fond prvobitno imao depozitni, a potom i priručni karakter, koji je zadržao sve do reorganizacije koja je izvršena 1853. godine. Istim povodom je zauzeo stanovište da osnivanje centralne državne biblioteke u Kneževini Srbiji nije bilo povezano sa osnivanjem biblioteke u knjižari Gligorija Vozarovića (Mitrović, 1963).

U pomenutim radovima, Mitrović je ukazivao na značaj pojedinih izvora iz 1870. godine koji su svedočili da je Vozarovićeva čitaonica sa bibliotekom u tadašnjoj beogradskoj javnosti smatrana pretečom *Beogradskog čitališta*, koje je ustanovljeno 1846. godine, iz čega je proisticao zaključak da je kasnije posezanje za 1832. godinom u kontekstu nastanka Narodne biblioteke predstavljalo naknadnu

an appropriate work dedicated to marking the one hundred and tenth anniversary of the library's founding (Radojičić, 1942).

Special attention was paid to these questions by Miraš Kićović,¹¹ who in his monograph entitled *Istorija Narodne biblioteke u Beogradu / History of the National Library in Belgrade* (1960) accepted the position of Bošković and Podoljski, according to which the National Library was founded in 1832 in Vozarović's bookstore as a semi-state institution (Kićović 1955; 1956; 1957; 1973).

Kićović was aware that Prince Miloš, in a special decree on the establishment of the *Državni savet / State Council* dated February 14, 1835, tasked the Member of the Government for church works and public education in the Principality Serbia, to build and supervise the library (Kićović, 1960: 27), which testified that such an institution (central state library) did not yet exist at that time. Despite this, in all his works, Kićović advocated the thesis that the library was founded in 1832.

Kićović's conclusions were subjected to thorough criticism by Jeremija Mitrović,¹² who, among other things, pointed to the original testimony of Vozarović's best man and the famous writer Sima Milutinović – Sarajlija, who, as a contemporary and direct witness of the events at the time, described Vozarović's library as a hamlet library, formed by books which Vozarović separated from his own bookstore, noting that the establishment of Vozarović's library aroused envy in part of the public, which was an undoubted testimony of its private character (Mitrović 1960a; 1960b; 1962a; 1962b).

In a special study, Jeremija Mitrović in 1963 pointed to the creation of a book fund at the state printing house, which was established in 1831, stressing that this fund originally had a depository, and then a reference character, which it maintained until the reorganization that took place in 1853. On the same occasion, he took the position that the establishment of the central state library in the Principality of Serbia was not connected with the establishment of the library in Gligorije Vozarović's bookstore (Mitrović, 1963).

In the aforementioned works, Mitrović pointed to the importance of certain sources from 1870, which have testified that Vozarović's reading room with

¹¹ Miraš Kićović (Slatina, 1892 – Beograd, 1963), od 1945. do 1963. radio je u Narodnoj biblioteci Srbije kao rukovodilac Odeljenja stare i retke knjige.

¹² Jeremija Mitrović (Brzan, 1910 – Beograd, 2011), srpski istoričar, univerzitetski profesor, bibliograf i bibliotekar.

¹¹ Miraš Kićović (Slatina, 1892 – Belgrade, 1963), from 1945 to 1963 worked in the National Library of Serbia as the head of the Department of Old and Rare Books.

¹² Jeremija Mitrović (Brzan, 1910 – Belgrade, 2011), Serbian historian, university professor, bibliographer and librarian.

konstrukciju, koja je dobila konačni oblik tek u Boškovićevim radovima iz 1881. i 1882. godine (Mitrović, 1962; 1963).

Ljubomir Durković-Jakšić¹³ je u radu pod naslovom *Istorija srpskih biblioteka (1801–1850)* došao do zaključka da je u Beogradu 1832. godine formirana posebna biblioteka, ali ne kao državna, već kao privatna ustanova, koja je nastala u knjižari Gligorija Vozarovića. Takođe je smatrao da je nešto ranije, već u vreme osnivanja državne štamparije (1831), od knjiga koje su stigle zajedno sa štamparskim materijalom iz Rusije bila oformljena interna biblioteka, koja je imala prvenstveno depozitni karakter (Durković-Jakšić, 1963).

Milen Nikolić¹⁴ je prvobitno zastupao stav da je biblioteka bila osnovana 1832. godine pri državnoj štampariji u Beogradu, kao i da je od svog uspostavljanja imala karakter državne ustanove, koja samim tim nije bila istovetna sa knjižnicom koju je utemeljio Gligorije Vozarović (Nikolić, 1954: 39). U kasnijim radovima iz 1973. godine, Nikolić je dodatno razradio svoje prvobitne stavove, nastojeći da osnaži tezu o postojanju državne biblioteke kao potpuno samostalne ustanove, već od 1832. godine (Nikolić, 1973a; 1973b).

Uočivši razmere problema, Gavriilo Kovijanić¹⁵ je 1971. godine podržao napore koje su u cilju razrešenja spornih pitanja ulagali Spasić, Durković i Mitrović. U isto vreme, zauzeo je kritički stav prema tezama koje su zastupali Bošković, Podoljski i Kićović, naglasivši tim povodom: “Postoji opravdana bojazan da se jedna dezinformacija, u naučnoj oblandi, ozvaniči, što bi na današnjem stupnju razvijenosti istorijske nauke bilo nedopustivo i neshvatljivo, bez obzira na reperkusije i posledice koje bi iz toga proizašle”, a zatim je istim povodom dodao: “U predočenom sporu ne radi se toliko o pomanjkanju izvora, koliko o nenaučnom izvođenju dokaza i zaključaka.” U cilju razrešenja, predložio je održavanje posebnog naučnog skupa koji bi bio posvećen spornim pitanjima o vremenu i načinu osnivanja NBS (Kovijanić, 1971: 6).

U istoj studiji iz 1971. godine, Kovijanić je stao na sasvim suprotno stanovište u odnosu na stavove svojih neistomišljenika, pokušavši da dokaže da je u periodu od 1831. do 1838. godine u Beogradu postojala samo

a library was considered by the Belgrade public of that time to be the forerunner of the *Beogradsko čitalište / Belgrade Reading Room*, which was established in 1846, which led to the conclusion that the later reach for 1832, in the context of the creation of the National Library, represented a subsequent construction, which took its final shape only in Bošković's works from 1881 and 1882 (Mitrović 1962; 1963).

Ljubomir Durković-Jakšić¹³ in his work entitled *Istorija srpskih biblioteka (1801–1850) / History of Serbian Libraries (1801–1850)*, came to the conclusion that a special library was formed in Belgrade in 1832, but not as a state, but as a private institution, which was created in the bookstore of Gligorije Vozarović. He also believed that a little earlier, already at the time of the founding of the state printing house (1831), an internal library was formed from the books that arrived together with the printing material from Russia, which had primarily a depository character. (Durković-Jakšić, 1963).

Milen Nikolić¹⁴ originally represented the position that the library was founded in 1832 at the state printing house in Belgrade, as well as that from its establishment it had the character of a state institution, which was therefore not the same as the library founded by Gligorije Vozarović (Nikolić, 1954: 39). In later works from 1973, Nikolić further elaborated on his original views, trying to strengthen the thesis of the existence of the state library as a completely independent institution, already since 1832 (Nikolić 1973a; 1973b).

Realizing the extent of the problem, in 1971 Gavriilo Kovijanić supported the efforts made by Spasić, Durković and Mitrović in order to resolve the disputed issues.

Realizing the scale of the problem, in 1971, Gavriilo Kovijanić¹⁵ supported the efforts made by Spasić, Durković and Mitrović in order to resolve the disputed issues. At the same time, he took a critical stance towards the theses endorsed by Bošković, Podoljski and Kićović, emphasizing in this connection: “There is a justified fear that a piece of misinformation, in a scientific guise, will become official, which would be inadmissible and incom-

¹³ Ljubomir Durković-Jakšić (Vrela, 1907 – Beograd 1997), teolog i doktor istorijskih nauka.

¹⁴ Milen M. Nikolić (Kragujevac, 1901 – Beograd 1995), bibliotekar i bibliograf.

¹⁵ Gavriilo Kovijanić (Donja Morača, 1910 – Beograd, 1994), teolog i doktor filologije, autor kapitalne trotomne publikacije pod naslovom *Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu 1821–1944*.

¹³ Ljubomir Durković-Jakšić (Vrela, 1907 – Belgrade 1997), theologian and doctor of historical sciences.

¹⁴ Milen M. Nikolić (Kragujevac, 1901 – Belgrade 1995), librarian and bibliographer.

¹⁵ Gavriilo Kovijanić (Donja Morača, 1910 – Belgrade, 1994), theologian and doctor of philology, author of a major three-volume publication entitled *Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu 1821–1944*. / *Archive material about the National Library in Belgrade 1821–1944*.

jedna biblioteka. Smatrajući da se sve izvorne vesti odnose na knjižne fondove pod državnim okriljem, Kovijanić je pokušao da ospori tezu o postojanju zasebne javne biblioteke u knjižarskoj radnji Gligorija Vožarovića. Tim povodom je naglasio: “Nemamo nikakvih razloga da pretpostavimo koincidenciju, tj. da se istovremeno radi o pojavi dveju biblioteka u Beogradu. Bio bi to luksuz za ono vreme. Reč je, dakle, o jednoj i istoj Biblioteci, na koju se odnose i arhivski i novinski podaci.” (Kovijanić, 1971: 6)

Kovijanić je takođe smatrao da bi institucionalni početak centralne državne biblioteke trebalo tražiti u formiranju biblioteke pri Ministarstvu prosvete. Tim povodom je ukazao na značaj izvornih podataka koji su svedočili o načinu formiranja tog knjižnog fonda, koji je nastao 1838. godine, kada se Ministarstvo prosvete još uvek nalazilo u Kragujevcu, gde je i izvršeno sabiranje knjiga iz raznih državnih nadležstava (Kovijanić, 1971).

Preseljenje NBS u novu zgradu (1973) bilo je praćeno objavljivanjem prigodnog zbornika pod naslovom: *Narodna biblioteka: 6. april 1973*, koji je između ostalog sadržao i odluku o zvaničnom proglašenju Dana Narodne biblioteke (6. april), u spomen na njeno stradanje 1941. godine. U istom zborniku objavljeni su i prigodni govori u kojima je povodom pitanja o vremenu osnivanja ukazivano na značaj 1832. godine (Đurić, 1973).

Jeremija Mitrović je 1977. godine prikazao razvoj dotadašnjih stavova o vremenu i načinu osnivanja centralne državne biblioteke u Kneževini Srbiji, ukazavši tom povodom i na glavne istorijske izvore. U istom radu je izložio različita mišljenja prethodnih istraživača, ukazavši na polemički karakter dotadašnjih rasprava. Mitrović je takođe ukazao na potrebu razlikovanja pitanja o postepenom zasnivanju prvobitnih knjižnih fondova u periodu od 1830. do 1838. godine i pitanja o organizacionom formiranju ustanove, koja je prvog bibliotekara dobila tek 1853. godine (Mitrović, 1977).

Pomenute polemike nisu ostale bez učinka. U istorijskom pregledu, koji je objavljen 1979. godine u *Godišnjaku* NBS, Miodrag Živanov¹⁶ je pokušao da premosti problem, putem ukazivanja na postupno formiranje biblioteke. Iako je 1832. godinu smatrao ključnom, zaobišao je tezu o osnivanju Narodne biblioteke u Vožarovićevoj. Umesto toga, ukazao je na prve depozite knjiga i rad Dimitrija Davidovića (Živanov, 1979).

prehensibile at today's level of development of historical science, regardless of the repercussions and consequences that would result from it, and then for the same issue he added: In the presented dispute, it is not so much a matter of a lack of sources as of an unscientific presentation of evidence and conclusions.” Towards resolution, he proposed holding a special scientific meeting, which would be dedicated to disputed questions about the time and method of establishing the NBS (Kovijanić, 1971: 6).

In the same study from 1971, Kovijanić took a completely opposite position compared to the views of his dissenters, trying to prove that in the period from 1831 to 1838 there was only one library in Belgrade. Believing that all the original news refer to book collections under the auspices of the state, Kovijanić tried to dispute the thesis about the existence of a separate public library in the bookstore of Gligorije Vožarović. On the occasion, he emphasized: “We have no reason to assume a coincidence, i.e., that two libraries appeared in Belgrade at the same time. It would have been a luxury for that time. It is, therefore, just a talk about one and the same Library, to which both archival and newspaper data refer.” (Kovijanić, 1971: 6).

Kovijanić also believed that the institutional beginning of the central state library should be sought in the formation of a library at the Ministry of Education. Marking the occasion, he pointed out the importance of the original data that testified to the way the book fund was formed, which was created in 1838, when the Ministry of Education was still located in Kragujevac, where books from various state authorities were collected. (Kovijanić, 1971).

The relocation of the NBS to a new building (1973) was accompanied by the publication of a commemorative collection of works with the title: *Narodna biblioteka: 6. april 1973. / National Library: April 6, 1973*, which, among other things, contained the decision to officially declare National Library Day (April 6), in memory of its plight in 1941. Commemorative speeches were also published in the same collection of works, in which the importance of the year 1832 was pointed out as a question of the time of the foundation (Đurić, 1973).

In 1977, Jeremija Mitrović presented the development of previous views on the time and method of establishing the central state library in the Principality of Serbia, pointing to the main historical sources. In the same paper, he presented the different opinions of previous researchers, pointing out the polemical character of the previous discussions.

¹⁶ Miodrag Živanov (Bavanište, 1928 – Beograd, 2000), filolog i bibliograf, zaposlen u NBS od 1957. do 1992. godine, gde je obavljao i dužnost načelnika Bibliografskog odeljenja (1974–1992).

U naučnoj monografiji pod naslovom *Čitališta u Srbiji u XIX veku*, Desanka Stamatović¹⁷ je 1984. godine ukazala na genezu predmetnih istraživanja, opredelivši se povodom pitanja o vremenu osnivanja Narodne biblioteke za 15. februar 1832. godine, a ujedno je prihvatila i tezu o njenom osnivanju u Vozarovićevoj knjižari. Slične stavove je zadržala i u nekim kasnijim radovima (Stamatović, 1984; 1990; 1995).

Dodatni korak ka isticanju važnosti 1832. godine za istorijski razvoj bibliotekarstva u Srbiji učinjen je 1985, objavljivanjem prigodnog zbornika kod naslovom: *Narodna biblioteka Srbije: Spomenica 1832–1982*. (Šuljagić, 1985).

Gavrilo Kovijanić, priređivač trotomnog zbornika izvorne građe o istoriji NBS, zadržao je svoj stav da je centralna državna biblioteka u Kneževini Srbiji proistekla iz knjižnih fondova pri državnim nadležstvima, koji su objedinjeni 1838. godine, uz uvažavanje izvornih podataka koji su svedočili o prvom sređivanju depozita i ustanovljenju obaveznog primerka tokom 1832. godine (Kovijanić, 1990).

Uprava NBS-a početkom 2002. godine, donela je odluku kojom je za dan ove ustanove umesto tadašnjeg datuma (6. april) određen 28. februar. Ta novina je potom uneta i u Statut NBS (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 12/2005). Početkom 2013. godine, isti datum 28. februar zvanično je usvojen i kao Nacionalni dan knjige (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2013).

Posebnu pažnju predmetnom istraživanju poklonio je istoričar Dejan Ristić,¹⁸ koji je na osnovu proučavanja arhivske građe i kritičkog preispitivanja literature došao do zaključka da se osnivanje centralne državne biblioteke u Kneževini Srbiji mora sagledavati kao postepeni proces, koji je otpočeo formiranjem pojedinih knjižnih fondova nakon 1830. godine, sa posebnim naglaskom na presudnoj važnosti njihovog naknadnog objedinjavanja (1838) pod okriljem biblioteke koja je zasnovana pri Ministarstvu prosvete. Istim povodom, Ristić je ukazao i na kulturno-istorijski značaj posebne biblioteke koja je osnovana 1832. godine u knjižari Gligorija Vozarovića, uz napomenu da se ta knjižnica ne može smatrati pretečom centralne državne biblioteke, koja se prema svedočenju nespornih istorijskih

Mitrović also pointed out the need to distinguish between the question of the gradual establishment of the original library collections in the period from 1830 to 1838 and the question of the organizational formation of the institution, which only got its first librarian in 1853. (Mitrović, 1977)

The mentioned polemics did not remain without effect. In the historical overview, which was published in 1979 in the *Godišnjak NBS / NBS Yearbook*, Miodrag Živanov¹⁶ tried to overcome the problem by pointing to the gradual formation of the library. Although he considered the year 1832 to be crucial, he circumvented the thesis about the establishment of the National Library in Vozarović's bookstore. Instead, he pointed to the first deposits of books and work of Dimitrije Davidović (Živanov, 1979).

In a scientific monograph entitled *Čitališta u Srbiji u XIX veku / Reading Rooms in Serbia in the 19th Century*, Desanka Stamatović¹⁷ in 1984, pointed out the genesis of the subject research deciding on the question of the founding date of the National Library on February 15, 1832, and at the same time, she accepted the thesis about its founding in Vozarović's bookstore (Stamatović, 1984; 1990; 1995).

An additional step towards highlighting the importance of the year 1832 for the historical development of librarianship in Serbia was taken in 1985, with the publication of an adequate collection of works under the title: *Narodna biblioteka Srbije: Spomenica 1832–1982. / National Library of Serbia: Memorial 1832–1982* (Šuljagić, 1985).

Gavrilo Kovijanić, the editor of the three-volume collection of works of original materials on the history of the National Library of Serbia, maintained his position that the central state library in the Principality of Serbia arose from the book collections of the state authorities, which were united in 1838, while respecting the original data that testified to the first arrangement of deposits and the establishment of a legal deposit during 1832 (Kovijanić, 1990).

At the beginning of 2002, the management of the NBS made a decision to make February 28 as the day of this institution instead of the previous date (April 6). This news was then included in the NBS Statute (Službeni glasnik Republike Srbije, br.

¹⁷ Desanka Stamatović (Beograd, 1934), doktor bibliotekarstva, bibliotekar savetnik i redovni profesor Beogradskog univerziteta. Bila je zaposlena u NBS prvo kao bibliotekar u Odeljenju za popunu fondova, zatim je bila načelnik Sektora za katalogizaciju. U periodu 1974–1978. bila je pomoćnik upravnika.

¹⁸ Dejan Ristić (Beograd, 1972), istoričar i arhivista, vršilac dužnosti upravnika NBS u periodu od 2012. do 2013. godine.

¹⁶ Miodrag Živanov (Bavanište, 1928 – Belgrade 2000), philologist and bibliographer, employed at NBS from 1957 to 1992, where he also held the position of head of the Bibliography Department (1974–1992).

¹⁷ Desanka Stamatović (Belgrade, 1934), doctor of librarianship, library consultant and regular professor at the University of Belgrade. She was employed at NBS, first as a librarian in the Acquisitions Department, then she was the head of the Cataloguing Department. In the period from 1974–1978, she was an assistant director.

izvora razvila neposredno iz deponitne biblioteke pri Ministarstvu prosvete (Ristić, 2015; 2016).

Iako su radovi savremenih istraživača značajno doprineli daljem unapređivanju predmetnih istraživanja (Brzulović-Stanisavljević, 2017), pred stručnom javnošću se i dalje nalaze brojna kompleksna pitanja, koja zahtevaju dodatna istraživanja. Pitanje o vremenu i načinu osnivanja centralne državne biblioteke u Kneževini Srbiji svakako je nešto čemu se treba posvetiti. Stručnjaci bibliotečke struke će sigurno posvetiti vremena ovom pitanju kao i mnogim pitanjima koja su se kasnije pojavila u vidu raznih individualnih konstrukcija o formativnom periodu današnje NBS. Ovaj pregledni rad ima za cilj da budućim istraživačima ove teme bude smernica za dalja i detaljnija istraživanja.

12/2005 / Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 12/2005). At the beginning of 2013, the same date, February 28, was officially adopted as National Book Day (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2013 / Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 18/2013).

Historian Dejan Ristić,¹⁸ paid special attention to the subject research, based on the study of archival material and a critical review of the literature, came to the conclusion that the establishment of a central state library in the Principality of Serbia must be seen as a gradual process, which began with the formation of individual book funds after 1830, with special emphasis on the crucial importance of their subsequent unification (1838) under the auspices of the library that was founded at the Ministry of Education. On the same occasion, Ristić pointed out the cultural and historical significance of the special library that was founded in 1832 in the bookstore of Gligorije Vozarović, noting that this library cannot be considered the forerunner of the central state library, which, according to the testimony of indisputable historical sources, developed directly from the depository libraries of the Ministry of Education (Ristić, 2015; 2016).

Although the works of contemporary researchers have significantly contributed to the further improvement of subject research (Brzulović-Stanisavljević, 2017), the professional public still faces numerous complex questions that require additional research. The question of when and how the central state library in the Principality of Serbia was founded is certainly something that should be addressed. Experts in the library profession will certainly devote time to this question as well as to many questions that later appeared in the form of various individual constructions about the formative period of today's NBS. This review paper aims to be a guideline for future researchers of this topic for further and more detailed research.

¹⁸ Dejan Ristić (Belgrade, 1972), historian and archivist, acting director of the NBS in the period from 2012 to 2013.

Библиографија

- Бошковић, Јован. (1881). Народна библиотека и музеј. *Србадија* 1(3), 139-143.
- Бошковић, Јован. (1882). Глиша Возаровић. *Српске илустроване новине* 2(23), 172-175.
- Брзуловић-Станисављевић, Татјана. (2017). Нови поглед на историјат Народне библиотеке Србије. *Гласник Народне библиотеке Србије* 16(19), 203-207.
- Дурковић-Јакшић, Љубомир. (1963). *Историја српских библиотека (1801-1850)*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Дурковић-Јакшић, Љубомир. (1995). *Библиотека града Београда: 1928-1945*. Београд: Библиотека града Београда.
- Ђорђевић, Тихомир. (1922). *Из Србије кнеза Милоша: културне прилике од 1815 до 1839 године*. Београд: Издавачка књижевна кона.
- Ђорђевић, Тихомир. (1927). Наука у Србији за владе кнеза Милоша Обреновића. *Српски књижевни гласник* 22, 351-355.
- Ђурић, Светислав (ур.). (1973). *Народна библиотека: 6. април 1973*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Живанов, Миодраг. (1979). Историјски развој Народне библиотеке Србије. *Годишњак Народне библиотеке Србије* 1978, 43-61.
- Јанчић, Светлана, и Савић, Ана. (2021). *Каталози Народне библиотеке Србије: од првих пописа фондова до узајамне каталошко-библиографске базе података*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Јовановић-Трифунковић, Весна. (2021). *Народна библиотека Србије 1832-2021: водич*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Кићковић, Мираш. (1955). Постанак Народне библиотеке у Београду. *Годишњак Музеја града Београда* 2, 205-216.
- Кићковић, Мираш. (1956). Народна библиотека у Београду: Од оснивања до првог библиотекара. *Годишњак Музеја града Београда* 3, 221-238.
- Кићковић, Мираш. (1957). Први руководиоци Народне библиотеке у Београду: Филипп Николић, Ђура Даничић, Јанко Шафарик. *Годишњак Музеја града Београда* 4, 261-294.
- Кићковић, Мираш. (1960а). *Историја Народне библиотеке*. Београд: Народна библиотека.
- Кићковић, Мираш. (1960б). Поводом написа Ј. Митровића. *Библиотекар* 12(3-4), 173-174.
- Кићковић, Мираш. (1973). *Развојни пут Народне библиотеке СР Србије*. Београд: Народна библиотека.
- Ковијанић, Гаврило. (1971). Народна библиотека није основана у Возаровићевој радњи 1832. године. *Библиотекар* 23(1), 5-16.
- Ковијанић, Гаврило. (1979). Руска архивска грађа о мисији Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића 1830. године у Петрограду. *Годишњак града Београда* 26, 47-62.
- Ковијанић, Гаврило. (1990). *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду 1821-1944: Књ. 1, 1821-1881*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Љушић, Радош. (1986). *Кнежевина Србија (1830-1839)*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Николић, Милен. (1954). *Београд у доба кнеза Милоша*. Београд: Коларчев народни универзитет.
- Николић, Милен. (1973а). Оснивање Народне библиотеке у Београду. *Библиотекар* 25(2), 165-188.
- Николић, Милен. (1973б). Реч-две Ј. Митровићу. *Библиотекар* 25(5-6), 675-678.
- Милићевић, Милан. (1888). Народна библиотека у Београду. *Глас Српске краљевске академије* 5, 1-36.
- Митровић, Јеремија. (1960а). Недовршена биографија Глигорија Возаровића од Симе Милутиновића Сарајлије. *Ковчежић: прилози и грађа о Доситеју и Вуку* 3, 166-170.
- Митровић, Јеремија. (1960б). Д-р Мираш Кићковић: Историја Народне библиотеке у Београду (Београд: Народна библиотека, 1960). *Библиотекар* 12(3-4), 170-173.
- Митровић, Јеремија. (1962а). Историја Народне библиотеке, одговор др Кићковићу. *Библиотекар* 14(1), 79-84.
- Митровић, Јеремија. (1962б). Састав фонда Народне библиотеке у Београду до 1941. године. *Библиотекар* 14(3), 247-250.
- Mitrović, Jeremija. (1963). Osnivanje Narodne biblioteke u Beogradu. *Istoriski glasnik* 16(2), 83-92.
- Митровић, Јеремија. (1972). Атанасије Стојковић поконио је Србији своју библиотеку 1830. или 1831. *Библиотекар* 24(1-2), 123-125.
- Митровић, Јеремија. (1973). Оснивање народне библиотеке у Београду: Поводом рада Милена Николића. *Библиотекар* 25(5-6), 672-675.
- Митровић, Јеремија. (1977). Неслагања у тумачењу извора о постанку Народне библиотеке у Београду. *Историјски часопис* 24, 323-225.
- Николић, Милен. (1973а). Оснивање Народне библиотеке у Београду. *Библиотекар* 25(2), 165-188.
- Николић, Милен. (1973б). Реч-две Ј. Митровићу. *Библиотекар* 25(5-6): 675-678.
- Novaković, Stojan. (1871). Die Serbische Nationalbibliothek in Belgrad. *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft* 10, 11-13.
- Подолски, Михаило. (1928). Народна библиотека у Београду. *Мусао* 26(5-6), 315-323.

- Подолски, Михаило. (1930). Филип Николић, први правителствени библиотекар (прилог за историју Народне библиотеке у Београду). *Мусао* 32(1-2), 66-81, 205-214, 326-337.
- Подолски, Михаило. (1932). Глигорије Возаровић: Први београдски књиговецац и књигопродавац. *Гласник историског друштва у Новом Саду* 5(1), 24-38.
- Радојичић, Ђорђе. (1942). Сто десет година Народне библиотеке у Београду. *Просветни гласник* 58(3-5), 179-185.
- Ристић, Дејан. (2015). Народна библиотека Србије није настала 1832. године у Београду. *Гласник Народне библиотеке Србије* 14(2014-2015), 163-174.
- Ристић, Дејан. (2016). *Кућа несагоривих речи: Народна библиотека Србије 1838-1941*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Спасић, Милован. (1892). Неки подаци о основним школама у Србији од 1845 до 1861 год. *Гласник Српског ученог друштва* 73, 187-227.
- Стаматовић, Десанка. (1984). *Читалишта у Србији у XIX веку*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Стошић, Анђела. (2020). Ја у клин, он у плочу: сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата. *Читалиште* 37, 60-73.
- Džonić, Uroš. (1928). Narodna biblioteka u Beogradu. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 3, 12-13.
- Шуљагић, Радмила (ур.). (1985). *Народна библиотека Србије: Споменица 1832-1982*. Београд: Народна библиотека Србије.

Bibliography

- Bošković, Jovan. (1881). Narodna biblioteka i muzej. *Srbadija* 1(3), 139-143.
- Bošković, Jovan. (1882). Gliša Vozarović. *Srpske ilustrovane novine* 2(23), 172-175.
- Brzulović-Stanisavljević, Tatjana. (2017). Novi pogled na istorijat Narodne biblioteke Srbije. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 16(19), 203-207.
- Durković-Jakšić, Ljubomir. (1963). *Istorija srpskih biblioteka (1801-1850)*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Durković-Jakšić, Ljubomir. (1995). *Biblioteka grada Beograda: 1928-1945*. Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Džonić, Uroš. (1928). Narodna biblioteka u Beogradu. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 3, 12-13.
- Dorđević, Tihomir. (1922). Iz Srbije kneza Miloša: kulturne prilike od 1815 do 1839 godine. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Dorđević, Tihomir. (1927). Nauka u Srbiji za vlade kneza Miloša Obrenovića, *Srpski književni glasnik* 22, 351-355.
- Đurić, Svetislav, ur. (1973). *Narodna biblioteka: 6. april 1973*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Jančić, Svetlana i Savić, Ana. (2021). *Katalozi Narodne biblioteke Srbije: od prvih popisa fondova do uza-jamne kataloško-bibliografske baze podataka*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Jovanović-Trifunović, Vesna. (2021). *Narodna biblioteka Srbije 1832-2021: vodič*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Kićović, Miraš. (1955). Postanak Narodne biblioteke u Beogradu. *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 2, 205-216.
- Kićović, Miraš. (1956). Narodna biblioteka u Beogradu: Od osnivanja do prvog bibliotekara. *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 3: 221-238.
- Kićović, Miraš. (1957). Prvi rukovodioci Narodne biblioteke u Beogradu: Filip Nikolić, Đura Daničić, Janko Šafarik. *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 4, 261-294.
- Kićović, Miraš. (1960a). *Istorija Narodne biblioteke*. Beograd: Narodna biblioteka.
- Kićović, Miraš. (1960b). Povodom napisa J. Mitrovića. *Bibliotekar* 12(3-4), 173-174.
- Kićović, Miraš. (1973). *Razvojni put Narodne biblioteke SR Srbije*. Beograd: Narodna biblioteka.
- Kovijanić, Gavriilo. (1971). Narodna biblioteka nije osnovana u Vozarovićevoj radnji 1832. godine. *Bibliotekar* 23(1), 5-16.
- Kovijanić, Gavriilo. (1979). Ruska arhivska građa o misiji Avrama Petronijevića i Cvetka Rajovića 1830.

- godine u Petrogradu. *Godišnjak grada Beograda* 26, 47-62.
- Kovijanić, Gavriilo. (1990). *Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu 1821–1944: Knj. 1, 1821–1881*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Ljušić, Radoš. (1986). *Kneževina Srbija (1830–1839)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Milićević, Milan. (1888). Narodna biblioteka u Beogradu. *Glas Srpske kraljevske akademije* 5, 1-36.
- Mitrović, Jeremija. (1960a). Nedovršena biografija Gligorija Vozarovića od Sime Milutinovića Sarajlije. *Kovčević: prilozi i građa o Dositeju i Vuku* 3: 166-170.
- Mitrović, Jeremija. (1960b). D-r Miraš Kićović: Istorija Narodne biblioteke u Beogradu (Beograd: Narodna biblioteka, 1960). *Bibliotekar* 12(3–4), 170-173.
- Mitrović, Jeremija. (1962a). Istorija Narodne biblioteke, odgovor dr Kićoviću. *Bibliotekar* 14(1), 79-84.
- Mitrović, Jeremija. (1962b). Sastav fonda Narodne biblioteke u Beogradu do 1941. godine. *Bibliotekar* 14(3), 247-250.
- Mitrović, Jeremija. (1963). Osnivanje Narodne biblioteke u Beogradu. *Istorijski glasnik* 16(2), 83-92.
- Mitrović, Jeremija. (1972). Atanasije Stojković poklonio je Srbiji svoju biblioteku 1830. ili 1831. *Bibliotekar* 24(1–2), 123-125.
- Mitrović, Jeremija. (1973). Osnivanje narodne biblioteke u Beogradu: Povodom rada Milena Nikolića. *Bibliotekar* 25(5–6), 672-675.
- Mitrović, Jeremija. (1977). Neslaganja u tumačenju izvora o postanku Narodne biblioteke u Beogradu. *Istorijski časopis* 24, 323-225.
- Nikolić, Milen. (1954). *Beograd u doba kneza Miloša*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.
- Nikolić, Milen. (1973a). Osnivanje Narodne biblioteke u Beogradu. *Bibliotekar* 25(2), 165-188.
- Nikolić, Milen. (1973a). Osnivanje Narodne biblioteke u Beogradu. *Bibliotekar* 25(2), 165-188.
- Nikolić, Milen. (1973b). Reč-dve J. Mitroviću. *Bibliotekar* 25(5–6), 675-678.
- Nikolić, Milen. (1973b). Reč-dve J. Mitroviću. *Bibliotekar* 25(5–6), 675-678.
- Novaković, Stojan. (1871). Die Serbische Nationalbibliothek in Belgrad. *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft* 10, 11-13.
- Podoljski, Mihailo. (1928). Narodna biblioteka u Beogradu. *Misao* 26(5–6), 315-323.
- Podoljski, Mihailo. (1930). Filip Nikolić, prvi pravilstveni bibliotekar (prilog za istoriju Narodne biblioteke u Beogradu). *Misao* 32(1–2), 66-81, 205-214, 326-337.
- Podoljski, Mihailo. (1932). Gligorije Vozarović: Prvi beogradski knjigovezac i knjigoprodavac. *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu* 5(1), 24-38.
- Radojičić, Đorđe. (1942). Sto deset godina Narodne biblioteke u Beogradu. *Prosvetni glasnik* 58(3–5), 179-185.
- Ristić, Dejan. (2015). Narodna biblioteka Srbije nije nastala 1832. godine u Beogradu. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 14(2014–2015), 163-174.
- Ristić, Dejan. (2016). *Kuća nesagorivih reči: Narodna biblioteka Srbije 1838–1941*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Spasić, Milovan. (1892). Neki podaci o osnovnim školama u Srbiji od 1845 do 1861 god. *Glasnik Srpskog učenog društva* 73, 187-227.
- Stamatović, Desanka. (1984). *Čitališta u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Stošić, Anđela. (2020). Ja u klin, on u ploču: sukobi zaposlenih u Narodnoj biblioteci u Beogradu između dva svetska rata. *Čitalište* 37, 60-73.
- Šuljagić, Radmila, ur. (1985). *Narodna biblioteka Srbije: Spomenica 1832–1982*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Živanov, Miodrag. (1979). Istorijski razvoj Narodne biblioteke Srbije. *Godišnjak Narodne biblioteke Srbije* 1978, 43-61.

Zvanični bosanski jezik u počecima bh. školstva: bošnjaštvo i bosanski jezik u udžbenicima bosanskih franjevaca Ambrože Matića i Augustina Miletića

The Official Bosnian Language at the Beginning of Public Schooling in B&H: Bosniakdom and the Bosnian Language in the Textbooks of Bosnian Franciscans Ambroža Matić and Augustin Miletić

Jasmin Hodžić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo – The Language Institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
jasmin.hodzic@izj.unsa.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 27. 6. 2022.

Prihvaćen / Accepted 30. 8. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne reči / Keywords

bosansko školstvo, bosanski jezik, udžbenici, franjevci, identitet, bošnjaštvo, hrvatstvo

Bosnian public schooling, the Bosnian language, textbooks, Franciscans, identity, Bosniakdom, Croathood

Sažetak / Abstract

Na temelju dostupne arhivske građe i dodatnih izvora iz literature, u radu se sa sociolingvističkog aspekta u kontekstu imenovanja jezika i jezičkog identiteta pristupa analizi udžbenika bosanskih franjevaca Ambrože Matića i Augustina Miletića, kao primjerci- ma iz korpusa naše početne udžbeničke literature, one koja se odnosi na rani period ili na sami početak bosanskohercegovačkog školstva savremenog (modernijeg) tipa, s ciljem sagledavanja identitarnih jezičkih pitanja koja su u uskoj vezi i s pitanjem narodnog identiteta. Polazna osnova je program državne (franjevačke) osnovne škole u Tolisi (Orašje), još od 1823. godine, na osnovu čega se može govoriti o značajnom jubileju kojim se danas mogu obilježiti dva stoljeća jedne naročito važne tradicije: zvanični bosanski jezik u počecima (u ranom periodu) modernog bh. školstva. Ovdje ćemo analizirati udžbenike s početka XIX stoljeća, u vrijeme kada još nisu zaživjeli procesi nacionalizacije i značajnijeg međusobnog identitarnog udaljavanja domaćeg stanovništva.

Based on the available archival material and additional literature, this paper approaches the analysis of the textbooks of the Bosnian Franciscans Ambroža Matić and Augustin Miletić from the sociolinguistic aspect in the context of language naming and linguistic identity. The textbooks serve as examples from the corpus of our initial textbook literature referring to the early period or the very beginning of the contemporary (more modern) type of public schooling in Bosnia and Herzegovina, with the aim of looking at identitarian language issues closely related to the issue of national identity. The starting point is the curriculum of the state (Franciscan) primary school in Tolisa (Orašje) from 1823, on the basis of which we can speak of a significant jubilee that today marks two centuries of a particularly important tradition: the official Bosnian language at the beginning (in the early period) of modern public schooling in Bosnia and Herzegovina. Furthermore, the paper shall analyze textbooks from the beginning of the 19th century, at a time when the processes of nationalization and significant mutual identitarian alienation of the local population had not yet taken root.

1 Uvod

Svjesni činjenice da se društveni procesi prije završene (izvršene) nacionalizacije ne mogu i ne smiju sagledavati iz vizure savremenosti i etnonacionalnih odnosa koji važe danas, umjesto klasičnih nacionalnih identitarnih pitanja ovdje iznutra propitujemo određene elemente drugih, sličnih identiteta, na primjeru bosanskih franjevaca Ambrože¹ Matića i

1 Introduction

Aware of the fact that social processes prior to the completed (performed) nationalization cannot and must not be viewed from the perspective of modernity and ethnonational relations deemed valid today, and instead of classic national identitarian questions, at this point we internally question certain elements of other, similar identities, using the example of two Bosnian Franciscans Ambroža¹ Matić and Augus-

¹ Tačna transkripcija fra Matićevog imena trebala bi biti Ambroža, a ne Ambroz, kako se po nekim kriterijima prilagođavanja savremenosti možda već i ustalilo. U Matićevoj latinici za fonem Ž korišten je grafem X, kao *derxava*, a njegovo ime je ispisano kao *Ambroxax*. Kod Dubravac (2008) spominje se u Tolisi još jedan franjevac istog

¹ The correct transcription of Friar Matić's name should be Ambroža, and not Ambroz, as it may have already been established according to certain criteria of adaptation to modern times. In Matić's Latin alphabet, the grapheme X was used for the phoneme Ž, as *derxava*,

Augustina Miletića, koji su poznati po udžbenicima koje su izrađivali upravo u vrijeme početka razvoja modernog bh. školstva savremenijeg tipa (posebna školska zgrada, angažman svjetovnih učitelja, definiran plan i program nastave i slično). Iako se i u evropskom i američkom kontekstu moderniji školski sistem kontekstualizira tek u prvim decenijama XIX vijeka, takvo što, u formalnom smislu, važi i za nas. Kao prva ili jedna od prvih obrazovnih ustanova modernijeg tipa kod nas uzima se osnovna škola u Tolisi kod Orašja, iz 1823. godine, u kojoj je fra Ambroža Matić svojevremeno i službovao. Fra Ambrožu Matića ovdje prije svega uzimamo u obzir kao autora jednog od prvih svjetovnih školskih udžbenika kod nas, a koji direktno afirmišu nominaciju *bosanski jezik*, kao što je slučaj s Matićevim matematičkim priručnikom. U Matićevo vrijeme je djelovao i fra Augustin Miletić, koji, baš kao i Matić, kao sastavljač udžbeničke školske literature u više navrata afirmira bosanski jezički identitet, direktno u kontekstu početaka razvoja modernijeg bosanskog školstva savremenijeg tipa, odnosno razvoja domaćeg odgojno-obrazovnog sistema uopće.

Rasprave o disperzivnom identitetu bosanskih franjevacu su široke i mnogo više obuhvatne nego što će nam to pružiti rasprava pokrenuta postavljenom temom, i ovdje, kako rekosmo, nemamo namjeru usko vezati bosanske franjevce za neki savremeni nacionalni koncept, što ne znači da ipak nećemo ili ne možemo propitivati i neke srodne identitete, kao što je npr. izrazito njegovani i postojani njihov rodoljubni, narodni ili jezički identitet, ne ulazeći pod svaku cijenu u potrebu dodatnog tumačenja, kontekstualiziranja, razvrstavanja, pripisivanja ili dodjeljivanja nekog dodatnog značenja svemu tome.

Zadržavajući se na jezičkom identitetu, govorimo li generalno o identitarnim pitanjima u srodnostima literarnog jezičkog izraza Hrvata i Bošnjaka u XVI, XVII i XVIII vijeku, odnosno prije druge polovine XIX vijeka, suočavamo se s početnim problemom: neki pisci koje danas uobičajamo zvati Hrvatima sami su se, koliko god bili i pristalice i nekih širih konceptijskih društvenih stremljenja, naprosto počesto izjednačavali s bošnjaštvom, kako god mi to danas doživljavali. Naravno, govorimo ovdje i o onim bosanskim franjevcima koje, i pored najbolje namjere, ne možemo u identitarnom smislu odvojiti ni od bošnjaštva, ni od bosanskog jezika.

tin Miletić, who are known for the textbooks they produced right at the inception of the modern public schooling system of B&H (a separate school building, the engagement of secular teachers, a defined curriculum, and the like). Although both in the European and American contexts, the more modern schooling system was contextualized only in the first decades of the 19th century, such a phenomenon, in a formal sense, also applies to us. The primary school in Tolisa near Orašje, established in 1823, where Friar Ambroža Matić once served, is taken as the first or one of the first educational institutions of a modern type in our country. Friar Ambroža Matić is primarily considered as the author of one of the first secular school textbooks in our country, which directly affirms the term *the Bosnian language*, as is the case with Matić's mathematics manual. Friar Augustin Miletić was also Matić's contemporary, and having been a compiler of textbook school literature himself, repeatedly affirmed the Bosnian language identity, directly in the context of the inception of modern Bosnian schooling system of a more contemporary type, i.e. the development of the domestic educational system in general.

Discussions about the dispersive identity of the Bosnian Franciscans are broad and significantly more encompassing than what the discussion initiated by the set topic will provide us with, and at this point, as we said, we have no intention of closely tying the Bosnian Franciscans to a particular modern national concept, which does not entail that we will not or cannot question certain related identities, such as their extremely cherished and stable patriotic, national or linguistic identity, without the need for further interpretation, contextualization, classification, attribution or assignment of any additional meaning to it all.

Dwelling on linguistic identity, if we generally talk about identitarian issues in the kinship of the literary language expression of Croats and Bosniaks in the 16th, 17th and 18th centuries, that is, before the second half of the 19th century, we are faced with an initial problem: some writers whom we refer to as Croats today, they themselves, as much as they were supporters of some wider conceptual social aspirations, were simply often equated with Bosniakdom, regardless of how it is perceived today. Of course, here we are also talking

imena, Matićev imenjak fra Ambroža Vučković, iz osamdesetih godina XVIII vijeka, po kojem je u Matićevom rodnom Blaževcu jedan lokalitet dobio ime "Ambrožin bunar" (up. Dubravac, 2008: 13).

and his name was written as *Ambroxa*. Dominković et al. (2008) mention another Franciscan of the same name in Tolisa, Matić's namesake, Friar Ambroža Vučković, from the 1780s, after whom a locality in Matić's native Blaževac was named "Ambrožin bunar" [Ambroža's well] (cf. Dominković et al., 2008: 13).

U kontekstu razvoja modernog školstva kod nas, odnosno u vezi sa samim počecima razvoja domaćeg školstva savremenijeg tipa, naročito je važno pratiti udžbeničku politiku i propitati statusna pitanja bosanskog jezika u konkretnim počecima uspostave modernog odgojno-obrazovnog sistema na bosanskom tlu. U novije vrijeme su aktualizirana saznanja o službenom bosanskom jeziku u bosanskoj osmanskoj administraciji, naročito u školstvu pred kraj osmanske vladavine, posebno u vrijeme uspostave Bosanskog vilajeta, pa i prije i kasnije; čak i prije otvaranja Vilajetske štamparije i zvaničnog razvoja domaće udžbeničke politike (up. Papić, 1978; Solak 2014). No, ovdje govorimo o periodu prije zvaničnih osmanskih reformi tadašnjeg obrazovnog sistema, proučavajući domaću udžbeničku literaturu s početka XIX vijeka.

2 Nominacija *bosanski jezik* u Matićevim i Miletićevim udžbenicima

Fra Ambroža Matić je, prilikom svog službovanja u Tolisi i Kraljevoj Sutjesci, kao učitelj u tamošnjim školama napisao udžbenik matematike *Racsun za prvu i drugu godinu škulsku*, kao prijevod nekog od sličnih matematičkih udžbenika s kojima se Matić susretao tokom svoga školovanja u inostranstvu, pa tako na navedenom udžbeniku stoji: “iz latinskog' u bosanski jezik prinese P. Ambroxa Mathich, reda s. Frane od obs. derxave bosanske misnik i škula grammaticski ucsitelj”, s naznačenom godinom 1827. (v. Matić, 1827).

Potvrda da je Matićev predani rad i službovanje u ranom bosanskom školstvu bio pokretački motiv i za izradu udžbenika, uzimajući u obzir činjenicu da je na naslovnim stranicama svojih udžbenika Matić isticao upravo *bosanski jezik*, dovoljno govori o dodatnoj vrijednosti njegova rada. Fra Ilija Starčević je dozvolom Husein-kapetana Gradašćevića 1823. pokrenuo u Tolisi kod Orašja školu (v. Baotić i dr., 1973; Nedić, 2013; Dubravac, 2008), pa se morao snalaziti i za učitelje i za udžbenike:

... fra Iliji Starčeviću su u poslu poučavanja pomagali i njegovi kapelani. Osobito je vrijedan bio rad fra Ambroža Matića (Blaževac, 1795. – Garevac, 1849.), koji je bio oduševljen Starčevićevim prosvjetnim radom te je **za vrijeme boravka u Tolisi (1823. – 1826.) napisao matematički priručnik za učenike** *Racsun za prvu i drugu godinu škulsku iz latinskog u bosanski jezik ...* (istakao J. H.) (Nedić, 2013: 145).

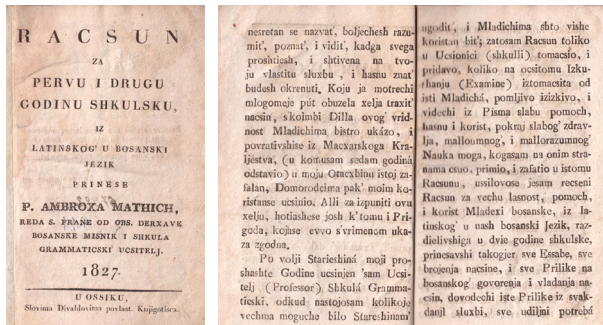
about those Bosnian Franciscans who, despite the best intentions, cannot be separated either from Bosniakdom or from the Bosnian language in terms of identity.

In the context of the development of modern public schooling in our country, that is, in connection with the very beginnings of the development of a more contemporary domestic public schooling system, it is particularly important to monitor the textbook policy and question the status issues of the Bosnian language in the concrete beginnings of the establishment of a modern educational system on Bosnian soil. In recent times, knowledge about the official Bosnian language in the Bosnian Ottoman administration has been updated, especially in terms of schooling towards the end of the Ottoman rule, particularly at the time of the establishment of the Bosnian Vilayet, both before and after, and even prior to the opening of the Vilayet printing house and the official development of the domestic textbook policy (cf. Papić, 1978; Solak, 2014). However, here we are talking about the period before the official Ottoman reforms of the education system at that time by studying domestic textbook literature from the beginning of the 19th century.

2 The formulation of the *Bosnian language* in Matić's and Miletić's textbooks

During his service in Tolisa and Kraljeva Sutjeska, Friar Ambroža Matić, as a teacher in the schools there, wrote the mathematics textbook titled *Racsun za prvu i drugu godinu škulsku* [Mathematics for the 1st and 2nd School Year], as a translation of one of the similar mathematics textbooks that Matić had encountered during his education abroad, so on the said textbook it is written: “iz latinskog' u bosanski jezik prinese P. Ambroxa Mathich, reda s. Frane od obs. derxave bosanske misnik i škula grammaticski ucsitelj” [“from Latin into Bosnian translated by Friar Ambroža Matić, a Friar in the Bosnian state and a grammar school teacher”], with the indicated year of 1827 (see Matić, 1827).

The confirmation that Matić's dedicated work and service in the early Bosnian education was the driving force behind the creation of textbooks, taking into account the fact that Matić emphasized the Bosnian language on the front pages of his textbooks, speaks volumes about the additional value of his work. Friar Ilija Starčević, with the permission of Husein-Kapetan Gradašćević, established a school in Tolisa near Orašje in 1823 (see Baotić et

Sl. 1. Naslovna stranica i dio iz predgovora matematičkog udžbenika "Racsun" (Matić, 1827)²

Iz dostupnih izvještaja postoje direktni podaci o tome šta je bio program prve bosanskohercegovačke škole modernog tipa, osnovne škole u Tolisi, osnovane već 1823. godine. Naravno, iako škola modernog tipa, ipak je to bila škola vezana za vjersku instituciju i dosta skromna škola, ali za ondašnje uslove naročito važna, kao ipak jedna forma klasične škole, i sa svjetovnim predmetima, učiteljima i školskom zgradom (up. Dubravac, 2008). U školi se učilo najosnovnije: čitanje, pisanje, računanje i pjevanje. Tačnije: "Šta se je učilo u ovoj školi zapisao nam je fra Martin Nedić u 'Knjizi crkvenih troškova' na str. 205. On naime piše: 'U istom učilištu (govori o toliškoj školi) podučava se štiti, pisat, računat, pjevat **bosanskim jezikom** svetu misu'." (istakao J. H.) (Mijić, 1973: 23).

Naravno, u ranom periodu školstva nije ni bilo potrebe imenovanja nastavnog predmeta imenom maternjeg jezika jer se, jednostavno, učilo čitanje i pisanje, što naročito važi ako u datoj školi nemamo i neki strani jezik (pa se domaći jezik podrazumijeva). Međutim, bogoslužjenje na maternjem idiomu nije uvijek podrazumijevajuća stvar, i stoga po prethodnom izvještaju imamo i direktno imenovanje jezika. Slično, takvo je stanje i u korištenim zvaničnim udžbenicima, gdje se jezik već imenuje bosanskim, pa tako A. Matić u odnosu prema stranom jeziku svoj (naš) domaći idiom u više navrata direktno imenuje bosanskim, bilo da je riječ o naslovnoj stranici, bilo unutar samog udžbenika:

...zatosam Racsun toliko u Ucsionici (shkulli) tomacsio, i pridavo, koliko na ocsitomu Izkushanju (Examine) iztomacsita od isti Mladicha, pomljivo izizkivo, i videchi iz Pisma slabu pomoch, hasnu i korist, pokraj slabog' zdravlja, malloumnog', i mallorazumnog' Nauka moga, kogasam na onim stranama chuo, primio, i zafatio u istomu Racsunu, ussilovo se jesam recheni Racsun za vechu lasnost, pomoch, i korist **Mladexi bosanske**, iz

al., 1973; Nedić, 2013; Dominković et al., 2008), so he had to find both teachers and textbooks:

... Friar Ilija Starčević was assisted in his teaching work by his chaplains. Particularly valuable was the work of Friar Ambroža Matić (Blaževac, 1795 – Garevac, 1849), who was delighted with Starčević's educational work and who, **during his stay in Tolisa (1823–1826), wrote a mathematical manual for students titled *Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku iz latinskog u bosanski jezik* ...** [Mathematics for the 1st and 2nd School Year from Latin into Bosnian...], (emphasized by J. H.) (Nedić, 2013: 145).

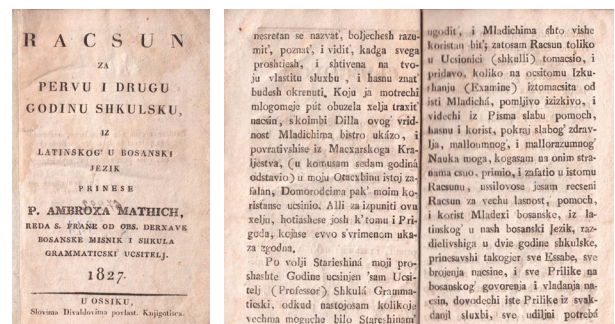

Fig. 1. Title page and part of the preface of the mathematical textbook "Racsun" [Mathematics] (Matić, 1827)²

From the available reports, there is direct information about the program of the first modern school in Bosnia and Herzegovina, the elementary school in Tolisa, founded as early as in 1823. Of course, even though it was a modern-type school, it was nevertheless a rather modest school, connected to a religious institution; however, it was extremely important for the conditions of the time, as a form of classical school, with secular subjects, teachers and a school building (cf. Dominković et al., 2008). The most basic skills were taught at school: reading, writing, mathematics and singing. More precisely: "What was taught in this school was written down by Friar Martin Nedić in the 'Book of Church Expenses' on p. 205. Namely, he writes: 'In the same school (he is talking about the school in Tolisa) they teach one reading, writing, mathematics, and singing the holy mass in the **Bosnian language**'" (emphasized by J. H.) (Mijić, 1973: 23).

Of course, in the early period of schooling, there was no need to name the subject by the name of the mother tongue, because, simply, reading and writing were taught, which is especially true if no foreign language taught at the given school (so the native language is presupposed). However, acts of worship in the native idiom are not always a de-

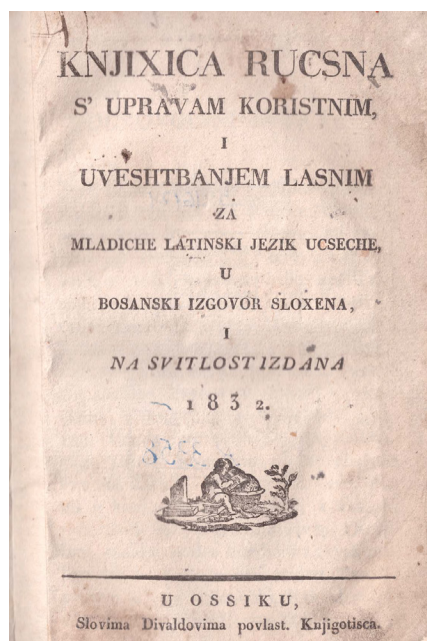
² Izvor: NUBBiH, Sarajevo.

² Source: NULB&H, Sarajevo.

latinskog' **u nash bosanski Jezik**, razdielivshiga u dvie godine shkulske, ... (istakao J. H.) (Matić, 1827) (v. Sl. 1.)

Također, u nekoliko navrata Matić u svojim kazivanjima spominje mladiće bosanske, tj. bosansku omladinu kojoj su njegovi udžbenici namijenjeni, pa i jezik svojih đaka prirodno imenuje bosanskim.

Inače, Matićevo dobro poznavanje latinskog dalo mu je za pravo da sastavi i jedan priručnik za učenje latinskog jezika, naslovljen kao *Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana*, s navedenom 1832. godinom (v. Sl. 2). Zanimljivo je da poslije napisanog i prije potpisanog predgovora za ovaj udžbenik Matić navodi 1828. godinu, što će reći da je udžbenik napisan četiri godine ranije.

Sl. 2. *Knjixica Rucsna* (Matić, 1832)

U predgovoru *Knjižici ručnoj* Matić spominje kako su svi narodi koji su ljubitelji znanja i nauke, koji s velikom pažnjom po stranim državama svijeta nauku traže, imaju običaj nastojati takvo znanje prenijeti u svoju domovinu, tako što će izraditi knjige svakojake vrste kojima će “**iz drugi razliciti Jezika u svoj vlastiti prinositi**, i s'takim pomljivim nacsinom koliko istoj Otacsbini, toliko svojim mladichima vehoma koristni biti” (istakao J. H.) (Matić, 1832: 3). Inače, A. Matić u svojim tekstovima koristi izraze *narod*, *domovina*, *kraljevstvo*, *otadžbina*, *država*, a naročito je interesantno da navodi kako je njegov rad, potaknut napretkom drugih naroda, usmjeren za, kako kaže: “mladicha moji Domorodaca napredak i vechu

fault matter, and therefore, according to the previous account, we also have the direct naming of the language. Similarly, this is the situation in the official textbooks used, where the language is already called Bosnian, so A. Matić, in relation to a foreign language, directly calls his (our) native idiom Bosnian on several occasions, whether it is on the title page or within the textbook itself:

...zatosam Racsun toliko u Ucsionici (shkul-li) tomacsio, i pridavo, koliko na ocsitomu Izkushanju (Examine) iztomacsita od isti Mladicha, pomljivo izizkivo, i videchi iz Pisma slabu pomoch, hasnu i korist, pokraj slabog' zdravlja, malloumnog', i mallorazumnog' Nauka moga, kogasam na onim stranama chuo, primio, i zafatio u istomu Racsunu, ussilovo se jesam recheni Racsun za vechu lasnost, pomoch, i korist **Mladexi bosanske**, iz latinskog' **u nash bosanski Jezik**, razdielivshiga u dvie godine shkulske, ...

[...that is why I've interpreted mathematics at schools and taught the youth, from whom in an effortless exam I sought explanations, and since I realized the guidance and benefit of foreign textbooks, with my frail health and knowledge, and a modest mind and sense, and with the knowledge I've acquired abroad, from the same Mathematics, I made myself translate the said book from Latin into **our Bosnian language**, for a greater good and assistance to **the Bosnian youth**, dividing it into two school years...] (emphasized by J. H.) (Matić, 1827) (See Fig. 1)

Also, on several occasions, Matić mentions Bosnian young men in his stories, i.e. the Bosnian youth for whom his textbooks are intended, and he naturally calls the language of his students Bosnian. As a matter of fact, Matić's decent knowledge of Latin gave him the right to compile a manual for learning the Latin language, titled *Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana* [Handbook with useful instructions and effortless exercises for the youth learning the Latin language, compiled into the Bosnian pronunciation and published], with the year 1832 listed as the publication date (See Fig. 2). It is interesting that, after the preface for this textbook was written and before it was signed, Matić mentions the year 1828, which means that the textbook had been written four years earlier.

fajdu” (Matić, 1832: 4). Matićeva djelatnost, dakle, ima i izrazitu rodoljubnu crtu. No, pitane je da li identitarno (u smislu jezičke identifikacije) svu tu aktivnost u konačnici pripisati hrvatstvu, ili pak bošnjaštvu, šta god ono kao takvo podrazumijevalo. Jedno od opravdanih mišljenja je da je i u narodnom i u jezičkom smislu nemoguće bosanske franjevence (koji to sami nisu činili) odvojiti od bošnjaštva i bosanstva, koliko god se ono moglo utapati i u neki širi kontekst. Potvrdu za prethodnu tvrdnju imamo i u zapažanju da (je): “Idiom koji je izabran za osnovicu bosanske franjevačke književnosti, imenovan kao ‘jezik slovinski kako se u Bosni govori’ ili čak ‘pravi i istiniti jezik bosanski’ (Nauk, 1611: 42)” (Nakaš, 2014: 259), po čemu možemo potpunu paralelu povući s onim danas. Jer, i danas govorimo o naporednostima i posebnostima unutar šireg južnoslavenskog dijasistema, koje jesu takve da čuvaju i ono što je na širem planu jedinstveno, makar se izrazite različitosti očitovale na užem planu, pa ono što je “u staro (je) vrijeme bilo moguće definirati kao bosansko narječje ilirskoga jezika” (Nakaš, 2014: 259), danas je bosanski jezik unutar južnoslavenske međujezičke zajednice. Međutim, neće biti uputno jednu ili drugu užu naporednost, bilo da je riječ o sadašnjem ili o prošlom periodu, identificirati prvo sa širim kontekstom, s kojim se identificira i neka treća, prvoj ili drugoj srodna naporednost, da bismo je nakon toga identificirali kao bilo koju od njih i samo ne kao onu koja stvarno to jest, jer bi se time svaka naporednost izgubila u zajedničkoj cjelini i naporedne posebnosti time ne bi ni postojale. Jasnije, sasvim je nepotrebno npr. bosanski jezički idiom u identifikaciji sa širim ilirskim naknadno mijenjati za, u širem ilirskom, njemu naporedni hrvatski, što ne sprječava neku njegovu identifikaciju po drugim vrstama srodnosti, religijskim na primjer. Ali, ove identitete ne bi trebalo miješati. To nam, uostalom, i u religijskom diskursu direktno pokazuje Matija Petar Karančić, koji u predgovoru *Svetom pismu* (izdanom u jezik “slavno-ilirički, izgovora bosanskog”, v. Sl. 3.) kaže: “sluxiosamse Pravopisom, koi vlastitosti nasheg jezika a izgovoru Bosanskom najpodobnii vidishe” (Katančić, 1831), jer upravo Katančić u istom tekstu navodi i Bošnjake kao i druge “Slavno-iliričke” narode. Pa s kojim od njih će identificirati bosanski jezički izraz ako ne s Bošnjacima koje spominje? U suprotnom, Katančićev “odabir” kao takav ne bi imao nikakvog smisla.³

³ Ispravno jest tvrditi da je Katančićevo djelo bosansko i ilirsko kao šire južnoslavensko, pa time i hrvatsko, ali nikako ne možemo reći da nije bosansko, već samo hrvatsko.

Fig. 2. *Knjizica Rucsna* (Matić, 1832)

In the preface to the *Knjizica Ručna* [Handbook], Matić mentions that all peoples who esteem knowledge and science, who search for science with great attention in foreign countries of the world, have a habit of trying to transfer such knowledge to their homeland, by making books of all kinds that will be “iz drugi razlicsiti Jezika u svoj vlastiti pri-nositi, i s' takim pomljivim nacsinom koliko istoj Otacsbini, toliko svojim mladichima vehoma koristni biti” [“...translated from various languages into their own, carefully, for the benefit of the fatherland and all the students.”] (emphasized by J. H.) (Matić, 1832: 3). As a matter of fact, A. Matić uses the terms *nation*, *homeland*, *kingdom*, *fatherland*, and *state* in his texts, and it is particularly interesting that he states that his work, inspired by the progress of other nations, is aimed at, as he says: “mladicha moji Domorodaca napredak i vechu fajdu” [“...the progress and benefit of the native youth”] (Matić, 1832: 4). Matić’s work, therefore, also has a distinct patriotic trait. However, the question remains whether, in terms of identity (i.e. linguistic identification), all that activity should ultimately be attributed to Croathood or to Bosniakdom, whatever that entails. One of the justified opinions is that it is impossible to separate the Bosnian Franciscans (who did not do it themselves) from Bosniakdom and Bosniandom, no matter the extent to which that could be fitted in a wider context, both in terms of people and language. The confirmation for the previous claim can be found in the observation that: “The idiom that was chosen as the basis of Bosnian Franciscan literature, named as ‘the Slavic lan-

Zapravo, nije pogrešno tvrditi da je bosanski jezik u ono vrijeme bio sinonim za štokavštinu, što je potvrđeno u više navrata i u široj južnoslavenskoj literaturi.

Sl. 3. Bosanska i latinska verzija prvog prijevoda Biblije (Stari zavjet) (Katančić, 1831)

Štokavština kao sinonim za standardni jezički izraz unutar južnoslavenskog dijasistema, direktno se poistovjećuje s bosanskim jezikom, ali upravo preko toga i s njemu srodnim drugim jezičkim standardima.⁴ Međutim, to ne znači da će, u dosadašnjem “nedostatku” ili “nedostupnosti” podataka o pozitivnom statusu bosanskog jezika i u ranijim društvenim odnosima,⁵ što je, uostalom, bilo uzrokovano i nepovoljnim društveno-političkim odnosima prema Bosni, Bošnjacima i bosanskom jeziku (i po tome dosad dominantnom, izdvojenom javnom mnijenju), dakle, ipak ne znači da će biti moguće prihvatiti da značajne elemente tipične bosanske jezičke samosvojnosti i identiteta na bilo koji način trebamo ili možemo odrediti od Bosne, ili takoreći, razbosančiti. Naprotiv.

Bosanski franjevci, naravno, nisu usamljena književnojezička pojava svoga doba. Uzmemo li u obzir ovdje i paralelan im krak starije bosanske literarne tradicije, bogatu bosansku arebičku (bosnevijsku ili alhamijado) književnost i pismenost, (u)vidjet ćemo da u oba slučaja imamo religijski obojenu literaturu, potpomognutu i bogatim korpusom literature s prosvjetnom namjenom, do direktne pro-

guage as it is spoken in Bosnia’ or even ‘the real and true Bosnian language’ (Nauk, 1611: 42)” (Nakaš, 2014: 259), based on which we can draw a complete parallel with the one in use today. Because, even nowadays, we talk about the distinctive parallelisms and peculiarities within the broader South Slavic diasystem, which are such that they preserve what is unique on a broader level, even if marked differences manifested themselves on a much narrower level, so what “in the old days (was) possible to define as the Bosnian dialect of the Illyrian language” (Nakaš, 2014: 259), is today the Bosnian language within the South Slavic interlinguistic community. However, it is not advisable to identify one or another narrow, distinctive parallelism (whether it is about the present or the past) initially with a wider context, with which some third parallelism (related to the first or the second one) is also identified, in order for it to be identified as any one of them, and not as the one that it really is, because that would entail losing all the parallelism in the common whole and the peculiarities would then cease to exist. More clearly, it is completely unnecessary to replace, for example, the Bosnian language idiom in identification with the wider Illyrian idiom, with the Croatian one, which is similar to it, but which does not prevent its identification by other types of kinship, such as religious. Nonetheless, these identities should not be confused. Matija Petar Katančić directly shows us this in the religious discourse, when he, in the preface to the Holy Scriptures (published in the language of “Slavic-Illyrian, with the Bosnian pronunciation”, see Fig. 3) says: “sluxiosamse Pravopisom, koi vlastitosti nasheg jezika a izgovoru Bosanskom najpodobnii vidishe” [“I used the orthography of our language, considering the Bosnian pronunciation the most appropriate”] (Katančić, 1831), because in the same text Katančić mentions Bosniaks as well as other “Slavic-Illyrian” peoples. Therefore, with which of them shall the Bosnian language expression be identified if not with the Bosniaks he mentions? Otherwise, Katančić’s “selection” as such would not make any sense.³

In fact, it is not wrong to claim that the Bosnian language was synonymous with Štokavian at that time, which has been confirmed on several occasions in the wider South Slavic literature.

⁴ “(...) franjevci su pripomogli da se štokavski književni jezik i proširi i ujednači. Zahvaljujući njima bosanski je mnogim piscima bio uzorni jezik. Tako je zapravo nastala jednadžba: bosanski jezik = franjevačka koine = hrvatski književni jezik u fazi standardizacije. Poznato je da su bosanski, primjerice, Kašić i Mikalja smatrali ljepšim, čistim, kao što je za talijanski *lingua Toscana*, a pisani je, zahvaljujući upravo franjevačkim piscima, bio bliži govorenomu.” (Tafra, 2015: 129)

⁵ Npr. bosanski kao zvanični jezik u Bosanskom vilajetu, i u školstvu i u širem društvu.

³ It is correct to claim that Katančić’s work is Bosnian and Illyrian as well as South Slavic, and therefore Croatian, but we cannot say that it is not Bosnian but only Croatian.

dukcije udžbeničke (školske) literature – a za sve to – i direktno na naslovnim stranicama i sporadično u širokom rasponu u različitim slojevima unutar takve građe – ističe se upravo termin *bosanski jezik*.⁶

Augustin Miletić u svojoj knjizi *Istomačegne stvari potribiti nauka karstjanskoga za uvixbagne diczè, i čegliadi priprostitè u darxavi bosanskoj* 1828. godine (v. Sl. 4.),⁷ objašnjavajući neka svoja grafijska rješenja u tadašnjoj latinici, navodi: “(...) jerbo **svako chegliade**, koje **Bosanski Jezik** posiduje, lasnochese iz iztoga govoregna ositit, kako se koja rich ima izgovarat, dok nauči slovva sastavgliat, i riči izgovarat” (istakao J. H.) (Miletić, 1828: 8).⁸ Nešto ranije A. Miletić se osvrće direktno na udžbenike i na školstvo, kazavši: “Nit imamo Skula, ni Naučiteglia ni Setampe, ni načina za činit usctampat, dabi tko seto na način **govoregna nashega Bosanskoga** perom i zabilioxio...” (istakao J. H.) (Miletić, 1828: 6), a narod o kojem govori i koga zastupa naziva Bošnjacima, po zapisanoj sintagmi “A mi nevoglni Boscgnaczi”.⁹

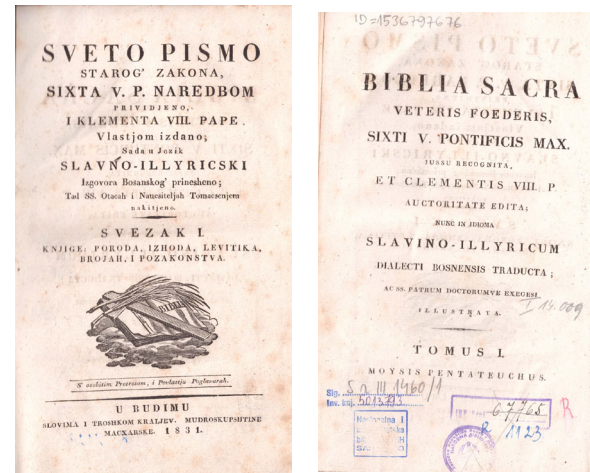

Fig. 3. Bosnian and Latin version of the first translation of the Bible (Old Testament) (Katančić, 1831)

Štokavian, as a synonym for a standard language expression within the South Slavic diasystem, is directly identified with the Bosnian language but – precisely through that – with other language standards related to it.⁴ However, this does not mean we can accept that – in the current “lack” or “unavailability” of data on the positive status of the Bosnian language and in earlier social relations,⁵ which, after all, were also caused by unfavorable socio-political relations towards Bosnia, Bosniaks and the Bosnian language (and according to the hitherto dominant, isolated public opinion) – significant elements of the typical Bosnian language oneness and identity should or can be uprooted from Bosnia in any way or, in other words, de-Bosnianized. On the contrary. The Bosnian Franciscans, of course, are not the only literary and linguistic phenomenon of their time. If we also take into account the parallel branch of the older Bosnian literary tradition, the rich Bosnian “Arebica” (“Bosnevia” or Alhamiyado) literature and literacy, we will see that in both cases we have a religiously colored literature, supported by a rich body of literature with an educational purpose, along with the direct production of textbook (school) literature, and for all that – both directly on the title pages and sporadically in a wide range

⁶ Uporediti npr. *Haza kitabi sehletul-vusul bi lisani bosnevi* (Ovo je kitab *Sehletul-vusul* na bosanskom jeziku) Omera ef. Hume iz 1865. ili “Ovo od virovanja na bosanski jezik kitab” Zaima Agića iz 1868.

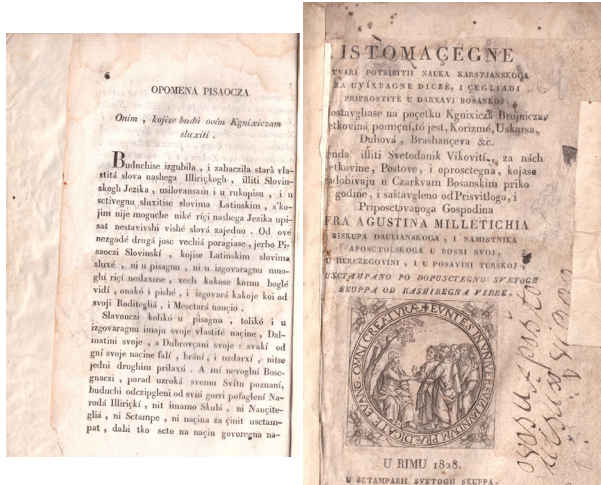
⁷ Knjiga je pisana u Fojnici 1824.

⁸ Date Miletićeve upute su naročito značajne u pogledu konkretnih razvojnih linija reforme grafije i ujednačavanja pravopisa, a ovdje direktno s dodatnom sviješću o pisanju kao segmentu prosvjete.

⁹ Zanimljivo je da fra Martin Nedić, od kojeg po crkvenim izvještajima direktno svjedočimo bosanskom jeziku u prvoj bh. školi modernog tipa, u svojoj knjizi *Stanje redodržave Bosne Srebrene* objavljenoj 1884. godine i preštampanoj u novijem izdanju 2011, navodi da je latinsko ime za bosanske katolike bilo oznaka vjere, a ne narodnosti, i da uprkos tome što ni Turci onog vremena nisu pitali za narodnost, već za vjeru, “**Bošnjak nije nikad svoje narodnosti zaboravio**, nije nikad svoje slavne prošlosti smetnuo s pameti” (istakao J. H.) (Nedić, 1884: 23). Također, fra Nedić napominje da ni Ivan Frano Jukić ni u jednom svom djelu sebe ne naziva “sinom naroda hrvatskog”, objašnjavajući da je u Jukićevo vrijeme “ime ‘Hrvat’ glede Bosne u snu boravilo”, a da je slično bilo i sa prostim narodom u Dalmaciji i Slavoniji koji “nije poznavao svog hrvatskog porijekla” (up. Nedić, 1884: 23). Sam Jukić će u jednom svom pismu Gaju napisati: “Od gos. Babukića primio sam moje Abecedare u Vašoj tiskarnici i vašim troškom tiskane. Na vašoj darežljivosti i ljubavi ja vam sveserdno zahvaljujem, a zahvalni će vam biti i ostali domorodci, na vašoj milosti, koju kao dosad tako i sada, ukazaste prema **Bošnjacima!**” (istakao J. H.) (up. Pandžić, 1994: 133). Posebno jasan u svom izrazitom bošnjaštvu (različitom od hrvatstva i srpstva) i odbrani bosanskog jezičkog identiteta bio je fra Antun Knežević, a ovdje ističemo njegovu tvrdnju: “Blizu četmajest je vjekovah, kako se je ova zemlja zvala Bosna, njezini stanovnici Bošnjaci, a njihov jezik bosanski” (Knežević: *Varica*, elektronska verzija rukopisa, up. Izvori).

⁴ “(...) the Franciscans helped to expand and standardize the Štokavian literary language. Thanks to them, Bosnian was a model language for many writers. This is how the equation was actually created: Bosnian language = Franciscan Koine = Croatian literary language in the standardization phase. It is known that Bosnian, for example, was considered by Kašić and Mikalja to be more beautiful and purer like *lingua Toscana* for the Italian, and the written language, thanks to the Franciscan writers, was closer to the spoken language.” (Tafra, 2015: 129)

⁵ For example, Bosnian as the official language in the Bosnian Vilayet, both in the schooling system and the society.

Sl. 4. Uvodni dio i naslovna stranica Miletićeve knjige *Istomačegne stvari*... (Miletić 1828)

Interesantno je da Miletić latinicu kojom piše i za koju iznalazi rješenja kao da ne smatra svojom, odnosno ilirskom i slavenskom (što su također nazivi jezika koje koristi), pa kaže: “Buduchise izgubila, i zabaczila stara vlastita slova nashega Illirickogh, iliti Slovinskog Jezika, usilovansam i u rukopisu, i u sctivegnu sluuxitise slovima latinskim, s' kojim nije moguche nike rici nashega jezika upisat nestavivshi vishe slova zajedno” (Miletić, 1828: 6).¹⁰ Također, određeni problem A. Miletić vidi u raznorodnosti u jeziku katolika na širem ilirskom ili slavenskom planu, pa kaže da se Slavonci, Dubrovčani i Dalmatini “ni u pisagnu, ni u izgovaragnu mnoghi rici neslaxuse, vech kakose komu bogle vidi, onako i pishe, i izgovara kakoje koi od svoji Roditeglia, i Mesctara naucio” (Miletić, 1828: 6), a Bošnjake vidi kao odcijepljene od svih drugih naroda “iliričkih”. No, posebno je važno uočiti da čak i unutar šireg bosanskog prostora Miletić raspoznaje određene jezičke (govorne) razlike (u Bosni, Posavini i Hercegovini), pa navodi da je nastojao “govorit, i pisat na nacin dame **vas Puk nasc** Bosanski, Posavski i Herzegovacki **lasno moxe razumit** (...)” (istakao J. H.) (Miletić, 1828: 7). Ako dodamo, tj. ponovimo da za naš “vas puk” i za svoj jezik A. Miletić kaže: “svako chegliade, koje Bosanski Jezik posiduje, lasnochese iz iztoga govoregna ositit, kako se koja rich ima izgovarat” (Miletić, 1828: 8), bit će jasno da se pored unutarnjih i vanjskih određenih raznorodnosti i razlika upravo bosanski jezik u djelatnosti bosanskih franjevaca postavlja kao integrativni faktor. Naročito se identitarna jezička pitanja u bosanskom katoličkom školstvu najprije mogu sagledati i

in different layers within such material – the term Bosnian language clearly stands out.⁶

In his book *Istomačegne stvari potribitii nauka karstjanskoga za uvixbagne dicze, i čegliadi priprostitè u darxavi bosankoj* [The Interpretation of the Necessities of the Christian Doctrine for the Education of the Illiterate Children and People in the Bosnian State] (see Fig. 4) from 1828,⁷ Augustin Miletić, while explaining certain graphic solutions in the Latin script of that time, states: “(...) jerbo **svako chegliade**, koje **Bosanski Jezik posiduje**, lasnochese iz iztoga govoregna ositit, kako se koja rich ima izgovarat, dok nauči slovva sastavgliat, i riči izgovarat” [“...because **each living soul speaking the Bosnian language** shall easily sense how to pronounce each word from speech, while they learn how to assemble the letters and pronounce the words”] (emphasized by J. H.) (Miletić, 1828: 8).⁸ Sometime earlier, A. Miletić had directly reflected on textbooks and the schooling system saying that: “Nit imamo Skula, ni Naučiteglia ni Sctampe, ni načina za činit usctampat, dabi tko scto na način **govoregna nashega Bosanskoga** perom i zabilioxio...” [“We have no schools nor teachers, no literature nor the means to print, in order to record in ink how **our Bosnian language** is spoken...”] (emphasized by J. H.) (Miletić, 1828: 6), and the people he talks about and whom he represents are called Bosniaks, according to the syntagm used “A mi nevoglni Boscnaczi” [“And we, the unfortunate Bosniaks”].⁹

⁶ Compare for example “Haza kitabi sehletul-vusul bi lisani bosnevi” [“This is the Book *Sehletul-Vusul* in the Bosnian Language”] by Omer ef. Humo from 1965 or “Ovo od virovanja na bosanski jezik kitab” [“This is, in the Bosnian Language, a Book of Worship”] by Zaim Agić from 1868.

⁷ The book was written in Fojnica in 1824.

⁸ The instructions given by Miletić are particularly significant with regard to the concrete development lines of the reform of typography and the standardization of spelling, and particularly and directly important in terms of the additional awareness of writing as a segment of education.

⁹ It is interesting that Friar Martin Nedić, from whom, according to church reports, we directly witness the Bosnian language in the first modern-type school in Bosnia and Herzegovina, in his book *Stanje redodržave Bosne Srebrene* [The State of the Order of Bosnia Srebrene], published in 1884 and reprinted in a newer edition in 2011, states that the Latin name for Bosnian Catholics was marked by religion, not nationality, and that despite the fact that even the Turks of that time did not ask about nationality, but about religion, “a Bosniak never forgot his nationality, never forgot his glorious past” (emphasized by J. H. pointed) (Nedić, 1884: 23). Also, Friar Nedić notes that even Ivan Frano Jukić does not call himself a “son of the Croatian people” in any of his works, explaining that in Jukić’s time “the name ‘Croat’ in relation to Bosnia was a dream”, and that it was similar with the commoners in Dalmatia and Slavonia who “did not know their Croatian origin” (cf. Nedić, 1884: 23). Jukić himself would also write in one of his letters to Gaj: “From Mr. Babukić, I received my primers in your printing house and printed at your expense. I thank you wholeheartedly for your generosity and love, and the rest of the natives will also be grateful for your mercy, which, as before and now, you have shown towards Bosniaks!” (emphasized by J. H.) (cf. Pandžić, 1994: 133). Friar Antun Knežević was particularly clear in his distinct Bosniakdom (different from Cro-

¹⁰ Ovdje je i odgovor na pitanje o načinu upotrebe latinice u ranoj franjevačkoj literaturi, za koju ne smatramo da je potrebna transliteracija na savremenu latinicu da bi tekst bio razumljiv. Stoga sve citate dajemo samo u izvornom obliku.

preko nekih malih, dodatnih detalja, kroz konkretne podatke koji jesu najprije “identitarne naravi” – a ovdje u kontekstu rastrzanosti između onog što je stvarno bosansko (ukorijenjeno u domaćem tlu) i onog što je mogući širi kontekst, slaveno-ilirski, općeslavenski, hrvatski ili srpski. Tako, kada npr. bosanski franjevci nekada za bukvicu koriste i pridjev *srpski* ili *srpsko-bosanski* za nominaciju ćirilčnih slova (koja su se u starije vrijeme dominantno koristila i u Bosni i u Srbiji), to bi moglo navesti istraživača da ih svrsta u konkretan srpski kontekst, a kada koriste nominaciju *ilirski* istraživači ih preko ilirskog pokreta svrstavaju u konkretan hrvatski kontekst. Međutim, u oba slučaja, sasvim jasno i očito, franjevci ipak ostaju svoji – bosanski.¹¹

3 Primjer don Franje Miličevića

U odnosu na dominantno djelovanje bosanskih franjevac i rad uglavnom za rodoljubne probosanske interese, sasvim je drugi slučaj otvorenog zastupanja tzv. protubosanske politike, odnosno otvorene srpske ili hrvatske nacionalne politike, što je bio dio programskog djelovanja u Bosni. Upravo je školstvo sredinom XIX stoljeća već bilo upotrijebljeno i u političke svrhe, da bi se nerijetko direktno kroz udžbenike putem školstva širila nacionalna propaganda. Istovremeno je bilo slučajeva da kulturni i prosvjetni radnici budu i politički aktivisti.

Hercegovački franjevac don Franjo Miličević (1835–1903) označen je između ostalog i kao “pravaški ideolog i narodni učitelj” (v. Vasilj, 2016: 259), a V. Pandžić, kao poznati istraživač historije školstva kod nas i posebno hrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini (up. Pandžić, 2006), označava don Franju Miličevića kao učesnika / zastupnika u: “provedbi hrvatske pravaške politike koja je podrazumijevala, između ostalog, hrvatski domoljubni i rodoljubni odgoj te požrtvovano suprotstavljanje Kallayevu negiranju Hrvatske i ponižavanju Hrvata u okviru austrougarskih planova o stvaranju jedne ‘bošnjačke nacije’ u BiH.” (up. Vasilj, 2016: 260, odnosno Ševo, 2016). Naime, tačno je da je Miličević djelovao i u osmansko i u austrougarsko doba, no posebno je za historiju bh. školstva značajan njegov *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* (Miličević, 1873, v. Sl. 5.), po kojem se već u Bosanskom vilajetu službeno baštini i promovira

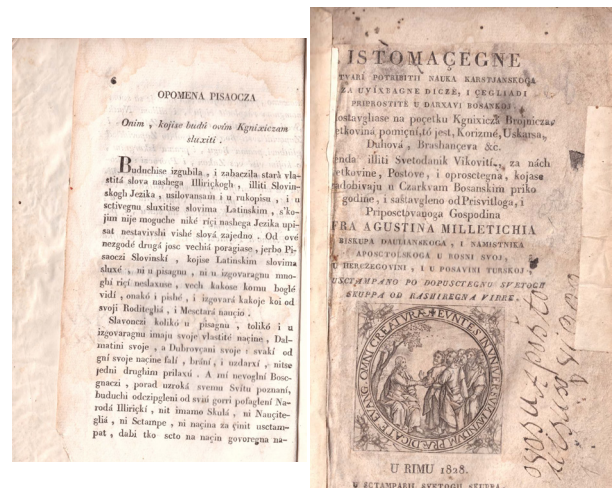

Fig. 4. The introductory part and title page of Miletić's book “Istomačegne stvari...” (Miletić, 1828)

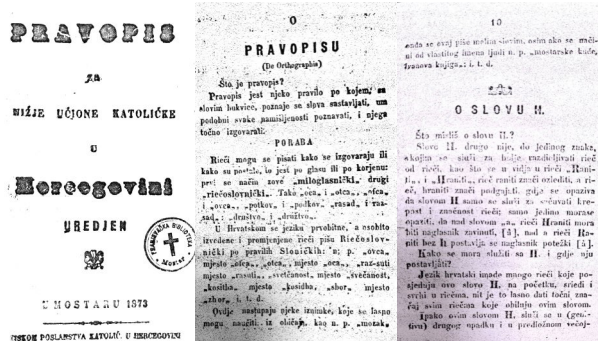
It is interesting that Miletić does not consider the Latin alphabet he writes and for which he finds solutions to be his own, that is, Illyrian and Slavic (which are also the names of the languages he uses), so he says: “Buduchise izgubila, i zabacila stara vlastita slova nashega Illirickogh, iliti Slovinskog Jezika, usilovansam i u rukopisu, i u scivegnu sluuxitise slovima latinskim, s'kojim nije moguche nike rici nashega jezika upisat nestavivshi vishe slova zajedno” [“Given that the letters of our own, old Illyrian or Slavic language have long been forsaken and forgotten, I am forced to use the Latin letters in both writing and reading, which are of no use for some words of our language without joining several letters together”] (Miletić, 1828: 6).¹⁰ Also, A. Miletić sees a certain problem in the diversity of the language of Catholics on a broader Illyrian or Slavic level, so he says that Slavonians, Dubrovnikians and Dalmatians “ni u pisagnu, ni u izgovaragnu mnoghi rici neslax-use, vech kakose komu bogle vidi, onako i pishe, i izgovara kakoje koi od svoji Roditeglia, i Mesctara naucio.” [“...neither in writing nor in pronunciation do they concord words, but they're written how one sees and thus writes and pronounces them, how one'd been taught by parents and teachers”] (Miletić 1828, 6), and he sees Bosniaks as separated from all other “Illyrian” peoples. However, it is especially important to note that even within the wider Bosnian area, Miletić recognizes certain linguistic (speech) differ-

athad and Serbdom) and defense of Bosnian linguistic identity, and here we highlight his claim: “For close to fourteen centuries, this country was called Bosnia, its inhabitants Bosniaks, and theirs the Bosnian language” (Knežević: *Varica*, electronic version of the manuscript, cf. Bibliography).

¹⁰ Here lies the answer to the question about the way the Latin alphabet was used in the early Franciscan literature, which we do not think requires transliteration into the modern Latin alphabet to make the text understandable. Therefore, we provide all quotes only in their original form.

¹¹ “Od ove azbuke malo je različna stara bukvica bosansko-srpska zvana, i ako ovdje izloženu naučiš, to ćeš bosansku za kratko vrime znati i lasno moći štiti (...)” (*Bukvar s napomenkom*, 1869, up. Marjanović, 1869). Interesantno, jednom se pismo imenuje bosansko-srpskim (valjda ćirilica, koja je u upotrebi na obje strane), a potom se imenuje samo bosanskim imenom.

svijest o *hrvatskom jeziku* kod naših katolika. Milićevićev *Pravopis* iz 1873. godine (još je vrijeme Bosanskog vilajeta) hrvatski jezik direktno imenom spominje posebno, i to na dva mjesta.

Sl. 5. *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* (Milićević, 1873)

Zanimljivo, u uvodnom dijelu Milićevićevog *Pravopisa* stoji i spomen Hrvata kao naroda: “Kakovim se slovim sadašnji hervati služe? Većim dielom služe se latinicom” (Milićević, 1873: 4), mada u sekciji o velikom početnom slovu kada nabroja narode i države spominje uz hrvatsko i bosansko ime: “Na početku imenah narodnih n. p. ‘Slovinska, Njemaška, Talijanska, Francuzka’: kraljevstva i država, np. ‘Bosansko, Hrvatsko, Pemska, Spanjolsko’” (Milićević, 1873: 9).

U kontekstu spomena hrvatskog jezika, u uvodnom dijelu Milićevićevog *Pravopisa* stoji: “U Hrvatskom se jeziku prvobitne, a osobito izvedene i promjenjene rieči pišu Riečoslovnički...” (Milićević, 1873: 3), dok se u poglavlju “O slovu h” navodi: “Jezik hrvatski imade mnogo rieči koje posjeduju ovo slovo H.” (Milićević, 1873: 10), i ovo su dva mjesta na kojima se imenom spominje *hrvatski jezik*.

Također, važno je napomenuti da je Milićevićev časopis *Osvit* nosio kao slogan sljedeće stihove: “Jer hrvatskog jezika šum / Može da goji / Može da spoji / Istok i zapad / Pjesmu i um”, što je citat iz Bašagićeve pjesme *Čarobna kćeri*,¹² a don Franjo Milićević će uređivati i časopis *Glas Hercegovca*, s izrazitom prohrvatskom (pravaškom) orijentacijom.

4 Kratak osvrt na primjer Matije Divkovića i neke odjeke njegova rada

Rasprave o djelatnosti bosanskih franjevacu u kontekstu pisane riječi nisu potpune bez ukazivanja na značaj fra Matije Divkovića. S obzirom na Divkovićeve izvore o bosančici i bosanskom jeziku, kao

ences (in Bosnia, Posavina and Herzegovina), so he states that he tried to “govorit, i pisat na nacin dame **vas Puk nasc Bosanski, Posavski i Herzegovacki lasno moxe razumit (...)**” [“...speak and write in a manner **easily to be understood by our Bosnian, Posavinian and Herzegovinian populaces**”] (emphasized by J. H.) (Miletić, 1828: 7). If we add, i.e. if we again stress that for our “all the people” and for his own language, A. Miletić says “svako chegliade, koje Bosanski Jezik posiduje, lasnochese iz iztoga govoregna ositit, kako se koja rich ima izgovarat” [“...each living soul speaking the Bosnian language shall easily sense how to pronounce each word from speech...”] (Miletić, 1828: 8), it will be clear that in addition to certain internal and external diversities and differences, it is precisely the Bosnian language that is positioned as an integrative factor in the activities of the Bosnian Franciscans.

In particular, identitarian language issues in Bosnian Catholic education can first be seen through some small, additional details, through specific data that are primarily of an “identitarian nature” – and here in the context of the scission between what is really Bosnian (rooted in the native soil) and what is a possibly broader context, Slavic-Illyrian, pan-Slavic, Croatian or Serbian. Thus, when Bosnian Franciscans sometimes use the adjective Serbian or Serbo-Bosnian to designate the Cyrillic alphabet (which in earlier times was dominantly used in Bosnia and Serbia), this could lead the researcher to place them in a specific Serbian context, and when the designation *Illyrian* is used, the researchers might classify them in a specific Croatian context through the Illyrian movement. However, in both cases, quite clearly and obviously, the Franciscans still remain their own – Bosnian.¹¹

3 The example of don Franjo Milićević

In relation to the dominant activity of the Bosnian Franciscans and their work for mainly patriotic, pro-Bosnian interests, there is a completely different case of open advocacy of the so-called anti-Bosnian politics, i.e. open Serbian or Croatian national politics as part of program activities in Bosnia. In the middle of the 19th century, education itself was already used for political purposes, in order to spread national propaganda, often directly through textbooks. At the same

¹² Poznato je da je i sam Safvet-beg Bašagić svojevremeno bio i istaknuti član starčevićevske pravaške političke stranke *Hrvatska narodna zajednica* (HNZ).

¹¹ [“From this alphabet, the old Bosnian-Serbian one is a little different, and if you learn the one presented here, you will know Bosnian in a short time and be able to protect it easily (...)”] (*Bukvar s napomenkom*, 1869, up. Marjanović 1869). Interestingly, the script is named Bosnian-Serbian only once (presumably, the Cyrillic script that is in use on both sides), and then it is named only by the Bosnian name.

npr. one u njegovom *Nauku krstjanskom*: “Ovi nauk rečeni fra Matija izvadi iz jezika diačkoga, privede; i složi u jezik slovinski kako se u Bosni govori”, ili: “I ovo istumači aliti privede iz jezika diačkoga, u pravi, i istiniti bosanski”, nije neobično za Divkovića vezati epitet rodonačelnika autorske bosanske književnosti, bez obzira na to što je, u konkretnom slučaju, i udio značajnog korpusa srednjovjekovne bosanske literature opravdano poistovjećen s bosanskim jezičkim i književnim identitetom. Ipak, Divkovićev *Nauk krstjanski za narod slovinski* predstavlja prvu štampanu knjigu na narodnom jeziku u Bosni, konkretno štampanu u Veneciji 1611. godine. Inače, *Nauk krstjanski* i druga djela fra Matije Divkovića obilježavaju početak protureformacijske franjevačke književnosti na narodnom bosanskom jeziku, a u pogledu organizacije školstva za nas svakako ima dodatnu vrijednost. Naravno, Divković je posebno zaslužan i za posebne odljeve slova bosančice franjevačkog tipa, pa time i za svu sličnu drugu štampanu djelatnost na bosančici. No, upravo po Divkovićevoj literaturi se širio kršćanski nauk i po Rumuniji i Bugarskoj, što je kod nas relativno nepoznat podatak. Naročito je važan i zanimljiv podatak koji od Nikole Žica (up. Žic, 1933) prenose Grmača i Žagar (2017) i Grmača (2019), da su u zapadnoj Bugarskoj, u Čiprovcu, još 1625. godine franjevci otvorili školu u kojoj su bugarska djeca učila latinicu i bosančicu, odnosno “hrvatski jezik bosanskoga narječja” (Žic, 1933: 70, prema: Grmača, 2019: 52). Uz navedenu bugarsku školu povezuje se djelatnost bugarskih katolika Petra Bogdana Bakšića i Krste Pejkića, koji objavljuju djela, prvi na latinici, drugi na bosančici „uprav onako, kako su pisali i bosanski franjevci iz Divkovićeve škole“ (Žic 1933, 70, prema: Grmača 2019, 52), što će reći da je djelatnost o kojoj govorimo imala i određeni širi okvir i smisao, tj. svojevrsan uspjeh kolektivnih razmjera. Generalno, za Pejkića važi da svoj jezik imenuje *istočnoilirskim* ili *slovinskim*.¹³

time, there were cases where cultural and educational workers were also political activists.

A Herzegovinian Franciscan, don Franjo Milićević (1835–1903), was labeled, among other things, a “rightist ideologue and national teacher” (see Vasilj, 2016: 259), and V. Pandžić, as a well-known researcher of the history of education in our country and especially of the Croatian language in Bosnia and Herzegovina (cf. Pandžić, 2006), designates Don Franjo Milićević as a participant/representative in: “the implementation of Croatian right-wing politics, which included, among other things, Croatian patriotic education and self-sacrificing opposition to Kallay’s denial of Croatia and the humiliation of Croats within the framework of Austro-Hungarian plans on the creation of a ‘Bosniak nation’ in BiH” (cf. Vasilj, 2016: 260, i.e. Ševo, 2016). Namely, it is true that Milićević was active in both the Ottoman and Austro-Hungarian times, but especially important for the history of Bosnia and Herzegovina is his *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* [Ortography for Lower Grades of Catholic Schools in Herzegovina] (Milićević, 1873, see Fig. 5), based on which even in the Bosnian Vilayet the awareness of the Croatian language among our Catholics is officially inherited and promoted. Milićević’s *Pravopis* (Ortography) from 1873 (it was still the time of the Bosnian Vilayet) mentions the Croatian language directly by name in two places.

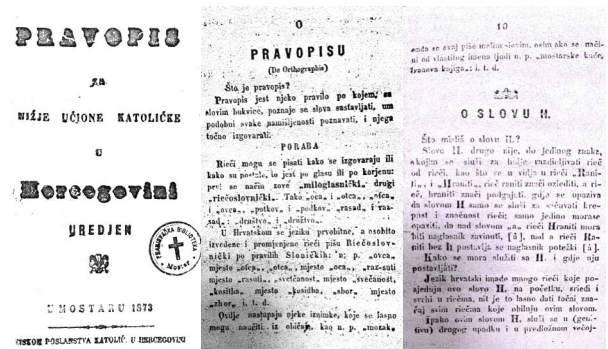

Fig. 5. Ortography for Lower Grades of Catholic Schools in Herzegovina (Milićević, 1873)

Interestingly, the introductory chapter of Milićević’s *Pravopis* mentions Croats as a people: “Kakovim se slovim sadašnji hervati služe? Većim dielom služe se latinicom” [“What script do today’s Croats use? For the most part, they use the Latin script”] (Milićević, 1873: 4); nonetheless, in the chapter on the initial capitalization, while listing peoples and countries, he lists Bosnian next to Croatian: “Na početku imenah narodnih n. p. ‘Slovinska, Njemaška, Talijanska, Francuzka’: kraljevstva i država, np. ‘Bosansko, Hrvatsko, Pemska, Spanjolsko’ [“At the beginning of

¹³ Лилия Илиева / Liliya Ilijeva (2020) bilježi da je bosanska ili zapadna ćirilica u XVII vijeku bila u široj upotrebi u Bugarskoj, kod katolika, koji su koristili zapadnu ćirilicu čak i u svojim pismima papi. Tako se navodi: “В свое писмо от 6. септември 1658 г. до папата чипровчани, които са го написали на западна кирилица, говорят за своя земяк и учител в тяхното училище ‘Йовица Лилич’, който е учил децата ‘у два характера четати и писати’” (Илиева, 2020: 14-15), odnosno: “U svom pismu papi, od 6. septembra 1658, čiprovčani, što su ga pisali na zapadnoj ćirilici, govore o svom zemljaku i učitelju u tamošnjoj (svojoj) školi, Jovici Lipiču, koji je učio djecu po dva karaktere čitati i pisati”, pri čemu se “dva karaktere” odnosi na dva pisma, tj. na latinicu i zapadnu ćirilicu (Илиева, 2020: 15). Ilijeva (2020) upućuje i na karakterističan jezik K. Pejkića te na upotrebu između ostalog i “bosanskih turcizama” (turcizama karakterističnih za Bosnu), ali generalno upućuje na jezički izraz Jakova Mikalje u *Blagu jezika slovinskoga* (za kojeg se zna da ističe pohvalu bosanskom jeziku), kao i Mavro Orbini.

5 Zaključak

Početak razvoja modernog bosanskohercegovačkog školstva savremenijeg tipa (s posebnom školskom zgradom, svjetovnim učiteljima i predmetima, rasporedom predmeta u planu i programu nastave i službenim odobrenjem – dozvolom za rad) veže se, kao i u širem evropskom kontekstu, za prve decenije XIX vijeka. Tako je još prije zvaničnih osmanjskih školskih centraliziranih reformi koje su doprinijele organiziranim pristupu usmjerenom razvoju školstva i kod nas, a što se dešavalo sredinom XIX vijeka (Tanzimatske reforme u vrijeme Bosanskog vilajeta), bosanskohercegovačko školstvo već 1823. godine, nakon odobrenja Husein-kapetana Gradaševića fra Iliji Starčeviću da osnuje školu, dobilo u Tolisi kod Orašja prvu modernu školu savremenog tipa, čime možemo utvrditi da naše društvo 2023. godine obilježava puna dva stoljeća od početka uspostave modernijeg obrazovnog sistema.

Po fra Martinu Nediću, na osnovu izvještaja iz Knjige crkvenih troškova, spomenuta škola koja je osnovana prije dvjesto godina imala je u planu i programu sljedeće: *štiti, pisat, računat, i pjevat bosanskim jezikom svetu misu*. Iako škola savremenijeg tipa, vidi se da je ona imala vjersku (franjevačku) osnovu i ipak relativno skroman plan i program. Također je primjetno da u rano vrijeme, kako je to bilo i uobičajeno, nije za čitanje i pisanje bio osmišljen poseban nastavni predmet imenovan nacionalnim jezikom. Međutim, bosanski jezik se, osim kod imenovanja jezika bogoslužjenja (crkvenog pjevanja), veže za ovu školu i generalno cjelokupno rano bosanskohercegovačko školstvo, još i preko nekoliko zvaničnih školskih udžbenika.

Fra Ambroža Matić, jedan od prvih učitelja u navedenoj školi, u vrijeme svog boravka u Tolisi napisao je za potrebe učenika matematički udžbenik *Racsun za prvu i drugu godinu shkulsku iz latinskog u bosanski jezik*, koji iz štampe izlazi 1827. godine. Također, Matićevo poznavanje latinskog jezika navelo ga je da sastavi i jedan priručnik upravo za učenje latinskog, naslovljen kao *Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana*, s navedenom 1832. godinom kao godinom štampe, dok se iz predgovora napisanog udžbenika vidi da je završen već 1828, tj. odmah nakon štampanja Matićevog matematičkog udžbenika. Osim termina *bosanski jezik* i *bosanski izgovor* s naslovnica Matićevih udžbenika, na osnovu njihovog sadržaja izdvajamo to da Matić spominje i termine *drugi različiti jezici* i *svoj vlastiti jezik*,

the names of peoples, such as 'Slavic, German, Italian, or French': kingdoms and countries, e.g 'Bosnian, Croatian, Pem, Spanish'] (Milićević, 1873: 9). In the context of the mention of the Croatian language, the introductory part of Milićević's *Pravopis* states: "In the Croatian language, original, and especially derived and changed words are written in a 'Riečoslovnički' manner..." (Milićević, 1873: 3), while in the chapter "About the Letter H" it is stated: "The Croatian language has many words that have this letter H." (Milićević, 1873: 10), and these are the two places where the Croatian language is mentioned by name.

Also, it is important to note that Milićević's magazine *Osvit* carried the following lines as a slogan: "Jer hrvatskog jezika šum / Može da goji / Može da spoji / Istok i zapad / Pjesmu i um" ["Because the hum of the Croatian language / can sprout / can connect / East and west / Song and mind"], which is a quote from Bašagić's poem *Čarobna kćeri*,¹² and don Franjo Milićević would also edit the *Glas Hercegovca* magazine with a pronounced pro-Croatian (Rightist) orientation.

4 A brief overview of the example of Matija Divković and the impact of his work

Discussions about the activity of the Bosnian Franciscans in the context of the written word are not complete without highlighting the importance of Friar Matija Divković. With regard to Divković's sources on *bosančica* and the Bosnian language, such as those in his *Nauk krstjanski* [The Doctrine of Christianity]: "Ovi nauk rečeni fra Matija izvadi iz jezika diačkoga, privede; i složi u jezik slovinski kako se u Bosni govori" ["The said friar Matija has translated this doctrine from the Latin language and adapted it to the Slavic language, as it is spoken in Bosnia"] or: "I ovo istumači aliti privede iz jezika diačkoga, u pravi, i istiniti bosanski" ["and thus he interpreted and translated this from the Latin language into the real and true Bosnian"], it is not unusual to attach the epithet of the progenitor of authorial Bosnian literature to Divković, regardless of the fact that, in this particular case, a significant body of medieval Bosnian literature is justifiably identified with the Bosnian linguistic and literary identity. Nevertheless, Divković's *Nauk krstjanski za narod slovinski* [The Doctrine of Christianity for the Slav People] is the first printed book in the Bosnian vernacular, printed

¹² It is known that Safvet-beg Bašagić himself was at one time a prominent member of Starčević's rightist political party *Hrvatska narodna zajednica* (HNZ) [Croatian National Union].

te pojmove *narod*, *domovina*, *kraljevstvo*, *otadžbina*, *država*, a nadasve je vrijedno istaći i spomen *mladića* i *mladeži bosanske*, za koje je napisan udžbenik i za koje se veže i pojam *naš bosanski jezik*, kako ga Matić unutar udžbenika još naziva.

Po izradi udžbenika i velikom doprinosu našem ranom školstvu, Matića prati fra Augustin Miletić, koji u svome vjerskom udžbeniku *Istomačegne stvari potribiti nauka karstjanskoga za uvixbagne dicžè, i čegliadi priprostitè u darxavi bosankoj* 1828. godine spominje *svako chegliade, koje Bosanski Jezik posiduje*. Interesantno je da fra Miletić pokazuje i posebnu svijest o tome da nedostaje domaće školske literature, odnosno udžbenika na bosanskom jeziku, žaleći se što nema razvijenih škola, učitelja i štampe, ni mogućnosti da bi neko *na način govoregna nashega Bosanskoga* nešto perom zabilježio. Posebno je važno da je ovdje riječ o latiničnim udžbenicima, dakle, o ranoj fazi prihvaćene latinice kod nas, čija grafijska rješenja još za bosanski jezik nisu bila ujednačena i kojoj fra Miletić kao *slovima latinskim* suprotstavlja *stara vlastita slova* koja su se ranije koristila u našem *iliričkom* ili *slovinskom* jeziku, kako ga Miletić još naziva kada spominje pismo.

Miletićevoj i Matićevoj djelatnosti, naročito njihovom angažmanu u izradi udžbeničke literature i brizi za školstvo te uopće bosansko obrazovanje, pismenost i jezik, u radu suprotstavljamo don Franju Milićevića i njegov *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* iz 1873. godine, kojim se može označiti početak organiziranog pristupa statusnim pitanjima hrvatskog jezika u bosanskom školstvu. Tako je tekuća 2023. godina značajna i za obilježavanje stoljeća i po od pojave Milićevićevog pravopisa, poznatijeg i po tome da se, iako to njegovim naslovom nije bilo naznačeno, unutar samog udžbenika referira konkretno na hrvatski jezik, koji je još i za vrijeme Bosanskog vilajeta statusno bio prisutan u našem društvu i obrazovnom sistemu. Za razliku od Milićevića, koji je otvoreno propagirao i hrvatske nacionalno-političke programe pred kraj osmanske uprave Bosnom, Matić i Miletić su u vrijeme s početka XIX vijeka imali izrazitu bosansku identitarnu orijentaciju, i u narodnom i u jezičkom smislu.

in Venice in 1611. In fact, *Nauk krstjanski* and other works by Friar Matija Divković mark the beginning of counter-reformation Franciscan literature in the vernacular Bosnian language, and in terms of the organization of education, it certainly has additional value for us. Of course, Divković is particularly responsible for special castings of Franciscan type Bosnian letters, and thus for all other similar printing activity in *bosančica*. However, it was through Divković's literature that Christian doctrine spread throughout both Romania and Bulgaria, which is a relatively unknown fact in our country. Particularly important and interesting is the information reported by Grmača and Žagar (2017) and Grmača (2019) from Nikola Žic (cf. Žic, 1933), that in western Bulgaria, in Čiprovec, as early as in 1625, the Franciscans opened a school, where the Bulgarian children learned Latin and *bosančica*, i.e. "the Croatian language of the Bosnian dialect" (Žic, 1933: 70, according to: Grmača, 2019: 52). The work of Bulgarian Catholics Petar Bogdan Bakšić and Krsto Pejkić, who published works (the former in the Latin alphabet, the latter in *bosančica*) "exactly as the Bosnian Franciscans from Divković's school also wrote" (Žic, 1933: 70, according to: Grmača, 2019: 52) is affiliated with the aforementioned Bulgarian school. This entails that the said activity had a certain broader framework and meaning, i.e. a kind of success on a collective scale. In general, Pejkić is believed to have called his language either Eastern Illyrian or Slavic (orig. istočnoilirski and slovinski).¹³

5 Conclusion

The beginning of the development of the modern schooling system of a more contemporary type in Bosnia and Herzegovina (with a separate school building, secular teachers and subjects, the arrangement of subjects in the curriculum and with an official approval/permit to work) is linked, as in the

¹³ Лилия Илиева / Liliya Ilijeva (2020) notes that in the 17th century, the Bosnian or Western Cyrillic alphabet was widely used in Bulgaria by Catholics, who used the Western Cyrillic alphabet even in their letters to the Pope. It is stated as such: "В свое писмо от 6. септември 1658 г. до папата чипровчани, които са го написали на западна кирилица, говорят за своя земляк и учител в тяхното училище 'Йовица Лилич', който е учил децата 'у два характера четати и писати'" (Илиева, 2020: 14-15), that is: "In their letter to the Pope, written in the Western Cyrillic script and dated September 6, 1658, the people of Čiprov, talk about their fellow countryman and teacher at the school there, Jovica Lipič, who taught the children to read and write with two characters each", where the "two characters" refers to two scripts, i.e. Latin and Western Cyrillic (Илиева, 2020: 15). Ilijeva (2020) also refers to the characteristic language of K. Pejkić and to the use, among other things, of "Bosnian Turkicisms" (Turkicisms characteristic of Bosnia), but in general refers to the language expression of Jakov Mikalja in *Blago jezika slovinskoga* (who is known to have praised the Bosnian language), as well as Mavro Orbini.

wider European context, to the first decades of the 19th century. Even before the official Ottoman, centralized school reforms, which contributed to a more organized approach to the development of education in our country in the mid-1800s (the Tanzimat reforms at the time of the Bosnian Vilayet), the Bosnian education system had got its first modern school of a more contemporary type in Tolisa near Orašje as early as in 1823, after the approval of Husein-kapetan Gradašćević to Friar Ilija Starčević. With this regard, we can claim that in 2023, our society will be marking two full centuries since the beginning of the establishment of a more modern education system.

According to Friar Martin Nedić, based on the report from the *Book of Church Expenses*, the aforementioned school, which was established two hundred years ago, had the following in its curriculum: reading, writing, mathematics, and singing the holy mass in the Bosnian language. Although the school is of a more modern type, its religious (Franciscan) foundation and a relatively modest plan and program are obvious. It is also noticeable that in the early days, as was customary, a special subject named after the national language was not conceived for reading and writing. However, apart from being named as the language of worship (church singing), the Bosnian language is also associated with this school and the entire early Bosnian schooling system in general through several official school textbooks.

Friar Ambroža Matić, one of the first teachers in the said school, during his stay in Tolisa, wrote a mathematical textbook *Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku iz latinskog u bosanski jezik* [Mathematics for the 1st and 2nd School Year], which was published in 1827. Also, Matić's knowledge of the Latin language led him to compile a handbook specifically for learning Latin, titled *Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana* [Handbook with useful instructions and effortless exercises for the youth learning the Latin language, compiled into the Bosnian pronunciation and published], with 1832 as the year of printing, while the preface of the said textbook shows that it had already been completed in 1828, i.e. immediately after the printing of Matić's mathematics textbook. In addition to the terms *the Bosnian language* and *Bosnian pronunciation* from the covers of Matić's textbooks – based on their content – we highlight that Matić also mentions the terms *other different languages* and *his own language*, as well as the terms *people, homeland, kingdom, fatherland, state*, and above all, it is worth highlighting the mention of

young men and the youth of Bosnia, for whom the textbook had originally been written and to whom the concept of *our Bosnian language*, as Matić still calls it in the textbook, is also associated.

In terms of creation of textbooks and great contribution to our early education, Matić was followed by Friar Augustin Miletić, who in his religious textbook *Istomačegne stvarí potribitii nauka karstjanskoga za uvixbagne diczè, i čegliadi priprostite u darxavi bosankoj* [The interpretation of the necessities of the Christian doctrine for the education of illiterate children and people in the Bosnian state] from 1828 mentions *svako chegliade, koje Bosanski Jezik posiduje* [each living soul speaking Bosnian]. It is interesting that Friar Miletić also shows a special awareness of the lack of local school literature, i.e. textbooks in the Bosnian language, complaining that there are no developed schools, teachers and press, nor the possibility for someone to write down something *na način govoregna nashega Bosanskoga* [in the manner our Bosnian is spoken]. It is particularly important that here we are talking about the textbooks written in the Latin alphabet, that is, about the early phase of the accepted Latin alphabet in our country, whose graphic solutions for the Bosnian language were not yet uniform and which Friar Miletić refers to as *the Latin letters* as opposed to *our old letters* that had been previously used in our *Illyrian* or *Slavic* language (orig. *ilirički* and *slovinski*), as it was referred to by Miletić when he mentions the alphabet.

This paper contrast the work of Miletić and Matić, especially their involvement in the creation of textbook literature and care for the schooling system and Bosnian education, literacy and language in general, with the work of Don Franjo Milićević and his *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini* [Orthography for Lower Grades of Catholic Schools in Herzegovina] from 1873, the year which can be marked as the beginning of an organized approach to the status issues of the Croatian language in Bosnian education. The upcoming year of 2023 is therefore also significant for marking a century and a half since the appearance of Milićević's *Orthography*, better known for the fact that – although not indicated by its title – it refers specifically to the Croatian language, which was still used during the Bosnian Vilayet both in our society and education system. Unlike Milićević, who openly propagated Croatian national-political programs towards the end of the Ottoman administration of Bosnia, Matić and Miletić had a distinct Bosnian identity orientation, both in the folk and in the linguistic sense at the beginning of the 19th century.

Izvori / Sources

- Katančić, Matija Petar. (1831). *Sveto pismo starog' zakona*. Budim: Slovima i troshkom kraljev. mudroskupštine Macxarske. <https://books.google.hr/books?id=dMRWAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr#v=onepage&q&f=false> (pristup: juni 2022)
- Marjanović, Stjepan.¹⁴ (1869). *Bukvar s napomenkom članakah nauka vjere za katoličku mladež*. Sarajevo: Vilajetska štamparija.
- Matić, Ambroža. (1827). *Racsun za prvu i drugu godinu shkulsku*. Ossik: Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca.
- Matić, Ambroža. (1832). *Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladice latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana*. Ossik: Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca.
- Miletić, Augustin. (1828). *Istomačegne stvari potribitii nauka karstjanskoga za uvixbagne diczè, i čegliadi priprostite u darxavi bosankoj*. Rim: U sctamparii Svetogh Skuppa.
- Milićević, Franjo. (1873). *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini*. Mostar: Tiskom poslanstva katolič. u Hercegovini (available at the Language Institute Archiv, copy)
- Nedić, Martin. (1884). *Stanje redodržave Bosne Srebrene*. https://archive.org/stream/nedic-martin-tolisanin-stanje-redodrzave-bosne-srebrene-1884.-godine/Nedi%C4%87%2C%20Martin%20Toli%C5%A1anin%20-%20Stanje%20redodr%C5%BEave%20Bosne-Srebrene%2C%201884.%20godine_djvu.txt (pristup: juni 2022)
- Varica* (electronic version of the manuscript), registarski broj spisa u arhivi Franjevačkog samostana "Sv. Luke" u Jajcu: A.a. Samostana Jajce. 277/8-10, Varica, Fra Antuna Kneževića, a copy by Fra Josip Markušić, correspondence.

Literatura / Literature

- Baotić, Josip et al. (1973). *150 godina Osnovne škole u Tolisi [1823–1973.]*. Tolisa: Osnovna škola "Vladimir Nazor".
- Dubravac, Marija. (ed.). 2008. *Najstarija pučka škola u Bosni i Hercegovini: u spomen 185. obljetnice Osnovne škole fra Ilije Starčevića Tolisa*. Tolisa: Osnovna škola fra Ilije Starčevića Tolisa.
- Grmača, Dolores. (2019). Mali Nauk krstjanski fra Matije Divkovića. In: Ibrišimović-Šabić, Adijata. (ed.).

Bosanskohercegovački slavistički kongres II: Zbornik radova (knjiga 2) (pp. 40-55). Sarajevo: Slavistički komitet.

- Grmača, Dolores, and Žagar, Mateo. (2017). Prva bosanična početnica u Divkovićevu malom Nauku. In: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Matija Divković i kultura pisane riječi II* (pp. 159-194). Sarajevo – Zagreb: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene – Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ilijeva, Lidija (transl.). (2020). *Zarcalo istine med crkve istočne i zapadne (Krstje Pejkića od Čiptovca, Vencija 1716)*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski".
- Mijić, Stanko. (1973). Razvojni put osnovne škole u Tolisi do prerastanja u osmogodišnju školu. In: Baotić, Josip et al. (1973). *150 godina Osnovne škole u Tolisi [1823–1973.]* (pp. 13-30). Tolisa: Osnovna škola "Vladimir Nazor".
- Nakaš, Lejla. (2014). Suodnosi literarnojezičkih tradicija Hrvata i Bošnjaka u 16. i 17. stoljeću. In: Karamatić, Marko. (ed.). *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Matija Divković i kultura pisane riječi* (pp. 249-265). Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo – Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene.
- Pandžić, Vlado. (2006). *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*. Mostar: Hrvatski leksi-kografski institut Bosne i Hercegovine.
- Papić, Mitar. (1978). *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Solak, Edina. (2014). *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine*. Posebna izdanja, knj. 20. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik.
- Papić, Mitar. (1982). *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Tafra, Branka. (2015). Raznolikošću do jednostosti – franjevački put književnojezične ujednačke. In: Knezović, Pavao. (ed.). *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa "Fra Stipan Margitić i Bosna srebrene (1650.–1750.)"*, Sarajevo, 22.–24. svibnja 2014. (pp. 113-134). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Institut za latinitet BiH.
- Vasilj, Marija. (2016). Fra (don) Franjo Milićević, hrvatski narodni preporoditelj (u povodu 180. obljetnice njegova rođenja). *Hum, časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru II*(16), 259-264. <https://hrcak.srce.hr/file/274306> (pristup: juni 2022)
- Ševo, Ivan. (ed.). (2016). Fra (don) Franjo Milićević, hrvatski narodni preporoditelj (u povodu 180. obljetnice njegova rođenja). Mostar: Fram-Ziral – Sveučilište u Mostaru – HAZU BiH.

¹⁴ U bibliotečkom sistemu je upisano ime Stjepana Marjanovića kao autora ovog bukvara, iako je stvarni autor nepoznat. U literaturi se još kao potencijalni autori navode i Grga Martić ili Ivan Franjo Jukić. In the library system, the name of Stjepan Marjanović is entered as the author of this alphabet book, although the actual author is unknown. In the literature, Grga Martić or Ivan Franjo Jukić are also mentioned as potential authors.

Rukopisi rječnika i leksikografska tradicija u Bosni od 16. do 19. stoljeća

Dictionary Manuscripts and Lexicographic Tradition in Bosnia From the 16th to the 19th Century

Dželila Babović

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo – Oriental Institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
dzilila.babovic@ois.unsa.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 15. 9. 2022.

Prihvaćen / Accepted 27. 10. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Ključne reči / Keywords

Bosna i Hercegovina, 16–19. stoljeće, rukopisi, leksikografija, rječnici, orijentalni jezici, bosanski jezik

Bosnia and Herzegovina, 16–19th century, manuscripts, lexicography, dictionaries, oriental languages, Bosnian language

Sažetak / Abstract

Rječnici na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku koji su nastajali i koristili se na prostoru Bosne u razdoblju od 16. do 19. stoljeća nezaobilazan su segment bosanskohercegovačke leksikografske tradicije. Na temelju istraživanja i analize forme, jezika, metodologije, pitanja autorstva i recepcije rječnika pohranjenih u institucionalnim zbirkama rukopisa Bosne i Hercegovine, moguće je govoriti o dominantnim leksikografskim pravcima i praksi u vrijeme osmanske vladavine na ovim prostorima te utvrditi kako i koliko su ova rukopisna djela i njihovi autori doprinijeli razvoju i kontinuitetu leksikografske tradicije.

Istraživačka baza za ovaj rad bile su rukopisne zbirke pohranjene u javnim kulturnim i naučnim institucijama Bosne i Hercegovine: Gazi Husrev-begova biblioteka, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Historijski arhiv Sarajevo, Kantonalni arhiv Travnik, Arhiv Tuzlanskog kantona, JU Opća biblioteka Tešanj, Muzej Hercegovine Mostar i Arhiv Hercegovine Mostar.

Dictionaries in Arabic, Turkish, Persian, and Bosnian that were created and used in Bosnia from the 16th to the 19th century are an indispensable segment of the Bosnian lexicographic tradition. Based on the research and analysis of the form, language, methodology, questions of authorship, and reception of the dictionaries stored in the institutional manuscript collections of Bosnia and Herzegovina, it is possible to talk about the dominant lexicographic trends and practices during the Ottoman rule in these areas and to determine the contribution of these manuscripts works and their authors to the development and continuity of the lexicographical tradition.

The research base for this work was manuscript collections stored in public cultural and scientific institutions of Bosnia and Herzegovina: Gazi Husrev-bey Library, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Bosniak Institute – Adil Zulfikarpašić Foundation, Oriental Institute of the University of Sarajevo, Sarajevo Historical Archives, The Cantonal Archives Travnik, The Cantonal Archives Tuzla, The General Library of Tešanj, Herzegovina Museum Mostar and Herzegovina Archives Mostar.

1 Uvod

U uspostavljanju povijesti bosanskohercegovačke leksikografije neizostavni su istraživanje i proučavanje leksikografskih aktivnosti i dostignuća iz razdoblja osmanske vladavine na ovim prostorima. Pored toga što se prvi leksikografi i leksikografska djela u Bosni vežu upravo za osmansko razdoblje, leksikografija na ovim prostorima nekoliko se stoljeća razvijala u okviru i pod utjecajem orijentalno-islamske leksikografske tradicije.

Brojni rukopisni primjerci rječnika arapskog, turskog i perzijskog jezika koji su nastajali od 16. do 19. stoljeća, a danas su pohranjeni u rukopisnim

1 Introduction

The research and study of lexicographic activities and achievements created and applied during Ottoman rule in establishing the history of Bosnian lexicography are indispensable. In addition to the fact that the first lexicographers and lexicographic works in Bosnia are related to the Ottoman period, lexicography in these areas developed for several centuries within the framework and under the influence of the Oriental-Islamic lexicographic tradition.

Numerous manuscript copies of Arabic, Turkish and Persian dictionaries that were created from the 16th to the 19th centuries are stored in the manuscript col-

zbičkama Bosne i Hercegovine, svjedoče o širokoj zastupljenosti rječničke literature iz različitih oblasti, od književnosti, medicine, matematike, religije do zanatstva, trgovine, astrologije itd. Imajući na umu brojnost rječnika i raznovrsnost rječničke građe te različita mjesta, okolnosti i vrijeme nastanka ili prijepisa rukopisa, kao i društvene profile prepisivača, vlasnika i vakifa, s pravom se može zaključiti da su se rječnici u Bosni u osmanskim razdobljima intenzivno koristili u različitim sredinama i društvenim slojevima, od obrazovnog sistema do svakodnevnih praktičnih potreba.

U bibliotekama, arhivima, institutima i muzejima u Bosni i Hercegovini pohranjena su i do sada katalogizirana 15.482 rukopisna kodeksa,¹ od čega su 682 rukopisa rječnika koji su obrađeni, katalogizirani i naslovljeni kao samostalno djelo.² Institucije koje posjeduju stručno obrađene i formirane rukopisne zbirke su Gazi Husrev-begova biblioteka, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Historijski arhiv Sarajevo, Kantonalni arhiv Travnik, Arhiv Tuzlanskog kantona, JU Opća biblioteka Tešanj, Muzej Hercegovine Mostar i Arhiv Hercegovine Mostar. Najveći broj rukopisnih djela, pa tako i rječnika, pohranjen je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, s tim što i zbirke koje bilježe manji broj rječnika u svojim kolekcijama posjeduju vrijedne rukopisne primjerke u smislu starosti, raritnosti ili popularnosti djela, tako da je svaka od navedenih institucionalnih zbirki podjednako važan čuvar leksičkog blaga. Zahvaljujući projektima stručne obrade, evidentiranja, digitaliziranja i katalogiziranja rukopisa, rječnička građa danas je dostupna istraživačima kao relevantan izvor za različita istraživanja i naučno utemeljeno proučavanje leksikografije te njeno situiranje u povijest leksikografije u Bosni i Hercegovini.

O bosanskohercegovačkoj leksikografskoj praksi u osmanskim povijesnim razdobljima, s posebnim osvrtom na rječničku literaturu, pisali su Derviš Korkut, koji je detaljno predstavio jedan tursko-srpskohrvatski rječnik nepoznatog autora za kojeg pretpostavlja da je porijeklom iz Bosne; Adnan Kadrić u nekoliko svojih radova pisao je o leksi-

lections of Bosnia and Herzegovina. They testify to the wide representation of dictionaries from various fields, from literature, medicine, mathematics, religion to crafts, trade, astrology, etc. In this regard, the number of dictionaries and the variety of dictionary materials, as well as the different places, circumstances and times of creation or transcription of manuscripts, as well as the social profiles of copyists, owners and waqifs, can rightly be concluded that dictionaries in Bosnia during the Ottoman period were intensively used in different environments, from the educational system to everyday practical needs.

In libraries, archives, institutes and museums in Bosnia and Herzegovina, 15482 manuscript codices¹ have been stored and catalogued so far, of which 682 are dictionary manuscripts that have been processed, catalogued and titled as a separate work.² Institutions that have expertly processed and formed manuscript collections are Gazi Husrev-bey Library, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Bosniak Institute – Adil Zulfikarpašić Foundation, Oriental Institute of University of Sarajevo, Historical Archives Sarajevo, The Cantonal Archives Travnik, The Cantonal Archives Tuzla, The General Library of Tešanj, Herzegovina Museum Mostar and Herzegovina Archives Mostar. The largest number of manuscript works, including dictionaries, are stored in Gazi Husrev-bey's library in Sarajevo. The fact is that even the collections that record a smaller number of dictionaries in their collections possess valuable manuscript copies in terms of age, rarity, or popularity of the works. So, each of the mentioned institutional collections is an equally important custodian of lexical treasures. As a result of the professional processing, recording, digitization and cataloguing of manuscripts, dictionary material is available to researchers as a relevant source for various types of research and scientifically based study of lexicography and its placement in the history of lexicography in Bosnia and Herzegovina.

The Bosnian lexicographic practice in the Ottoman historical period, with special reference to the dictionaries, was dealt with by Derviš Korkut who presented a Turkish-Serbo-Croatian dictionary by an anonymous author, whom he assumes to be of Bosnian origin; Adnan Kadrić wrote about the

¹ Treba imati na umu da jedan kodeks vrlo često sadrži nekoliko djela, tako da je broj rukopisnih djela znatno veći.

² U istraživanjima nisu uzeti u obzir brojni "spiskovi riječi" koji se nalaze zabilježeni ili navedeni kao aneks u različitim djelima, s ciljem pojašnjenja nepoznatih riječi koje se nalaze u predmetnom djelu. Uglavnom se radi o "spiskovima riječi" konceptijski uređenim prema svim utvrđenim metodološkim obrascima sastavljanja rječnika.

¹ The one codex often contains several works, so the number of manuscript work is much larger.

² The research did not take into account numerous "word lists" that are recorded or listed as an annex in various works, with the aim of clarifying unknown words found in the work in question. Mainly, these are "word lists" conceptually organized according to all established methodological patterns of dictionary compilation.

kografskoj tradiciji u Bosni u osmanskome razdoblju fokusirajući se na poimanje originalnosti te uporednu analizu rječnika *Tuhfe-i Šāhidī* Ibrāhīma b. Šāliha Šāhidīje i *Maqbūli 'Arif* Muhameda Hevaija Uskufija; Huriya Imamović objavila je kratak pregled razvoja bosanske leksikografije koji počinje s osmanskim razdobljem iz kojeg potječu i prvi poznati bosanski leksikografski radovi; te Kerima Filan, koja se u svome radu o upotrebi turskog jezika u osmanskoj Bosni osvrnula i na vrste tursko-bosanskih rječnika.³

2 Rječnici i metodologija obrade rječničke građe

Rječnici koji su nastajali i upotrebljavali se u vrijeme osmanske vladavine u Bosni najvećim dijelom tretiraju leksiku arapskog, turskog i perzijskog jezika, s tim što je najčešće arapski izvorišni, a turski ili perzijski odredišni jezik. Uglavnom je riječ o dvojezičnim i određenom broju trojezičnih i četverojezičnih rječnika, u kojima se pored tri orijentalna navode i riječi iz bosanskog jezika. Zanimljivo je da su vrlo rijetki rukopisni primjerci "početnih" rječnika perzijskog, turskog pa čak i arapskog jezika koji su nastajali iz potreba nativnih govornika, a kroz koje bi se mogao pratiti razvoj ovih jezika i analiza razvoja utjecaja drugih jezika. U Bosni su uglavnom bili u upotrebi rječnici iz kasnijeg razdoblja, već etablirani kao korisni i važni.

Redoslijed i organizacija leksičkih odrednica u rječnicima uspostavljeni su na temelju nekoliko principa iz kojih su se razvijali različiti leksikografski pravci u orijentalno-islamskoj tradiciji. Među najstarijima je redoslijed po zvučnom principu, odnosno prema konsonantskom korijenu riječi, zatim alfabetski red prema prvom konsonantu riječi, uključujući i složenice u genitivnoj konstrukciji, te alfabetski red prema posljednjem konsonantu, koji je vrlo često podrazumijevao i rimovanje posljednjih slogova u riječi (Begmatova, Sadullayeva, & Usmonova, 2019: 23). Većina rječnika korištenih u Bosni uređena je prema alfabetu prvog ili posljednjeg konsonanta. Ovakva praksa strukturiranja rječnika, pored toga što je značajno pojednostavila i olakšala upotrebu rječnika, vrlo je bliska i koncepciji modernih rječnika.

Analiza leksikografske prakse pokazuje da su autori rječnika ponekada kombinirali nekoliko oblikovnih strategija. Kao primjer navest ćemo arapsko-turski rječnik *Ġanāḥ al-Sibyān* Osmana Džumhura iz Višegrada napisan u Misrijinoj medresi u Sarajevu

lexicographical tradition in Bosnia in the Ottoman period, focusing on the concept of originality and a comparative analysis of the dictionary of *Tuhfe-i Šāhidī* by Ibrāhīm b. Šāliḥ Šāhidī and *Maqbūli 'Arif* by Muhammad Hevai Uskufi in several of his articles; Huriya Imamović published a brief overview of the development of Bosnian lexicography that begins with the Ottoman period, from which the first known Bosnian lexicographical works originate; and Kerima Filan referred to the types of Turkish-Bosnian dictionaries in her work on the use of the Turkish language in Ottoman Bosnia.³

2 Dictionaries and methods of dictionary materials processing

Dictionaries that were created and used during the Ottoman rule in Bosnia mostly treat the lexicon of Arabic, Turkish and Persian, with Arabic being the source language and Turkish or Persian being the target language. These are mainly bilingual and a certain number of trilingual and quadrilingual dictionaries, in which, in addition to the three oriental ones, there are also words from the Bosnian language. It is interesting that there are very rare manuscript copies of "initial" dictionaries of Persian, Turkish and even Arabic that were created exclusively from the needs of native speakers, and through which the development of these languages and the analysis of the development of the influence of other languages could be followed. In Bosnia, dictionaries from a later period and already established as useful and important were mostly in use.

The order and arrangement of words in dictionaries were established based on several principles from which different lexicographic trends in the Oriental-Islamic tradition developed. Among the oldest are the order according to the sound principle, i.e., according to the consonant root of the word, then the alphabetical order according to the first consonant of the word, including compounds in the genitive construction, and the alphabetical order according to the last consonant, which very often included the rhyming of the last syllables in the word (Begmatova, Sadullayeva, & Usmonova, 2019: 23). Most dictionaries used in Bosnia are arranged according to the alphabet of the first or last consonant. This practice of structuring dictionaries, in addition to significantly simplifying and facilitating the use of dictionaries, is very close to the concept of modern dictionaries.

³ Radovi spomenutih autora navedeni su u Literaturi na kraju rada.

³ The articles of the mentioned authors are listed in the Literature at the end of this paper.

1713. godine (GHB R 2992). U prvom dijelu riječi su klasificirane prema određenoj temi, dok su u drugom dijelu rječnika navedene alfabetskim redoslijedom. Također, u rječnicima i u sadržajnom smislu dolazi do zanimljivog preklapanja ili prožimanja odrednica. U arapsko-turskom rječniku nepoznatog autora '*Asāmī arbāb al-sanā' wa gayruh*' sadržani su nazivi za različite vrste zanata i zanatlija, a potom i nazivi za čovjeka prema njegovim tjelesnim osobinama (GHB 1798/8).

Pisanje rječnika u orijentalno-islamskoj kulturi značilo je mnogo više od sastavljanja uređenog spiska odabrane leksike. Rječnici su se vrlo često zasnivali na tekstovima koji nisu pripadali visokostiliziranoj književnosti, ali su ipak bili vrlo teški za interpretaciju. Iz toga je proizilazila nužnost leksikografovog dobrog poznavanja različitih naučnih oblasti i enciklopedijskih znanja koja su mu omogućavala snalaženje u nizu problema na koje je nailazio, a koja često nisu bila usko područje leksikografske djelatnosti. O kakvom složenom procesu je riječ potvrđuju i naslovi rječnika koji sadrže bogate metaforičke izraze i skreću pažnju na važnost samog sadržaja, pa tako rječnici nose naslove poput *Baḥr al-garā'ib* (*More neobičnosti*), *Miftāḥ al-adab* (*KLjuč odgoja*), *Tāḡ al-'arūs* (*Nevjestina kruna*) itd. Autori su imali običaj svoj rječnik posvetiti nekoj važnoj i uglednoj ličnosti, čak i sultanima. Neki od rječnika u zbirkama Bosne i Hercegovine posvećeni su sultanu Bajezidu, sultanu Mahmudu I, sultanu Muratu IV, velikom veziru Ibrahim-paši, ali i lokalnim uglednicima poput Mahmud-bega, sina Mustafe-bega Murafakzade Tuzlevija, i drugim.

Funkcije, značenja i klasifikacija leksičkih odrednica u orijentalno-islamskoj leksikografiji u tolikoj su mjeri raznolike i razgranate da je sasvim očekivano postojanje različitih tipova rječnika, ali i njihovo međusobno prožimanje. To su prije svega jednojezični, dvojezični, trojezični i četverojezični rječnici, zatim opći rječnici među kojima poseban tip čine rimovani rječnici kao specifikum orijentalno-islamske leksikografske tradicije, terminološki rječnici iz različitih oblasti te komentari rječnika.

3 Opći rječnici

Najveći dio rječničkog korpusa u rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine pripada kategoriji općih deskriptivnih rječnika koji se jezikom bave s aspekta njegove upotrebe u vrijeme sastavljanja, te njegovom budućom upotrebom kroz riječi i izraze koje autori rječnika smatraju primjerenim (Zgusta, 1991: 200-203). Najzastupljeniji su primjerci

Analysis of lexicographic practice shows that dictionary authors sometimes combined several strategies. As an example, we will cite the Arabic-Turkish dictionary *Ġanāḥ al-Sibyān* by Osman Džumhur from Višegrad, written in Misrija's madrassa in Sarajevo in 1713 (GHB R 2992). In the first part, the words are classified according to a certain topic, while in the second part of the dictionary they are listed in alphabetical order. Also, in dictionaries and in terms of content, there is an interesting overlapping or interweaving of determinants. The Arabic-Turkish dictionary of anonymous author '*Asāmī arbāb al-sanā' wa gayruh*' contains names for different types of trades and craftsmen, and then terms for man according to his physical characteristics (GHB 1798/8).

Writing a dictionary in Oriental-Islamic culture meant much more than compiling an ordered list of the selected lexicon. Dictionaries were often based on texts that did not belong to highly stylized literature but were still very difficult to interpret. The lexicographer had to have a good knowledge of various scientific fields and encyclopaedic knowledge that enabled him to navigate a series of problems he encountered, which were often not a narrow area of lexicographic activity. What a complex process it is, confirmed by the titles of the dictionaries, which contain rich metaphorical expressions and draw attention to the importance of the content itself, so the dictionaries have titles such as *Baḥr al-garā'ib* (Sea of Strangeness), *Miftāḥ al-adab* (The Key of Education), *Tāḡ al-'arūs* (Crown of Bride), etc. The authors dedicate their dictionaries to some important and respectable people, even sultans. Some of the dictionaries in the collections of Bosnia and Herzegovina are dedicated to Sultan Bayezid, Sultan Mahmud I, Sultan Murat IV, Grand Vezir Ibrahim Paša, but also to local dignitaries such as Mahmud Bey, son of Mustafa Bey Murafakzade Tuzlevi, and others.

The functions, meanings, and classification of lexical items in Oriental-Islamic lexicography are diverse and branched. So, the existence of different types of dictionaries is quite expected. These are primarily monolingual, bilingual, trilingual and quadrilingual dictionaries, then general dictionaries, among which rhyming dictionaries are a special type specific to the Oriental-Islamic lexicographical tradition, terminological dictionaries from various fields and commentaries of dictionaries.

3 General dictionaries

The largest part of the dictionaries in the manuscript collections of Bosnia and Herzegovina belongs to the

arapsko-turskog rječnika Muṣliḥuddīna Muṣṭafae b. Šemsuddīna Qarahisārīja Al-Aḥṭarīja (umro 968/1560–61) *Aḥṭār fī al-luga* ili *Aḥṭarī Kabīr* u kojem su riječi navedene prema alfabetu i onako kako se pišu bez obzira na korijensku osnovu. Postojanje velikog broja rukopisnih primjeraka ovog rječnika u zbirkama širom svijeta i brojna štampana izdanja objavljena u Egiptu, Iranu, Turskoj, Indiji i drugim zemljama pokazuju da je bio vrlo popularan u cijelom Osmanskom Carstvu. U zbirkama Bosne i Hercegovine evidentirana su trideset i tri primjerka Aḥṭarījevog rječnika kao cjelovitog djela, s tim što postoji izuzetno veliki broj njegovih sažetaka, komentara ili tematski odabranih odlomaka zapisanih kao dodatak za pojašnjenje nepoznatih riječi i termina u djelima iz različitih oblasti.

U predgovoru svoga djela Aḥṭarī navodi da ga je napisao pod utjecajem Abū Naṣra Ismā'īla b. Ḥammāda al-Ġawharīja al-Fārābīja (u. 393/1002) i njegovog rječnika arapskog jezika *Tāğ al-luga wa ṣiḥāḥ al-'arabiyya* poznatijeg kao *Ṣiḥāḥ* ili *Ṣiḥāḥ al-luga*. Ġawharī se smatra prvim autorom koji je napisao rječnik uređen po jednostavnom principu redanja riječi prema alfabetu zadnjih konsonanata (*kataba*, *ḍaraba*, *ḥabba*) i koji kao takav predstavlja prekretnicu u dotadašnjoj leksikografskoj praksi. Također, Ġawharīju pripada i zasluga uvođenja rime pri sastavljanju rječnika (Haywood, 1960: 71). Do sada je poznato da u Bosni i Hercegovini postoji jedan prijepis kompletnog Ġawharījevog rječnika (GHB R 346-355), dok s druge strane postoji veliki broj njegovih preradbi ili skraćениh verzija među kojima su najzastupljenije *Muḥṭār al-Ṣiḥāḥ* Muḥammeda b. 'Abū Bakra b. 'Abdulqādira al-Rāzīja (666/1268) i *al-Qāmūs al-muḥīṭ* 'Abū Ṭāhira b. Ya'qūba b. Ibrāhīma al-Firūzabādīja Širāzīja (umro 817/1415). Iako je Ġawharī jedan od najznačajnijih leksikografa u povijesti arapske, a kasnije orijentalno-islamske leksikografije, s obzirom na to da je doveo do značajnog iskoraka u njezinom razvoju, na temelju postojećih rukopisnih primjeraka može se zaključiti da su na prostoru Bosne ipak drugi autori, koji su istina slijedili Ġawharījevu metodologiju i leksikografsku praksu, bili bolje prihvaćeni. Skraćene preradbe Ġawharījevog rječnika bile su znatno prisutnije i imale su širu recepciju, ali su istovremeno one ovjekovječile nesporno važnu ulogu i značaj ovog autora i njegovog djela u leksikografskoj tradiciji.

Pored arapsko-turskih, i u slučaju drugih jezika preovlađuju rječnici s jednostavnom strukturom i rasporedom leksike. Spomenut ćemo perzijsko-turski rječnik *al-Ṣiḥāḥ al-'ağamiyya* Hindūšāha

category of general descriptive dictionaries that deal with the language from the aspect of its use at the time of compilation, and its future use through words and expressions that the authors of the dictionary consider appropriate (Zgusta, 1991: 200-203). The most common examples are the Arabic-Turkish dictionary of Muṣliḥuddīn Muṣṭafā b. Šemsuddīn Qarahisārī Al-Aḥṭarī (died 968/1560–61) *Aḥṭār fī al-luga* or *Aḥṭarī Kabīr* in which words are listed alphabetically and as they are spelled regardless of the root. The existence of a large number of manuscript copies of this dictionary in different collections around the world and numerous printed editions published in Egypt, Iran, Turkey, India and other countries show that was very popular dictionary throughout the Ottoman Empire. Thirty-three copies of Aḥṭarī's dictionary as a complete work are recorded in the collections of Bosnia and Herzegovina, with the fact that there is an extremely large number of his summaries, commentaries, or thematically selected passages recorded as an appendix to clarify unknown words and terms in works from various fields.

In the preface to his work, Aḥṭarī cites that he wrote it under the influence of Abū Naṣr Ismā'īl b. Ḥammād al-Ġawharī al-Fārābī (d. 393/1002) and his dictionary of the Arabic language *Tāğ al-luga wa ṣiḥāḥ al-'arabiyya* known as *Ṣiḥāḥ* or *Ṣiḥāḥ al-luga*. Ġawharī is considered as the first author who wrote a dictionary arranged according to the simple principle of ordering words according to the alphabet of the last consonants (*kataba*, *ḍaraba*, *ḥabba*) and which as such represents a turning point in lexicographic practice. Also, Ġawharī credited with introducing rhyme when compiling the dictionary (Haywood, 1960: 71). Until now, it is known that in Bosnia and Herzegovina there is one copy of the complete Ġawharī dictionary (GHB R 346-355). On the other hand, there are a large number of its revisions, among which *Muḥṭār al-Ṣiḥāḥ* Muḥammed b. 'Abū Bakr b. 'Abdulqādir al-Rāzī (666/1268) and *al-Qāmūs al-muḥīṭ* 'Abū Ṭāhir b. Ya'qūb b. Ibrāhīm al-Firūzabādī Širāzī (died 817/1415). Although Ġawharī is one of the most important lexicographers in the history of Arabic and later Oriental-Islamic lexicography, given that he led a significant step forward in its development it can be concluded that there are still other authors in Bosnia, who indeed followed Ġawharī's methodology and lexicographic practice, were better accepted. Abridged revisions of Ġawharī's dictionary were significantly more present and had a wider reception, but at the same time, they also perpetuated its undeniably important role and importance in the lexicographical tradition.

Nahğawānija (umro 730/1329–30) za koji se također navodi da je napisan po uzoru na Ğawharījev *Šihāh*; arapsko-perzijski rječnik *Muqaddima al-adab* Ğarullāha 'Abū al-Qāsima Maḥmūda b. 'Umara al-Zamaḥṣārīja (467/1075–538/1144); te dva rječnika koja je sačinio Ḥusayn Ḥusnī Hadžihusejnović Muvekkīt⁴ (umro 1317/1899), i to tursko-bosanski *Lahğa al-luga* (GHB R 485) i nedovršeni dvotomni rječnik bosansko-tursko-perzijskog i arapskog jezika (GHB R 1110-1111). Također, veliki broj drugih rječnika nepoznatih autora urađen je u skladu s navedenom praksom.

Nakon pada Osmanskog Carstva i uspostave austro-ugarske uprave u Bosni, određeno vrijeme s radom su nastavile brojne medrese i mektebi kao ustanove za vjersko obrazovanje i odgoj čiji su se nastavni planovi i programi temeljili prvenstveno na literaturi na arapskom i turskom jeziku (Kasumović, 1999: 33-35). Iako ovi jezici u ovom razdoblju sve manje bivaju zastupljeni u svakodnevnoj upotrebi te su uglavnom svedeni na islamski obrazovni sistem, u rukopisnim zbirkama nalazi se određeni broj rječnika na orijentalnim jezicima koji su nastajali i prepisivani na prostoru Bosne krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Spomenut ćemo arapsko-bosanski rječnik koji je sačinio hafiz Asim efendija Sirčo, ugledni muallim iz Sarajeva (1892–1970), s oko 1000 riječi poredanih po alfabetu (GHB R 8607/1-2), zatim tursko-bosansko-arapske rječnike koje su sastavili učenici medrese: Zaim Dizdarević, učenik Čačak medrese u Brčkom 1347/1927, rječnik s oko 3000 riječi (GHB R 10224) i Abdullah Babić, učenik medrese u Pojskama kod Zenice, rječnik iz 1933. godine s oko 1000 riječi (GHB R 10207), te perzijsko-bosanski rječnik Fejzullaha Hadžibajrića uređen prema alfabetskom redu s oko 1000 riječi (GHB R 10100).

Karakteristično je da se u svim ovim rječnicima bosanske riječi pišu arebicom, s tim da se često i riječi izvornog jezika bilježe u obliku i prema izgovoru koji se uobičajio u svakodnevnom govoru u Bosni. To se naročito odnosi na riječi koje izvorno u sebi nemaju slovo *h*, ali se u bosanskoj varijanti izgovora ono pojavljuje, ili pak kada su u pitanju riječi koje u sebi sadrže slova iz turskog i arapskog kojih nema u bosanskom jeziku.

Navedeni rječnici slijede leksikografsku praksu prema kojoj se u obradi i sistematiziranju leksike koristi uređenje prema formi riječi kakva jeste, prema alfabetskom redoslijedu prvog ili posljednjeg

In addition to Arabic-Turkish, and the case of other languages, dictionaries with a simple structure and lexical arrangement prevail. We will mention the Persian-Turkish dictionary *al-Šihāh al-‘ağamiyya* Hindūšāh Nahğawānī (died 730/1329–30) which is also said to have been modeled after Ğawharī's *Šihāh*; Arabic-Persian Dictionary *Muqaddima al-adab* Ğarullāh 'Abū al-Qāsim Maḥmūd b. 'Umar al-Zamaḥṣārī (467/1075–538/1144); and two dictionaries by Ḥusayn Ḥusnī efendi Hadžihusejnović Muvekkīt⁴ (died 1317/1899) namely the Turkish-Bosnian *Lahğa al-luga* (GHB R 485) and the unfinished two-volume dictionary of the Bosnian-Turkish-Persian and Arabic languages (GHB R 1110-1111). Also, a large number of other dictionaries of anonymous authors were made by the above practice.

After the fall of the Ottoman Empire and the establishment of the Austro-Hungarian administration in Bosnia, numerous madrassas and kuttabs, whose curricula were based primarily on the literature in the Arabic and Turkish languages, continued to operate for a certain period (Kasumović, 1999: 33-35). Although these languages are less represented in everyday use and are mostly reduced to the Islamic education system, there are a certain number of dictionaries in oriental languages that were created and transcribed in Bosnia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. We will mention the Arabic-Bosnian dictionary compiled by Hafiz Asim Efendija Sirčo, a distinguished muallim from Sarajevo (1892–1970), with about 1000 words arranged alphabetically (GHB R 8607/1-2), then the Turkish-Bosnian-Arabic dictionaries which are compiled by students of the madrassas: Zaim Dizdarević, student of the Čačak madrassa in Brčko 1347/1927, dictionary with about 3000 words (GHB R 10224) and Abdullah Babić, student of the madrassa in Pojska near Zenica, dictionary from 1933 with about 1000 words (GHB R 10207), and the Persian-Bosnian dictionary of Fejzullah Hadžibajrić arranged in alphabetical order with about 1000 words (GHB R 10100).

In all these dictionaries Bosnian words are written in Arabic, with the fact that words of the original language are often recorded according to the pronunciation that was used in everyday speech in Bosnia. This especially applies to words that do not have the letter *h* in them, but in the Bosnian version of the pronunciation it appears, or when it comes

⁴ Sin poznatog hroničara Saliha Sidkija Muvekkita (1240/1825–1306/1888).

⁴ Son of the famous chronicler Salih Sidki Muvekkīt (1240/1825–1306/1888).

konsonanta te često i prema rimi zadnjeg sloga riječi (Haywood, 1960: 82). Bilješke s podacima o prepisivačima, mjestu prijepisa, različitim društvenim profilima vlasnika, nasljednika i vakifa koje nalazimo u rukopisima rječnika pokazatelj su njihove frekventne i rasprostranjene upotrebe, prvenstveno u obrazovnom sistemu i institucijama, ali i šire.

3.1 Rimovani rječnici

Rimovani rječnici posebna su vrsta općih rječnika koji svojom formom i sadržajem nadilaze obilježja standardnodeskriptivnih rječnika i na određeni način doprinose usložnjavanju leksikografske tradicije. Radi se o formi rječnika u kojoj organizacija leksema, pored poštivanja alfabetskog redoslijeda, podrazumijeva i slijeđenje pravila klasične orijentalno-islamske metrike i stilistike, tako da, s ciljem poštivanja pravila rime, autor često napravi i zamjenu leksema u zadnjem dijelu stiha (Kadrić, 2008: 220-222). Rimovani rječnici ne nude samo značenje riječi već i njen potencijalni poetski oblik, s rimom i u određenom metru, što su faktori koji značajno djeluju i na ostale norme i pravila uređenja rječnika. Jedan od najpoznatijih rimovanih rječnika jeste perzijsko-turski rječnik *Tuhfe-i Šāhidī* Ibrāhīm b. Šāliḥa Šāhidīje (8850/1470–920/1550) koji je, kako se navodi u uvodu, urađen po uzoru na *Tuhfe-i Husāmī* Husamuddīna al-Qonawīja. Rječnik je napisan u mesnevi formi, sadrži ukupno 455 distiha, a osnovni cilj Šāhidīje je bio olakšati čitanje i razumijevanje *Mesnevi* Mawlana Ġalāluddīna Rūmija (1207–1273). Međutim, vrlo brzo *Tuhfe-i Šāhidī* se počeo u praksi koristiti kao opći rječnik perzijskog jezika širom nekadašnjeg Osmanskog Carstva, o čemu svjedoče brojni rukopisni primjerci te štampana izdanja ovog rječnika. U rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine evidentirali smo sedamdeset i dva rukopisna kodeksa u kojima je *Tuhfe-i Šāhidī* zabilježen kao cjelovito djelo.⁵

Po uzoru na *Tuhfe-i Šāhidī*, Muhamed Hevai Uskufi (rođen 1010/1601) napisao je bosansko-turski rječnik *Maqbūli ‘Arif* poznat i kao *Potur-Šāhidija* u mesnevi formi i sa 102 distiha. Iako je Uskufi nužno vezan i sasvim uspješno prati tradiciju pisanja rječnika kojoj su pripadali prvo Husamuddīn, a zatim Šāhidīja, rječnik *Maqbūli ‘Arif* sadrži niz aspekata koji svjedoče o njegovoj originalnosti te idu u prilog povijesti bosanskohercegovačke leksikografije, ali također izdižu njegov značaj u orijentalno-islam-

to words that contain letters from the Turkish and Arabic languages that do not exist in Bosnian.

The mentioned dictionaries follow the lexicographical practice according to which in the processing and systematization is used according to the form of the word as it is, according to the alphabetical order of the first or last consonant, and often also according to the rhyme of the last syllable of the word (Haywood, 1960: 82). The notes with information about copyists, place of transcription, and different social profiles of owners, heirs and waqifs that we find in dictionary manuscripts are an indication of their wide use, primarily in the educational system and institutions, but also more widely.

3.1 Rhyming dictionaries

Rhyming dictionaries are a special type of general dictionaries that, with their form and content, go beyond the characteristics of standard non-descriptive dictionaries and in a certain way contribute the complexity of the lexicographic tradition. It is a form of dictionary in which the arrangement of lexemes, in addition to respecting the alphabetical order, also implies following the rules of classical Oriental-Islamic metrics and stylistics, so that, to respect the rules of rhyme, the author often replaces lexemes in the last part of the verse (Kadrić, 2008: 220-222). Rhyming dictionaries offer not only the meaning of a word, but also its potential poetic form, with rhyme and in a certain metric, which are factors that significantly affect other norms and rules of dictionary arrangement.

One of the most famous rhyming dictionaries is the Persian-Turkish dictionary *Tuhfe-i Šāhidī* by Ibrāhīm b. Šāliḥ Šāhidī (8850/1470–920/1550) which, according to the introduction, was modeled after the *Tuhfe-i Husāmī* by Husamuddīn al-Qonawī. The dictionary is written in mesnevi form, contains a total of 455 couplets, and the main goal of the Šāhidī was to facilitate the reading and understanding of the *Mesnewi* of Mawlana Ġalāluddīn Rūmī (1207–1273). However, very soon *Tuhfe-i Šāhidī* began to be used in practice as a general dictionary of the Persian language throughout the former Ottoman Empire, as evidenced by numerous manuscript copies and printed editions of this dictionary. In the manuscript collections of Bosnia and Herzegovina we registered seventy-two manuscripts in which the *Tuhfe-i Šāhidī* was recorded as a complete work.⁵

Following the example of *Tuhfe-i Šāhidī*, Mu-

⁵ Nisu uzeti u obzir prijepisi odlomaka iz rječnika, niti tekst rječnika u sklopu komentara o kojima će biti riječ kasnije u radu.

⁵ Transcripts of passages from the dictionary, nor the text of the dictionary as part of the comments, which will be discussed later in the paper, were not taken into account.

svoj leksikografskoj tradiciji kao prvog rječnika u kojem je izvorišni jedan od južnoslavenskih jezika – bosanski, a odredišni orijentalni jezik – turski. U zbirkama smo zabilježili osamnaest rukopisnih primjeraka *Maqbūli 'Ārif*a, a s obzirom na činjenicu da je kao najstariji bosanski rječnik izazivao pažnju istraživača i filologa, objavljeno je njegovo štampano izdanje i veliki broj značajnih studija o ovome djelu na bosanskom jeziku.

Poetiziranje rječničke građe bila je vrlo popularna metoda i kod pisanja rječnika za djecu i početnike. Leksika oblikovana u metru i rimi značajno je olakšavala memoriranje sadržaja, naročito kada se uzme u obzir snažno prisustvo i utjecaj usmenih predanja, kako u orijentalno-islamskoj tako i u autohtonoj bosanskoj književnoj tradiciji. U rukopisnim zbirkama po brojnosti i značaju ističe se nekoliko rimovanih rječnika u kojima autori navode da su namijenjeni djeci s ciljem lakšeg učenja jezika. Najstariji među njima je arapsko-turski rječnik *Lugati Firište-oglu* koji je napisao 'Abdullatīf b. 'Abdulmağīd Firište-oglu (umro prije 879/1474) za svoga bratića 'Abdurrahmāna. U zbirkama se nalazi dvadeset i sedam kompletnih prijepisa ovog rječnika. Po uzoru na *Lugati Firište-oglu*, bosanski autor 'Abū Faḍl Muḥammad b. Aḥmad al-Rūmī al Mufattiš al-Bosnawī napisao je arapsko-tursko-perzijski rječnik *Šubḥa-i Šibyān* (djelo je dovršeno 1033/1623) kojeg u zbirkama ima devetnaest primjeraka. Također treba spomenuti kraći perzijsko-turski rječnik *Lugati Dānisten*, poznat i kao *Lugati Hādiye*, Maḥmūda b. Hāğğ Ilyāsa te manje poznati rječnik još jednog bosanskog autora 'Uṭmāna b. Ḥusayna al-Bosnawīja koji je 1061/1650. napisao perzijsko-turski rječnik u kojem je u 210 stihova protumačeno oko 800 riječi (GHB R 3451/5).

Tradicijski lanac rimovanih rječnika koji u Bosni započinje s rječnikom *Tuhfe-i Šāhidī* prenosio se dalje u povijesti ne samo kroz rječnike čiji su autori iz različitih dijelova Osmanskog Carstva, a koji su bili u širokoj upotrebi na ovim prostorima, već i kroz rječnike na orijentalnim jezicima koje su pisali bosanski leksikografi. Cijeneći vrijednost i značaj svakog djela, treba istaći da posebno mjesto u povijesti bosanske, evropske ali i cjelokupne orijentalno-islamske leksikografije zauzima rječnik *Maqbūli 'Ārif* Muhammeda Hevajja Uskufija koji ne samo da predstavlja prvi rječnik bosanskog jezika već je njegov autor vrlo uspješno unio leksičko blago bosanskog jezika u tradiciju i praksu pisanja rimovanih rječnika (Kadrić, 2004: 73-90).

hamed Hevai Uskufi (born 1010/1601) wrote the Bosnian-Turkish dictionary *Maqbūli 'Ārif* also known as *Potur-Šāhidī* in mesnevi form and with 102 distiches. Although Uskufi is necessarily related to and quite successfully follows the dictionary writing tradition to which first Ḥusamuddīn and then Šāhidī belonged, the dictionary *Maqbūli 'Ārif* contains several aspects that testify to its originality and support the history of Bosnian lexicography and elevate its importance in the Oriental-Islamic lexicographic tradition as of the first dictionary in which the source is one of the south Slavic languages – Bosnian, and the target language one of the oriental languages – Turkish. We recorded eighteen copies of *Maqbūli 'Ārif* and, because it is the oldest Bosnian dictionary that attracted the attention of researchers and philologists, his printed edition and a large number of important studies on this work in the Bosnian language were published.

The rhyming dictionary was a very popular method in dictionaries for children and beginners. Dictionary formed in meter and rhyme significantly facilitated the memorization of content, especially when considering the strong presence and influence of oral traditions, both in the Oriental-Islamic and the Bosnian literary tradition. In the manuscript collections, several rhyming dictionaries stand out in terms of number and importance, and the authors state that they are intended for children with the aim of easier language learning. The oldest among them is the Arabic-Turkish dictionary *Lugati Firište-oglu* written by 'Abdullatīf b. 'Abdulmağīd Firište-oglu (died before 879/1474) for his cousin 'Abdurrahmān. The collections contain twenty-seven complete copies of this dictionary. Following the example of *Lugati Firište-oglu*, the Bosnian author 'Abū Faḍl Muḥammad b. Aḥmad al-Rūmī al Mufattiš al-Bosnawī wrote the Arabic-Turkish-Persian dictionary *Šubḥa-i Šibyān* (the work was completed in 1033/1623) of which there are nineteen copies in the collections. We should also mention the shorter Persian-Turkish dictionary *Lugati Dānisten* known as *Lugati Hādiye* by Maḥmūd b. Hāğğ Ilyās and the lesser-known dictionary of another Bosnian author 'Uṭmān b. Ḥusayn al-Bosnawī, who wrote a Persian-Turkish dictionary in 1061/1650 in which about 800 words were interpreted in 210 verses (GHB R 3451/5).

The traditional "chain" of rhyming dictionaries, which in Bosnia began with the *Tuhfe-i Šāhidī* is passed on through history not only through dictionaries whose authors were from different parts of the Ottoman Empire, but also through dictionaries

4 Terminološki rječnici

Terminološki rječnici u orijentalno-islamskoj leksikografskoj tradiciji obuhvataju leksiku ograničenu na određenu oblast, te nude opis i tumačenje vjerskih, administrativnih, pravnih, i književnih termina, kao i terminologije iz oblasti medicine, narodne medicine, veterine, biologije, astrologije i drugih nauka. Ono što izdvaja terminološke rječnike od općih prije svega je njihov funkcionalni kriterij.

4.1 Kur'an i islamske nauke

Svrha orijentalno-islamske leksikografije u početnom stadiju razvoja ove nauke bila je čuvanje i ispravno razumijevanje teksta Kur'ana i Hadisa, a kasnije i brojnih djela koja su se na temelju Kur'ana i Hadisa bavila duhovnim razvojem i praktičnom primjenom vjerskih propisa svakog muslimana. Dalje, kroz razvoj leksikografije i njenog odnosa s različitim naučnim oblastima, ta se veza odražavala kroz metodologiju pisanja rječnika i organizaciju leksičke građe, gdje su se, po pravilu, kao primjeri za značenje i upotrebu riječi ili fraza navodile riječi iz Kur'ana. Svi tipovi rječnika, bez obzira na klasifikaciju, vezuju se za Kur'an, bilo uvodnim dijelom u kojem se citiraju ili parafriziraju ajeti iz Kur'ana, bilo odabirom vrsta riječi ili primjerima i citatima koji se navode u tumačenju pojedinih riječi i pojmova, a koji su u tumačenju nerijetko svrsishodniji od same značenjske i gramatičke definicije.

Među samostalnim terminološkim rječnicima iz oblasti islamskih nauka u rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine najreprezentativniji su arapski rječnik manje poznatih riječi iz Kur'ana *Muhtaṣar garīb al-Qur'ān* koji je napisao Muḥammed b. 'Abū Bakr al-Rāzī, a čiji prijepis potječe iz 15. stoljeća (GHB R 6444); arapsko-turski rječnik *al-Luḡa fi kalima Qur'ān al-Maḡīd* Sulaymāna b. Muṣṭafe al-Kutāhija Salāmija koji se ne navodi u poznatim izvorima, tako da se može reći da se radi o uistinu rijetkom djelu (GHB R 4536); te arapsko-turski rječnik *Luḡati alfāz al-Qur'ān* (GHB R 7806) koji je 1091/1680. napisao bosanski autor 'Abū Bakr b. Šayḥ Sayfullāh b. Šayḥ Muṣliḥuddīn al-Bosnawī porijeklom iz Travnika (Korkut, 1973: 137). U oblasti hadiskih nauka rječnici koji se nalaze u rukopisnim zbirkama pretežno se bave leksikom dviju najznačajnijih zbirki hadisa *Šaḥīḥ al-Buḥārī* i *Šaḥīḥ al-Muslim*. Autori rječnika uglavnom su priznati autoriteti u oblasti hadisa poput Aḥmeda b. 'Alīja Ibn Ḥaḡara al-Asqalānija (umro 852/1448), koji je napisao *Muqaddima fath al-bārī fi šarḥ al-Buḥārī* (GHB R 3235), i Mubāraka b. 'Abū al-

in oriental languages written by Bosnian lexicographers. Appreciating the value and importance of each work, it should be pointed out that a special place in the history of Bosnian, European, but also the entire Oriental-Islamic lexicography is occupied by the dictionary *Maqbūli 'Arif*. His author Muḥammed Hevai Uskufi wrote the first dictionary of the Bosnian language and very successfully introduced the lexical treasure of the Bosnian language into the tradition and practice of writing rhyming dictionaries (Kadić, 2004: 73-90).

4 Terminological dictionaries

Terminological dictionaries in the Oriental-Islamic lexicographic tradition include a lexicon limited to a specific field and offer a description and interpretation of religious, administrative, legal, and literary terms, as well as terminology from the fields of medicine, folk medicine, veterinary medicine, biology, astrology, and other sciences.

4.1 Qur'an and Islamic sciences

The purpose of Oriental-Islamic lexicography in the initial stage of the development was the preservation and correct understanding of the text of the Qur'an and Hadith, and later numerous works that, based on the Qur'an and Hadith, dealt with the spiritual development and practical application of the religious precepts of every Muslim. Through the development of lexicography and its relationship with different scientific fields, this connection was reflected through the methodology of writing dictionaries and the arrangement of a lexical material, where, as a rule, words from the Qur'an were cited as examples of the meaning and use of words or phrases. All types of dictionaries, regardless of classification, are related to the Qur'an, either through the introductory part in which verses from the Qur'an are quoted, or paraphrased, through the selection of word types, or examples and quotations given in the interpretation of certain words and terms. They are very often more expedient than the semantic and grammatical definition itself.

Among the terminological dictionaries of Islamic sciences in the manuscript collections of Bosnia and Herzegovina, the most representative is the Arabic dictionary of less-known words from the Qur'an, *Muhtaṣar garīb al-Qur'ān*, written by Muḥammed b. 'Abū Bakr al-Rāzī, whose transcription dates from the 15th century (GHB R 6444); Arabic-Turkish dictionary *al-Luḡa fi kalima Qur'ān al-Maḡīd* by Sulay-

Karīma b. Muḥammeda Ibn al-Aṭīra al-Ġazarīja (umro 606/1209) i njegovog rječnika *al-Nihāya fī garīb al-ḥadīṭ* (GHB R 3838). U oblasti islamskoga prava preovlađuju rječnici s pojmovima i terminima iz šerijatskog hanefijskog pravca, što je zvanični šerijatski pravac koji slijede muslimani u Bosni. Među najstarijim rječnicima iz ove oblasti su *Kašf al-alfāz allatī la budda li al-fāqih min ma'rifatih*, rječnik termina u hanefijskom fikhu s objašnjenjima na arapskom jeziku Maḥmūda b. Zayda al-Lāmišija Burhānuddīna čiji prijepis potječe iz 15. stoljeća (GHB R 9131), te *al-Ṭaliba al-Ṭalab*, rječnik termina Naḡmuddīna 'Abū Ḥafs al-Nasāfija u rukopisu iz 13. stoljeća (GHB R 2702).

Posebno mjesto u bosanskoj tradiciji zauzimaju različita djela iz oblasti islamske filozofije i tesavvufa, kako u naučnim krugovima tako i u široj javnosti. Tesavvufska ili sufijska terminologija u sebi sadrži vrlo složena značenja, te je pored velikog broja komentatorskih djela napisan i značajan broj rječnika koji su se u ovom slučaju uglavnom zasnivali na tekstovima koji nisu pripadali visokostiliziranoj književnosti, ali su ipak bili vrlo teški za interpretaciju. Fondovi rukopisnih zbirki pokazuju da su među djelima iz oblasti tesavvufa najbolju i najširu recepciju kroz povijest u Bosni imali čuvena *Mesnevija* Mawlana Ġalāluddīna Rūmija (603–04/1207–671/72/1273) i *Gulistān* Šayḥa Sādīja Širāzīja (605–06/1209–691/92–1292). Brojni su rukopisni primjerci ova dva djela, ali i njihovih komentara kao i djela drugih autora koji su nastajali po uzoru na njih. Već spominjani rimovani rječnici, prvenstveno *Tuḥfe-i Šāhidī*, a zatim i ostali, inspirirani su i bave se perzijskim jezikom kroz tekst *Mesnevije* te na neki način oni pored karakteristika općih rječnika odgovaraju i terminološkim rječnicima iz tesavvufa.

Unatoč tome što najbrojniji dio rukopisnih fondova u Bosni i Hercegovini čine prijepisi Kur'ana te djela koja se bave komentarom Kur'ana (tefsir), islamskim pravom (fikh), islamskom dogmatikom (akaid), islamskom filozofijom (tesavvuf) i drugim islamskim naukama, brojnost terminoloških rječnika iz ovih oblasti kao samostalnih djela vrlo je mala. S druge strane dosta je veći broj terminoloških rječnika u samim djelima zabilježenih kao dodatak. S obzirom na to da rukopis kojim je ispisan rječnik često ne odgovara rukopisu prijepisa djela, može se zaključiti da su ti rječnici nastajali naknadno, iz potrebe i želje prepisivača ili nekog obrazovanog čitaoca da ponudi tačno tumačenje nejasnih termina.

mān b. Muṣṭafā al-Kutāhī Salāmī, is not mentioned in known sources, and it can be said that it is a truly rare work (GHB R 4536); and the Arabic-Turkish dictionary *Lugati alfāz al-Qur'ān* (GHB R 7806) it is 1091/1680 written by the Bosnian author 'Abū Bakr b. Šayh Sayfullah b. Šayh Muṣliḥuddīn al-Bosnawī from Travnik (Korkut, 1973: 137). Dictionaries of the hadith sciences found in manuscript collections mainly deal with the lexicon of the two most important collections of hadith, *Ṣaḥīḥ al-Buhārī* and *Ṣaḥīḥ al-Muslim*. The authors of the dictionary are mostly recognized authorities in the field of hadith, such as Aḥmed b. 'Ālī Ibn Ḥaḡar al-Asqalānī (d. 852/1448), who wrote *Muqaddima fath al-bārī fī šarḥ al-Buhārī* (GHB R 3235), and Mubārak b. 'Abū al-Karīm b. Muḥammed Ibn al-Aṭīr al-Ġazarī (died 606/1209) and his work *al-Nihāya fī garīb al-ḥadīṭ* (GHB R 3838). In the field of Islamic law, dictionaries with concepts and terms from the Sharia Hanafi school prevail. It's the official Sharia school of Muslims in Bosnia. We will mention *Kašf al-alfāz allatī la budda li al-fāqih min ma'rifatih*, a dictionary of terms in Hanafi fiqh with explanations in Arabic by Maḥmūd b. Zayd al-Lāmišī Burhānuddīn whose transcription dates from the 15th century (GHB R 9131), and *al-Ṭaliba al-Ṭalab*, a dictionary of terms by Naḡmuddīn 'Abū Ḥafs al-Nasāfī from 13th century (GHB R 2702).

A special place in the Bosnian tradition is occupied by work in the field of Islamic philosophy and Tasawwuf, in scientific circles and in the general public. Tasawwuf or Sufi terminology contains very complex meanings, and in addition to a large number of commentaries, a significant number of dictionaries have been written in this area. Funds of manuscript collections show that works in the field of Tasawwuf, the best and widest reception throughout history in Bosnia, has the famous *Mesnewi* by Mawlana Ġalāluddīn Rūmī (603–04/1207–671/72/1273) and *Gulistān* by Šayh Sādī Širāzī (605–06/1209–691/92–1292). There are numerous manuscript copies of these two works, as well as commentaries related to them, as well as works by other authors based on them. The already mentioned rhyming dictionaries, primarily *Tuḥfe-i Šāhidī* and then the others, were inspired and deal with the Persian language through *Mesnewi*. In addition to the characteristics of general dictionaries, they also correspond to terminological dictionaries from Tasawwuf.

Even though the largest part of the manuscript collections in Bosnia and Herzegovina consists of copies of the Qur'an and works dealing with the commentary of the Qur'an (Tafsir), Islamic law (Fiqh),

4.2 Medicina i prirodne nauke

Medicinsko znanje u Bosni bilo je izuzetno cijenjeno i njegovano o čemu svjedoče brojna rukopisna djela iz različitih grana medicine poput alhemije, anatomije, antropologije, bakteriologije, biologije-antropologije, bračne higijene, dijetetike, dermatologije, epidemiologije, farmaceutske botanike, farmacije, farmakologije, fiziologije, genetike, ginekologije, higijene, historije medicine, hemije, hirurgije, okulistike, parapsihologije, psihijatrije, seksologije, teokratske medicine, terminologije, urologije, venerologije, veterine i zdravstvenog zakonodavstva (Elazar-Omanić, 2020: 113-227).

Proučavanje djela iz navedenih oblasti pokazalo je da su na prostoru Bosne za vrijeme osmanske vladavine bile zastupljene tri vrste medicinske prakse: pored službene medicine, to je bila Poslanikova medicina, koja se odnosi na predaje poslanika Muhammeda, a. s., o prevenciji i liječenju određenih bolesti, te narodna medicina utemeljena na narodnim običajima i usmenim predajama u kojima se najčešće opisuje razno bilje i njegova ljekovita svojstva. Ovakvu podjelu prati i rječnička literatura na temelju koje se može zaključiti da je najprisutnija bila narodna medicina, s obzirom na postojanje velikog broja rječnika sa nazivima narodnih lijekova, botaničkih termina i ljekovitog bilja. Evidentirali smo nekoliko medicinskih rječnika u rukopisnim zbirkama koji su zabilježeni kao samostalna djela, a to su dva arapsko-turska rječnika medicinskih termina, naziva ljekovitog bilja i naziva za različite bolesti koje je napisao Darwīš Sipāhī Lārindawī *Lugat-i Muškilāt-i Aḡzā* s preko 6.000 riječi i obimom manji *Lugat-i Asāmi-i Amrād* (GHB R 10173); arapsko-turski rječnik namijenjen ljekarima *Lugat-i Ṭabīb* (Bošnjački institut Ms 880); arapski rječnik različitog bilja *Qāmūṣ al-ṭibb wa nabātāt* (GHB R 8356); arapsko-turski rječnik jestivog i ljekovitog bilja *Muntahab min mufradāt Ibn Baytar* (GHB R 4629); te arapsko-turski rječnik botaničkih termina *Āsāmī Muškilāt* (Historijski arhiv R 408/2).

Rječnici iz oblasti prirodnih nauka nisu u značajnijoj mjeri zastupljeni kao samostalna ili zasebna djela, već su uz opća ili specijalizirana djela iz prirodnih nauka sastavljani manji rječnici kao aneksni ili prateća aparatura pojedinih studija. Tako uz djela iz oblasti medicine, veterine, biologije, astrologije, matematike itd. bivaju priloženi kratki rječnici s tumačenjem stručnih termina i nepoznate leksike. Međutim, nije rijetkost da se ovakvi rječnici susreću zabilježeni i u rukopisnim djelima koja nisu iz oblasti medicine ili neke srodne oblasti. Rječnici su pi-

Islamic dogmatics (Aqaid), Islamic philosophy (Tesawwuf) and other Islamic sciences, the number of terminological dictionaries from these areas as a complete and separate work is very small. On the other hand, there are many more terminological dictionaries in the works themselves recorded as an appendix. The manuscript used to write the dictionary often does not correspond to the manuscript of the transcription of the work. So, it can be concluded that the dictionary was created later, out of the need and desire of the copyist or an educated reader to offer an accurate interpretation of unclear terms.

4.2 Medicine and Natural Sciences

Medical knowledge in Bosnia was extremely valued as evidenced by numerous manuscript works from various branches of medicine such as alchemy, anatomy, anthropology, bacteriology, biology-anthropology, marital hygiene, dietetics, dermatology, epidemiology, pharmaceutical botany, pharmacy, pharmacology, physiology, genetics, gynaecology, hygiene, history of medicine, chemistry, surgery, ophthalmology, parapsychology, psychiatry, sexology, theocratic medicine, terminology, urology, venereology, veterinary medicine, and health legislation (Elazar-Omanić, 2020: 113-227).

The study of works from the aforementioned fields showed that three types of medical practice were represented in Bosnia during the Ottoman rule: apart from official medicine, that was the Prophet's medicine, which refers to the teachings of the Prophet Muhammad, peace be upon him, about the prevention and treatment of certain diseases, and traditional medicine based on folk customs and oral traditions in which various plants and their medicinal properties are most often described. This division is followed by the dictionaries based on which it can be concluded that traditional medicine was the most prevalent in these areas. There are numerous dictionaries of the names of traditional remedies, botanical terms and medicinal plants. We recorded several medical dictionaries in manuscript collections that were recorded as separate works, namely two Arabic-Turkish dictionaries of medical terms, names of medicinal plants and names for various diseases by Darwīš Sipāhī Lārindawī *Lugat-i Muškilāt-i Aḡzā* with over 6000 words and smaller in scope *Lugat-i Asāmi-i Amrād* (GHB R 10173); Arabic-Turkish dictionary intended for physicians *Lugat-i Ṭabīb* (Bosniak Institute Ms 880); Arabic dictionary of various herbs *Qāmūṣ al-ṭibb wa nabātāt* (GHB R 8356); Arabic-Turkish dictionary

sani alfabetskim redom i pretežno su riječi odredišnog jezika ispisane interlinearno, rjeđe u kolonama.

4.3 Administrativni rječnici – *Munšeati*

S obzirom na to da je Bosna stoljećima bila dio organiziranog sistema osmanskog državnog aparata, baš kao i u cijelom Carstvu, administracija je imala značajnu ulogu u javnom i društvenom životu na ovim prostorima. Nužno je bilo ovladati administrativnom terminologijom kako bi se što bolje mogli ispuniti zahtjevi i molbe upućeni različitim institucijama. Jezik dokumenata bio je dosta udaljen od jezika u drugim diskursima, pogotovo od onoga koji se koristio u usmenoj komunikaciji (Filan, 2014: 154). Zbog toga je nastajao veliki broj rječnika s tumačenjima administrativne terminologije i jezičkih formi te prijevodom na turski jezik arapskih i perzijskih termina upotrebljivanih u administraciji i službenoj korespondenciji. Takvi rječnici nazivaju su *inšā'ī* ili *munše'ati* – zbirke obrazaca ili pisama i službenih dokumenata sa značenjem najfrekventnijih termina, odnosno fraza.

Ova vrsta rječnika pisana je pretežno na dva načina: organizacijom leksike kao u klasičnom rječniku ili u formi zbirke pisama ili dopisa. U prvom slučaju zastupljena je uobičajena metodologija sastavljanja rječnika prema alfabetskom redu, dok je u zbirkama obrazaca za dopise i službene predstavke određena riječ, izraz ili fraza pored tumačenja bivala kontekstualizirana i navodila se u konkretnim primjerima prepiske, a zatim bi uslijedila uputa za pisanje dopisa.

Najveći broj ovakvih rječnika sadrži datirane obrasce na temelju čega se može zaključiti da je pojačana potreba za ovim tipom rječnika bila u 18. stoljeću. U tom razdoblju bosansko stanovništvo već je bilo "duboko" u okvirima administrativnog sistema osmanske države, a izražena potreba za tumačenjem arapske, perzijske pa i turske leksike pokazuje da upotreba ovih jezika nije bila u tolikoj mjeri zastupljena u svakodnevnom govoru. Pored brojnih rukopisnih primjeraka ove vrste terminoloških rječnika, a u kojima se uglavnom ne navodi ime autora, izdvojili smo rječnik, odnosno zbirku administrativnih sastava s tumačenjem arapskih i perzijskih riječi Alekse Stefanovića iz 1838. godine (Arhiv Tuzlanskog kantona OZ 16). Zanimljivo je da autor nije mogao ili nije htio izbjeći prilagođeni izgovor određenih turskih riječi u bosanskom jeziku kao i određene pravopisne greške karakteristične za prostor Bosne. Slična praksa često se susreće i u nekim drugim rječnicima, iz čega je moguće zaključiti da je riječ o autorima s ovih prostora.

of edible and medicinal plants *Muntahab min mufradāt Ibn Baytar* (GHB R 4629); and Arabic-Turkish dictionary of botanical terms *Āsāmī Muškilāt* (Historical Archive R 408/2).

Dictionaries of natural sciences are not represented to a significant extent as a separate work, but in addition to general or specialized works from the natural sciences, smaller dictionaries were compiled as annexes or accompanying apparatus of individual studies. Thus, along with works from the fields of medicine, veterinary medicine, biology, astrology, mathematics, etc., short dictionaries with the interpretation of professional terms and unknown lexicons are attached. However, it is not uncommon for such dictionaries to be found in manuscript works that are not from the field of medicine or some related field. Dictionaries are written in alphabetical order and mostly the words of the target language are written interlineally, less often in columns.

4.3 Administrative dictionaries – *Munšeati*

Bosnia was a part of the Ottoman government apparatus system for centuries. In the entire Empire the administration played a significant role in public and social life. It was necessary to master the administrative terminology to better fulfil requests addressed to the various institutions. The language of the documents was far removed from the language in other discourses, especially from that used in oral communication (Filan, 2014: 154). For this reason, a large number of dictionaries were created with interpretations of administrative terminology and language forms, as well as the translation into Turkish of Arabic and Persian terms used in administration and official correspondence. Such dictionaries are called *inšā'ī* or *munše'at* – collections of forms or letters and official documents with the meaning of the most frequent terms or phrases.

This type of dictionary is written mainly in two ways: the arrangement of the lexicon as in a classic dictionary or in the form of a collection of letters or correspondence. In the first case, the usual methodology of compiling the dictionary according to alphabetical order is represented, while in the collections of forms for letters and official applications, a certain word, expression or phrase, in addition to the interpretation, was contextualized and cited in concrete examples of correspondence, followed by instructions for writing letters.

The largest number of this type of dictionary contains dated forms, that is, prepared templates for letters or examples of certain letters, from which it

5 Komentari rječnika

Literarna forma komentara u orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji predstavlja važan oblik doprinosa nauci i književnosti. Autori komentatorskih djela kritikom, polemikom, produbljivanjem osnovnog značenja i na kraju vlastitim zaključcima značajno doprinose boljem razumijevanju i recepciji djela koje komentiraju. Tako je i s komentiranjem rječničkih djela gdje komentator nastoji prevladati poteškoće na koje sam nailazi u rječniku te gotova rješenja, u smislu ispravnog značenja riječi, ustupa potencijalnim korisnicima rječnika.

U rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine evidentirali smo trideset i sedam komentara rječnika, među kojima su dvadeset i tri komentara *Tuhfe-i Šāhidīje*. Imajući na umu popularnost i široku recepciju ovog rječnika u Bosni, sasvim su očekivano i bosanski autori ostavili svoj trag u ovoj oblasti. Mustafa Ejubović Šejh Jujo (umro 1119/1707) na molbu nekih svojih prijatelja, kako navodi u uvodu, napisao je *Šarḥ Hulla-i Manẓūm-a Šāhidī*, u kojem je komentirao Šāhidījin rječnik s aspekta metrike, a na određenim mjestima i s aspekta gramatike. Također, komentar *Tuhfe-i Šāhidīje* napisao je 1143/1730. godine Ahmed Hatem Bjelopoljak (umro 1168/1754) na zahtjev vezira Jahja-paše. Podatak da su, kako sami autori navode, ovi komentari rječnika napisani na molbu ili traženje određenih osoba, čak i uglednih članova društvene zajednice, govori u prilog rasprostranjenosti upotrebi djela *Tuhfe-i Šāhidī*, ali i proaktivnom odnosu bosanskohercegovačke čitalačke publike u recepciji djela.

Kada je riječ o metodologiji komentiranja, u najviše slučajeva autori su komentirali riječi za koje bi oni smatrali da ih treba dodatno pojasniti, naročito kada se konkretno značenje navedeno u rječniku razlikovalo od općeg i primarnog, odnosno denotativnog značenja. Zatim se uspostavljala analiza odnosa određene riječi s drugim riječima s kojima je ona, najčešće preko genitivne veze, formirala nova značenja. Komentatori rječnika u svojim su djelima širili znanja koja je autor rječnika ranije iznio koristeći se pri tome vlastitim poznavanjem i iskustvom tumačenja jezičkih nijansi, te su imali više mogućnosti u dešifriranju različitih slojeva riječi i egzegetske strane rječnika olakšavajući upotrebu i razumijevanje rječničke građe.

can be concluded that the increased need for this type of dictionary was at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. In that period, the Bosnian population was already “deep” within the framework of the administrative system of the Ottoman state, and the expressed need to interpret Arabic, Persian and even Turkish lexicon show that the use of these languages was not represented to such an extent in everyday speech. In addition to numerous manuscript copies of this type of terminological dictionaries, in which the name of the author is mostly not mentioned, we singled out the dictionary of Arabic and Persian words by Aleksa Stefanović from 1838 (The Cantonal Archives Tuzla OZ 16). It is interesting that the author could not or did not want to avoid the adapted pronunciation of certain Turkish words in the Bosnian language, as well as certain spelling errors characteristic of the area of Bosnia. A similar practice is found out in some other dictionaries, based on which it can be concluded that the authors are from this area.

5 Commentaries of dictionaries

The literary form of commentary in the Oriental-Islamic literary tradition represents a completely legitimate form of contribution to science and literature. Authors of commentaries significantly contribute to a better understanding and reception of the works they comment on by criticism, polemic, deepening the meaning and finally their conclusions. It is the same with commenting on dictionary works, where the commentator tries to overcome the difficulties, he encounters in the dictionary and gives ready-made solutions, in terms of the correct meaning of words, to potential users of the dictionary.

In the manuscript collections of Bosnia and Herzegovina, we recorded thirty-seven dictionary commentaries, among which twenty-three are *Tuhfe-i Šāhidī*. Bearing in mind the popularity and wide reception of this dictionary in Bosnia, it is quite expected that Bosnian authors also left their mark in this area. Mustafa Ejubović Šejh Jujo (died 1119/1707) at the request of some of his friends, as he states in the introduction, wrote *Šarḥ Hulla-i Manẓūm Šāhidī* in which he commented on Šāhidī's dictionary from the aspect of metrics, and in certain places also from the aspect of grammar. Also, the commentary of *Tuhfa-i Šāhidī* was written in 1143/1730 by Ahmed Hatem Bjelopoljak (died 1168/1754) at the request of Vezir Jahja Paša. The fact that, as the authors themselves state, these comments were written at the request or demand

6 Zaključak

Višejezičko bogatstvo i višestoljetni kontinuitet orijentalno-islamske leksikografske tradicije na prostoru Bosne od 16. pa sve do početka 19. stoljeća iznjedrili su vrijedno leksičko blago koje je danas pohranjeno u rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine. Uz izrazito bogatu književnost i razvijenu naučnu misao na arapskom, turskom i perzijskom jeziku nije mogla izostati ni leksikografska praksa koja je bila esencijalna za proučavanje religijskih, naučnih i književnih djela u orijentalno-islamskom kulturnom krugu. Bez “podrške” rječnika vrlo vjerovatno ne bi bilo moguće razumijevati najznačajnija djela orijentalno-islamske književnosti, a mnoge činjenice i norme koje se vezuju za islamsko učenje i tradiciju ostale bi nedorečene i nejasne čak i nativnim govornicima arapskog, turskog i perzijskog jezika.

U razdoblju od 16. do 19. stoljeća u Bosni je nastajalo i koristilo se nekoliko tipova rječnika, od općih, rimovanih ili poetiziranih, dječijih, do terminoloških i stručnih rječnika. Uporedo se razvijala tradicija komentiranja rječnika. Postojanje velikog broja rječnika na arapskom, turskom i perzijskom jeziku direktan je pokazatelj značaja orijentalno-islamskih jezika i kulture u Bosni, ali istovremeno i odraz kulturnih utjecaja i međukulturne komunikacije.

Orijentalno-islamska leksikografska tradicija u Bosni se prenosila prepisivanjem i širokom recepcijom najznačajnijih djela iz ove oblasti, djelujući samim tim i na razvoj bosanskohercegovačke leksikografije u nekoliko faza. U prvom redu to je recepcija rječničke literature na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, usko vezane za obrazovne institucije, medrese, mektebe i biblioteke. Za potrebe svih učenika u obrazovnom sistemu, kako učenika tako i učitelja, prepisivani su rukopisi rječnika autoriteta iz različitih oblasti nauke i književnosti, ali i nepoznatih autora čija su se djela u praksi pokazala korisnim i vrijednim. Drugi oblik leksikografske prakse u ovom razdoblju jesu rječnici arapskog, turskog i perzijskog jezika koje su pisali bosanski autori, a koji su nastajali kao odraz kulture i potrebe sredine u kojoj su autori obitavali. Pored značaja koji ovi rječnici imaju za bosanskohercegovačku leksikografiju, istovremeno oni predstavljaju i vrijedan doprinos orijentalno-islamskoj leksikografskoj baštini. Izuzetno značajan oblik leksikografske prakse jesu komentari bosanskih autora koji su od neprocjenjive važnosti za istinsko razumijevanje orijentalno-islamske književnosti, naročito poezije. Posljednja faza kojom zapravo započinje razvoj

of certain persons, respectable members of the community, speaks in favour of the widespread use of the work *Tuhfe-i Šāhidī*, but also the proactive attitude of the Bosnian readership in the reception of the work.

When it comes to the methodology of commenting, in most cases the authors commented on words that they believe should be further clarified, especially when the specific meaning stated in the dictionary differs from the general and primary meaning. Then an analysis of the relationship of a certain word with other words with which new meanings were formed, usually through the genitive connection, was established. Dictionary commentators in their works spread the knowledge that the author of the dictionary presented earlier using their knowledge and experience in interpreting linguistic nuances. They had more opportunities in deciphering the different layers of words and the exegetical side of the dictionary, facilitating the use and understanding of the dictionary material.

6 Conclusion

The multi-lingual wealth and centuries-long continuity of the Oriental-Islamic lexicographical tradition in Bosnia from the 16th to the beginning of the 19th century produced valuable lexical treasures that are now stored in the manuscript collections of Bosnia and Herzegovina. Along with extremely rich literature and developed scientific thought in Arabic, Turkish and Persian languages, lexicographic practice, which is essential for the study of religious, scientific, and literary works in the Oriental-Islamic cultural circle, could not be missing. Without the “support” of a dictionary, it would most likely not be possible to understand the most important works of Oriental-Islamic literature, and many facts and norms related to Islamic teachings and traditions would remain vague and unclear even to native speakers of Arabic, Turkish and Persian.

From the 16th to the 19th century, several types of dictionaries were created and used in Bosnia, from general, rhyming, or poeticized, children’s, to terminological. At the same time, the tradition of commenting on dictionaries was developing. The existence of a large number of dictionaries in Arabic, Turkish and Persian in collections in our country is a direct indicator of the importance of Oriental-Islamic languages and culture in Bosnia, but at the same time a reflection of cultural influences and intercultural communication.

The Oriental-Islamic lexicographical tradition in

moderne bosanskohercegovačke leksikografije jesu rječnici bosanskog jezika u kombinaciji s nekim od orijentalnih jezika. Ovi rječnici pokazuju tendenciju udaljavanja od utjecaja turskog i arapskog vokabulara i dio su promicanja i obnove nacionalnog bosanskog jezika.

Bosnia was transmitted through the copying and wide reception of the most significant works from this field, and influenced on the development of Bosnian lexicography in several phases. First of all, it is the reception of dictionaries in Arabic, Turkish and Persian closely related to educational institutions, madrassas, kuttabs, and libraries. For the needs of all participants in the education system, both students and teachers, manuscripts of dictionaries of authorities from various fields of science and literature, as well as anonymous authors whose works proved to be useful and valuable in practice, were copied. Another form of lexicographic practice in this period is the Arabic, Turkish, and Persian dictionaries by Bosnian authors, which were created as a reflection of the culture and the requisite of society. In addition to the importance these dictionaries have for Bosnian lexicography, they represent a valuable contribution to the Oriental-Islamic lexicographic heritage. An extremely significant form of lexicographic practice is the comments of Bosnian authors, which are invaluable for the understanding of Oriental-Islamic literature, especially poetry. The last phase that begins the development of modern Bosnian lexicography is the dictionaries of the Bosnian and some of the oriental languages. These dictionaries show a tendency to move away from the influence of Turkish and Arabic vocabulary and are part of the promotion and renewal of the national Bosnian language.

Literatura / Bibliography

- Begmatova, Zakhra, Sadullayeva, Nodira, & Usmanova, Nasiba. (2019). The Schools of Arabic Lexicography. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science* 2(14), 22-25.
- Elazar, Samuel, & Omanić, Ajnija. (2020). *Bibliografija medicinskih djela u SR BiH do 1895*. (Drugo izdanje). Mostar.
- Filan, Kerima. (2014). Turski jezik u Bosni u osmansko doba. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 35, 151-178.
- Haywood, John A. (1960). *Arabic Lexicography*. Leiden: Leiden e. J. Brill.
- Imamović, Huriya. (2010). Bosanska leksikografija kroz historiju: Kratak pregled. *Pismo* 8(1), 301-314.
- Kadrić, Adnan. (2004). Originalnost izvan ili/i unutar leksikografske tradicije: Komparacija Uskufijinog rječnika i rječnika Ibrahima Šahidije. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53(2002-03), 73-90.

- Kadrić, Adnan. (2008). Prilog konceptualnoj leksikografiji u Bosni u osmanskome periodu (1463-1878). *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici* 6(6), 213-227.
- Kasumović, Ismet. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
- Korkut, Derviš. (1973). Tursko-srpskohrvatski rječnik nepoznatog autora. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 16-17(1960-67), 135-182.
- Zgusta, Ladislav. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Koncept kontrolirane e-posudbe: mogućnosti primjene u hrvatskim knjižnicama

The Concept of Controlled Digital Lending: Possibilities of Application in Croatian Libraries

Anita Katulić

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska / National and University Library in Zagreb, Zagreb, Croatia
akatulic@nsk.hr

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 31. 3. 2022.
Prihvaćen / Accepted 24. 6. 2022.
Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Keywords / Ključne riječi

kontrolirana e-posudba, knjižnične usluge, pandemija, autorsko pravo, e-knjige
controlled digital lending, library services, pandemic, copyright, e-books

Sažetak / Abstract

Cilj je rada istražiti u kojem su odnosu preporuke međunarodnih knjižničnih zajednica i suvremeni zakonodavni okvir u Republici Hrvatskoj u pitanjima autorskog prava vezano za knjižnice i e-posudbu. Godine 2021. u Hrvatskoj je stupio na snagu novi *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*, a posljednjih se godina, osobito u kontekstu pandemije COVID-19, više pažnje u literaturi posvetilo konceptu tzv. "kontrolirane e-posudbe" (*Controlled Digital Lending, CDL*) koji pomaže u ispunjavanju misije knjižnica u podupiranju istraživanja, obrazovanja i kulturnog sudjelovanja u kulturnom životu u granicama postojećih zakona o autorskom pravu. CDL omogućava knjižnici cirkulaciju digitaliziranog naslova umjesto fizičkog primjerka, s tim da se posudba mora odvijati kontrolirano: u posudbi istovremeno smije biti onoliko primjeraka naslova koliko ih je knjižnica legalno nabavila (kupnjom ili darom). CDL je kao koncept zanimljivo i podesno rješenje za neometano pružanje knjižničnih usluga upravo u slučajevima izvanrednih okolnosti poput pandemije. S obzirom na to da ima korijene u američkom pravnom sustavu koje se značajno razlikuje od europskog, IFLA u *Izjavi o kontroliranoj posudbi e-knjige* (*IFLA Statement on controlled digital lending*) koju je objavila u lipnju 2021. godine preporučuje razmatranje primjene CDL-a u okvirima nacionalnih zakonodavstva pa će se u radu prikazati stav međunarodne knjižničarske zajednice o posudbi e-knjige izražene u Izjavi i razmotriti mogućnosti e-posudbe i mogućnosti izrade digitalne kopije tiskane knjige i njene posudbe prema CDL konceptu u kontekstu novog *Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima* i općenito u okviru suvremenog hrvatskog i europskog zakonodavstva.

The purpose of this paper is to investigate the relationship between the recommendations of the international library communities and the modern legislative framework in the Republic of Croatia on issues of copyright and related rights regarding libraries and e-lending. In 2021, a new *Copyright and Related Rights Act* entered into force in Croatia, and in recent years, especially in the context of the COVID-19 pandemic, more attention has been paid in the literature to the concept of the so-called *Controlled Digital Lending (CDL)* which helps fulfil the mission of libraries in supporting research, education and participation in cultural life within the limits of existing copyright laws. The CDL allows the library to circulate a digitized title instead of a physical copy, provided that the loan must take place in a controlled manner: the loan may contain as many copies of the title as the library has legally acquired. As a concept, CDL is an interesting and suitable solution for the uninterrupted provision of library services in cases of extraordinary circumstances such as a pandemic. Given that has its roots in the American legal system that is significantly different from European legal framework of copyright, IFLA in the *Statement of controlled loan e-books* (*IFLA Statement on controlled digital lending*) published in June 2021 recommends considering the application of the CDL in the framework of national legislation, so the paper will present the position of the international library community on lending e-books expressed in the Declaration and consider the possibilities of e-lending and digital copying of printed books and its lending according to the CDL concept in the context of the new *Copyright and Related Rights Act* and in general within the framework of contemporary Croatian and European legislation.

1 Uvodno o značajkama e-knjige

Prema IFLA-inom dokumentu u kojemu se pojašnjava kontekst e-posudbe, elektronička knjiga (u daljnjem tekstu e-knjiga) se definira kao “digitalna verzija tekstualnog djela koja je javno dostupna (sa ili bez plaćanja) kao odvojeno djelo” (IFLA, 2014: 1). Za e-knjigu općenito je prihvaćena definicija e-knjige kao “jedne ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD ROM-u, DVD-u i drugim elektroničkim materijalnim medijima). Uz tekst, e-knjiga može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune. [...] Najčešći su formati ePub, PDF i format za mobilne uređaje.” (Živković, 2012: 99).

Iako je češće licencirana od izdavača ili dobavljača, e-knjiga može biti u vlasništvu pojedinca ili knjižnice. E-knjige su često sadržane u zbirci ili paketu e-knjiga koje se prodaju kao jedna cjelina. Digitalne audioverzije tekstualnih djela često se smatraju e-knjigama, dok se digitalne verzije časopisa i novina ne smatraju e-knjigama.

Kako navodi Živković u pregledu definicija e-knjige te pojmova “digitalno” i “elektroničko”, analizom 37 definicija korištenih u razdoblju od 1997. do 2008. može se zaključiti da se e-knjiga u čak 31 definiciji doživljava kao “elektronička verzija tiskane knjige koja je dostupna s pomoću odgovarajućeg softvera i hardvera”. Pojmovi “digitalni” i “elektronički” koriste se kao sinonimi, a vrlo mali broj definicija koristi izraz “mrežni” (online) (Horvat & Živković, 2012: 98). Za čitanje e-knjiga koriste se stolna ili prijenosna računala, pametni telefoni, dlanovnici, tableti i e-čitači.

E-knjiga ima mnogo prednosti nad tiskanom knjigom, uz uvjet da korisnik ima uređaj koji mu omogućava pristup: dostupna je 24 sata na dan bez obzira na mjesto na kojem se korisnik nalazi, nije potrebno ići fizički po knjigu, već ona postane dostupna odmah putem platforme, nema troškova dostave, e-knjige omogućuju brzo i jednostavno pretraživanje teksta, može se prilagoditi veličina slova, osvjetljenje i sl., ne može se fizički oštetiti (Keča, 2010: 19-29). Osim toga, dodatna je vrijednost e-knjige mogućnost pretraživanja; lakoća korištenja, tiskanja i kopiranja; istovremeni pristup za više korisnika; olakšavaju pristup znanju i povećavaju distribuciju znanja kao nikad prije; ušteda prostora u knjižnicama; učenje na daljinu; korisne su za osobe s posebnim potrebama itd. Uz brojne prednosti, poduža je i lista nedostataka vezanih najčešće uz

1 Introduction – E-books and copyright

According to IFLA *E-Lending Background Paper*, an e-book may be defined as “a digital version of a text-based work which is available publically (with or without payment) as a separate work” (IFLA, 2014: 1). For an e-book, the generally accepted definition is that an e-book is “one or more computer files of restricted content that are available to the public online (an online book) or in material form (on CD ROM, DVD and other electronic material media). In addition to containing text, the e-book can contain illustrations, sounds as well as links to related websites etc. The most common formats of e-books currently in use are various e-reader formats such as ePub, PDF and standards developed for mobile devices” (Živković, 2012: 99).

Although more often licensed to the library by publisher or vendor, an e-book may also be owned by an individual or a library. E-books are often contained in a collection or package of e-books that are sold as a whole. Digital audio versions of works of literature are often considered to be e-books, while digital versions of magazines and newspapers are not considered as e-books.

As Živković states in the review of the definitions of the e-book and the terms “digital” and “electronic”, the analysis of 37 definitions used in the period from 1997 to 2008 concludes that an e-book (in as many as 31 separate definitions) is perceived as “electronic version a printed book that is accessible with appropriate software and hardware”. The terms “digital” and “electronic” are used as synonyms and a very small number of definitions use the term “online” (Horvat & Živković, 2012: 98). Users can utilize desktop computers, laptops, smartphones, PDAs, tablets and e-readers to access and read e-books.

The e-book has many advantages over the printed book, provided that the user has a device that allows adequate access and use: it is available 24 hours a day regardless of where the user is, it is not necessary to physically go for the book but it becomes available immediately through the platform, there are no shipping costs, e-books allow quick and easy text search, can be adjusted font size, lighting, etc., cannot be physically damaged (Keča, 2010: 19-29). In addition, the added value of an e-book is the ability to search, its ease of use, especially when printing and copying, it allows for simultaneous access by multiple users, facilitates access to knowledge and increase the distribution of knowledge, saves shelf and storage space in libraries and

poznavanje tehnologije, pristup tehnologiji, medijsku pismenost, ali i pravna pitanja. (Pažur, 2013: 180-182)

Pojava e-knjige i tehnologije za čitanje e-knjige utjecala je na procese proizvodnje, distribucije i korištenja autorskih djela. Wilson (2013) ističe pojavu fenomena samoizdavaštva, činjenice da nakladnici mogu ostvariti značajnu ekonomsku korist od smanjenja troškova tiskanja i distribucije, kao i mogućnost da nakladnici prodaju knjige izravno potrošaču putem vlastitih web-stranica. To sve utječe izravno na knjižare smanjenjem broja neovisnih trgovina, zahtjevi knjižničnih korisnika dovode do problema izgradnji knjižničnih zbirki, a ponašanje se korisnika mijenja s obzirom na razvoj i dostupnost uređaja za čitanje.

E-knjige se mogu učiniti dostupnima na različite načine: mogu biti kodirane za korištenje s točno određenim softverom na osobnom računalu ili dlanovniku, mogu biti isporučene mrežom i pregledavati se standardnim preglednikom, a neke mogu zahtijevati poseban hardver, npr. točno određenu vrstu čitača (Petr Balog, 2013: 81). Za knjižnice je organizacija, pohrana i uporaba e-knjiga i dalje jedan od najvećih izazova. Kako navodi Balog, prema svojim temeljnim značajkama e-knjige se ne razlikuju puno od svojih tiskanih inačica jer na pitanja autorstva, recenzije ili izgleda stranica medij nije bitno utjecao. Ono po čemu se e-knjige značajno razlikuju od tiskanih, način je njihova korištenja, odnosno prijenosa do čitatelja (Petr Balog, 2013: 84).

Od pojave e-knjige i s njom neodvojivo povezane e-posudbe, knjižnice su razvile nekoliko područja brige: arhiviranje i zaštita sadržaja, mogućnosti oslanjanja na iznimke i ograničenja autorskog prava, cijena, mogućnost međuknjižnične posudbe, fleksibilnost licenciranja i zaštita privatnosti korisnika (IFLA, 2013a). S obzirom na brojne prednosti digitalnog oblika knjige i misiju koju knjižnice imaju u ostvarivanju pristupa građi, glavno pitanje koje se nameće jest mogu li knjižnice zakonito posuđivati digitalne kopije knjige.

2 Neka pitanja nabave i posudbe e-knjige u knjižnicama

Posudbu e-knjige se prema Horvat i Živković može definirati kao “pružanje dostupnosti nekom digitalnom djelu ili objektu na ograničeno vrijeme radi ostvarivanja izravne ili neizravne komercijalne koristi”, pri čemu su uobičajena dva načina e-posudbe: prvi je način da korisnik ima pravo pristupa djelu na određeno vrijeme, a nakon isteka tog vremena

allows distance learning. E-books are useful for people with special needs, etc. In addition to numerous advantages, there is a long list of disadvantages related most often to knowledge of technology, access to technology, media literacy, but also legal issues (Pažur, 2013: 180-182).

The advent of e-books and e-book reading technology has influenced the processes of production, distribution and use of copyrighted works. Wilson (2013) highlights the emergence of the phenomenon of self-publishing, the fact that publishers can derive significant economic benefits from reduced printing and distribution costs as well as the ability for publishers to sell books directly to consumers through their own websites. This all affects bookstores directly by reducing the number of independent stores, the demands of library users lead to problems building library collections and user behaviour changes with the development and availability of reading devices.

E-books can be made available in different ways: they can be encrypted for use with specific software on a PC or PDA – by using digital rights management measures, they can be delivered over the network and viewed with a standard browser, and some may require special hardware such as a specific type of reader (Petr Balog, 2013: 81). For libraries, the organization, storage and use of e-books remains one of the biggest challenges. According to Balog, according to their basic features, e-books do not differ much from their printed versions because the issues of authorship, reviews or page layout were not significantly influenced by the media. What makes e-books significantly different from printed ones is the way they are used or transmitted to the reader (Petr Balog, 2013: 84).

Since the advent of e-books and inextricably linked e-lending, libraries have developed several areas of concern: archiving and content protection, the ability to rely on copyright exceptions and limitations, pricing, interlibrary loan, licensing flexibility, and user privacy (IFLA, 2013a). Given the many advantages of the digital form of the book and the mission that libraries have in gaining access to the material, the main question that arises is whether libraries can legally lend digital copies of books they offer in their physical form.

2 Certain issues regarding acquisition and e-lending in libraries

According to Horvat and Živković, e-book lending can be defined as “providing access to a digital work or object for a limited time in order to achieve direct

pristup je onemogućen, a drugi je način da korisnik preuzme djelo na svoje računalo, no datoteka prestaje biti dostupna nakon isteka određenog vremena (Horvat & Živković, 2012: 128).

Osim toga, Widdersheim (2014) navodi da se posudba e-knjige ili e-posudba odnosi na dvije vrste knjižničnih usluga. Prvo je posuđivanje primjeraka iz knjižnične digitalne zbirke, odnosno materijala koje knjižnice stvaraju, čuvaju, održavaju i čine dostupnima korisnicima, a druga usluga je posudba uređaja za čitanje. Digitalni sadržaji mogu biti e-knjige, audiozapisi, aplikacije, web-stranice, članci u bazama podataka, digitalizirana djela, djela pohranjena u institucijskim repozitorijima, kao i audio i videozapisi prenosivi putem interneta. Digitalnu knjižnicu obično čine elektronički sadržaj i infrastruktura koja podupire uporabu takvog sadržaja pa će se e-posudba često odnositi i na posudbu uređaja koji omogućavaju pristup zbirci ili sadržaju, poput prijenosnih računala, e-čitača, tableta i sl. Widdersheim upozorava na aspekt e-posudbe vezan uz privatnost korisnika – budući da se koriste mobilni uređaji kao što su e-čitači i tableti, koji imaju određene pozitivne značajke, ovi se uređaji također mogu koristiti kao “trackeri” koji potajno prikupljaju podatke o korisnicima i dostavljaju ih tvrtkama trećih strana. Pažljivije razmatranje usluga e-posudbe otkriva da tehnologije često privilegiraju interese kapitala, a ne javnog dobra. Knjižničari moraju utvrditi kako usluge i tehnologije komercijaliziraju zajednička dobra i zalagati se za rješenja koja izbjegavaju etičke i pravne probleme (Widdersheim 2014).

Nadalje, knjižnice sudjeluju ili su pokretači projekata digitalizacije građe, pri čemu radi obavljanja važne funkcije zaštite kulturne baštine knjižnice i davanja djela na korištenje javnosti trebaju odvagivati interese autora da zaštite svoje pravo nad autorskim djelom i interese korisnika. Autorsko pravo uređeno je na međunarodnoj i nacionalnoj razini pa svakako postoje i posljedice nezakonite digitalizacije ili digitalizacije koja nije promišljena s pravnog aspekta (vidi Šapro-Ficović, 2011).

Korisnici knjižnice e-knjigu mogu posuditi pomoću posebne platforme za posudbu ili na elektroničkom čitaču ili joj mogu pristupiti pomoću platforme izdavača / agregatora, pomoću mrežnih stranica, pomoću repozitorija ustanova (Pažur, 2013: 178). Više je vrsta modela nabave e-knjige u knjižnicama, pri čemu svaki model utječe na izgradnju knjižnične zbirke i ponude knjižnice. Budući da knjižnice ne kupuju naslove izravno od izdavača, već

or indirect commercial benefit”, with two common ways of e-lending: the first way is that the user has the right to access work for a certain time, and after that time access is disabled, and the other way is for the user to download the work to their computer, but the file ceases to be available after a certain time (Horvat & Živković, 2012: 128).

Widdersheim (2014) states that e-book lending or e-lending refers to two types of library services. The first is the lending of copies from the library’s digital collection, i.e. the materials that libraries create, store, maintain and make available to users, and the second service is the rental of reading devices. Digital content can be e-books, audio recordings, applications, websites, database articles, digitized works, works stored in institutional repositories as well as audio and video transmissions via the Internet. A digital library usually consists of electronic content and the infrastructure that supports the use of such content, so e-lending will often refer to lending devices that provide access to a collection or content, such as laptops, e-readers, tablets, etc. Widdersheim warns of the e-lending issues related to possible breaches of user privacy – mobile devices such as e-readers and tablets can also be used as “trackers” that secretly collect user data and deliver it to third-party companies. A closer look at e-lending services reveals that these technologies often consider or utilize personal data as a commercial good to be monetized, without much consideration to personal data protection or general public interests. Librarians need to identify how services and technologies commercialize library patrons’ data and advocate for solutions that avoid ethical and legal issues (Widdersheim, 2014).

Furthermore, libraries participate in or initiate source digitization projects, whereby in order to perform the important function of protecting the cultural heritage of the library and making the work available to the public, they should weigh the interests of authors to protect their copyright and user interests. As copyright is regulated at the international and national level there are certainly consequences of illegal digitization or digitization not considered, especially from a legal point of view (see Šapro-Ficović, 2011).

Library users can lend the e-book using a special lending platform or on an electronic reader, or they can access it through the publisher / aggregator platform, through websites, through the repository of institutions (Pažur, 2013: 178). There are several types of e-book acquisition models in libraries,

od distributera koji ugovaraju korištenje e-knjiga s nakladnicima te ih zatim putem platformi prodaju knjižnicama, događa se da distributeri uvjetuju na koji se način e-knjige mogu posuđivati korisnicima. Na taj se način e-knjige ne kupuju u knjižnicama za trajnu pohranu, već se ugovara licencija koja omogućava privremeno posredovanje u posudbi između knjižnice i knjižničnih korisnika. Najčešće se e-knjige distribuiraju u obliku zbirke i ne mogu se ugovoriti pojedinačni naslovi zasebno prema potrebama knjižnice i korisnika, već prema ponudi distributera. Nakladnici tako postaju glavna prepreka u pružanju usluge posudbe e-knjiga knjižničnim korisnicima pa knjižnice trebaju preuzeti ulogu pregovarača prilikom sklapanja ugovora s distributerom. Besen i Kirby (2012: 10-13) iznose načine na koje nakladnici utječu na korištenje e-knjiga u knjižnicama. Kako navode, načelo "jedan primjerak, jedan korisnik" nameće ograničenja na istovremeno korištenje. Prema tom načelu broj istovremenih posudbi jednog naslova e-knjige mora biti jednak broju primjeraka koje je knjižnica kupila. Ako žele povećati broj posudbi, knjižnice moraju kupiti više primjeraka, baš kao i kod tiskane knjige. Nadalje, navode Besen i Kirby, u praksi nakladnici ponekad ograničavaju i ukupan broj posudbi određenog djela. Nakladnik također može ograničiti vremenski period tijekom kojeg je e-knjiga dostupna korisnicima, a nakon isteka dogovorenog perioda knjižnica odlučuje hoće li produžiti licenciju.

Nabavna politika e-knjiga kojom zapravo upravlja ju nakladnici, a ne knjižnice, uzrokovala je nezadovoljstvo u knjižničara, pa je 2012. godine morao reagirati Europski ured za knjižnične, informacijske i dokumentacijske usluge (EBLIDA) objavom stava knjižničarske zajednice pod nazivom *Europske knjižnice i izazovi e-nakladništva* u kojem osuđuje nabavnu politiku u kojoj distributeri odlučuju o knjižničnoj nabavi. EBLIDA je predložila revidiranje sustava autorskih prava za e-knjige, e-posudbu i e-sadržaje. Godinu dana kasnije, 2013. godine, IFLA objavljuje *Načela za knjižničnu e-posudbu* koja se temelje na uvjerenju da knjižnice moraju imati mogućnost za ugovaranje razumnih uvjeta korištenja licencija s nakladnicima i prema kojima je neprihvatljivo da nositelji autorskih prava djeluju pod pretpostavkom da mogu kontrolirati svu sljedeću upotrebu digitalnih djela nakon prodaje. Ako bi se postigao konsenzus da se koncept iscrpljenja prava¹ može primijeniti na digitalni sadržaj jednako

with each model influencing the construction of the library collection and the library offerings. Because libraries do not obtain titles directly from publishers, instead relying on distributors who contract e-books with publishers and then licence them to libraries through publishing platforms, distributors often have special conditions on how e-books can be lent to users. In this way, e-books are not purchased in libraries for permanent storage, but a license is negotiated that allows for temporary intermediation in lending between the library and library users. Most often, e-books are distributed in the form of collections and individual titles cannot be contracted separately according to the needs of the library and users, but according to the offer of the distributor. Publishers thus potentially become a major obstacle in providing e-book lending services to library users, so libraries need to take on a more active role when negotiating and concluding contracts with a distributor. Besen and Kirby (2012: 10-13) outline the ways in which publishers influence the use of e-books in libraries. As they state, the principle of "one copy, one user" imposes restrictions on simultaneous use. According to this principle, the number of simultaneous lendings of one e-book title must be equal to the number of copies purchased by the library. If they want to increase the number of loans, libraries have to licence more copies, just like with a printed book. Furthermore, Besen and Kirby state, in practice publishers sometimes limit the total number of lendings of a particular work. The publisher may also limit the period of time during which the e-book is available to users, and after the expiration of the agreed period, the library decides whether to renew the license.

The e-book acquisition policy, which is usually managed by publishers and not libraries, has caused dissatisfaction among many librarians. In 2012 the European Office for Library, Information and Documentation Services (EBLIDA) had to respond by publishing the library community's position in *European Libraries and the challenges of e-publishing* in which it condemns the acquisition policy in which distributors decide on library acquisition.

EBLIDA has proposed a revision of the copyright system for e-books, e-lending and e-content. One year later, in 2013, IFLA published the *Library E-Lending Principles*, which are based on the belief that libraries must be able to negotiate reasonable license terms with publishers and that it is unacceptable for copyright holders to act on the assumption that they can control all the next use of digital works after the sale. If a consensus is to be reached

¹ Autor ima ovlasti zabrane ili dopuštenja distribucije svog djela, ali se to pravo iscrpljuje prvim odobrenjem za stavljanje u promet.

kao i na djela fiksirana na materijalnu podlogu (tiskane knjige, nosači zvuka i videa itd.), neka načela za koje se IFLA zalaže bila bi ispunjiva. IFLA-ina načela za e-posudbu u knjižnicama objavljuju se zasebno i revidiraju 2013. godine budući da se tržište e-knjige ubrzano razvijalo i pojavljivali su se različiti problemi knjižnica vezani uz e-knjige – od kupovine, ugovaranja licencija do posudbe. Isto tako se revidiraju i popratni dokumenti *IFLA E-Lending Background Paper*, pa je inačica iz 2013. dva puta revidirana i objavljena je nova inačica 2014. godine (*IFLA 2014 eLending Background Paper*). Svrha je popratnih dokumenata uputiti u pozadinu problema e-posudbe, okupiti trenutne stavove nakladnika, opisati razlike u pristupu znanstvenih i narodnih knjižnica prema problemima s digitalnim zbirkama, opisati pravni kontekst za e-posudbu i načela koja bi knjižnice trebale slijediti te osigurati detaljnu pravnu analizu e-posudbe.

U kontekstu osnaživanja uloge knjižnice u društvu EBLIDA je 2013. godine pokrenula kampanju *Pravo na e-čitanje* u kojoj se traži pravo na e-čitanje i ozakonjenje posudbe e-knjiga u knjižnicama kako bi se moglo ostvariti pravo na potpun i slobodan pristup elektroničkim informacijama u knjižnicama za sve građane Europe (EBLIDA, 2013). Povod za pokretanje kampanje bila je situacija u kojoj se moglo zakonito kupiti e-knjigu online na način da su kupci morali potpisati opširne licencije o uvjetima korištenja, potrošačke udruge bi tužile nakladnike e-knjiga, a nakladnici e-knjiga odbijali su prodati e-knjige knjižnicama, što je dovodilo do nemogućnosti distribucije e-knjige. U to vrijeme počele su i neke sudske parnice koje su kasnije uzrokovale učvršćivanje stava knjižničarskih zajednica u borbi protiv povlaštenog položaja nakladnika u odlučivanju o nabavnoj politici knjižnica. Prvi povod za optimizam bila je presuda Europskog suda u srpnju 2012. u kojoj je presudio da se načelo iscrpljenja prava distribucije kod kupnje računalnih programa odnosi jednako na elektronički preuzete kao i one na fizičkom mediju. Prema tome je bilo moguće nadati se da će se sljedećim presudama takvo načelo iscrpljenja prava distribucije primjenjivati i na e-knjige.

IFLA 2013. godine objavljuje šest načela za e-posudbu (IFLA, 2013b), a među načelima se svakako proteže težnja knjižničarske zajednice da se osigura pristup svim naslovima dostupnima na tržištu prema transparentnim uvjetima, težnja za dugoročnim očuvanjem naslova e-knjiga, neutralnost e-knjiga prema različitim platformama i njihov razvoj sa standardima pristupačnosti. Iz

that the concept of exhaustion of rights¹ can be applied to digital content as well as to works fixed on a material basis (printed books, audio and video media, etc.), some of the principles advocated by IFLA would be feasible. IFLA's e-lending principles in libraries were published separately and revised in 2013 as the e-book market developed rapidly and various library problems related to e-books emerged – from purchasing, contracting licenses to lending. The accompanying *IFLA E-Lending Background Paper* is also being revised, so the 2013 version was revised twice and a new version was published in 2014 (IFLA, 2014). The purpose of the accompanying documents is to background e-lending, to gather current views of publishers, to describe differences in the approach of scientific and public libraries to problems with digital collections, to describe the legal context for e-lending and the principles that libraries should follow, and to provide detailed legal analysis of e-lending.

In the context of strengthening the role of the library in society, in 2013 EBLIDA launched the *Right to E-Read* campaign, which calls for the right to e-reading and legalization of e-book lending in libraries in order to exercise the right to full and free access to electronic information for all European citizens (EBLIDA, 2013). The reason for launching the campaign was a situation where e-books could be legally purchased online in such a way that customers had to sign extensive licenses on terms of use, consumer associations would sue e-book publishers, and e-book publishers refused to sell e-books, which led to the inability to distribute the e-book. At that time, some lawsuits began, which later strengthened the position of library communities in the fight against the privileged position of publishers in deciding on the acquisition policy of libraries. The first reason for optimism was the judgment of the European Court in July 2012, in which it ruled that the principle of exhaustion of distribution rights in the purchase of computer programs applies equally to electronically downloaded and those on physical media. It was therefore to be hoped that in future judgments such a principle of exhaustion of distribution rights would apply to e-books.

In 2013, IFLA published six principles for e-lending (IFLA, 2013b), and among the principles is certainly the desire of the library community to ensure access to all titles available on the market

¹ The author has the power to prohibit or permit the distribution of his work, but this right is exhausted by the first marketing authorization.

perspektive primjenjive pravne regulacije osobito je značajno treće navedeno načelo koje nalaže da “uvjeti licenciranja/kupovine e-knjiga moraju poštovati ograničenja autorskih prava u korist knjižnica i korisnika, uključujući, ako je prema nacionalnom zakonodavstvu primjenjivo: a) pravo kopiranja dijela e-knjige; b) reformatiranje djela u svrhu zaštite ako je e-knjiga kupljena/licencirana kao trajno dostupna; c) stvaranje kopije za međuknjižničnu posudbu; d) reformatiranje djela za osobe s poteškoćama ili invaliditetom; e) zaobilazanje mjera tehnološke zaštite u svrhu ostvarivanja one svrhe koja ne krši prava autora” (IFLA, 2013b). Kasnije se načela revidiraju nekoliko puta, što rezultira objavom novih načela 2021. godine i razvojem koncepta kontrolirane e-posudbe.

U dokumentu *IFLA 2014 eLending Background Paper* ističe se kako nakladništvo knjiga kao dominantna kulturna industrija u Europi ima ključnu ulogu u gospodarskom, društvenom, političkom, etičkom, obrazovnom i znanstvenom razvoju Europe. U dokumentu se navodi da u brojnim zemljama nakladnička industrija prima vladinu potporu u znak priznanja društvenom dobru kojemu služi produkcija i distribucija pisane kulture. Knjižnice se smatraju sastavnim dijelom ovog ekosustava čitanja pa uskraćivanje e-knjiga iz knjižničnih zbirki ima potencijal oslabiti percepciju nakladništva kao djelatnosti korisne za društvo u cjelini. Napominje se da se knjižničari bore s načinom održavanja temeljnih načela poput slobodnog pristupa informacijama za sve u kontekstu ograničenog pristupa e-knjigama i nametnutih licencija za e-knjige. Ključni izazov s kojim se knjižnice suočavaju u pružanju pristupa e-knjigama jest ugovaranje licencija koje s jedne strane nakladnicima i autorima pružaju dovoljnu sigurnost da knjižnice podržavaju dostupnost njihovim djelima, a ne potkopavaju njihov poslovni model, a da se s druge strane istovremeno dopušta knjižnici da nastavi sa svojim temeljnim funkcijama koje uključuju: čuvanje djela za buduće naraštaje; posudbu djela korisnicima, kopiranje dijelova djela u svrhe koje ne ugrožavaju autorska prava, međuknjižničnu posudbu, osiguravanje alternativnih formata za korištenje slijepim i slabovidnim osobama. Politika e-posudbe i njeni ekonomski aspekti u Europskoj uniji, s naglaskom na raznolikost usvojenih modela od strane agencija koje pružaju usluge e-posudbe u knjižnicama, opisani su u studiji pripremljenoj za Europski parlament (Mount, 2016). Studija je pokazala da se uvjeti licenciranja, trajanje posudbe i cijene razlikuju od zemlje do zemlje

under transparent conditions, the desire for long-term preservation of e-book titles, e-neutrality book according to different platforms and their development with accessibility standards. From the perspective of applicable legal regulation, the third principle is particularly important, stating that “eBook licensing/purchase options must respect copyright limitations and exceptions available to libraries and their users in national law, such as the right to: a. Copy a portion of the work b. Re-format the work for preservation purposes if it is licensed and/or purchased for permanent access c. Provide a temporary copy of the work to another library in response to a user request d. Reformat a work to enable access for people with print disabilities e. By-pass a technological protection measure for the purpose of exercising any non-infringing purpose” (IFLA, 2013b). Later, the principles are revised several times, resulting in the publication of new principles in 2021 and the development of the concept of controlled digital lending.

The *IFLA 2014 eLending Background Paper* points out that book publishing as the dominant cultural industry in Europe plays a key role in the economic, social, political, ethical, educational and scientific development of Europe. The document states that in many countries the publishing industry receives government support in recognition of the social good served by the production and distribution of written culture. Libraries are considered an integral part of this reading ecosystem, so denying e-books from library collections has the potential to weaken the perception of publishing as an activity beneficial to society as a whole. It is noted that librarians struggle with maintaining basic principles such as free access to information for all in the context of limited e-book access and imposed e-book licenses. A key challenge facing libraries in providing access to e-books is contracting licenses, which on the one hand provide publishers and authors with sufficient security that libraries support accessibility to their works, not undermine their business model, while allowing libraries to continue with its core functions which include: preserving works for future generations; lending works to users, copying parts of works for purposes that do not infringe copyright, interlibrary loan, providing alternative formats for use by blind and partially sighted people.

E-lending policies and their economic aspects in the European Union, with an emphasis on the diversity of models adopted by agencies providing e-lending services in libraries, are described in a study prepared for the European Parliament (Mount,

budući da ne postoji standardni model e-posudbe, a europsko zakonodavstvo u skladu s Direktivom o pravima javne posudbe nije doneseno do trenutka pisanja studije.

Vitiello (2021) navodi da bi strategije knjižnica trebale imati za cilj ojačati svoju relevantnost u segmentu distribucije i pokazati sposobnost pružanja usluga svim akterima u lancu vrijednosti koji spaja knjige i informacije, što za sada nažalost ne uspijevaju. Ova bi uloga trebala utjecati i na normalizaciju odnosa knjižnica – izdavač.

3 Uloga e-knjige u promicanju ljudskih prava, osobito za vrijeme pandemija

Pandemija koronavirusa promijenila je način na koji ljudi žive, djeluju međusobno i komuniciraju s drugima. Neke su promjene ostale privremene, dok su neke ostale trajne. U potrazi za osobnim razvojem, obrazovanjem i učenjem pojedinci su tijekom *lock-downa* često imali potrebu posezati za digitalnim materijalima koji su im bili dostupni na daljinu. Kao što je navedeno u promotivnoj knjižici o kontroliranoj e-posudbi (Adams, Bailey, & Freeland, 2019), znanje čini pojedince jačima i otpornijima, pruža put do obrazovanja i sredstva za osiguranje posla. No, za mnoge pojedince udaljenost, vrijeme, trošak ili invaliditet predstavljaju prepreke za pristup informacijama koje se nalaze u tiskanim knjigama. Iz tih razloga važnu ulogu ima digitalizacija. Pojedinci koji većini informacija pristupaju putem interneta bit će pod većim utjecajem lažnih vijesti, dezinformacija, neprovjerenih informacija, a provjerene i znanstveno utemeljene informacije koje se nalaze u starijoj i tiskanoj građi neće im biti dostupne. Tako se stvorila inicijativa knjižnica da se informacije dostupne samo u tiskanom obliku učine jednako dostupnima kao one na internetu putem digitalizacije. Digitalizacijom se daje i novi život starim knjigama, rasprodanim izdanjima, povijesnim dokumentima (Adams, Bailey, & Freeland, 2019).

U nedostatku ljudskog kontakta važnu ulogu ima informacijska tehnologija koja omogućava pojedincima pristup raznim potrebnim sadržajima. Malaquias et al. (2021) proveli su istraživanje o popularnosti e-knjige u razdoblju pandemije. Istraživanje je pokazalo da je e-knjigama porasla popularnost te da su pozitivno korelirani s jedne strane stupanj razvijenosti zemalja u kojima je i informacijska tehnologija u većoj mjeri prihvaćena s potražnjom e-knjiga s druge strane. Prema dostupnim podacima u Škotskoj je korištenje e-knjige u knjižnicama tijekom pandemije poraslo

2016). The study showed that licensing conditions, loan duration and prices vary from country to country as there is no standard e-lending model and European legislation under the Public Lending Rights Directive has not been enacted at the time of writing.

Vitiello (2021) states that library strategies should aim to strengthen their relevance in the distribution segment and demonstrate the ability to provide services to all actors in the value chain that connects books and information, which unfortunately have failed so far. This role should also influence the normalization of the library-publisher relationship.

3 The role of e-books in promoting human rights, especially during pandemics

The coronavirus pandemic has changed the way people live, interact with each other and communicate with others. Some changes remained temporary, while some remained permanent. In the search for personal development, education and learning, individuals during the *lock-down* often had the need to resort to digital materials that were available to them remotely. As noted in the promotional booklet on controlled digital lending (Adams, Bailey, & Freeland, 2019), knowledge makes individuals stronger and more resilient, provides a pathway to education, and means to secure employment. But for many individuals, distance, time, cost, or disability are barriers to accessing information found in printed books. For these reasons, digitization plays an important role. Individuals who access most information via the Internet will be more affected by false news, misinformation, unverified information and the inability to access verified and scientifically based information found in older and printed material will not be available to them. Thus was created the initiative of libraries to make information available only in printed form equally accessible as that on the Internet through digitization. Digitization also gives new life to old books, sold-out editions, historical documents (Adams, Bailey, & Freeland, 2019).

In the absence of human contact, an important role is played by information technology, which enables individuals to access various necessary contents. Malaquias et al. (2021) conducted research on the popularity of e-books during the pandemic period. The research showed that e-books have increased in popularity and that they are positively correlated on the one hand with the level of development of countries in which information

za 100%, dok je u godinama bez pandemije taj rast bio 33% godišnje (Robinson et al., 2021). U Hrvatskoj, narodne knjižnice koje do 2020. godine nisu nudile e-posudbu i upravo su se spremale na proširivanje usluga, primorane pandemijom ubrzale su nabavu e-knjiga i već u travnju 2020. omogućile pristup e-knjigama, a neke od knjižnica nudile su čak i mogućnost besplatnog tromjesečnog članstva osobama koje ne žive na području gdje se knjižnice nalaze, pa je zapravo svim građanima Hrvatske omogućena posudba e-knjiga (Solis & Kear, 2020). U Italiji se ističe potreba za digitalnom strategijom u knjižnicama koja uključuje i digitalizaciju i e-posudbu budući da se u vrijeme pandemije pokazalo kako je digitalizacija u talijanskim knjižnicama naišla na organizacijske prepreke i kulturne barijere koje uključuju i digitalnu podjelu te je na različitim razinama realizacije (Tammaro, 2020).

Istovremeno s pojavom pandemije i protuepidemijskih mjera, izolacije i smanjenih kontakata i mogućnosti općenito, pojačano se posegnulo za digitalizacijom. S druge strane, u pogledu pristupa informacijskim tehnologijama i dalje ostaju tradicionalna područja brige, poput *digitalne podjele* (Barnes, 2020). Stariji građani bez interneta osjetili su utjecaj digitalne podjele, bili su isključeni iz digitalne komunikacije, nisu mogli kupovati preko interneta niti su mogli koristiti mogućnosti za poboljšanje mentalnog zdravlja na daljinu, dok su srednjoškolci i starija djeca iz siromašnih zajednica isključena (sigurno barem privremeno) iz online obrazovanja i pristupa obrazovnim sadržajima.

Pojedinci koji u suvremenom informacijskom društvu nemaju pristup informacijsko-komunikacijskom tehnološkom sustavu bivaju isključeni iz društva. *Digitalna podjela*, pojam koji izvorno koristi Lloyd Morrisett 1990-ih godina, označava procjep koji dijeli ljude u dvije grupe: *digitalno uključeni* (ljude koji koriste tehnologiju i internet) i *digitalno isključeni* (ljude koji ne koriste tehnologiju i internet). Knjižnice mogu imati važnu ulogu u smanjenju digitalne podjele ako omogućavaju pristup tehnologiji i podučavaju korisnike kako da se njome služe i kako da koriste prednosti digitalnog okružja.

Jones (2021) tvrdi kako ograničen pristup e-knjizi dovodi do ometanja ljudskih prava korisnika knjižnica koji ovise upravo o takvoj knjizi, misleći pri tome na korisnike s poteškoćama u čitanju i korisnike s invaliditetom. E-knjige su postale jednako važne i vrijedne za knjižnične zbirke kao tradicionalne

technology is more accepted with the demand for e-books on the other hand. According to available data in Scotland, the use of e-books in libraries during the pandemic increased by 100% while in the years without a pandemic this growth was 33% per year (Robinson et al., 2021). In Croatia, public libraries that did not offer e-lending until 2020 and were just preparing to expand their services, forced by the pandemic to speed up the acquisition of e-books and already in April 2020 provided access to e-books, and some of the libraries offered even the possibility of free three-month membership for people who do not live in the area where the libraries are located, so in fact all citizens of Croatia are allowed to lend e-books (Solis & Kear, 2020). In Italy, the need for a digital strategy in libraries, including digitization and e-lending, is highlighted, as the pandemic showed that digitalisation in Italian libraries encountered organizational barriers and cultural barriers involving digital sharing and at different levels of implementation (Tammaro, 2020).

Simultaneously with the emergence of pandemics and anti-epidemic measures, isolation and reduced contacts and opportunities in general, digitalization has been intensified. On the other hand, in terms of access to information technologies, traditional areas of concern remain, such as the *digital divide* (Barnes, 2020). Older citizens without the Internet felt the impact of the digital divide, were excluded from digital communication, could not shop online or use opportunities to improve mental health remotely, while high school students and older children from poor communities were excluded (certainly at least temporarily) from online education and access to educational content.

Individuals who do not have access to the information and communication technology system in the modern information society are excluded from society. *Digital divide*, a term originally used by Lloyd Morrisett in the 1990s, denotes a gap that divides people into two groups: *digitally included* (people who use technology and the Internet) and *digitally excluded* (people who do not use technology and the Internet). Libraries can play an important role in reducing the digital divide if they provide access to technology and teach users how to use it and how to take advantage of the digital environment.

Jones (2021) argues that limited access to an e-book leads to a violation of the human rights of library users who depend on such a book, referring to users with reading difficulties and users with disabil-

knjige i časopisi, a pristup e-knjigama trebao bi se smatrati ljudskim pravom. E-knjige su važne mnogim korisnicima upravo zbog njihove pristupačnosti. Međutim, zbog velike praktičnosti koje e-čitači i tekstovi u digitalnom formatu nude za korisnike s niskim primanjima i korisnike s invaliditetom, e-knjige mogu ponekad postati jedini način pristupa informacijama, obrazovanju i literaturi. Mnogi argumenti podupiru ideju da, kada se pristup informacijama i druga temeljna ljudska prava mogu ostvariti samo putem određene vrste medija, poput interneta, pristup tom mediju postaje svojevrsno “pomoćno” ljudsko pravo. Isti slučaj može se primijeniti i na e-knjige (Jones, 2021). Lewis (2013) se osvrnula na ogromnu informacijsku nejednakost koja je postojala unutar knjižnica u prošlosti za osobe s invaliditetom i načine na koje su pristup internetu, adaptivna tehnologija i e-knjige premostili taj jaz. Zbog dosega koje su postigli uređaji za čitanje e-knjiga i nakladnici razvojem adaptivne tehnologije, slijepe osobe, osobe oštećena vida i osobe s poteškoćama u čitanju, kao i osobe koje zbog fizičke udaljenosti ili siromaštva imaju otežan pristup knjigama, čine posebnu populaciju koja je najviše pogođena kada e-knjiga postane nedostupna (Lewis, 2013: 230).

4 Načela kontrolirane e-posudbe

Posljednjih se godina, osobito u kontekstu pandemije COVID-19, više pažnje u literaturi posvetilo konceptu “kontrolirane e-posudbe” (*Controlled Digital Lending*, CDL), a nakon višegodišnje pripreme IFLA 2021. objavljuje *Izjavu o kontroliranoj e-posudbi*. CDL kao koncept pomaže u ispunjavanju misije knjižnica u podupiranju istraživanja, obrazovanja i sudjelovanja u kulturnom životu u granicama postojećih zakona o autorskom pravu.

U *Izjavi o kontroliranoj e-posudbi* kao ključni razlog kojim se želi promicati koncept CDL-a navodi se nemogućnost tržišta da na dosljednoj i poštenoj osnovi omogući pristup djelima u digitalnom obliku. Za knjižnice je u stvarnosti vrlo mali dio knjiga dostupan u digitalnom obliku, bilo zbog toga što su rasprodane (pa se ne ulaže u objavljivanje digitalnih inačica) ili zbog nedostatka sredstava u izdavačkim kućama ili odbijanja prodaje knjižnicama. Ovi razlozi dovode do toga da knjižnice ne mogu ispunjavati svoju misiju u poticanju istraživanja i učenja u digitalnom dobu.

Kriza koju je stvorila pandemija COVID-19 iznijela je u prvi plan mnoga pitanja dostupnosti i cijena e-knjiga budući da korisnici više nisu mogli fizički posjećivati knjižnice, a rad knjižnica se odjednom

ities. E-books have become just as important and valuable to library collections as traditional books and magazines, and access to e-books should be considered a human right. E-books are important to many users precisely because of their accessibility. However, due to the great convenience that e-readers and texts in digital format offer for low-income users and users with disabilities, e-books can sometimes become the only way to access information, education and literature. Many arguments support the idea that when access to information and other fundamental human rights can only be exercised through a particular type of medium, such as the Internet, access to that medium becomes a kind of “auxiliary” human right. The same case can be applied to e-books (Jones, 2021). Lewis (2013) looked at the huge information inequality that has existed within libraries in the past for people with disabilities and the ways in which Internet access, adaptive technology, and e-books have bridged that gap. Due to the reach of e-book readers and publishers with the development of adaptive technology, blind people, visually impaired people and people with reading difficulties, as well as people who have difficulty accessing books due to physical distance or poverty, make up the special population most affected when an e-book becomes unavailable (Lewis, 2013: 230).

4 Principles of controlled digital lending

In recent years, especially in the context of the COVID-19 pandemic, more attention has been paid in the literature to the concept of “controlled digital lending” (CDL), and after many years of preparation, IFLA 2021 published a *Statement on controlled digital lending*. The CDL as a concept helps fulfil the mission of libraries in supporting research, education and cultural participation in cultural life within the limits of existing copyright laws.

The *Statement on controlled digital lending* cites the inability of the market to provide access to works in digital form on a consistent and fair basis as a key reason to promote the concept of CDL. For libraries, in reality, very few books are available in digital form, either because they are sold out (so no investment is made in publishing digital versions) or because of a lack of funds in publishing houses or a refusal to sell to libraries. These reasons lead to libraries failing to fulfil their mission in fostering research and learning in the digital age.

The crisis created by the COVID-19 pandemic brought to the fore many issues of e-book availability

morao prebaciti na usluge na daljinu. Kao što je ranije navedeno, problem s e-knjigama je u tome što, čak ako su i dostupne knjižnicama za nabavu, moguće je sklopiti samo ugovore o licencijama uglavnom po znatno višim cijenama nego što bi bile za tiskanu knjigu ili pod mnogo restriktivnijim uvjetima nego za tiskane knjige. U nekim slučajevima knjižnice su obvezne kupovati velike zbirke e-knjiga koje su unaprijed uređene jer nakladnici ne dopuštaju nabavu samo određenih željenih naslova. Nameće se zaključak da to uistinu smanjuje slobodu izbora knjižnica za nabavu i da podupire potrebe istraživača i čitatelja općenito, bez obzira na profil populacije koju knjižnica uslužuje.

Kada nema dostupnih e-knjiga ili su odredbe i uvjeti za osiguravanje pristupa postali prepreka, mogućnost knjižnica da digitaliziraju tiskane knjige zakonito nabavljenih knjiga značila bi da bi pri određivanju cijena i uvjeta za korištenje e-knjige i drugih elektroničkih izvora nositelji prava morali primijeniti ista načela što se tiče fizičkih knjiga. Kako se navodi u Izjavi, to bi srušilo barijeru između tržišta tiskanih knjiga i e-knjiga i tako omogućilo veću konkurenciju među njima. To bi pomoglo osigurati kontinuiranu učinkovitost zaštite koju knjižnice pružaju protiv negativnih posljedica lošeg funkcioniranja tržišta e-knjiga. Konceptom kontrolirane e-posudbe IFLA podržava posudbu dislociranim i manje mobilnim korisnicima kako bi se promicala ideja da prisiljavanje korisnika na fizički dolazak u knjižnicu predstavlja oblik diskriminacije.

Kontrolirana e-posudba (CDL) u kontekstu posudbe knjiga koncept je koji promiče ideju prema kojoj bi knjižnice trebale biti u mogućnosti posuđivati digitalizirane kopije djela iz svoje zbirke pridržavajući se jednakog “omjera primjeraka u vlasništvu knjižnice i posuđenog primjerka”. Primjerice, ako knjižnica posjeduje jedan primjerak tiskane knjige, može načiniti kopiju u digitalnom obliku, staviti tiskanu inačicu izvan posudbe, a posuđivati isključivo digitaliziranu inačicu prema načelu jednog korisnika u određenom vremenu posudbe. Ako knjižnica posjeduje dva tiskana primjera u originalu, može primijeniti isto načelo – ne smije biti više od dva primjerka u posudbi, bez obzira na format, u istom vremenskom periodu. Riječ “kontroliran” u konceptu kontrolirane e-posudbe označava *tehnologije digitalnog upravljanja pravima* (engl. *digital rights management*, DRM) i zaštićeni pristup datotekama koji onemogućava nezakonitu distribuciju i umnožavanje te je takva e-knjiga dostupna samo jednom korisniku istovremeno, baš kao i tiskana knjiga. CDL se

and pricing as users could no longer physically visit libraries and library operations suddenly had to switch to remote services. As mentioned earlier, the problem with e-books is that even if they are available to libraries for purchase, it is only possible to enter into license agreements mostly at significantly higher prices than they would be for a printed book or under much more restrictive conditions than for printed books. In some cases, libraries are required to purchase large collections of e-books that are pre-arranged because publishers do not allow the acquisition of only certain desired titles. The conclusion is that this truly reduces the freedom of libraries to choose to acquire and that it supports the needs of researchers and readers in general, regardless of the profile of the population that the library serves.

When no e-books are available or access terms and conditions have become an obstacle, the ability of libraries to digitize printed books of legally acquired books would mean that in setting prices and conditions for using e-books and other electronic sources, rightsholders would have to apply the same principles as far as physical books are concerned. As stated in the Statement, this would break down the barrier between the printed book and e-book markets and thus allow for greater competition between them. This would help ensure the continued effectiveness of the protection that libraries provide against the negative consequences of a poorly functioning e-book market. With the concept of controlled digital lending, IFLA supports lending to dislocated and less mobile users to promote the idea that forcing users to physically come to the library is a form of discrimination.

Controlled digital lending (CDL) in the context of book lending is a concept that promotes the idea that libraries should be able to lend digitized copies of works from their collection by adhering to the same “owned-to-loaned” ratio. For example, if a library has one copy of a printed book, it can make a copy in digital form, put the printed version out of the loan, and lend only the digitized version according to the one-user principle at a given time of the loan. If the library has two printed copies in the original, it can apply the same principle – there should not be more than two copies in the loan, regardless of format, in the same time period. The word “controlled” in the concept of controlled digital lending means *digital rights management* (DRM) and protected access to files that prevent illegal distribution and duplication, and such an e-book is available only to one user at a time, just like a printed book. The CDL is

temelji na ograničenjima u legislativi o autorskom pravu za razliku od sadašnjih rješenja koja se temelje na licenciranju u kontekstu komercijalnog tržišta. Prema zamislima Hansen i Courtney (2018), nakon što se prodajom knjige od strane nakladnika knjižnici iscrpi pravo prve prodaje, digitalizacija tiskane knjige i njezina posudba dopuštene su dokle god ukupan broj (tiskanih i digitalnih) inačica u posudbi ne prelazi broj primjeraka koje je knjižnica zakonito nabavila (kupnjom ili darom). Istovremeno dok je digitalizirana knjiga posuđena svaka se tiskana inačica knjige treba izolirati iz posudbe. Američka *Izjava o stavu o kontroliranoj e-posudbi* (*Position Statement on Controlled Digital Lending*) objavljena je 2018. godine na stranicama američke organizacije koja podržava CDL i tamo su vidljivi potpisnici Izjave, redom američka sveučilišta i knjižnice (Bailey, 2018). Hansen i Courtney (2018) navode šest kontrolnih točaka prema kojima bi CDL postizala isti učinak na tržištu e-knjige kao i prva prodaja fizičke knjige:

- 1) izvorna djela moraju biti zakonito nabavljena;
- 2) CDL se primjenjuje samo kod djela koja su u vlasništvu knjižnice, a nisu pod licencijskim ugovorom;
- 3) mora se ograničiti ukupan broj kopija u bilo kojem formatu u cirkulaciji u određenom vremenu na broj fizičkih djela koje knjižnica zakonito posjeduje, tzv. "omjer posjedovanog i posuđenog";
- 4) jedna digitalna inačica smije se posuditi samo jednom korisniku baš kao što se posuđuje i fizička knjiga;
- 5) treba ograničiti vremenski period za svaku posudbu analogno fizičkoj posudbi;
- 6) treba koristiti tehnička ograničenja radi zaštite od neovlaštenog kopiranja i distribucije.

Navedene kontrole, osobito primjena DRM-a, osiguravaju da, baš kao i kod fizičkih knjiga, knjižnica ima kontrolu nad digitalnim kopijama i da se ne mogu (osim nezakonitim radnjama) umnožiti u dodatne kopije (Hansen & Courtney, 2018: 24-25). Međutim, korištenje DRM tehnologije ima mnogo nedostataka i nije izgledno da će se knjižnice moći osloniti na korištenje takve tehnologije. Uočeni su nedostaci DRM tehnologije koji ih čine neučinkovitim (CARNet CERT, 2007). Privatnost postaje ugrožena jer ove tehnologije omogućavaju praćenje aktivnosti korisnika, što ugrožava temeljne slobode korisnika poput slobode izražavanja (Kerr & Bailey, 2004). Osim toga, kako navodi Rončević (2020), DRM sustavi nisu uvijek pristupačni, a kontrola često ostaje u rukama dobavljača, koji prate

based on limitations in copyright law as opposed to current solutions based on licensing in the context of the commercial market. According to the ideas of Hansen and Courtney (2018), after the sale of a book by the publisher to the library exhausts the right of the first sale, digitization of the printed book and its lending are allowed as long as the total number of (printed and digital) versions in the loan does not exceed legally procured (by purchase or gift). At the same time as the digitized book is on loan, each printed version of the book should be isolated from the loan. American *Position Statement on Controlled Digital Lending* was published in 2018 on the site of the American organization that supports CDL and there are visible signatories of the *Position Statement*, respectively American universities and libraries (Bailey, 2018). Hansen and Courtney (2018) list six checkpoints according to which CDL would achieve the same effect in the e-book market as the first physical book sales:

- 1) original works must be legally acquired;
- 2) CDL applies only to works owned by the library and not under a license agreement;
- 3) the total number of copies in any format in circulation at a given time must be limited to number of physical works that library legally possesses (so called "owned to loaned ratio");
- 4) one digital version may be lent to only one user at a time just as a physical copy would be loaned;
- 5) limit the time period for each lend to one that is analogous to physical lending;
- 6) digital rights management should be used to protect against unauthorized copying and distribution.

These controls, especially the application of DRM, ensure that, just like with physical books, the library has control over digital copies and cannot be (other than by illegal actions) duplicated into additional copies (Hansen & Courtney, 2018: 24-25). However, the use of DRM technologies has many drawbacks and it is unlikely that libraries will be able to rely on the use of such technology. Deficiencies in DRM technology have been identified that make them inefficient (CARNet CERT, 2007). Privacy is becoming compromised because these technologies actually monitor user activities, which undermines fundamental user freedoms such as freedom of expression (Kerr & Bailey, 2004). In addition, according to Rončević (2020), DRM systems are not always accessible and control often remains in the hands of vendors, who monitor activities to ensure that the library regularly renews its license. The

aktivnosti kako bi osigurali da knjižnica redovito obnavlja svoju licencu. Proces ugovaranja je složen, budući da knjižnice ponekad moraju pregovarati o pravima za svakog nakladnika, u nekim slučajevima na temelju naslova po naslovu. Što se korisničkog iskustva tiče javljaju se brojni problemi iz razloga što je teže koristiti e-knjige zaštićene DRM-om. Rončević ističe nekoliko preporuka za knjižnice kako bi se smanjile negativne posljedice upotrebe DRM tehnologija u korist knjižničnih korisnika: knjižničari trebaju prihvatiti DRM tehnologiju otvorenog uma, štitići privatnost korisnika, educirati korisnike o sadržajima u otvorenom pristupu, kao i promovirati otvoreni pristup podržavanjem projekata i inicijativa otvorenog pristupa (Rončević, 2020: 26).

S obzirom na to da se zakonodavni okvir za autorsko pravo u Europi razlikuje od zemlje do zemlje, za pravne temelje za CDL u IFLA-inoj Izjavi se upućuje na određena načela. Svako načelo zasebno trebalo bi se odraziti u nacionalnim zakonima, a knjižnice bi trebale nastojati slijediti ta načela kod zakonodavca zalažući se za njih. Zajedno, načela pružaju dovoljnu osnovu za omogućavanje kontrolirane e-posudbe. Tamo gdje pravni uvjeti u pojedinim zemljama ne postoje, IFLA poziva na poduzimanje mjera kako bi se to ispravilo, čime bi se knjižnicama omogućila digitalizacija i posudba e-knjiga u “omjeru posjedovanog i posuđenog” te bi one na taj način dodatno ostvarile svoj potencijal u podršci učenju, istraživanju i pristupu kulturi u digitalnom dobu.

IFLA 2021. godine navodi sljedeća načela kontrolirane e-posudbe:

- 1) sloboda nabave i posudbe predstavlja osnovnu funkciju rada knjižnica;
- 2) upotreba e-knjige treba imati najmanje jednaku fleksibilnost kao i upotreba tiskane knjige;
- 3) prihvatljivo je koristiti više od jednog ograničenja² istovremeno.

Kao što se u Izjavi navodi, uz prvo je načelo važno naglasiti da posudba ne predstavlja isključivo pravo prema primjenjivom međunarodnom pravnom okviru autorskog prava, već u većini država članica EU pripada pravnom institutu ograničenja autorskog prava formiranom sukladno doktrini iscrpljenja prve prodaje.

Uz drugo načelo IFLA pojašnjava kako, ukoliko se pravila o autorskom pravu ne prilagode digitalnom dobu i uzmu u obzir nove modalitete upotrebe

contracting process is complex, as libraries sometimes have to negotiate rights for each publisher, in some cases on a title-by-title basis. As far as user experience is concerned, there are a number of problems due to the fact that it is more difficult to use DRM-protected e-books. Rončević highlights several recommendations for libraries to reduce the negative consequences of using DRM technologies for the benefit of library users: librarians should embrace DRM technology with an open mind, protect user privacy, educate users about freely available materials, and actively support open access by supporting open access projects and initiatives (Rončević, 2020: 26).

Given that the legislative framework for copyright in Europe varies from country to country, the legal basis for CDLs in the IFLA Statement refers to certain principles. Each principle separately should be reflected in national laws, and libraries should strive to follow these principles with the legislator by advocating for them. Together, the principles provide a sufficient basis for enabling controlled digital lending. Where legal requirements do not exist in some countries, IFLA calls for measures to remedy this, enabling libraries to digitize and lend e-books in an owned-to-loaned ratio and thus further realize their potential in supporting learning, research and access to culture in the digital age.

IFLA 2021 states the following principles of controlled digital lending:

- 1) freedom of acquisition and lending is a basic function of libraries
- 2) the use of e-books should have at least the same flexibility as the use of printed books
- 3) it is acceptable to use more than one restriction² simultaneously.

As stated in the Statement, in addition to the first principle, it is important to emphasize that lending is not an exclusive right under the applicable international copyright law but in most EU Member States belongs to the copyright restriction legal institute formed in accordance with the doctrine of exhaustion of first sale.

In addition to the second principle, IFLA clarifies that if copyright rules are not adapted to the digital age and new modalities for the use of copyrighted works are taken into account, there is a risk that copyright will no longer meet public interest objectives. For IFLA, the so-called “technological

² Pri čemu se misli na ograničenja autorskog prava

² This refers to copyright restrictions

autorskim pravom zaštićenih djela, postoji rizik da autorsko pravo više neće ispunjavati ciljeve od javnog interesa. Za IFLA-u bi tzv. “tehnološka neutralnost”³ također trebala štititi od namjerne ili nepažljive upotrebe ugovornih odredbi i tehnoloških mjera kako bi se spriječila, odnosno onemogućila zakonita upotreba djela pod ograničenjima.

Knjižnice bi prema tome trebale moći (bilo pod načelom iscrpljenja ili ograničenja za posudbu) digitalizirati i posuđivati djela elektronički jednako kao što ih posuđuje fizički. U slučajevima e-posudbe, dok god se poštuju temeljna načela CDL-a (kao što su ograničenje vremena posudbe i omjer broja nabavljenih primjeraka i posuđenih primjeraka) putem adekvatnih tehnoloških zaštitnih mjera, digitalizacija i posudba takvih djela bi trebale biti moguće i prihvatljive (IFLA, 2021). Preporuka Hansen i Courtney (2018) za smanjivanje rizika za nezakonitu digitalizaciju knjiga za e-posudbu su sljedeće: truditi se pronalaziti “dobre kandidate”, odnosno knjige s najmanjim rizikom i najjačim argumentom poštene upotrebe, iako to nije nužno povezano – općenito su to knjige nisu trenutno komercijalno tražene. To znači da se valja usredotočiti na dokumentarnu ili nefikcionalnu građu, građu u kategoriji “izvan tiska, izvan tržišta” i na starija djela.

5 Autorskopravni okvir za posudbu autorskih djela i naknadu u knjižnicama u Hrvatskoj

Kako bi se moglo govoriti o uvjetima za kontroliranu e-posudbu u Hrvatskoj, neophodno je razmotriti autorskopravni okvir za posudbu autorskih djela u knjižnicama. Općenito, autorsko pravo se stječe stvaranjem djela i za njegovo priznavanje nije potrebno ispuniti nikakve formalne uvjete (Gliha, 2017). Pri tome je objekt autorskog prava djelo, a nositelj autorskog prava autor. Kao što I. Gliha navodi, izvori autorskog prava u Hrvatskoj su Ustav Republike Hrvatske, zakoni i međunarodni ugovori. Autorsko pravo daje autoru neposrednu i apsolutnu pravnu vlast glede autorskog djela pa autor s autorskim djelom i koristima koja stekne od njega može činiti što ga je volja (pozitivni aspekt) i isključiti svakoga drugoga od toga (negativni aspekt) ako to nije protivno tuđim pravim ili zakonskim ograničenjima (Gliha, 2017: 31).

neutrality”³ should also protect against the intentional or negligent use of contractual provisions and technological measures to prevent or prevent the lawful use of restricted acts.

Libraries should therefore be able (either under the principle of exhaustion or lending restrictions) to digitize and lend works electronically just as they lend them physically. In e-lending cases, as long as the basic principles of the CDL (such as limiting the lending time and the ratio of owned and lent copies) through adequate technological safeguards are followed, digitization and lending of such works should be possible and acceptable (IFLA, 2021). Hansen and Courtney (2018) recommendation for reducing the risk of illegal digitization of e-lending books is as follows: try to find “good candidates” or books with the least risk and the strongest argument of fair use, although this is not necessarily related – in general, these books are not currently commercially sought after. This means focusing on documentary or non-fiction material, material in the “out of print, out of the market” category, and older works.

5 Copyright framework for lending and public lending fees in libraries in Croatia

In order to be able to discuss the conditions for controlled digital lending in Croatia, it is necessary to consider the copyright framework for lending copyrighted works in libraries.

In general, copyright is acquired by creating work and no formal registration conditions need to be met for its recognition (Gliha, 2017). The object of copyright is the work, and the holder of the copyright is the author. The sources of copyright in Croatia are the Constitution of the Republic of Croatia, laws and international treaties. Copyright gives the author direct and absolute ownership over his work, so the author can do with it as he pleases (positive aspect) and exclude anyone else from it (negative aspect) if it is not contrary to other people’s rights or recognized statutory restrictions (Gliha, 2017: 31).

Aspects of copyright are usually divided into two main categories of rights – property rights and moral (non-property) rights. Moral rights include the right to decide whether to make a work available to the public or the right of first publication, the right of recognition of authorship, the right to respect

³ Tehnološka neutralnost je sloboda pojedinaca i organizacija da izaberu najprikladniju i najprimjereniju tehnologiju za svoje potrebe. Prema načelu tehnološke neutralnosti ne nameću se niti se diskriminiraju nikakvi proizvodi ili usluge u korist uporabe određene vrste tehnologije (vidi: Katulić, 2011: 1347).

³ Technological neutrality is the freedom of individuals and organizations to choose the most appropriate and appropriate technology for their needs. According to the principle of technological neutrality, no products or services are imposed or discriminated against in favor of the use of a certain type of technology (see: Katulić, 2011: 1347).

Aspekti autorskog prava dijele se na imovinska prava i moralna (neimovinska) prava autora. Moralna prava obuhvaćaju pravo odlučiti hoće li se djelo učiniti dostupnim javnosti ili pravo prve objave, pravo na priznanje autorstva, pravo na poštovanje autorskog djela i čast ili ugled autora i pravo pokajanja. Moralna prava moraju se poštovati bez iznimke. Imovinska prava autora su tzv. isključiva prava autora – autor odobrava ili zabranjuje korištenje svog djela na bilo koji način. Kao i sva subjektivna privatna prava, autorsko imovinsko pravo podložno je općim ograničenjima i onim posebnim, propisanim Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima (Gliha, 2017: 34). Imovinska se prava manifestiraju kroz pravo reproduciranja (umnožavanja), pravo distribucije (stavljanja u promet), pravo priopćavanja javnosti te pravo prerade. Kako navodi Gliha, pravo reproduciranja ima široku definiciju prema kojoj ono obuhvaća pravo dopuštanja ili zabrane izrade jednog ili više primjeraka autorskog djela, u cijelosti ili djelomično, izravno ili neizravno, privremeno ili trajno, bilo kojim sredstvima, uključujući i digitalna. Autor je pri tome ovlašten zabraniti bilo koji čin reproduciranja čak i u slučajevima kada reproduciranje nije predviđeno kao trajno, što se bez sumnje odnosi i na digitalno okružje. Ipak, postoji i niz posebnih ograničenja temeljem kojih autor neće moći zabraniti reproduciranje uopće ili neće moći zabraniti, ali će imati pravo na naknadu (Gliha, 2017: 34).

Ograničenja autorskog prava odnose se na uvjete pod kojima se tuđi sadržaji smiju koristiti bez naknade i dopuštenja autora, u skladu s nacionalnom legislativom. Ograničenja se uvode u područje autorskopravne zaštite u nacionalna zakonodavstva kako bi se pomirili suprotstavljeni interesi autora kojima se jamči pravo na isključivo iskorištavanje djela i interesi korisnika koji žele slobodno koristiti djela, odnosno interesi u svrhu ostvarivanja viših društvenih ciljeva. Ograničenja autorskog prava postaju teže ostvariva u digitalnom okruženju, baš zbog olakšanog reproduciranja i raspačavanja zaštićenih sadržaja. Upravo u ovima sadržajnim ograničenjima autorskog prava knjižnice vide mogućnost za kontroliranu e-posudbu.

Distribucijom kao sljedećim imovinskim pravom relevantnim za posudbu označava se stavljanje u promet fizičkog primjerka djela. Kako Gliha navodi, distribucija uključuje svaki akt kojim se stječe pravo vlasništva na primjercima djela, kao i pravo posjedovanja tih primjeraka kao što su najam, javna posudba i drugi oblici njihova nuđenja javnosti. Ov-

for the work and the honor or reputation of the author, and the right to repent. The property rights of the author are the so-called exclusive rights of the author – the author authorizes or prohibits the use of his work in any way. Like all subjective private rights, copyright is subject to general restrictions and special restrictions and those special restrictions are prescribed by the Croatian Copyright and Neighbouring Rights Act (Gliha, 2017: 34). Property rights are manifested through the right of reproduction (reproduction), the right of distribution, the right of communication to the public and the right of authorizing derivative works.

The reproduction right, according to Gliha, includes the right to allow or prohibit the production of one or more copies of a copyrighted work, in whole or in part, directly or indirectly, temporarily or permanently, by any means, including digital. The author is authorized to prohibit any act of reproduction even in cases where reproduction is not intended as permanent, which undoubtedly applies to the digital environment. However, there are also a number of special restrictions under which the author will not be able to prohibit reproduction at all or will not be able to prohibit it but will be entitled to compensation (Gliha, 2017: 34).

Copyright restrictions apply to the conditions under which someone else's content may be used without the author's fee and permission, in accordance with national law. Restrictions are introduced in the field of copyright protection in national legislation in order to reconcile the conflicting interests of authors who guarantee the right to exclusive use of works and the interests of users who want to freely use works or interests in order to achieve higher social goals. Copyright restrictions are becoming more difficult to achieve in the digital environment, precisely because of the easier reproduction and distribution of protected content. It is in these content limitations of copyright that libraries see the possibility of controlled digital lending.

Distribution is another property right relevant to library lending, and it basically entails the placing on the market of a physical copy of the work. According to Gliha, distribution includes any act that acquires the right of ownership over copies of a work, as well as the right to own those copies, such as rent, public lending and other forms of offering them to the public. It is important to emphasize here that the author has the power to prohibit or allow the distribution of his work, but this right is exhausted by the first market use of the work except in cases of rental

dje je važno naglasiti da autor ima ovlasti zabrane ili dopuštenja distribucije svog djela, ali se to pravo iscrpljuje prvim odobrenjem za stavljanje u promet djela osim u obliku iznajmljivanja koje je ovlašten zabraniti i nakon prvog stavljanja u promet (Gliha, 2017: 34). Za knjižnice je zanimljivo i pravo priopćavanja javnosti u slučaju kada snimke razgovora ili čitanja autorskih djela žele načiniti dostupnima javnosti. U ovim slučajevima također autor odlučuje hoće li njegovo djelo biti priopćeno javnosti, pri čemu se priopćavanje odnosi na svaki oblik priopćavanja i tehnološki je neutralno, što znači da obuhvaća i digitalno okruženje. Priopćavanje javnosti je javno ako je dostupno većem broju osoba i ako se odvija u javnom prostoru. Stavljanje na raspolaganje autorskog djela je sekundarno korištenje putem tehnoloških naprava i obuhvaća korištenje djela putem interneta i *on demand* usluge (Gliha, 2017: 35).

Očito je da, pravno gledano, e-posudba i posudba nisu isto. E-posudba nije oblik distribucije, već vrsta e-usluge (IFLA, 2013c: 14). Kada govorimo o tiskanoj knjizi, knjižnica zakonito posuđuje takvu knjigu korisnicima, budući da je takva knjiga zakonito nabavljena kupnjom, čime je iscrpljeno isključivo pravo autora na distribuciju vlastitog djela. Problem kod e-posudbe nastaje u pravnom smislu: dostupnost e-knjige korisniku knjižnice počiva na pravu autora na priopćavanje svoga djela javnosti. Ono se ne iscrpljuje prvim odobrenjem priopćavanja, kao što je to slučaj s pravom autora na distribuciju svoga tiskanog djela. Zbog toga je odobrenje autora potrebno u svakom novom slučaju pristupanja djelu na načine koji su karakteristični za e-posudbu (Horvat & Živković, 2012: 128-129). Svaki pristup djelu, odnosno svaka posudba e-knjige predstavlja novo priopćavanje javnosti pa je uslugu e-posudbe potrebno regulirati licencijskim ugovorom. U licencijskom ugovoru između davatelja (distributera) i korisnika (knjižnice) licencije važno je utvrditi da knjižnica nije odgovorna za štete nastale kršenjem autorskih prava trećih osoba, npr. nakladnika ili nositelja autorskog prava koji tvrdi da distributer nema pravo na korištenje njegovog djela. Pri tome knjižnica nije odgovorna za zloupotrebu autorskih prava od strane svojih korisnika. Ona treba pristati na razumne mjere zaštite te informirati korisnike o pravima i ograničenjima koja imaju pri korištenju autorskog djela (Morris & Sibert, 2011: 115-116; Horvat & Živković, 2013: 63-64). Iz ovih razloga jedno od načela kontrolirane e-posudbe upućuje da se CDL može primjenjivati samo kod knjiga koje knjižnica posjeduje, a ne kod onih čija je posudba regulirana licencijom.

which the author is authorized to prohibit even after first use (Gliha, 2017: 34). Libraries are also interested in the right to communicate to the public in case they want to make recordings of conversations or readings of author's works available to the public. In these cases, the author also decides whether his work will be communicated to the public, where the communication refers to each form of communication and is technologically neutral, which means including the digital environment. Public communication is public if it is available to a large number of people and if it takes place in a public space. Making an author's work available is a secondary use through technological devices and includes the use of the work via the Internet and *on demand* services (Gliha, 2017: 35).

Obviously, legally speaking, e-lending and lending are not the same. E-lending is not a form of distribution, but a type of online service (IFLA, 2013c: 14). When discussing works available in print, such as classic printed books, the library legally lends books to users, since a book as a material object is legally acquired by purchase, which exhausts the exclusive right of the author to distribute his own work. The problem with e-lending arises in legal terms: the availability of an e-book to a library user rests on the author's right to communicate his work to the public. It is not exhausted by the first approval of the communication, as is the case with the author's right to distribute his printed work. Therefore, the author's approval is required in each new case of accessing the work in ways that are characteristic of e-lending (Horvat & Živković, 2012: 128-129). Each approach to the work, i.e. each e-book loan, represents a new communication to the public, so the e-loan service must be regulated by a license agreement. In the license agreement between the licensor (distributor) and the user (library) of the license, it is important to establish that the library is not liable for damages caused by infringement of copyright of third parties such as a publisher or copyright holder who claims that the distributor has no right to use his work. In doing so, the library is not responsible for the misuse of copyright by its users. It should agree to reasonable protection measures and inform users of the rights and restrictions they have when using the work (Morris & Sibert, 2011: 115-116; Horvat & Živković, 2013: 63-64). For these reasons, one of the principles of controlled digital lending states that CDL can only be applied to books owned by the library and not to those whose lending is regulated by a license.

Pravo autora na naknadu za javnu posudbu pripada u tzv. treću kategoriju prava – “druga prava autora”. Javna posudba podrazumijeva način stavljanja u promet kada se izvornik ili primjerci autorskog djela posredovanjem javnih knjižnica daju na korištenje u određenom razdoblju bez ostvarivanja izravne ili neizravne imovinske ili komercijalne koristi (ZAPSP, 2021: čl. 34). Prema tom pravu, autor nije ovlašten isključiti javne knjižnice od javne posudbe svog autorskog djela, ali ima pravo na primjerenu naknadu za javnu posudbu putem organizacija za kolektivno upravljanje autorskim pravom (Gliha, 2017: 36).

Kada se govori o djelima siročadi,⁴ usklađivanjem ZAPSP-a s Direktivom 2012/28/EU o određenim dopuštenim korištenjima djela siročadi željela se olakšati digitalizacija i diseminacija djela siročadi, pa u Republici Hrvatskoj od 2014. godine institucije od javnog interesa kojima pripadaju knjižnice mogu provoditi digitalizaciju svojih zbirki i arhiva s ciljem stvaranja hrvatskih digitalnih knjižnica čime se doprinosi očuvanju i širenju hrvatske kulturne baštine (Tomić, 2015). U novom *Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima* (2021) slobodno korištenje djela siročadi u knjižnicama i njihova digitalizacija uređeni su člankom 189. koji načelno ne donosi osobite novitete u usporedbi s ranijom inačicom zakona.

Kao što smo naglasili, model kontrolirane e-posudbe temelji se na ograničenjima autorskog prava. *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima* sadrži listu ograničenja pa se nitko ne može pozvati na ograničenje koje nije na popisu. Prema tome, autorsko se djelo može bez autorovog odobrenja i plaćanja naknade koristiti samo u određenim slučajevima koja uključuju reproduciranje za potrebe određenih ustanova, za potrebe osoba s invaliditetom, korištenje u nastavi, za informiranje javnosti, citiranjem itd. (vidi Gliha, 2017: 38). Najpoznatije ograničenje je ono vremensko – u hrvatskom pravnom okviru određeno je 70 godina nakon autorove smrti. Ako autor nije poznat, početak računanja je vrijeme objavljivanja djela (Gliha, 2017: 29).

IFLA je 2021. godine *IFLA-inu Izjavu o kontroliranoj e-posudbi* donijela upravo s obzirom na određene pomake u sudskoj praksi EU. Naime, navodi se slučaj “Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht” iz 2016. godine u kojemu je Europski sud utvrdio da knjižnice smiju posuđivati

The author’s right to a fee for public lending belongs to the so-called third category of rights – “other rights of the author”. Public lending means the manner of placing on the market when the original or copies of a copyright work are made available for use in a certain period through public libraries without real or indirect material or commercial benefit (Croatian *Copyright and Related Rights Act*, Art. 34). Under this right, the author is not authorized to exclude public libraries from the public lending of his or her work, but is entitled to an appropriate fee for public lending through collective management organizations (Gliha, 2017: 36).

When it comes to the orphan works,⁴ harmonization of Croatian *Copyright and Related Rights Act* with Directive 2012/28/EU on certain permitted uses of orphan works was intended to facilitate the digitization and dissemination of orphan works, so in the Republic of Croatia since 2014 public interest institutions to which libraries belong, can digitize their collections and archives with the aim of creating Croatian digital libraries, which contributes to the preservation and dissemination of Croatian cultural heritage (Tomić, 2015). In the new *Copyright and Related Rights Act*, the free use of orphan works in libraries and their digitization is regulated by Article 189 and in principle does not bring special novelties compared to the previous version of the law.

As we have pointed out, the controlled digital lending model is based on the system of statutory copyright restrictions. *The Copyright and Related Rights Act* contains a list of restrictions, so one can only invoke a restriction that is on the list. Therefore, a work of authorship may be used without the author’s permission and payment of compensation only in certain cases involving reproduction for the needs of certain institutions, for the needs of persons with disabilities, use in teaching, for informing the public, quoting, etc. (see Gliha, 2017: 38). The most famous statutory limitation concerns the time limit – in the Croatian legal framework, it is determined that copyright lasts up to 70 years after the author’s death. If the author is not known, the beginning of the calculation is the time of publication of the work (Gliha, 2017: 29).

In 2021, IFLA issued the *IFLA Statement on Controlled Digital Lending* precisely in view of certain developments in EU case law. Namely, the case “*Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht*” from 2016 is cited, in which the Euro-

⁴ engl. *orphan works*, djela kojima nije identificiran autor, odnosno drugi nositelj prava, odnosno, ako je i identificiran, nije pronađen, unatoč pažljivoj potrazi

⁴ works for which the author or other right holder has not been identified, or, if identified, has not been found despite a careful search

ne samo tiskane knjige već i e-knjige pod uvjetima utvrđenim nacionalnom legislativom o autorskom pravu (C174/15 Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht, 2016). U ovom sudskom slučaju između Udruženja javnih knjižnica (Vereniging Opebare Bibliotheken) i Zaklade za pravo posudbe (Stichting Leenrecht) Europski sud je donio odluku da je dozvoljeno “posuđivati” digitalnu kopiju zakonito nabavljenog originala, pri čemu

pojam “posuđivanje” obuhvaća posuđivanje umnoženog primjerka knjige u digitalnom obliku, kada se to posuđivanje obavi stavljanjem umnoženog primjerka na poslužitelj javne knjižnice i omogućavanjem korisniku da navedeni umnoženi primjerak preuzimanjem kopira na svoje računalo, pri čemu se tijekom razdoblja posudbe može preuzeti samo jedan umnoženi primjerak a, nakon proteka tog razdoblja, taj korisnik više ne može upotrijebiti umnoženi primjerak koji je preuzeo.

Na teritoriju SAD trenutno se čeka ishod jedne tužbe određenog broja nakladnika protiv *Internet Archive* (Hachette Book Group Inc v. Internet Archive). Fitzgerald (2021) daje argumente o nezakonitosti projekata digitalizacije koji se temelje na konceptu CDL-a. Fitzgerald navodi kako je na početku pandemije organizacija pod nazivom Internet Archive odlučila ponuditi javnosti 1,4 milijuna besplatnih e-knjiga u neograničenom pristupu. Kao rezultat toga, četiri najveća izdavača tužila su Internet Archive. Izdavači tvrde da je Internet Archive posebno sudjelovao u kršenju autorskih prava, ali su također napali i zakonitost CDL modela. Fitzgerald tvrdi da bi tužba izdavača protiv Internet Archive trebala učiniti CDL model nezakonitim, ali bi Kongres SAD također trebao intervenirati kako bi e-knjige postale sličnije fizičkim knjigama u PIP⁵ i CRC⁶ modelu, smanjenjem cijena izdavača i reformom postojećih ograničenja e-knjiga kako bi uvjeti bili sličniji fizičkim knjigama. Glavna zamjerka modelu CDL je što Fitzgerald smatra da se time krši autorsko pravo jer se ne pita autora za pristanak za umnožavanje, ne plaća se licencija niti postoji jedinstvena restrikcija nakladnika, dok je jedina pozitivna strana što se posuđuje jedan primjerak po korisniku (Fitzgerald, 2021).

Ako CDL bude proglašen zakonitim u SAD, to će sigurno privući pažnju drugih zemalja. U slučaju

pean Court found that libraries may lend not only printed books but also e-books under the conditions established by national copyright law (C174/15 *Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht*, 2016). In this court case between the Association of Public Libraries (Vereniging Opebare Bibliotheken) and the Stichting Leenrecht, the European Court ruled that it is allowed to “lend” a digital copy of a legally procured original, whereby

the term “lending” includes lending a duplicate copy of a book in digital form, where that lending is done by placing a duplicate copy on the public library server and allowing the user to copy that duplicate copy to his computer, with only one duplicate being downloaded during the loan period. After that period, that user may no longer use the duplicate copy that was downloaded.

The outcome of a lawsuit filed by a number of publishers against the *Internet Archive* (Hachette Book Group Inc v. Internet Archive) is currently pending in the United States. Fitzgerald (2021) argues the legality of digitization projects based on the concept of CDL stating that at the start of the pandemic, an organization called the Internet Archive decided to offer the public 1.4 million free e-books with unlimited access. As a result, the four largest publishers sued the Internet Archive. The publishers claim that the Internet Archive was particularly involved in copyright infringement, but they also attacked the legality of the CDL model. Fitzgerald argues that the publisher’s lawsuit against the Internet Archive should make the CDL model illegal, but the U.S. Congress should also intervene to make e-books more similar to physical books in PIP⁵ and CRC⁶ model, by reducing publisher prices and reforming the existing e-book restrictions to make conditions more similar to physical books. The main drawback of the CDL model is that Fitzgerald believes that this infringes copyright because it does not ask the author for consent to reproduce, does not pay for a license or there is a single publisher restriction, while the only positive side is lending one copy per user (Fitzgerald, 2021).

If the CDL is declared legal in the United States, it will surely attract the attention of other countries. In the event that the outcome of a lawsuit shows that the CDL is not legal, IFLA still believes that there are

⁵ “Pretend Its Print” model u kojemu knjižnice plaćaju izdavačima licenciju za pojedini naslov e-knjige, a vrsta licence je trajna.

⁶ “Cost Per Circulation” model u kojemu knjižnice plaćaju naknadu izdavaču svaki put kada korisnik posudi pojedinu e-knjigu

⁵ “Pretend Its Print” model in which libraries pay publishers for a license for a particular e-book title, and the type of license is permanent

⁶ “Cost Per Circulation” model in which libraries pay a fee to the publisher each time a user lends a particular e-book

da ishod parnice pokaže da CDL nije zakonit, IFLA ipak smatra da postoje jaki temelji za digitalizaciju i e-posudbu ako knjižnice koriste tehnologije koje osiguravaju kontroliranu posudbu. Kako bi knjižničarima bilo jasnije, može se reći da je osnovna razlika između pravnog sustava u SAD i Europi u pitanju okvira za CDL u tome što američki pravni sustav počiva na tzv. “fair use” doktrini u kojoj i autor i korisnik trebaju razmišljati o poštenom postupanju s autorskim djelom s obzirom na onog drugog, a kada dođe do sukoba interesa, pokušavaju se međusobno pomiriti i dogovoriti.⁷ Ako do dogovora ne može doći, pokreće se sudska parnica. Stoga se kao glavni rizik za američke knjižnice navodi rizik od podizanja tužbe protiv knjižnice i posljedično rizik od moguće izgubljene parnice.

U Europi je autorskopravni okvir uređen isključivo zakonima i točno su navedena prava autora kao i ograničenja te se iz tog razloga koncept CDL-a preporučuje analizirati u sklopu nacionalnog zakonodavstva.

Općenito, autorsko pravo nastoji pronaći ravnotežu između interesa autora i općih interesa društva pa će i iznimke, kako navodi IFLA, morati biti vođene općim interesima društva i biti u skladu s trostupanjским testom iz Bernske konvencije.

Potreba dopuštenja autora (ili drugih nositelja prava) za umnožavanje, distribuiranje itd. može se izbjeći samo u mjeri u kojoj postoje primjenjiva sadržajna ograničenja pravu autora. To će svakako zahtijevati prolazak testa u tri koraka (ili trostupanskog testa⁸) iz *Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela* prema kojemu postoji mogućnost da se u nacionalnom zakonodavstvu predvide ograničenja u pravima zajamčenima autoru djela koja bi omogućila slobodno umnožavanje djela. Kako navodi čl. 9 st. 1 Bernske konvencije, reprodukcija se odnosi na sve vrste reprodukcija pa bi se takva ograničenja odnosila i na izradu kopija digitalnog sadržaja putem digitalnih tehnologija. Pri tome moraju kumulativno biti ispunjene tri pretpostavke:

- a) da se radi o posebnom slučaju korištenja, koje ne može biti pravilo,
- b) da takvo korištenje nije u suprotnosti s redovitim korištenjem djela, što znači da autor ne

strong foundations for digitization and e-lending if libraries use technologies that ensure controlled lending. To make it clearer to librarians, it can be said that the basic difference between the legal system in the US and Europe in terms of the CDL framework is that the US legal system rests on the so-called “Fair use” doctrine in which both the author and the user should think about the fair treatment of the author’s work with regard to the other, and when there is a conflict of interest they should try to reconcile and reach some sort of agreement with each other.⁷ If no agreement can be reached, a court case will be initiated. Therefore, the main risk for American libraries is the risk of suing the library and, consequently, the risk of losing a possible lawsuit.

In Europe, the copyright framework is governed exclusively by law and the rights of authors as well as restrictions are precisely stated, and for this reason, it is recommended to analyze the concept of CDL within the framework of national legislation.

In general, copyright seeks to strike a balance between the interests of authors and the general interests of society, so exceptions, according to IFLA, will have to be guided by the general interests of society and be in line with the three-step test of the Berne Convention.

The need for permission of the author (or other rights holders) to reproduce, distribute, etc. can only be avoided to the extent that there are applicable substantive restrictions on copyright. This will definitely require passing a three-step test (or a three-step test⁸) of the *Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*, according to which it is possible to provide in national legislation for restrictions on the rights guaranteed to the author of a work which would allow the work to be freely reproduced. As stated in Art. 9 para. 1 of the Berne Convention, reproduction applies to all types of reproduction, so such restrictions would also apply to the making of copies of digital content through digital technologies.

In doing so, three assumptions must be cumulatively met:

- a) that it is a special case of use, which cannot be the rule,

⁷ Doktrina “poštene upotrebe” test je činjenica u kojem sud razmatra četiri čimbenika:

(1) svrhu i karakter upotrebe; uključujući je li takva upotreba komercijalne prirode ili je u neprofitne obrazovne svrhe; (2) prirodu djela zaštićenog autorskim pravima; (3) iznos i značaj upotrijebljenog djela u odnosu na djelo zaštićeno autorskim pravima u cjelini; (4) učinak korištenja na potencijalno tržište ili vrijednost djela zaštićenog autorskim pravom (vidi Fitzgerald, 2019).

⁸ Vidi Gliha, 2003: 39.

⁷ The doctrine of “fair use” is a test of fact in which the court considers four factors:

(1) purpose and character of use; including whether such use is of a commercial nature or is for non-profit educational purposes; (2) the nature of the copyrighted work; (3) the amount and significance of the part used in relation to the work protected by copyright as a whole; (4) the effect of the use on the potential market or the value of the copyrighted work (see Fitzgerald, 2019)

⁸ See (Gliha, 2003: 39)

smije biti zakinut za znatni dio naknade koju bi inače mogao dobiti i

- c) da takvo korištenje ne šteti neopravdano zakonitim interesima autora (*Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela*, čl. 9. st. 2.)

Kako se navodi u IFLA-inom popratnom dokumentu o e-posudbi, da bi iznimka u vezi s e-posudbom bila uključena u nacionalno zakonodavstvo, trebala bi moći proći ovaj test, odnosno e-posudba bi morala biti ograničena na posebne slučajeve koji se ne dovode u konflikt s uobičajenom eksploatacijom autorskog djela. Takva ograničenja e-posudbe neće riješiti opći problem s kojim se knjižnice susreću u odnosu na e-nakladništvo i posudbu, a odredba o e-posudbi ograničena na ovaj način bit će beskorisna, osim u nekim posebnim slučajevima koji nisu u sukobu s interesima autora i sl. To znači da će općenito usluga e-posudbe zahtijevati licencijski ugovor s autorom ili drugim nositeljem prava. S obzirom na navedeno, IFLA navodi da su knjižničarskoj zajednici u svrhu omogućavanja e-posudbe potrebna rješenja za licenciranje, npr. putem ugovora s nakladničkim organizacijama o standardiziranim uvjetima licenciranja koji bi knjižnicama omogućavali da pod razumnim i poštenim uvjetima korisnicima stave na raspolaganje sva djela objavljena u elektroničkim formatima, i to po izboru knjižnice (IFLA, 2013c: 14-15). Osobito je značajna presuda iz ranije navedenog slučaja “Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht” iz 2016. kojom se za taj slučaj protumačilo da je dozvoljeno “posuđivati” digitalnu kopiju zakonito nabavljenog originala.

Već je od ranije u Republici Hrvatskoj bilo dozvoljeno da knjižnice načine jedan primjerak kopije jedinice građe, no to se odnosi isključivo na kopiranje vlastitog primjerka iz svoje knjižnične zbirke, ukoliko je prvi (originalni) primjerak zakonito nabavljen, kupnjom ili darom, i to na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku kojim će nadomjestiti izvornik ili izraditi sigurnosnu kopiju (Horvat & Živković, 2013: 94; 142). To omogućuje digitalizaciju analogne građe u svrhu njezine zaštite, čime knjižnica ispunjava svoje osnovne funkcije zaštite i čuvanja građe. Prema tome, izradom kopije u bilo kojem obliku ne omogućava se i pristup toj građi niti njezino korištenje. U čl. 191. *Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima* (2021) posvećenom očuvanju kulturne baštine stoji da je autorsko djelo “dio zbirke” u slučajevima kada je u vlasništvu institucije kulturne baštine ili ih ona drži na temelju ugovora o korištenju, depozitu ili trajnoj posudbi ili sličnog ugovornog odnosa.

- b) that such use is not contrary to the regular use of the work, which means that the author must not be deprived of a significant part of the compensation he might otherwise receive, and

- c) that such use unjustifiably does not harm the legitimate interests of the author (*Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*, Article 9, paragraph 2)

As stated in IFLA’s accompanying e-lending document, in order for the e-lending exception to be included in national law, it should be able to pass this test, i.e. e-lending should be limited to specific cases that do not conflict with the usual exploitation of the author’s work. Such e-lending restrictions will not solve the general problem that libraries face in relation to e-publishing and lending, and the e-lending provision limited in this way will be useless, except in some special cases that are not in conflict with the interests of the author, etc. This means that in general the e-lending service will require a license agreement with the author or other rights holder. In view of the above, IFLA states that the library community needs licensing solutions to enable e-lending, i.e. through agreements with publishing organizations on standardized licensing terms that would allow libraries to make all published works available to users on reasonable and fair terms in the electronic format chosen by the library (IFLA, 2013c: 14-15). Particularly significant is the judgment in the aforementioned “Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht” case from 2016, which interpreted the case as allowing the “lending” of a digital copy of a legally procured original.

Libraries have previously been allowed in the Republic of Croatia to make one copy of a copy of a unit of material, but this applies only to copying their own copy from their library collection, if the first (original) copy was legally acquired, by purchase or gift, at any which substrate in at most one copy to replace the original or make a backup (Horvat & Živković, 2013: 94, 142). This enables the digitization of analog material for the purpose of its protection, whereby the library fulfils its basic functions of protection and preservation of material. Therefore, making a copy in any form does not allow access to that material or its use. In Art. 191 of the Croatian *Copyright and Related Rights Act* dedicated to the preservation of cultural heritage states that a copyright work is “part of a collection” in cases where it is owned or held by a cultural heritage institution on the basis of a use, deposit or permanent loan agreement or similar contractual relationship.

Isto tako, izrada kopije jedinice građe koju je knjižnica posudila međuknjižničnom posudbom nije dopuštena u smislu da bi se njome dopunio fond knjižnice, već se kopija dijelova takve građe može izraditi samo za privatne potrebe korisnika koji je naručio posudbu.

Zanimljiv je čl. 193. ZAPSP o ograničenju prava umnožavanja u korist pojedinih ustanova u kojemu stoji da je knjižnicama kao institucijama kulturne baštine dozvoljeno bez odobrenja nositelja prava i bez naknade umnožavati autorsko djelo na bilo koju podlogu, za svoje potrebe koje su u suglasju s njihovom javnom svrhom, kao što su potrebe očuvanja i osiguranja građe, tehničke obnove i popravljivanja građe, upravljanja zbirkom (u smislu navedenog čl. 191) i ostale vlastite potrebe, ako pritom ne ostvaruju izravnu ili neizravnu imovinsku ili komercijalnu korist.

Osobito je važno i ograničenje prava autora u korist osoba s invaliditetom u čl. 194. do čl. 196. Ova ograničenja autorskog prava navode da su dozvoljene radnje umnožavanja, distribuiranja, priopćavanja javnosti itd. u svrhu obavljanja bilo koje radnje koja je potrebna da bi slijepa osoba načinila primjerak u pristupačnom formatu, isključivo za svoju upotrebu. Isto tako, ovo se ograničenje odnosi i na omogućavanje "ovlaštenom subjektu" (npr. knjižnici) koji ima zakonit pristup autorskom djelu da izradi primjerak djela u pristupačnom formatu ili da bi se takav primjerak priopćio, učinio dostupan javnosti, distribuirao ili posudio korisniku ili drugom ovlaštenom subjektu. Naglasak je pri tome stavljen na neprofitnu osnovu i na privatne svrhe korištenja djela.

Prema čl. 197 ZAPSP (2021) dopušteno je bez odobrenja autora i plaćanja naknade autoru umnožavanje na papir ili bilo koji drugi medij i distribuiranje pojedinih odlomaka autorskih djela ili cjelovitih kratkih djela s područja znanosti, književnosti itd. u obliku zbirke koja je isključivo namijenjena znanstvenom istraživanju ili nastavi, uz navođenje izvora i ako nositelj prava nije izričito zabranio takvu upotrebu. Ovaj članak zakona od pomoći je za knjižnice u sustavu obrazovanja i znanosti i predstavlja pozitivan pomak od vremena kada je bilo dopušteno samo umnožavanje na papir ili slični medij (vidi Horvat & Živković, 2013: 52).

6 Zaključak

Razmatranjem načela kontrolirane e-posudbe prema važećem hrvatskom autorskopравnom okviru možemo zaključiti da hrvatski autorskopравni okvir djeluje u pozitivnom smjeru za potrebe knjižnica. Knjižnice su sada definirane kao "institucije kultur-

Also, making a copy of a unit of material lent by the library on interlibrary loan is not allowed in the sense that it would supplement the library fund, but a copy of parts of such material can be made only for the private needs of the user who ordered the loan.

Interesting are the provisions of the Art. 193. *Copyright and Related Rights Act* on the restriction of the right of reproduction in favor of certain institutions, which state that libraries as cultural heritage institutions are allowed to reproduce a work of authorship on any medium without the permission of the right holder, for their own purposes in accordance with their public purpose, as what are the needs of preservation and insurance of materials, technical renewal and repair of materials, management of the collection (in the sense of the mentioned Article 191) and other own needs, if they do not realize direct or indirect financial or commercial benefit.

The restriction of copyright in favour of persons with disabilities in Art. 194 to Art. 196 is also important. This copyright restriction states that acts of reproduction, distribution, communication to the public, etc., for the purpose of performing any action necessary for a blind person to make a copy in an accessible format, solely for their own use, are permitted. This restriction also applies to allowing an "authorized entity" (e.g. a library) that has lawful access to a copyrighted work to make a copy of the work in an accessible format or to make such a copy communicated, made available to the public, distributed or lent to a user or other authorized entity. Emphasis was placed on the non-profit basis and on the private purposes of using the work.

According to Art. 197 Croatian *Copyright and Related Rights Act* it is allowed to reproduce on paper or any other medium and distribute the individual excerpts of copyrighted works or complete short works from the field of science, literature, etc. in the form of a collection intended exclusively for scientific research or teaching without the author's approval and payment of the author's fee, provided the users are citing the source and if the right holder has not expressly prohibited such use. This provision is helpful for libraries in the education and science system and represents a positive shift from a time when only copying on paper or a similar medium was allowed (see Horvat & Živković, 2013: 52).

6 Conclusion

By considering the principle of controlled digital lending according to the valid Croatian copyright framework, we can conclude that the Croatian cop-

ne baštine” čime im se priznaje uloga čuvara kulturne baštine. Omogućena je digitalizacija i stavljanje na korištenje javnosti djela siročadi, omogućena je distribucija i “reformatiranje” autorskih djela za potrebe osoba s invaliditetom, osobito slijepih osoba. Upitno ostaje davanje u posudbu digitaliziranog primjerka autorskog djela koje knjižnica posjeduje u tiskanom obliku uz primjenu načela kontrolirane e-posudbe i plaćanje naknade za javnu posudbu autoru, prvenstveno iz razloga što je za sada neodređeno kako bi se takvi umnoženi digitalni primjerci mogli tehnički zaštititi od zloupotrebe, npr. implementirati tehničke preduvjete za automatsko vraćanje ili zaštititi od nezakonitog umnožavanja od strane korisnika, a da se istovremeno omogućuju ograničenja autorskog prava. Iako bi tehnologija zaštite trebala imati ulogu zaštite prava nositelja autorskog prava, ona nije fleksibilna da bi mogla dopuštati navedena ograničenja u korist knjižnica. Budući da u teoriji, primarno europskog kontinentalnog pravnog kruga, postoje različita stajališta oko dopustivosti izrade digitalnih kopija autorskim pravom zaštićenih djela u svrhu posudbe u javnim knjižnicama, trebalo bi ipak skrenuti pažnju na neupitnu korist i širi društveni interes koji postoji za takvom upotrebom zaštićenih djela.

Copyright framework works in a positive direction for the needs of libraries. Libraries are now defined as “cultural heritage institutions”, recognizing their role as custodians of cultural heritage. It is possible to digitize and make public orphan works, it is possible to distribute and “reformat” copyrighted works for the needs of people with disabilities, especially for the visually impaired users. It remains questionable to lend a digitized copy of a copyrighted work that the library has in printed form with the application of the principle of controlled digital lending and to pay a fee for public lending to the author, primarily because it is uncertain how such duplicate digital copies could be technically protected from misuse. Although technological protection measures should have the role of protecting the rights of copyright holders, these are currently not adaptable enough to be able to allow these restrictions in favor of libraries. Currently, at least on a theoretical level and primarily in the European continental legal circles, there are different views on the admissibility of making digital copies of copyrighted works for lending in public libraries so more awareness is needed on the unquestionable benefit and wider public interest in such use of protected works.

Literatura / Bibliography

- Adams, Caralee, Bailey, Lila, & Freeland, Chris. (2019). *Transforming Our Libraries: 12 Stories About Controlled Digital Lending*. <https://archive.org/details/12CDLstories> (accessed 30. 3. 2022).
- Bailey, Lila, Courtney, Kyle K., Hansen, David, Minow, Mary, Schultz, Jason, & Wu, Michelle. (2018). *Position Statement on Controlled Digital Lending*. <https://controldigitallending.org/statement> (accessed 30. 3. 2022).
- Barnes, Stuart J. (2020). Information management research and practice in the post-COVID-19 world. *International Journal of Information Management* 55, 102175. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102175>. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7304950/> (accessed 30. 3. 2022).
- Bernska konvencija. (1999). *Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih književnih djela, od 09. rujna 1886., dopunjena u Parizu 4. svibnja 1896., revidirana u Berlinu 13. studenoga 1908., dopunjena u Bernu 20. ožujka 1914., revidirana u Rimu 2. lipnja 1928., u Bruxellesu 26. lipnja 1948., u Stockholmu 14. srpnja 1967. i u Parizu 24. srpnja 1971. i izmijenjena 28. rujna 1979., NN, MU, br. 12/93, 3/99*. https://www.dziv.hr/files/file/zakonodavstvo/medjunarodni/bernska_konvencija.pdf (accessed 30. 3. 2022).
- Besen, Stanley M., & Nataraj Kirby, Sheila. (2012). *E-books and libraries – an economic perspective*. American Library Association. <https://www.ala.org/tools/sites/ala.org.tools/files/content/final%20economic%20report%20sept2012.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- C174/15 Vereniging Opebare Bibliotheken vs Stichting Leenrecht. (2016). <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-174/15> (accessed 30. 3. 2022).
- CARNet CERT. (2007). *Upravljanje digitalnim pravima (DRM) CCERT-PUBDOC-2007-10-207*. <https://www.cis.hr/www.edicija/LinkedDocuments/CCERT-PUBDOC-2007-10-207.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- Controlled digital lending. (2021). controldigitallending.org (accessed 30. 3. 2022).
- EBLIDA. (2012). *Europske knjižnice i izazovi e-nakladništva*. <https://www.hkdrustvo.hr/clanovi/alib/datoteke/file/EBLIDA%20-%20Europske%20knjiznice%20i%20izazovi%20e-nakladnistva%20-%20HKD%20web.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- EBLIDA. (2013). *The right to e-read*. <http://www.eblida.org/News/The%20right%20to%20e-read.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- Fitzgerald, Patrick. (2021). Why, in Light of COVID-19, Congress Should Legislate E-book Solutions. *ERN: Technology (Topic)* n. pag. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3850921>
- Gliha, Igor. (2003). Obilježja novog hrvatskog autorskopravnog poretka. *Zbornik Hrvatskog društva za autorsko pravo* 3–4, 33–50.
- Gliha, Igor. (2017). Pregled hrvatskog autorskopravnog poretka. In: Barbić, Jakša. (ed.). *Zaštita intelektualnog vlasništva: okrugli stol održan 18. ožujka 2016. u palači Akademije u Zagrebu* (pp. 19–51). Zagreb: HAZU.
- Hachette Book Group Inc v. Internet Archive 1:20-cv-04160, US District Court, S.D. New York. <https://www.courtlistener.com/docket/17211300/hachette-book-group-inc-v-internet-archive/> (accessed 30. 3. 2022).
- Hansen, David R., & Courtney, Kyle K. (2018). *A White Paper on Controlled Digital Lending of Library Books*. <https://controldigitallending.org/whitepaper> (accessed 30. 3. 2022).
- Horvat, Aleksandra, & Živković, Danijela. (2012). *Između javnosti i privatnosti: knjižnice u vremenu e-knjige*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Horvat, Aleksandra, & Živković, Danijela. (2013). *Knjižnice i autorsko pravo*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. <https://core.ac.uk/download/pdf/11890907.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- IFLA. (2013a). *IFLA and Library eLending*. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/topics/e-lending/ifla-principles-for-elending.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- IFLA. (2013b). *IFLA Principles for Library eLending*. <https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/hq/topics/e-lending/principles-for-library-elending-rev-aug-2013.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- IFLA. (2013c). *IFLA E-Lending Background Paper*. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/clm/publications/ifla-background-paper-e-lending-en.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- IFLA. (2014). *IFLA 2014 eLending Background Paper*. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/topics/e-lending/documents/ifla-elending-background-paper-aug-2014-rev.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- IFLA. (2021). *IFLA Statement on Controlled Digital Lending*. <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1835> (accessed 30. 3. 2022).
- Jones, Elisabeth. (2021). Vending Vs Lending How Can Public Libraries Improve Access to eBooks within Their Collections?. *Public Library Quarterly* 40(3), 185–202. DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2020.1782702>
- Katulić, Tihomir. (2011). Razvoj pravne regulacije elektroničkog potpisa, elektroničkog certifikata i elektroničke isprave u hrvatskom i poredbenom pravu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 61(4), 1339–1378.
- Keča, Marica. (2010). E-knjiga – najnoviji oblik knjige. *Knjižničar/Knjižničarka* 3, 13–24. <https://hrcak.srce.hr/233323> (accessed 30. 3. 2022).

- Kerr, Ian, & Jane, Bailey. (2004). The implications of digital rights management for privacy and freedom of expression. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society* 2(2), 85-95. DOI: <https://doi.org/10.1108/14779960480000245>
- Lewis, Jill. (2013). Information equality for individuals with disabilities: Does It Exist?. *Library Quarterly: Information, Community, Policy* 83(3), 229-235. DOI: <https://doi.org/10.1086/670697>
- Malaquias, Rodrigo Fernandes, Oliveira, Fernanda Francielle de, & Albertin, Alberto Luiz. (2021). Understanding the Effect of Culture on E-Book Popularity during COVID-19 Pandemic. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 20(2), 182-188. <http://www.tojet.net/articles/v20i2/20218.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- Morris, Carolyne, & Sibert, Lisa. (2011). Acquiring e-books. In: Polanka, Sue. (ed.). *No shelf required – e-books in libraries* (pp. 95-124). Chicago: American Library Association.
- Mount, Dan. (2016). *Research for cult committee – E-lending: Challenges and opportunities. European Parliament*. Directorate-General for Internal Policies, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Culture and Education. <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2017/dec/ep-study-e-lending.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- Pažur, Ivana. (2013). Zastupljenost elektroničke knjige u visokoškolskim i srodnim knjižnicama u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56(1-2), 171-192. <https://hrcak.srce.hr/115108> (accessed 30. 3. 2022).
- Petr Balog, Kornelija. (2013). Nabava elektroničkih knjiga u knjižnicama: s posebnim naglaskom na upravljanje vlasničkim pravima. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56(1-2), 79-106. <https://hrcak.srce.hr/115101> (accessed 30. 3. 2022).
- Robinson, Elaine, McMenemy, David, & Ruthven, Ian. (2021). *Downloading the new normal: exploring public library digital service use during COVID: some preliminary findings from Scottish data*. Work presented on *CILIPS Annual Conference 2021-06-07 – 2021-06-08*, Virtual. <https://strathprints.strath.ac.uk/76736/> (accessed 30. 3. 2022).
- Rončević, Mirela. (2020). Digital Rights Management and Libraries. *Library Technology Reports* 56(1), 24-28. DOI: <https://doi.org/10.5860/ltr.56n1>
- Solis, Jacqueline, & Kear, Robin L. (2020). Online Activities of Croatian Public Libraries During COVID-19 Spring Lockdown. *International Information & Library Review* 52(4), 318-319. DOI: <https://doi.org/10.1080/10572317.2020.1834246>
- Šapro-Ficović, Marica. (2011). Masovna digitalizacija knjiga: utjecaj na knjižnice. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54(1/2), 216-250. <https://hrcak.srce.hr/80483> (accessed 30. 3. 2022).
- Tammaro, Anna Maria. (2020). COVID 19 and Libraries in Italy. *International Information & Library Review* 52(3): 216-220. DOI: <https://doi.org/10.1080/10572317.2020.1785172>
- Tomić, Tajana. (2015). Zakon o izmjenama i dopunama ZAPSP-a i Direktiva 2012/28/EU o određenim dopuštenim korištenjima djela siročadi. Work presented on 5. *Festival hrvatskih digitalizacijskih projekata, Zagreb, travanj 20–21*. http://dfest.nsk.hr/2015/wp-content/themes/boilerplate/2015/prezentacije/Tomic_Tajana.pdf (accessed 30. 3. 2022).
- Vitiello, Giuseppe. (2021). The Economic Foundation of Library Copyright Strategies in Europe. *Liber Quarterly* 31(2), 1-40. DOI: <http://doi.org/10.18352/lq.10369>
- Widdersheim, Michael M. (2014). E-Lending and Libraries Toward a De-Commercialization of the Commons. *Progressive Librarian* 42, 95-114. <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL42.pdf> (accessed 30. 3. 2022).
- Wilson, Tom D. (2013). The e-book phenomenon: a disruptive technology. *Libellarium* 6(1-2), 3-12. DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v6i1-2.180>
- Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima. (2021). Narodne novine, br. 111/2. <https://www.zakon.hr/z/106/Zakon-o-autorskom-pravu-i-srodnim-pravima> (accessed 30. 3. 2022).

Kriteriji za procjenu kvalitete časopisa i uključivanje u SCOPUS: komparacija bibliometrijskih pokazatelja tri bh. časopisa

Criteria for Quality Assessment and Inclusion in SCOPUS: a Comparison of Bibliometric Indicators in Three BH Journals

Emina Adilović

Institut za društvena istraživanja, Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina /
Institute for Social Science Research, Faculty of Political Science, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
emina.adilovic@fpn.unsa.ba

Article Info / Informacije o članku

Primljen / Received 17. 2. 2022.

Prihvaćen / Accepted 18. 5. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Keywords / Ključne riječi

Bosna i Hercegovina, naučni časopisi, Scopus, Društvene i humanističke studije, Historijski pogledi, Filolog, evaluacijski kriteriji

Bosnia and Herzegovina, Scopus, scientific journals, Social Sciences and Humanities Studies, Historical Views, Philologist, bibliometric analysis

Abstract / Sažetak

Cilj ovog rada jeste na osnovu odabranog korpusa analizirati ispunjavanje evaluacijskih kriterija za uključivanje naučnih časopisa u bibliografsku i citatnu bazu podataka Scopus. Bibliometrijski pokazatelji za procjenu kvalitete časopisa ispitani su metodom komparativne analize na uzorku od ukupno tri bosanskohercegovačka naučna časopisa – *Društvene i humanističke studije* (DHS), *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu* i *Historijski pogledi*. Rezultati rada pokazuju da časopis DHS slijedi zvanične smjernice za indeksiranje, što ukazuje na nedostatak uzročno-posljedičnog odnosa između evaluacijskih kriterija i ishoda recenzentskog postupka da u bazu uvrsti *Filolog* i *Historijske poglede*, a odbije *Društvene i humanističke studije*. Važnost ovih rezultata jeste u sistematizaciji kriterija za indeksiranje naučnih časopisa u specifičnoj bazi podataka i boljem razumijevanju procesa uključivanja u Scopus vodeći se komparacijom recentnih bibliometrijskih pokazatelja.

Based on the selected corpus of journals, this paper aims to analyse the criteria for their inclusion in the bibliographic and citation database Scopus. The paper takes a sample of three scientific journals from Bosnia and Herzegovina – *Social Sciences and Humanities Studies*, *Philologist – Journal of Language, Literary and Cultural Studies* and *Historical Views*. The results of this paper show that the DHS journal follows the official Scopus guidelines, which indicates the lack of a causal relationship between the journal indexing criteria and its implementation in practice – indexing *Philologist* and *Historical Views* while rejecting *Social Sciences and Humanities Studies*. The importance of these results lies in the systematization of criteria for indexing scientific journals in a specific database, as well as in a better understanding of the Scopus inclusion process, guided by a comparison of recent bibliometric indicators.

1 Uvod

Recenzija časopisa koji se kandidira za citatnu bazu podataka podrazumijeva kritički i znanstveno utemeljeni prikaz sadržaja časopisa vodeći se unaprijed postavljenim kvantitativnim i kvalitativnim kriterijima selekcije. Ovaj rad nastao je iz potrebe da se detaljno objasne kriteriji za uključivanje u citatnu i bibliografsku bazu podataka Scopus. Cilj je ispitati dosljednost u provođenju pet osnovnih kriterija kada je u pitanju uključivanje bosanskohercegovačkih naučnih časopisa koji su dostavili prijedloge za uvrštavanje: *Društvene i humanističke studije*, *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu* i *Historijski pogledi*.¹ Pri-

¹ Časopis *Društvene i humanističke studije* pokrenut je 2016. godine s ciljem jačanja izdavačke djelatnosti institucije izdavača, te su u časopisu zastupljeni radovi različitih naučnih disciplina koje se izučavaju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. *Filolog časopis za je-*

1 Introduction

Reviewing a candidate journal for registration in the database implies a critical and scientifically based presentation of the journal's contents, guided by predetermined quantitative and qualitative selection criteria. This paper arises from the need to explain in detail the criteria for inclusion in the Scopus citation and bibliographic database. The aim is to examine the consistency in implementing five essential criteria for the inclusion of Bosnian scientific journals that have submitted proposals to Scopus: *Social Sciences and Humanities Studies* (DHS), *Philologist – Journal of Language, Literature, and Cultural Studies*, and *Historical Views*.¹ The primary reason for this topic is the

¹ The DHS journal was launched in 2016 to strengthen the publishing activity of the publisher's institution. The journal presents papers

marni razlog za ovu temu proizašao je zbog činjenice o evidentnom nedostatku ovakvih oblika bibliometrijskih istraživanja na području Bosne i Hercegovine i sve aktualnijim raspravama o potrebama i značaju bibliometrijskih analiza u kontekstu vrednovanja i praćenja napretka visokoškolskih i naučnoistraživačkih organizacija. Drugi razlog, pak, jeste negativna recenzija časopisa *Društvene i humanističke studije* nakon finaliziranja procesa prijave u Scopus. S druge strane, časopisi *Filolog* i *Historijski pogledi* nedavno su uvršteni u bazu podataka Scopus, što ih čini odgovarajućim uzorkom za bibliometrijsku analizu.

Na početku rada opisana je metodologija provođenja istraživanja – korpus, način selekcije uzorka, kriteriji i koraci analize. Uz definiranje dvije faze evaluacije, nabrojani su svi značajni elementi evaluacijskih kriterija za uvrštavanje časopisa u bazu podataka Scopus, a posebno su obrađeni samo njihovi određeni aspekti. Ovakav fokus određen je dodatnim kriterijem analize u formi negativne recenzije Scopusa časopisa *Društvene i humanističke studije* koja je poslužila kao dodatno polazište za komparaciju ispunjavanja upravo onih kriterija čiji su elementi označeni kao nedovoljno zadovoljavajući. Nakon metodološkog i teorijskog dijela rada, komparativna analiza bibliometrijskih pokazatelja podijeljena je u pet poglavlja, ujedno u pet koraka analize: *Politika časopisa*, *Sadržaj časopisa*, *Pozicioniranje i relevantnost časopisa*, *Redovnost izlaženja* i *Online dostupnost*. Na početku svakog koraka analize ponuđen je kraći taksativni prikaz i objašnjenje kriterija koji potpadaju pod određenu skupinu, a potom detaljna analiza pojedinih elemenata kriterija vodeći se zaključcima recenzije časopisa *Društvene i humanističke studije*.

Literatura korištena u teorijskom dijelu rada i analizi bazirana je uglavnom na postojećim evaluacijskim upitnicima, zvaničnim dokumentima i preglednim publikacijama kompanije Elsevier, te autora iz područja bibliometrijske analize i praćenja evaluacijskih kriterija. Pored publikacija i uputa članova Scopusovog *Odbora za odabir sadržaja i savjetovanje*, uvidi autora iz oblasti bibliometrije Bernharda Mittermaiera poslužili su za usložnjavanje objašnjenja pojedinih kriterija. Na koncu, za potrebe interpretacije uopćenih kriterija poput izgleda početne web-str-

lack of bibliometric research in Bosnia and Herzegovina (BIH). Another reason regards current discussions on the needs and significance of bibliometric analyses in evaluating and monitoring the progress of higher educational institutions. An additional reason, however, is the negative review of *Social Sciences and Humanities Studies* that came after finalizing the Scopus application process. On the other hand, the journals *Philologist* and *Historical Views* have recently been included in the Scopus database, which makes them a suitable sample for the comparative analysis of bibliometric indicators.

At the beginning of the paper, I describe the research methodology – corpus, criteria, sample selection method, and analysis steps. Besides defining the two evaluation phases, the first part of this research lists all significant criteria elements for the journal's indexing in the Scopus database. Focusing on specific criteria was determined by the negative Scopus review of the journal *Social Sciences and Humanities Studies*, which served as an additional starting point for comparing the fulfilment of those criteria elements marked as insufficient. After the methodological and theoretical part of the work, the comparative analysis of bibliometric indicators is divided into five parts: *Journal Policy*, *Content*, *Journal Standing*, *Publishing Regularity*, and *Online Availability*. The beginning of each analysis part offers a short explanation of all criteria that fall under a particular group, followed by a detailed analysis of individual criteria elements.

The literature in the theoretical part of the work and analysis is based mainly on existing evaluation questionnaires, official documents, Elsevier publications, and specific findings from the bibliometric analysis field and evaluation criteria. In addition to the publications and guidelines of Content Selection & Advisory Board (CSAB), Bernhard Mittermaier's insights elaborate on specific criteria.

Finally, to examine general criteria such as the homepage appearance, this research uses additional literature from the area of website evaluation and design guidelines, especially journal website presentations.

The assumption is that this comparative presentation of bibliometric indicators shows the disconnect

zik, književnost i kulturu izlazi od 2010. godine u izdanju Filološkog fakulteta u Banjoj Luci s ciljem afirmiranja savremenih teorijskih i interdisciplinarnih proučavanja jezika, književnosti i kulture općenito. Nadalje, prvi broj časopisa *Historijski pogledi* objavljen je 2018. godine u namjeri uspostavljanja poticaja razvoja historijske nauke u Bosni i Hercegovini i zbog toga se prilozi objavljeni u ovom časopisu fokusiraju primarno na specifična područja historijskih i srodnih nauka.

from various scientific disciplines studied at the Faculty of Philosophy, University of Tuzla. The *Philologist* journal has been published since 2010 by the Faculty of Philology in Banja Luka to affirm contemporary theoretical and interdisciplinary studies of language, literature and cultural studies. Furthermore, the first issue of the *Historical Views* was published in 2018 to establish and encourage the development of historical science in Bosnia and Herzegovina. For this reason, articles published in this journal focus primarily on specific areas of historical and related sciences.

nice odabranih časopisa, korištena je dodatna literatura iz područja evaluacije mrežnih prezentacija te smjernice za oblikovanje web-prezentacija časopisa. Pretpostavka je da ovaj komparativni prikaz bibliometrijskih indikatora pokazuje nedosljednost ispunjenih parametara sa konačnim ishodom procesa uvrštavanja u bazu podataka ukazujući na moguće probleme konzistentnosti zvaničnog recenzentskog postupka Scopusa kada je u pitanju provođenje evaluacije na osnovu preporuka za oblikovanje sadržaja.

2 Metodologija

U ovom radu uzet je uzorak od tri bh. naučna časopisa koji su okončali proceduru selekcije za uključivanje u bazu podataka Scopus. Pored regionalne / državne pripadnosti, drugi kriterij odabira korpusa ograničio je izbor časopisa na one koji su proceduru selekcije završili u 2021. godini. Nakon navođenja pre-evaluacijskih i evaluacijskih kriterija bibliografske i citatne baze Scopus, vodeći se metodom komparativne analize bibliometrijskih pokazatelja časopisa u narednom poglavlju analizirat će se relevantni elementi svih brojeva časopisa *Društvene i humanističke studije*, *Filolog* i *Historijski pogledi* od 2019. do 2021. godine. Uzorak za istraživanje činili su ukupno 21 broj časopisa i 586 priloga u časopisima za evaluaciju kako bi se ispitao nivo ispunjavanja kvantitativnih i kvalitativnih zahtjeva za indeksiranje i dobio uvid u parametre časopisa podložne evaluaciji. Vremensko ograničenje od tri godine kontinuiranog izlaženja ovih časopisa postavljeno je kao dovoljno obuhvatan okvir za analizu i komparaciju ispunjavanja standarda. Filozofski fakultet u Tuzli tokom 2019. izdao je tri broja, a 2020. i 2021. po četiri broja časopisa *Društvene i humanističke studije*. S druge strane, *Filolog* i *Historijski pogledi* imaju manji broj godišnjih izdanja; Filološki fakultet u Banjoj Luci u 2019. i 2020. godini izdao je po dva broja, a 2021. jedan broj časopisa *Filolog*, dok je Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla prve obuhvaćene godine u ovom radu izdao jedan broj, a narednih godina po dva broja časopisa *Historijski pogledi*.

Postavljeni uslovi selekcije za uvrštavanje u Scopus u krajnjoj fazi evaluacije jesu istovremeno kriteriji kojima se vodi komparativna analiza indikatora tri časopisa.² Kao pomoćni kriterij za detaljniju kompa-

between fulfilled parameters and the selection process outcome, pointing to possible standardization problems associated with the Scopus peer review process when it comes to conducting an evaluation based on recommendations for content.

2 Methodology

This paper takes a sample of three BH scientific journals that completed the selection procedure for inclusion in the Scopus database. In addition to regional and national affiliation, another corpus selection criteria limited the choice of journals to those that completed the selection procedure in 2021. After specifying Scopus preevaluation and evaluation criteria, and using the comparative analysis method, the next chapter will analyse relevant bibliometric indicators of all issues and articles in journals *Social Sciences and Humanities Studies*, *Philologist*, and *Historical Views* from 2019 to 2021. The research sample for evaluation consisted of a total of 21 issues and 586 articles in journals to examine the quantitative and qualitative fulfilment level for indexing in Scopus and to gain insight into the journal parameters which are subjects for evaluation. Three years of continuous publication were a sufficiently comprehensive framework and time limit for analysing and comparing bibliometric indicators. Faculty of Philosophy in Tuzla published three issues of the *DHS* journal in 2019 and four issues in 2020 and 2021. On the other hand, journals *Philologist* and *Historical Views* have a smaller number of annual issues: in 2019 and 2020, the Faculty of Philology in Banja Luka published two issues, and in 2021, one issue. Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla published one issue in the first year covered in this paper, and in subsequent years two issues of the journal *Historical Views*.

The criteria for inclusion in the Scopus in the final evaluation phase are simultaneously used to conduct a comparative analysis of the journals' bibliometric indicators.² Technical criteria for inclusion in the Scopus during the final evaluation phase are, at the same time, used to conduct a comparative analysis of journals' bibliometric indicators. As an additional criterion for a more detailed comparison of

² Nakon preevaluacijske faze i vraćanja časopisa uredništvu na korekciju, evaluacijska faza prethodi obavještenju o (ne)prihvatanju časopisa u bazu podataka i predstavlja ključni parametar. Sastavljen od međunarodne skupine naučnika i stručnjaka u pojedinom predmetnom području, Odbor za odabir sadržaja (Scopus Content Selection & Advisory Board – CSAB) odgovoran je za recenziranje pred-

² The evaluation phase comes after the pre-evaluation and is a crucial parameter because it precedes the notification about the (non)acceptance of the journal into the database. Composed of an international group of scientists and experts in a particular subject area, the Scopus Content Selection & Advisory Board (CSAB) is responsible for reviewing the proposed journals and decides on whether the journal is accepted for indexing based on the evaluation criteria divided into five categories: journal policy, content, journal standing, publishing regularity and online availability (Elsevier, 2022).

raciju pridržavanja standarda korištena je dostupna odluka *Odbora za odabir sadržaja i savjetovanje* – zvanična Scopusova recenzija časopisa *Društvene i humanističke studije*. S obzirom na to da se recenzija ponajviše fokusirala na određene podsekcije kriterija finalne faze evaluacije, poput geografske raznorodnosti, kvaliteta i sadržaja članaka, citiranosti u članicima indeksiranim u Scopusu, u procesu analize na njih će biti stavljen poseban fokus.

Standardni bibliometrijski pokazatelji ovog istraživanja – broj članaka i autora, osnovni podaci o autorima (ime i prezime, institucija), jezici, tipovi članka i oblasti – u zadanom periodu od 2019. do 2021. godine, prikupljeni su koristeći se postojećim arhivama i web-prezentacijama časopisa *Društvene i humanističke studije*, *Filolog* i *Historijski pogledi*. U zavisnosti od potreba za različitim grupiranjem i kategorizacijom kako bi se odgovorilo na pitanja koja postavljaju kategorije evaluacije, setovi podataka obrađeni su u programu Microsoft Excel, a potom su izrađeni grafički prikazi prikupljenih rezultata istraživanja.

2.1 Scopusovi standardi i evaluacija časopisa

Grupacija Elsevier pokrenula je 2004. godine citatnu i bibliografsku bazu podataka Scopus. U poređenju s bazom podataka Web of Science,³ Scopus uključuje “znatno više časopisa” (Macan, 2007) i nudi naslove “na više jezika” (Antonić, 2019). Brojeći trenutno preko 22.000 naslova časopisa, više od 150.000 knjiga i preko 9,8 miliona izlaganja sa naučnih skupova (Elsevier, 2020), Scopus predstavlja najveću globalnu multidisciplinarnu bazu podataka svjetskih rezultata istraživanja iz polja prirodnih, tehničkih, medicinskih, društvenih, humanističkih nauka i umjetnosti. Ova citatna i bibliografska baza nudi pristup različitim tipovima dokumenata poput naučnih i stručnih članaka, knjiga, poglavlja, radova sa konferencija itd. i isključuje mogućnost indeksiranja prikaza knjiga i sažetaka konferencijskih sastanaka.

Govoreći posebno o serijskim publikacijama, najveći procenat od 60,5% čine aktivni časopisi, dok ostatak potpada pod aktivne stručne časopise

adherence to the standards, I used the official Content Selection & Advisory Board review of the *DHS* journal. Considering that the review mainly focused on specific criteria subsections in the final evaluation stage, such as geographical diversity, content, quality of articles, and citations in articles indexed in the Scopus, the analysis will focus on them.

Standard bibliometric indicators of this research – number of articles and authors, author data (name and surname, institution), languages, article types and fields – were collected between 2019 to 2021 using existing journal archives and web presentations. Depending on the need for different grouping and categorizations and to answer the questions posed by the evaluation categories, all datasets were recorded in Microsoft Excel spreadsheets. Then graphical representations of the collected research results were created.

2.1 Scopus standards and journal evaluation

In 2004, Elsevier launched Scopus as a new bibliographic and citation database. Compared to the Web of Science³ database, Scopus includes “significantly more journals” (Macan, 2007) and offers titles “in multiple languages” (Antonić, 2019). Indexing more than 22,000 journal titles, 150,000 books and over 9.8 million conference papers (Elsevier, 2020), Scopus represents a global multidisciplinary database that covers science, technology, medicine, social sciences, arts, and humanities. This citation and bibliographic database offers access to various documents, such as scientific and professional articles, books, chapters, conference papers, etc. On the other hand, Scopus does not index book reviews and meeting abstracts.

When it comes to serial publications, the most significant percentage of 60.5% belongs to active journals, while the rest falls under active trade journals (0.7%), active book series (2.1%) and inactive journals, books series and trade journals (36.6%) (Elsevier, 2020: 7).

To be eligible for review, all journal titles should meet all of these minimum criteria:⁴

loženih časopisa i donosi odluku o tome da li je časopis prihvaćen za indeksiranje vodeći se evaluacijskim kriterijima podijeljenim u pet kategorija: politika časopisa, sadržaj, pozicioniranje časopisa, redovnost izlaganja i online dostupnost (Elsevier, 2022).

³ Citatna i bibliografska baza podataka Web of Science u vlasništvu je kompanije Clarivate i obuhvata tri indeksa: Social Sciences Citation Index, Science Citation Index and Arts and Humanities Citation Index pokrivajući više od 18.500 recenziranih časopisa. Već 2007. godine Macan navodi kako je “godinama WoS bio jedini izvor koji je osiguravao podatke o citiranosti radova, a tako i o mjerljivom utjecaju koji je određeni autor učinio unutar nekog znanstvenog područja” (64).

³ The citation and bibliographic database Web of Science is owned by Clarivate and includes three indexes: Social Sciences Citation Index, Science Citation Index and Arts and Humanities Citation Index, covering more than 18,500 peer-reviewed journals. Macan (2007: 64) stated that “for years, WoS was the only source that provided data on the citation of works, as well as on the measurable impact that a certain author had within a certain scientific field.”

⁴ Fulfilment of technical and administrative conditions is mainly related to the pre-evaluation phase of registering new journals in Scopus. It involves filling out an online form about: the history and publishing dynamics, unique name, ethical principles, languages used, vis-

(0,7%), serije knjiga (2,1%) i neaktivne naučne i stručne časopise te serije knjiga (36, 6%) (Elsevier, 2020: 7).

Kako bi bili uzeti u obzir za recenziju *Odbora za odabir sadržaja i savjetovanje*, svaki naslov serijske publikacije treba ispuniti minimalne kriterije:⁴

- sastoji se od recenziranog sadržaja i ima javno dostupan opis postupka recenzije;
- redovno se izdaje i dodijeljen mu je ISSN;
- sadržaj je namijenjen međunarodnoj publici, što znači da su sažeci i naslovi na engleskom jeziku, a izvori na latinici;
- javno dostupna izjava o izdavačkoj etici i zloupotrebi.

Nakon preevaluacije i korekcija, finalnoj evaluaciji pristupa se putem priloženog prijedloga za uključivanje publikacije u Scopus koji sadrži detaljni Obrazac za prijedlog naslova (engl. *Title Suggestion Form*; Scopus Title Suggestion, 2022). Kako bi časopis bio indeksiran, potrebno je da zadovolji pet krovnih kriterija finalne faze evaluacije koje vrednuje *Odbor za odabir sadržaja i savjetovanje*: *politika časopisa, sadržaj, pozicioniranje časopisa, redovnost izlaženja i online dostupnost* koji će biti dodatno objašnjeni i prikazani u rezultatima ispunjavanja kriterija.

3 Rezultati

Prilikom analize u obzir je uzeta i pomenuta negativna recenzija koju je *Odbor za odabir sadržaja i savjetovanje* dostavio redakciji časopisa *Društvene i humanističke studije* samo dva dana nakon finaliziranja procesa apliciranja predajom prijave. Pri tome, postavlja se pitanje na koji je način moguće detaljno propitati ispunjavanje evaluacijskih kriterija u ovom vremenskom roku ako se u obzir uzme obimnost setova podataka koji trebaju biti klasifikovani i obrađeni te informacije o vremenskom okviru postupka recenziranja koje su dostupne u zvaničnom Scopusovom priručniku (Holland, Meester, & Chen, 2021: 7). U studiji *Provodi li Scopus vlastite kriterije odabira časopisa u praksi?* (2015) autori također propituju odgovaraju li časopisi indeksirani

- Consist of peer-reviewed content and have a publicly available description of the peer review process;
- Be published on a regular basis and have an International Standard Serial Number (ISSN) as registered with the ISSN International Centre;
- Have content that is relevant to and readable by an international audience, meaning: abstracts and titles in English;
- Have a publicly available publication ethics and publication malpractice statement.

After the pre-evaluation phase, the final evaluation begins with filling out a detailed proposal – called the Title Suggestion Form (Scopus Title Suggestion, 2022). Content Selection & Advisory Board reviews the fulfilment of five crucial criteria during the final evaluation phase: *journal policy, content, journal standing, publishing regularity, and online availability*. These criteria subsections are explained in detail in the next chapter.

3 Results

A negative review of *DHS* journal was taken into account during the following analysis, which CSAB forwarded to the Editorial Team just two days after they submitted the proposal. While keeping in mind the review process timeframe available in the official Scopus manual (Holland, Meester, & Chen, 2021: 7), the question arises – how is it possible to examine the fulfilment of criteria in two days if we take into account the number of data sets that need to be classified and processed. In the study “Does Scopus Put its Own Journal Selection Criteria into Practice?” (2015), authors also question whether the journals indexed in Scopus meet the inclusion criteria. This research included a sample of 23 countries and 203 journals indexed in Scopus and showed that “there are only 13 journals providing all of the minimum technical criteria of Scopus. The majority of the journals (190) did not meet at least one criterion.” (Taşkın et al., 2015: 1198).

Observing Scopus criteria in a time sequence makes it clear how a causal relationship determines their fulfilment. Suppose journal policies are set concisely from the very beginning. In that case, policies probably fit into pre-evaluation criteria. At the same

⁴ Ispunjavanje tehničkih i administrativnih uslova povezano je ponajviše sa preevaluacijskom fazom prijavljivanja novih časopisa u Scopus, a ona podrazumijeva popunjavanje online forme o: historiji i dinamici izlaženja, jedinstvenom nazivu, etičkim principima, korištenim jezicima, vidljivosti i pristupu, autorskim pravima, postupku recenziranja, geografskoj raznorodnosti, kvalitetu sadržaja, strukturi časopisa i pojedinačnih radova te prisutnosti i indeksiranosti, što se djelimično mjeri kroz citate iz časopisa koje Scopus već indeksira. Ipak, pozitivni izvještaj u toku preevaluacije ne osigurava finalnu pozitivnu odluku o uvrštavanju naslova u Scopus (Pre-evaluation of Scopus submission, 2022).

ibility and access, copyright, review process, geographic diversity, quality of content, the structure of journal and individual papers, and presence and indexability, which is partially measured through citations from journals that Scopus already indexes. However, a positive report during the pre-evaluation does not ensure a final favourable decision on the inclusion of the title in Scopus (Pre-evaluation of Scopus submission, 2022).

u Scopus kriterijima za uključivanje. Istraživanje, koje je obuhvatilo uzorak od 23 države i 203 časopisa indeksirana u Scopusu, pokazalo je da “postoji samo 13 časopisa koji pružaju sve minimalne tehničke kriterije Scopus. Većina časopisa (190) nije zadovoljila barem jedan kriterij.” (Taşkın et al., 2015: 1198).

Ukoliko se postavljeni Scopusovi kriteriji posmatraju u vremenskom slijedu, postaje jasno kako je njihovo ispunjavanje određeno uzročno-posljedičnim odnosom. Naime, ako su pravila časopisa od samog početka postavljena koncizno i u skladu s uslovima preevaluacijske faze, ispunjava se preduslov za potencijalno razrađen sadržaj časopisa, geografsku raznorodnost, jedinstven doprinos nauci, ustaljenu redovnost izlaženja te standardizaciju koja treba biti na visokom nivou

Obrazloženja dostupna u recenziji (2021) postavljena su također u uzročno-posljedičnom odnosu budući da je kao prvi nedostatak uočena limitirana geografska raznorodnost, potom nedovoljan broj “dobrih članaka svake godine” (Scopus Title Evaluation Support, direktna poruka redakciji, 2021), što na koncu rezultira niskom citiranosti u časopisima indeksiranim u Scopusu. Zbog toga će u nastavku ispunjavanje uvjeta za uvrštavanje biti posmatrano u hronološkom slijedu pet evaluacijskih kriterija istovremeno detaljno analizirajući aspekte istaknute u sekcijama dostupne recenzije.

3.1 Politika časopisa

Prvi kriterij *politika časopisa* oslikava okvirna određenja koja uvjetuju strukturu časopisa i procese uređivanja, recenziranja, geografske raznorodnosti uredništva i autora (Elsevier, 2022). Pod politikom časopisa podrazumijeva se 1. jasna, koncizna i dosljedna uređivačka politika koja obuhvata fokus i područje djelovanja, obaveze uredništva i etički kodeks; 2. učestalost izdavanja, raspon tema, rubrike časopisa te procedure prijema i recenziranja radova; 3. međunarodno uredništvo; 4. međunarodno autorstvo. Čvrsto strukturiranu politiku časopisa i uredništva potrebno je dosljedno provoditi prilikom ispunjavanja preostalih kriterija evaluacije imajući u vidu kako općenitu potrebu za prožimanjem različitih kategorija kriterija, tako i činjenicu da politika uvjetuje sadržaj i mrežni pristup časopisu.

Detaljni uvid u politiku časopisa *Društvene i humanističke studije (DHS), Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu* i *Historijski pogledi* moguće je dobiti putem njihovih web-prezentacija. Politika časopisa *Društvene i humanističke studije* podijeljena

time, an Editorial Team has set preconditions for potentially elaborated journal content, geographical diversity, unique contribution to existing literature, publishing regularity and standardization.

The explanations available in the Scopus review (2021) are also set in a causal relationship. CSAB pointed out limited geographical diversity and an insufficient number of “good articles every year” (Scopus Title Evaluation Support, direct message to the editors, 2021), which ultimately results in low citations in journals indexed in Scopus. Therefore, in the following analysis, the fulfilment of the conditions for inclusion will be observed in the chronological sequence of the five evaluation criteria while analysing in detail the aspects highlighted in the available review.

3.1 Journal Policy

The first criterion, *Journal Policy*, reflects a general determination that conditions the journal’s structure, peer review, editing process, and diversity in geographical distribution of editors and authors (Elsevier, 2022). Journal policies include 1. a clear, concise and consistent editorial policy that covers the focus and area of activity, editorial responsibilities and code of ethics; 2. publishing frequency, range of topics, journal sections and procedures for receiving and reviewing papers; 3. international editorial team; 4. international authorship. Editorial Board must follow a structured journal policy when fulfilling the remaining evaluation criteria, bearing in mind the general need to permeate different categories of criteria and the fact that policies affect journal content and online access.

A detailed insight into the policies of journals *Social Sciences and Humanities Studies*, *Philologist*, and *Historical Views* can be obtained via their websites. *Social Sciences and Humanities Studies* divides Journal Policies into twelve sections within the unified Journal Policies category.⁵ *Journal Philologist* divides available data into nine categories⁶ and most information can be found within the unified category *About*. The policy of the journal *Historical views* includes *Aims and scope*, *Ethics and Malprac-*

⁵ 1. Focus and Scope, 2. Section Policies, 3. Peer review process, 4. Publication Frequency, 5. Open Access Policy, 6. Archiving, 7. Publication Fee, 8. Publication Ethics and Malpractice Statement, 9. Plagiarism, 10. Copyright Notice, 11. Reviewers, 12. Indexing (Homepage, 2022)

⁶ 1. Focus and Scope, 2. Peer Review Process, 3. Publication Frequency, 4. Open Access Policy, 5. Publication Ethics and Publication Malpractice Statement, 6. List of External Reviewers, 7. Printed edition and subscription, 8. Author’s statement, 9. Privacy Statement (About, 2022)

je u dvanaest sekcija unutar objedinjene kategorije *Politika časopisa*.⁵ Dostupni podaci na web-prezentaciji časopisa *Filolog* koji se odnose na okvirna određenja podijeljeni su u devet kategorija,⁶ pri čemu je većinu informacija moguće pronaći unutar objedinjene kategorije *O nama*. Politika časopisa *Historijski pogledi* uključuje ciljeve i djelokrug, etičke principe te izjavu o etici publikovanja (*Historijski pogledi*, 2022). Kategorija djelokruga podrobnije opisuje ciljeve izdavača i nudi više informacija o Centru za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, kao i kriterije za objavljivanje / proces provjere, redovnost izlaženja, pravila otvorenog pristupa, uređivačku politiku i preuzimanje časopisa.

3.1.1 Kriterij geografske raznorodnosti uredništva

Fokusirajući se na Scopusove kriterije geografske raznorodnosti, analiziran je sastav Uredništva i Savjetodavnog odbora časopisa *Društvene i humanističke studije*. Uredništvo broji devetnaest članova, od kojih devet pripada Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, dok više od polovine, preostalih deset članova dolazi izvan matične institucije časopisa.⁷ Savjetodavni odbor broji dvadeset i tri člana, od kojih sedamnaest ne dolazi iz Bosne i Hercegovine.

Četrnaestočlana Redakcija časopisa *Filolog* sastavljena je od domaćih, regionalnih i svjetskih stručnjaka iz oblasti jezika, književnosti i kulture: osam članova izvan Univerziteta u Banjoj Luci i šest članova unutar izdavačke organizacije.⁸

Redakciju časopisa *Historijski pogledi* čini sedamnaest članova.⁹ Većina dolazi izvan izdavačke

tice Statement, and a *Publication ethics statement* (*Historical Views*, 2022). The *Aims and scope* category describes the publisher's goals in more detail and offers more information about the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla, as well as publishing criteria, open access policy, editorial policy and download options.

3.1.1 Diversity in geographical distribution of editors

Focusing on the Scopus criteria of geographical diversity, this paragraph analyses the composition of the Editorial Board and Editorial Advisory Board of Social Sciences and Humanities Studies. Editorial Board has nineteen members, nine of whom belong to the Faculty of Philosophy, University of Tuzla, while more than half, the remaining ten members, come from outside the publishing institution.⁷ Editorial Advisory Board has twenty-three members, seventeen of whom do not come from Bosnia and Herzegovina

The 14-member Editorial Team of the journal *Philologist* is composed of domestic, regional and international experts in the fields of language, literature and culture: eight members from outside the University of Banja Luka and six from within the publishing organization.⁸

Editorial Board of the journal *Historical Views* consists of seventeen members.⁹ The majority come from outside the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla publishing organisation – nine members from Bosnia and Herzegovina and the rest from the region and the world.

⁵ 1. Fokus i opseg, 2. Politika sekcija, 3. Proces stručnog ocjenjivanja, 4. Redovnost objavljivanja, 5. Politika otvorenog pristupa, 6. Arhiviranje, 7. Naknada za objavljivanje, 8. Izjava o etici i zloupotrebi publikacije, 9. Plagijarizam, 10. Obavijest o autorskim pravima, 11. Recenzenti, 12. Indeksiranje (Početna stranica, 2022).

⁶ 1. Fokus i opseg, 2. Proces recenzije, 3. Redovnost izlaženja, 4. Politika otvorenog pristupa, 5. Izjava o etici i zloupotrebi publikacije, 6. Lista vanjskih recenzenata, 7. Printano izdanje i pretplata, 8. Izjava o autorstvu, 9. Izjava o privatnosti (O nama, 2022)

⁷ Tri člana sa Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta u Osijeku i po jedan član sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zadru, Studija novinarstva Sveučilišta Sjever u Koprivnici, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, Pravnog fakulteta Univerziteta u Mariboru i Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Oslu.

⁸ Šest članova ispred organizacije izdavača i po jedan vanjski član sa Univerziteta Lancaster, Univerziteta De Montfort, Univerziteta Columbia, University of Poitiers, Univerziteta Plovdiv Paisii Hilendarski, Univerziteta u Nišu, Univerziteta u Mariboru i Univerziteta Crne Gore.

⁹ Jedan član ispred organizacije izdavača i šesnaest vanjskih članova od kojih: četiri sa Filozofskog fakulteta u Tuzli i po jedan član sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Vanderbilt Univerziteta (SAD), Yalova Univerziteta u Istanbulu, Univerziteta u Crnoj Gori, Univerziteta Novi Pazar, Fakulteta humanističkih nauka

⁷ Three members from the Faculty of Education (University of Osijek) and one member each from the Faculty of Humanities and Social Sciences (University of Split), Faculty of Humanities and Social Sciences (University of Zagreb) and Department of Philosophy (University of Zadar), the Journalism study (University North), Faculty of Philosophy (University of Niš), Faculty of Law (University of Maribor), and Department of Education (University of Oslo).

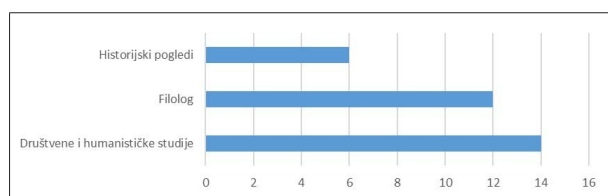
⁸ Six members belong to the publishing organization, and external members come from Lancaster University, De Montfort University, Columbia University, University of Poitiers, Paisii Hilendarski University of Plovdiv, University of Niš, University of Maribor, and University of Montenegro.

⁹ One member belongs to the publishing organization and sixteen external members of which: four from the Faculty of Philosophy in Tuzla and one member each from the Faculty of Philosophy (University of Sarajevo), Vanderbilt University (USA), Yalova University in Istanbul, University of Montenegro, University of Novi Pazar, Faculty of Humanities (University "Džemal Bijedić" in Mostar, Political Science and International Relations Department (Sarajevo School of Science and Technology), Institute of History (University of Sarajevo), Institute of National History of Skopje, Institute for Migration and Ethnic Studies in Zagreb, Institute of Social and Religious Research in Tuzla, and Bulgarian Academy of Sciences.

organizacije Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla – devet članova sa područja Bosne i Hercegovine, a ostatak iz zemalja regije i svijeta.

3.1.2 Kriterij geografske raznorodnosti autora

Politika časopisa određuje i odnos spram geografske raznorodnosti časopisa. S obzirom na to da su uredništva časopisa, između ostalog, odgovorna i za osiguravanje radova te komunikaciju sa potencijalnim autorima, geografska različitost redakcije može utjecati na stepen geografsko-prostornog razlikovanja koje je moguće analizirati na nivou prisustva autora iz pojedinih država i gradova.

Grafikon 1. Ukupan broj država po časopisu u periodu od 2019. do 2021.

Vidljivo na prikazu geografske raznorodnosti na nivou državnih zajednica u periodu od 2019. do 2021. (Grafikon 1), autori časopisa *Društvene i humanističke studije* u protekle tri godine dolaze iz ukupno četrnaest zemalja,¹⁰ pri čemu šest zemalja pripada području Jugoistočne Evrope, četiri države Srednjoj Evropi, a ostatak Sjedinjenim Američkim Državama, Zapadnoj Evropi, Istočnoj Evropi i Zapadnoj Africi. U ukupnom uzorku od 324 priloga, 78,09% dolazi iz Bosne i Hercegovine, a 21,91% iz stranih država. Broj priloga stranih autora u 2019. godini iznosi 23,38%, nakon čega je tokom 2020. godine zabilježen pad na 16,19%, a 2021. godine povećanje članaka iz zemalja izvan područja Bosne i Hercegovine od ukupno 24,82%. Govoreći o geografskoj raznorodnosti na nivou gradova pojedinih država, od ukupnog broja članaka *DHS* časopisa, najveći postotak od 30,07% dolazi iz Sarajeva, dok 20,07% čine članci autora iz Tuzle, 6,03% iz Mostara, 4,03% iz Zagreba, 4,0% iz Beograda te preostali manji postotak iz pedeset i jednog grada unutar Bosne i Hercegovine, regije i svijeta.

Autori časopisa *Filolog* iz prethodne tri godine do-

3.1.2 Diversity in geographical distribution of authors

The journal's policies determine the attitude towards geographical diversity. Since journals' editors are, among other things, responsible for finding papers and communicating with potential authors, the editorial team's geographical diversity can affect the authors' geographic diversity.

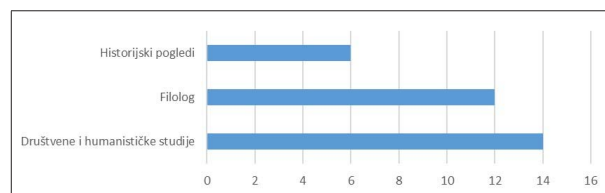

Chart 1. Diversity of countries in each journal from 2019 to 2021

On the graphic representation of geographical diversity at the level of state communities from 2019 to 2021 (Chart 1), it is evident that the authors of the journal *Social Sciences and Humanities Studies* in the past three years have come from a total of fourteen countries.¹⁰ Six of them belong to Southeast Europe, four countries are in Central Europe, and the rest are in the United States of America, Western Europe, Eastern Europe and West Africa. In the total sample of 324 contributions, 78.09% come from Bosnia and Herzegovina and 21.91% from foreign countries. The number of contributions by foreign authors in 2019 was 23.38%, and in 2020 a drop of 16.19% was recorded. In 2021 we can notice an increase in articles from countries outside Bosnia and Herzegovina, totalling 24.82%. Looking at geographical diversity as a diversity of cities, of the total number of articles in the DHS journal, the most significant percentage of 30.07% comes from Sarajevo, 20.07% are articles by authors from Tuzla, 6.03% from Mostar, 4.03% from Zagreb, 4.0% from Belgrade, and the remaining smaller percentage from fifty-one cities within Bosnia and Herzegovina, the region and the world.

In the previous three years, authors of the journal *Philologist* have come from twelve countries.¹¹ Seven of them, and more than half, are countries from Southeast Europe, and one country is from Central Europe, Southern Europe, Eastern Europe / Asia, Central America, and the United States of America. In a sample of 162 contributions, 33.13% of articles

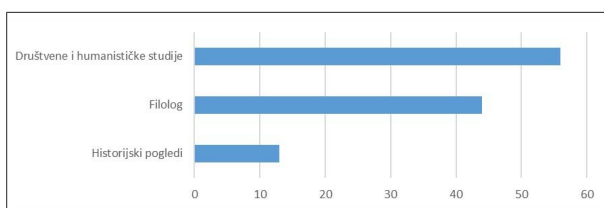
Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar, Odsjeka za političke nauke i međunarodne odnose Sarajevske škole za nauku i tehnologiju, Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, Instituta za nacionalnu historiju Skoplje, Instituta za migracije i narodnosti Zagreb, Instituta za društvena i religijska istraživanja Tuzla, Bugarske akademije nauka.

¹⁰ Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska, Slovenija, Njemačka, Francuska, Kosovo, Češka Republika, Crna Gora, Mađarska, Azerbejdžan, Austrija, Nigerija, Sjedinjene Američke Države.

¹⁰ Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, Slovenia, Germany, France, Kosovo, Czech Republic, Montenegro, Hungary, Azerbaijan, Austria, Nigeria, United States of America.

¹¹ Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, Kosovo, Slovenia, Montenegro, Czech Republic, Italy, Russia, Georgia, Costa Rica and the United States of America.

laze iz ukupno dvanaest država,¹¹ od kojih više od polovine, ukupno sedam zemalja, sa područja Jugoistočne Evrope, a po jedna zemlja iz Srednje Evrope, Južne Evrope Istočne Evrope / Azije, Srednje Amerike i Sjedinjenih Američkih Država. U uzorku od 162 priloga, 33,13% članaka dolazi sa područja Bosne i Hercegovine, a 66,87% iz stranih država. Za razliku od *DHS* časopisa, gdje od ukupno dvanaest stranih zemalja, četiri pripadaju državama bivše Jugoslavije, u časopisu *Filolog* od ukupno jedanaest stranih država, pet potpada pod zemlje bivše Jugoslavije. *Filolog* u 2020. godini bilježi porast članaka autora inostranog porijekla na 69,64% za razliku od 2019. kada je broj iznosio 66,67%, dok je u 2021. primijećen pad na 62,50% članaka inostranih autora. Kada je riječ o geografskoj raznorodnosti gradova, od ukupnog uzorka, 24,36% potpada pod područje Banja Luke, 13,46% dolazi iz Beograda i Novog Sada, 12,82% iz Kragujevca, 12,18% iz Niša, dok 23,72% članaka dolazi iz dvadeset i jednog grada Bosne i Hercegovine, regionalnih i evropskih zemalja.

Grafikon 2. Broj gradova po časopisu u periodu od 2019. do 2021.

Autori iz šest zemalja¹² objavili su radove u časopisu *Historijski pogledi*, gdje većina država porijekla pripada području Jugoistočne Evrope i jedna zemlja Srednjoj Evropi. U uzorku od 109 članaka, 88,99% dolazi sa područja Bosne i Hercegovine, a 11,01% iz inostranih država. Od dvanaest inostranih država, 9,17% pripada člancima sa područja zemalja bivše Jugoslavije.

Za razliku od časopisa *Društvene i humanističke studije* i *Filolog* koji u 2021. godini bilježe porast geografske raznorodnosti, u časopisu *Historijski pogledi* primjetan je pad članaka iz inostranih država i on iznosi 10%, za razliku od 2019. kada je iznosio 10,71% i 2020. sa 11,09%. Od ukupnog uzorka gradova, 46,30% dolazi sa područja grada Tuzle, 32,41% grada Sarajeva, te 21,29% iz preostalih gradova Bosne i Hercegovine i regije.

3.2 Sadržaj časopisa

¹¹ Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska, Kosovo, Slovenija, Crna Gora, Češka, Italija, Rusija, Gruzija, Costa Rica i Sjedinjene Američke Države.

¹² Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, Bugarska, Poljska i Makedonija.

come from the territory of Bosnia and Herzegovina, and 66.87% are from foreign countries. In contrast to the *DHS* journal, where of a total of twelve foreign countries, four belong to the countries of former Yugoslavia, in the *Philologist* journal, out of a total of eleven foreign countries, five belong to the countries of former Yugoslavia. In 2020, *Philologist* recorded an increase of foreign articles up to 69.64%. In contrast to 2019, when the number was 66.67%, in 2021, this number decreased to 62.50% foreign articles. When it comes to the geographical diversity of cities, of the total sample, 24.36% fall under the Banja Luka area, 13.46% come from Belgrade and Novi Sad, 12.82% from Kragujevac, 12.18% from Niš, while 23.72% articles come from twenty-one cities in Bosnia and Herzegovina, regional and European countries.

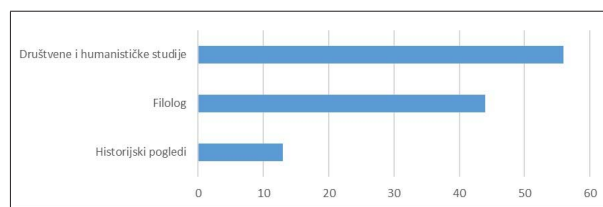

Chart 2. Diversity of cities in each journal from 2019 to 2021

Authors from six countries¹² published their texts in the journal *Historical Views*, where most of the countries belong to the region of Southeast Europe and one country to Central Europe. In a sample of 109 articles, 88.99% come from the territory of Bosnia and Herzegovina, and 11.01% are from foreign countries. Of the twelve foreign countries, 9.17% belong to articles from the territory former Yugoslavia. In contrast to the journals Social Sciences and Humanities Studies and *Philologist*, which in 2021 recorded an increase in geographical diversity, in *Historical Views*, there is a noticeable decrease in articles from foreign countries. Regarding the total sample of cities, 46.30% articles come from Tuzla, 32.41% from Sarajevo, and 21.29% from the remaining cities of Bosnia and Herzegovina and the region.

3.2 Journal Content

Content, the second criterion, includes an academic contribution to the field, clarity of abstracts, quality of and conformity to the stated aims and scope of the journal, and readability of articles (Elsevier, 2022). Content structure and quality depend on previously defined journal policies, so, for example, abstracts can be defined as explicit and comprehensive if they

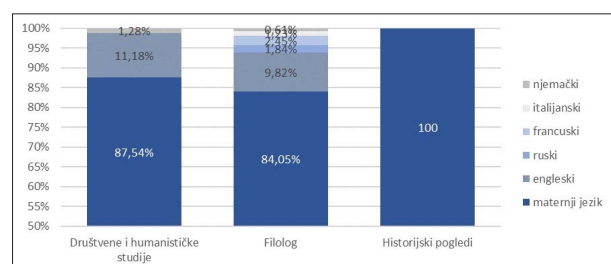
¹² Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Bulgaria, Poland and Macedonia.

Drugi kriterij sadržaja obuhvata akademski doprinos znanstvenom području, jasnoću sažetaka, kvalitet i skladnost s navedenim ciljem i opsegom časopisa te čitljivost članaka (Elsevier, 2022). Struktura sadržaja i kvalitet ovise o prethodno definiranim politikama časopisa, pa se tako, naprimjer, sažeci članaka mogu odrediti kao jasni, sveobuhvatni i dovoljne dužine ukoliko odgovaraju zahtjevima unaprijed postavljenih standarda. Doprinos znanstvenom području Jörg-Rüdiger Sack (2017: 23) definira kao “jedinstven doprinos postojećoj literaturi”. Ukoliko smjernice za autore sadrže upute za pisanje sažetaka, one također uslovljavaju indikatore za sadržaj i znanstveni doprinos.

3.2.1 Jezična raznolikost

Akademski doprinos znanstvenom području, opseg časopisa i čitljivost časopisa, između ostalog, ovise i o izboru jezika na kojem su članci pisani, jer doprinose internacionalizaciji časopisa, što u nastavku uzročno-posljedičnog ispunjavanja Scopusovih kriterija povećava mogućnost za bolje pozicioniranje i relevantnost časopisa.

Broj članaka na pojedinim jezicima u časopisima *DHS*, *Filolog* i *Historijski pogledi* prikazan je na Grafikonu 3, koji predstavlja vizualni prikaz jezične raznorodnosti u periodu od 2019. do 2021. godine. Autori časopisa *Društvene i humanističke studije* u 2019. godini objavili su 88,16% članaka na bosanskom / hrvatskom / srpskom jeziku i 11,84% članaka na engleskom jeziku. U odnosu na 2019. godinu tokom 2020. primjetan je porast udjela stranih jezika od 14,56% (engleski 11,65% i njemački 2,91%) i ponovni pad od 11,19% u 2021. godini.

Grafikon 3. Broj članaka časopisa po jeziku u periodu od 2019. do 2021.

U časopisu *Filolog* od ukupnog uzorka članaka, 82,82% napisano je i objavljeno na bosanskom / hrvatskom / srpskom jeziku, dok ostatak od 17,18% potpada pod strane jezike, i to: 9,82% na engleskom jeziku, 2,45% na francuskom, 1,84% na ruskom i francuskom jeziku, 1,23% na italijanskom jeziku, te manje od 1% na njemačkom jeziku. Posmatrajući jezičnu raznolikost po godinama, uočen je pad

meet the requirements of pre-set standards. Contribution to the field is defined by Jörg-Rüdiger Sack (2017: 23) as a “unique contribution to the existing literature”. If guidelines for authors contain instructions for writing abstracts, they also condition content and scientific contribution indicators.

3.2.1 Linguistic Diversity

Academic contribution to the scientific field, journal scope and readability, among other things, depend on the language of articles because they contribute to the internationalization of the journal. The number of articles in individual languages in journals *DHS*, *Philologist*, and *Historical Views* is shown in Chart 3, which is a visual representation of linguistic diversity from 2019 to 2021. In 2019, Social Sciences and Humanities Studies published 88.16% of Bosnian / Croatian / Serbian articles and 11.84% of articles in English. Compared to 2019, in 2020 an increase was noticed in foreign languages, that of 14.56% (English 11.65%, and German 2.91%) and a further decrease of 11.19% in 2021.

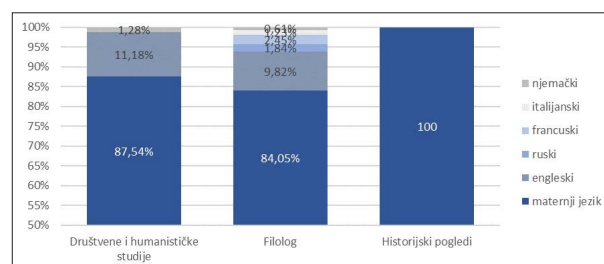

Chart 3. A total number journal articles by language from 2019 to 2021

In the journal *Philologist*, of the total sample of articles, 82.82% were written and published in Bosnian / Croatian / Serbian, while the rest, 17.18%, fall under foreign languages: 9.82% in English, 2.45% in French, 1.84% in Russian, 1.23% in Italian, and less than 1% in German. Compared to 23.29% in 2019, the number of foreign languages decreased. More precisely, the journal in 2020 contains 10.52% of articles in a foreign language, and in 2021 the percentage rises again to 15.15% of articles written in English, Russian and German. The journal *Historical Views* records a low linguistic diversity. Almost all previous papers have been published in Bosnian / Croatian / Serbian language, while in 2020, one paper was published in Montenegrin.

3.3 Journal Standing

The third criterion of journal standing includes *citedness of journal articles* in Scopus and *editor standing*

stranih jezika u odnosu na 2019. godinu, kada je iznosio 23,29%. Tačnije, brojevi časopisa za 2020. godinu sadrže 10,52% članaka na stranom jeziku, a 2021. postotak ponovo raste na 15,15% članaka čiji su autori pisali na engleskom, ruskom i njemačkom jeziku.

Časopis *Historijski pogledi* bilježi nisku jezičnu raznolikost. Na bosanskom / hrvatskom / srpskom jeziku objavljeni su gotovo svi dosadašnji radovi, dok je na crnogorskom jeziku objavljen jedan rad u 2020. godini.

3.3. Pozicioniranje i relevantnost časopisa

Treći kriterij pozicioniranja i relevantnosti časopisa uključuje *citiranost članaka u Scopusu i poziciju i ugled urednika* (Elsevier, 2022). Prvi potkriterij koji određuje citiranost u uzročno-posljedičnoj je vezi sa prethodnim uslovom akademskog doprinosa znanstvenom području časopisa. Pozicija urednika također je mandatorna stavka prvog kriterija uređivačke politike. Drugim riječima, ukoliko je uređivačka politika strukturirana na način da od urednika zahtijeva ispunjavanje uslova “citiranosti, objavljanosti i priznatosti u svom području” (Sack, 2017: 25), treći kriterij je zadovoljen. Potkriterij citiranosti članaka mjeri postojeću međunarodnu vidljivost, odnosno citate dobivene iz časopisa koje Scopus indeksira, ali i indeksiranosti časopisa u drugim bazama podataka općenito. U objašnjenjima ponuđenim u preevaluacijskoj fazi naglašeno je da se mali broj radova časopisa koji su citirani u već indeksiranim časopisima baze podataka može smatrati normalnim za “mlad časopis”, ali kako niz izdatih brojeva raste, tako bi i broj citata trebao pratiti razvoj časopisa (Pre-evaluation of Scopus submission, 2022).

3.3.1 Citiranost članaka

Citiranost članaka tri časopisa ispitana je uzimajući u obzir internetski pretraživač Google Scholar i bibliografsku bazu podataka Scopus. Predstavljajući bibliometrijske alate i baze podataka, Mittermaier (Univerzitet u Sarajevu, 2022) naglašava kako bibliometrijska analiza uz pomoć Google Scholar često daje pogrešne rezultate s obzirom na to da procesu brojanja citiranosti pristupa na isti način kao i indeksaciji samog weba. Kako Google Scholar nije u stanju da obuhvati način na koji funkcioniraju naučni članci, pri analiziranju citiranosti potrebno je u obzir uzeti i bazu podataka Scopus, tim više što se upravo citiranost članaka u časopisima koji su već uključeni u Scopus eksplicitno izdvaja kao opis

(Elsevier, 2022). The first sub-criterion, citedness, is causally related to the previous criteria of academic contribution to the journal’s scientific field. Editor standing is also related to the first criteria, journal and editorial policy. In other words, if editorial policy obligates the editor to fulfil the criteria of “widely published, widely cited, recognized in their field” (Sack, 2017: 25), there is a high probability that criteria of journal standing will be satisfied. The sub-criterion of article citedness measures the existing international visibility: citedness of journal articles in Scopus and indexing of journals in other databases. Guidelines emphasize that a low number of papers published by the journal that have received citations from journals indexed in Scopus “can be considered normal for a young journal, but as it grows and more issues appear, so the number of citations should be higher.” (Pre-evaluation of Scopus submission, 2022).

3.3.1 Citedness of journal articles

This chapter examines the citedness of three journals and articles in Google Scholar and the bibliographic database Scopus. While presenting bibliometric tools and databases, Mittermaier (University of Sarajevo, 2022) emphasized that bibliometric analysis with the help of Google Scholar often gives wrong results. This lapse happens because the process of counting citations is similar to the process of indexing the Web itself. When analysing citations, it is necessary to consider the Scopus database since the citedness of articles in journals indexed in Scopus is explicitly singled out as a citedness sub-criterion, and Google Scholar cannot capture the way scientific articles function.

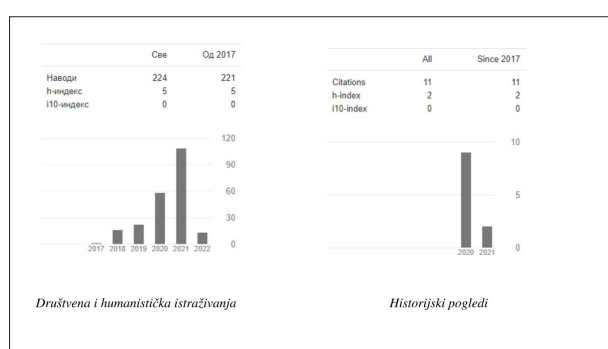
Social Sciences and Humanities Studies journal is indexed in fifteen databases.¹³ Google Scholar indexes 224 articles and shows an h-index¹⁴ of 5. Since this internet search engine includes data from 2017 when calculating citations, this research singled out the citedness of articles since 2019 and noticed a significant increase in 2021. Chart 4 shows citedness – 22 *DHS* articles have been cited in 2019, which increased to 58 in 2020 and almost doubled to 108 in 2021.

¹³ CEEOL, Index Copernicus International World of Journals, Index Copernicus Journals Master List, Erih Plus, DOAJ, EBSCO, Slavic Humanities Index, MIAR, ISI, OAJI, Google Scholar, OpenAIRE, Scilit, JournalTOCs and OCLC.

¹⁴ The H-index (the number of papers, h, which are cited at least h or more times) was introduced into bibliometric research by Jorge E. Hirsch. Speaking specifically about the journals h-index, Macan and Petrak (2015: 17) claim that the h-index is not always applicable for new journals because it is based on the length of the journal’s exposure.

potkriterija citiranosti.

Časopis *Društvene i humanističke studije* indeksiran je u petnaest baza podataka.¹³ U Google Scholaru bilježi ukupnu citiranost članaka od 224, dok h-indeks¹⁴ iznosi 5. S obzirom na to da ovaj internetski pretraživač pri izračunavanju citiranosti uključuje brojeve od 2017. godine, izdvojen je broj citiranosti članaka od 2019. godine, pri čemu se uviđa značajan porast citiranosti u 2021. godini. Grafikon 4 pokazuje da je tokom prve godine uzete u razmatranje broj navoda članaka iznosio 22, koji je 2020. povećan na 58 navoda, a 2021. godine gotovo udvostručen iznoseći 108.

Grafikon 4. Citiranost članaka časopisa *DHS* i *Historijski pogledi* u Google Scholaru u periodu od 2019. do 2021.

Rezultati pretrage baze podataka Scopus pokazuju da se devet članaka objavljenih u časopisima indeksiranim u Scopusu referira na radove autora časopisa *DHS*: 2019. godine jedan pregledni rad citiran je u časopisu *Journal of Ethnic and Cultural Studies* indeksiranim u Scopusu, dok 2020. godina bilježi najvišu citiranost članaka u *DHS*-u, i to u časopisima *Nova prisutnost*, *Contemporary Southeastern Europe*, *Ljetopis socijalnog rada*, *Obrazovanje i nauka* te *Folia Linguistica et Litteraria*.

Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu indeksiran je u ukupno osam baza podataka.¹⁵ Iako ne postoji jedinstven prikaz koji nudi uvid u ukupnu citiranost članaka časopisa *Filolog*, moguće je putem liste pojedinačnih objavljenih radova dobiti traženi uvid. Na taj način Google Scholar bilježi 19 citata članaka objavljenih u časopisu *Filolog* od 2019. do 2021. godine: 10 navođenja pripada člancima iz

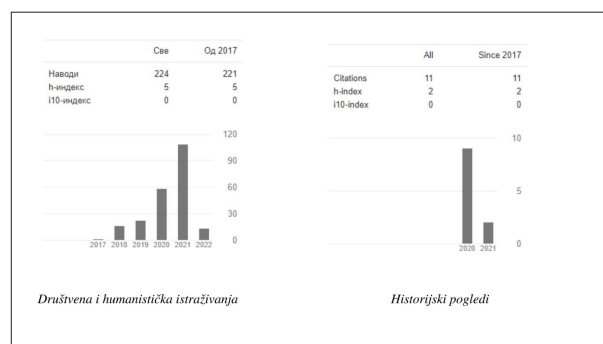

Chart 4. Citedness of the *DHS* and *Historical Views* journals in Google Scholar from 2019 to 2021

The results of the Scopus database show nine articles published in indexed journals that refer to papers published in the *DHS* journal. In 2019, one review paper was cited in the *Journal of Ethnic and Cultural Studies* indexed in Scopus, while 2020 records the highest citedness of *DHS* articles: in journals *Nova prisutnost*, *Contemporary Southeastern Europe*, *Ljetopis socijalnog rada*, *Obrazovanje i nauka*, and *Folia Linguistica et Litteraria*.

Philologist – *Journal of Language, Literature, and Cultural Studies* is indexed in eight databases.¹⁵ Although no unified Google Scholar graph offers an insight into the total citedness score for articles in *Philologist*, it is possible to obtain the desired insight through the individual score list. In this way, Google Scholar notes 19 articles published in this journal from 2019 to 2021. Ten citations belong to articles from 2019, and the rest of the authors cited the papers published in 2020 and 2021. The Scopus database indexes two articles that cite *Philologist*, one in the journal *Poznanske Studia Slawistyczne* (Poland, 2019) and second in *Komunikacija i kultura online* (Serbia, 2021).

The website of *Historical Views* offers over thirty listed databases and websites for social networking of researchers and academic workers. The website of *Historical Views* offers over thirty listed databases and websites for social networking of researchers and academic workers. Google Scholar began indexing articles in 2017. Now it numbers 11 articles, two of which are cited in 2021. Out of eleven citations, other nine groups of authors cited articles published in 2018 and 2019. Finally, out of 109 documents displayed in Scopus, only one document was cited – in this same journal.

¹³ CEEOL, Index Copernicus International World of Journals, Index Copernicus Journals Master List, Erih Plus, DOAJ, EBSCO, Slavic Humanities Index, MIAR, ISI, OAJ, Google Scholar, OpenAIRE, Scilit, JournalTOCs i OCLC.

¹⁴ H-indeks (broj radova, h, koji su citirani barem h ili više puta) u bibliometrijska istraživanja uveo je Jorge E. Hirsch. Govoreći posebno o h-indeksu časopisa, Macan i Petrak tvrde (2015: 17) kako h-indeks nije uvijek primjenjiv za nove časopise jer se bazira na dužini izlaska časopisa.

¹⁵ Scopus, Crossref Metadata Search, Central and Eastern European Online Library, DOAJ, Erih Plus, MIAR, Anvur, i Mirabel.

¹⁵ Scopus, Crossref Metadata Search, Central and Eastern European Online Library, DOAJ, Erih Plus, MIAR, Anvur, and Mirabel

brojeva izdatih tokom 2019. godine, a ostatak autora referisao se na radove časopisa *Filolog* iz 2020. i 2021. godine. Rezultati bibliometrijske analize citiranosti radova časopisa *Filolog* u bazi podataka Scopus pokazuju ukupno dva citirana članka, po jedan iz 2019. i 2021. godine u časopisima *Poznan-skie Studia Slawistyczne* (Poljska) i *Komunikacija i kultura online* (Srbija).

Web-prezentacija časopisa *Historijski pogledi* nudi preko trideset navedenih baza podataka i web-stranica za društveno umrežavanje istraživača, akademskih radnika. Praćenje citiranosti časopisa u Google Scholaru započinje od 2017. godine brojeći ukupno 11 navođenja članaka, od kojih 2 citata iz 2021. Od ukupno jedanaest citata, autori drugih devet članaka referirali su se na pet članaka iz 2018. godine te dva članka 2019. godine. Na koncu, od ukupno 109 dokumenata prikazanih u Scopusu, časopis *Historijski pogledi* bilježi jedno navođenje članka u radu koji je objavljen u istom časopisu.

3.3.2 Pozicija i ugled urednika

Drugi potkriterij pozicioniranja i relevantnosti časopisa podrazumijeva poziciju i ugled urednika, što znači da se u obzir uzima ukupan broj objavljenih radova, ukupna citiranost članaka te citiranost u časopisima koji su objavljeni u Scopusu.

Urednik časopisa *Društvene i humanističke studije* Vedad Spahić redovni je profesor na Odsjeku za bosanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Google Scholar bilježi 183 citata, h-indeks 5 i i-10-indeks 4, a baza podataka Scopus jedan članak objavljen u časopisu Poljske akademije nauka *Slavia Meridionalis* (Poljska).

Glavna urednica časopisa *Filolog* Biljana Babić redovna je profesorica na Filološkom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci. S obzirom na to da Google Scholar profil istraživačice ne sadrži objedinjen vizualni prikaz niti bibliometrijske podatke, dostupni su jedino podaci o tri rada objavljena u časopisu *Filolog* 2012. i 2014. godine. Scopusova pretraga autora daje jedan rezultat, tekst iz 2021. godine, također objavljen u časopisu *Filolog* koji je nedavno uvršten u bazu podataka Scopus.

Urednik časopisa *Historijski pogledi* Izet Šabotić redovni je profesor na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Google Scholar bilježi 51 citat i h-indeks 3, a baza podataka Scopus šest rezultata pretrage, pri čemu treba imati u vidu da je autor objavio pet članaka u časopisu *Historijski pogledi* koji je u međuvremenu indeksiran u bazu

3.3.2 Editor standing

The second sub-criterion of the journal standing implies editor standing reputation: a number of published papers, citedness of articles and citedness of journal articles in Scopus.

Vedad Spahić, the editor of *Social Sciences and Humanities Studies* journal, is a professor at the Department of Bosnian Language and Literature, Faculty of Philosophy, University of Tuzla. Google Scholar shows 183 citations, an h-index of five and an i-10-index of 4. Scopus database indexes one article published in the Polish Academy of Sciences, *Slavia Meridionalis* (Poland) journal.

Biljana Babić, the editor-in-chief of *Philologist*, is a full-time professor at the Faculty of Philology, University of Banja Luka. The researcher's Google Scholar profile does not contain a unified visual representation or bibliometric data, and manual search gives three results – papers published in *Philologist* (2012; 2014). Scopus author search shows one result, an article published in *Philologist* (2021), which was recently included in this database.

Izet Šabotić, the editor of *Historical Views*, is a full professor at the History Department, Faculty of Philosophy, University of Tuzla. Google Scholar shows 51 citations and an h-index of 3. Scopus search lists six results. Five articles are published in *Historical Views*, a recently indexed journal. If we exclude cases like these, Scopus gives one result: an article published in *Moderna arhivistika* journal (Slovenia). Editor standing cannot be limited only to the bibliometric indicators or the positions they hold. Reputation also implies the editor's reputation, which the official guidelines do not explain in detail. Regardless of missing concrete information on what the editor's reputation should represent, fulfilling this criterion certainly implies scientific ethics, a set of rules and norms a professionally responsible researcher should follow (Zahirović, 2021). The limitation of these and similar conditions to the exclusivity of bibliometric data, which themselves do not have a single criterion, not only makes them subject to different interpretations but also, as this paper indicates, they are often not correlated to the actual situation. Moreover, reducing the study of social and humanistic phenomena to strict scientific frameworks and professionalization of disciplines in a broader sense can have long-term scientific and social consequences (Hasanović, 2021). This aspect is certainly not the focus of this paper but indicates the problematic nature of subordinating specific journals to certain universal and undeveloped criteria.

podataka. Kada se izuzmu ovakvi slučajevi, Scopus daje jedan rezultat, odnosno članak objavljen u časopisu *Moderna arhivistika* (Slovenija). Kriterij pozicije i ugleda urednika nije moguće ograničiti jedino na bibliometrijske rezultate ili pozicije koje obnašaju, jer također podrazumijeva njegovu *reputaciju* koju zvanične preporuke pobliže ne objašnjavaju. Bez obzira na nepostojanje detaljnih informacija o tome šta bi uslov *ugleda / reputacije* urednika trebao predstavljati, ispunjavanje zasigurno podrazumijeva i dobru reputaciju o njegovoj naučnoj etičnosti, odnosno cjelokupni set pravila i normi kojima se kao profesionalno odgovoran istraživač treba voditi (Zahirović, 2021). Ograničenje ovakvih i sličnih uslova na isključivost bibliometrijskih podataka koji i sami nemaju jedinstvenog kriterija ne samo da ih čini podložnim različitim tumačenjima već i, kao što to ovaj rad pokazuje, često nisu u korelaciji sa stvarnim stanjem. Štaviše, svođenje proučavanja društvenih i humanističkih fenomena u stroge naučne okvire te stroga profesionalizacija disciplina u širem aspektu mogu imati dugoročnije naučne i društvene posljedice (Hasanović, 2021), na čemu sada svakako nije fokus, ali ukazuje na problematičnost podređivanja specifičnih časopisa određenim univerzalnim, a nerazrađenim uslovima.

3.4 Redovnost izlaženja

Četvrti kriterij *redovnost izlaženja* podrazumijeva da su “izdanja objavljena prema rasporedu, bez kašnjenja ili prekida” (Elsevier, 2022). Jasna politika časopisa osigurava unaprijed postavljene standarde redovnosti izlaženja koji se potom trebaju dosljedno slijediti u svakom izdatom broju. Kriterij redovnosti dijeli se na nekoliko potkategorija: “1. koliko brojeva godišnje; 2. koliko članaka po broju; 3. koliko je pitanja odgođeno i 4. je li časopis održiv i hoće li trajati” (Sack, 2017). Kako bi posljednji potkriterij bio ispunjen, politikom časopisa utvrđen je i način finansiranja kao bitan uvjet planiranja održivosti. U nastavku analize posebna pažnja posvećena je potkriteriju redovnosti brojeva godišnje i članaka po broju imajući u vidu da su upravo ovakvi elementi standardizacije naglašeni potkriteriji kada je riječ o uvrštavanju u bazu podataka Scopus.

3.4.1 Redovnost po godini

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli u periodu od 2019. do 2021. godine izdao je jedanaest brojeva časopisa *Društvene i humanističke studije*. Jasna politika koja je navedena na web-stranici naznačava da godišnje izlaze dva redovna broja, kao i jedan do

3.4 Publishing Regularity

The fourth criterion, Publishing Regularity, implies “no delays or interruptions in the publication schedule” (Elsevier, 2022). Clear journal policies ensure pre-set standards of publishing regularity which should be followed consistently in each issue. The regularity criterion is divided into subcategories: “1. how many issues per year; 2. how many articles per issue; 3. how many issues delayed, and 4. is the journal sustainable and viable and will it last” (Sack, 2017). In order to fulfil the last sub-criterion, the journal’s policy also determines the financing method as an essential element for sustainability planning. The next analysis part involves the sub-criterion of issues per year, bearing in mind that precisely these elements of standardization are the emphasized sub-criteria when it comes to inclusion in the Scopus.

3.4.1 Issues per year

From 2019 to 2021, Faculty of Philosophy in Tuzla published eleven issues of the DHS journal. Clear policies on the website indicate that the journal publishes two regular issues annually, as well as one to two special issues (Publication Frequency, 2022). Chart 5 shows how the DHS journal consistently followed preset publishing regularity per year – three issues in 2019 and four in 2020 and 2021.

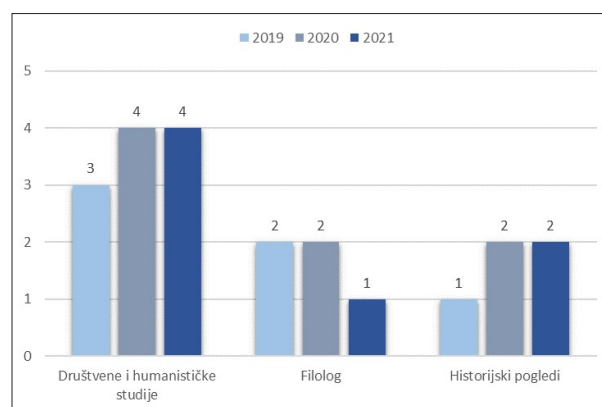
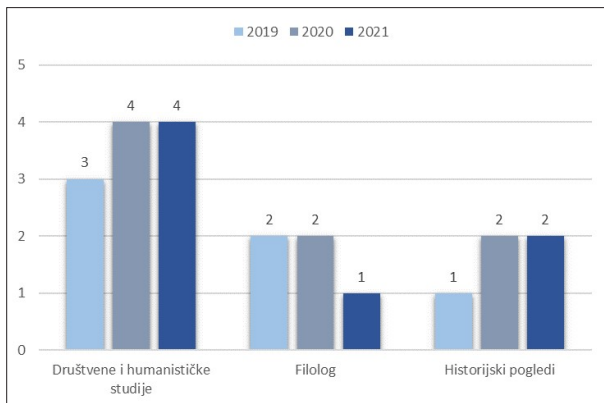

Chart 5. Journals issues per year from 2019 to 2021

In the same period, Philologist published five issues. The last published issue contains an indicated publication regularity: “Philologist journal is published twice a year, in June and December” (Instructions for Authors, 2021: 607). This journal policy was consistently implemented in 2019 and 2020, and two issues were published annually. In 2021, *Philologist* published one issue, which consists of a thematic section Seventy Years of Russian Language and Cultural Studies in Banja Luka. However, this section does not represent a thematic issue

dva specijalna / tematska broja (Redovnost objavljivanja, 2022). Grafikon 5 pokazuje kako je određeni godišnji broj izdanja sproveden dosljedno, te je izdavač tokom 2019. objavio tri, a tokom 2020. i 2021. četiri broja časopisa.

Grafikon 5. Brojevi časopisa po godini u periodu od 2019. do 2021.

Časopis *Filolog* u istom periodu objavio je ukupno pet brojeva. U posljednjem objavljenom broju koji je dostupan na web-stranici Filološkog fakulteta naznačena je redovnost izlaženja: “Časopis *Filolog* izlazi dva puta godišnje, u junu i u decembru” (Uputstva za autore, 2021: 607). Ovakva politika časopisa dosljedno je provođena u 2019. i 2020. godini tokom kojih su objavljivana dva broja godišnje. Tokom 2021. godine objavljen je jedan broj čija se prva stavka kategorizacije odnosi na tematsku sekciju *Sedamdeset godina ruskog jezika i kulture u Banjoj Luci*. Ipak, ova sekcija ne predstavlja posebno tematsko izdanje časopisa i zbog toga nije uzeta u obzir pri održavanju standardiziranosti izdavanja brojeva.

U trenutno dostupnoj politici *Historijskih pogleda* naznačena je redovnost izlaženja: “Časopis *Historijski pogledi* izlazi dva puta godišnje” (Historijski pogledi, 2022). S tim u vezi, 2020. i 2021. Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla objavio je dva, a 2019. godine jedan broj. Scopusovi kriteriji evaluacijske faze naznačuju potrebu za preciziranom redovnosti brojeva po godini koja se ne održava tokom 2019. godine. Imajući u vidu kriterije preevaluacijske faze, gdje se ističe kontinuitet objavljivanja najmanje dvije godine, on se u ovome slučaju ne odnosi konkretno na ustaljeni broj publikacija na godišnjem nivou, već na *starost* časopisa, zbog čega časopis *Historijski pogledi* ipak ispunjava kriterij redovnosti objavljivanja.

3.4.2 Redovnost po broju

Kao drugi potkriterij redovnosti izlaženja pojavlju-

and therefore was not considered while analyzing the regularity of issues.

The available policy of *Historical Views* indicates the publishing regularity: “The Historical Views journal is published semi-annually.” (Aims and scope, 2022). In 2020 and 2021, Center for Research of Modern and Contemporary History published two, and in 2019, one issue. The Scopus criteria of the evaluation phase indicate the need for a specified regularity of numbers per year, which was not maintained during 2019. Criteria of the pre-evaluation phase emphasize that a journal has to be published for at least two years. In this case, it does not explicitly refer to the issues per year but to the age of the journal, which is why the *Historical Views* journal still fulfils the criterion of publishing regularity.

3.4.2 Regularity per issue

The standardization of articles in each journal issue appears as another sub-criterion of publishing regularity. Since journals do not have the same number of articles, percentages are calculated to represent the relationship between different types of journal papers evenly. Chart 6 shows a visual representation of journal issues publishing regularity from 2019 to 2021, as well as the changes in types of journal papers. This analysis does not take into account contributions without an indicated typology.

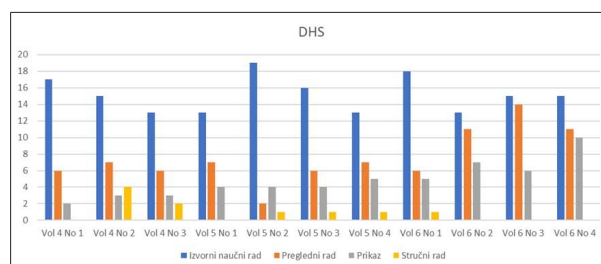
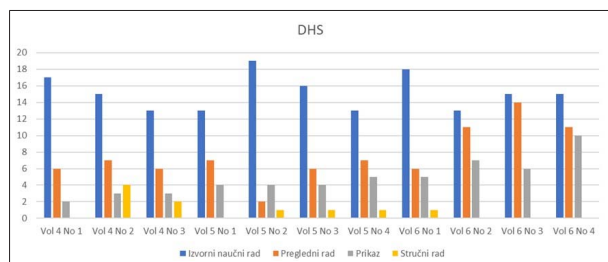

Chart 6. Type of articles in the DHS journal per published issue from 2019 to 2021

Out of 314 papers published in *DHS* journal in three years, 78 papers were published in 2019. The number increased to 103 in 2020, so in the last year, it numbered included 133 papers. Of the total number, 53.18% are original scientific papers, 26.43% are review papers, 17.42% are book reviews, and 2.87% are expert papers. Forty-five original scientific papers were published in 2019, while issues in 2020 and 2021 maintain a constant of 61 original scientific papers per year.

The *Philologist* journal published 162 texts from 2019 to 2021: 103 original scientific papers, 24 review papers, 29 presentations, four announcements

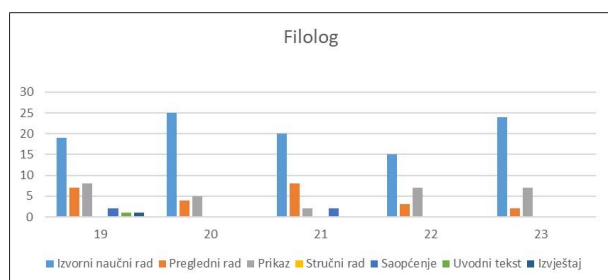
je se standardizacija broja članaka u svakom broju časopisa. S obzirom na to da časopisi nemaju isti broj članaka, računaju se procenti kako bi se ravnomjerno predstavio odnos između različitih tipova članaka. Grafikon 6 daje vizualni prikaz redovnosti objavljivanja brojeva časopisa u posmatranom razdoblju od 2019. do 2021. godine te promjene kontinuiteta tipova priloga. Prilikom analize u obzir nisu uzimani prilozi bez naznačene tipologizacije.

Grafikon 6. Tip priloga u časopisu DHS po objavljenim brojevima u periodu od 2019. do 2021.

Od ukupno 314 radova časopisa *Društvene i humanističke studije*, tokom 2019. objavljeno je 78 radova, nakon čega je u 2020. broj povećan na 103, kako bi u posljednjoj godini u razmatranju iznosio 133 rada. Od ukupnog broja radova, 53,18% čine izvorni naučni radovi, 26,43% pregledni radovi, 17,42% prikazi knjiga te stručni radovi 2,87%. Posmatrajući broj tipova radova, četrdeset i pet izvornih naučnih radova objavljeno je u brojevima iz 2019, dok se u izdanjima iz 2020. i 2021. održava konstanta od po 61 izvorni naučni rad.

U časopisu *Filolog* od 2019. do 2021. godine objavljena su ukupno 162 priloga: 103 izvorna naučna rada, 24 pregledna rada, 29 prikaza, četiri saopćenja i jedan izvještaj. Sagledavajući kontinuitet redovnosti tipova priloga u postotcima, *Filolog* u razmatranom periodu ima ukupno 63,58% izvornih naučnih radova, 14,81% preglednih, 17,90% prikaza te manji postotak saopćenja i izvještaja.

Grafikon 7. Tip priloga u časopisu Filolog po objavljenim brojevima u periodu od 2019. do 2021.

and one report. In the considered period *Philologist* has 63.58% original scientific papers, 14.81% reviews, 17.90% presentations, and a smaller percentage of announcements and reports.

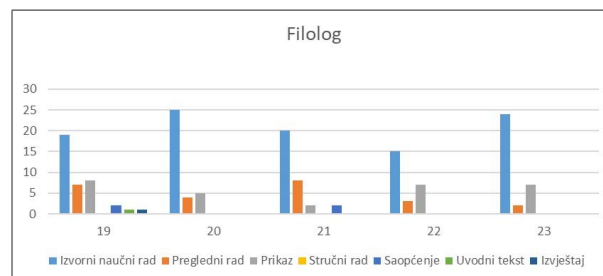

Chart 7. Type of articles in the Philologist journal per published issue from 2019 to 2021

Regarding the regularity of articles and specific article types in *Historical Views*, out of the total corpus of 109 papers, in 2019, this journal published 57.14% of original scientific papers, 21.43% of reviews, 14.29% of review papers and 7.14% of reports. In 2020, there was a noticeable drop of original scientific papers to 43.90%, which continued in 2021, amounting to 42.5%, and an increase in reviews and review papers.

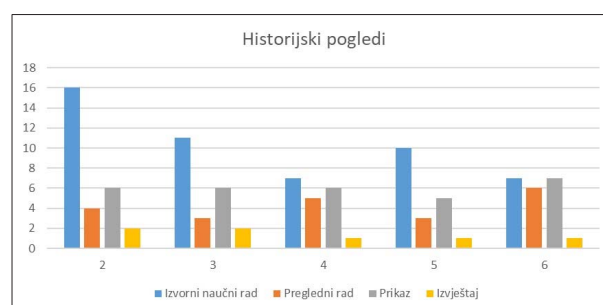
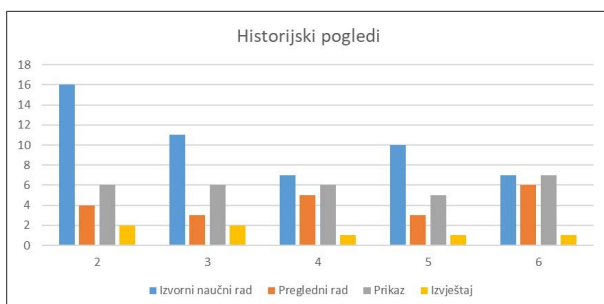

Chart 8. Type of articles in the Historical Views journal per published issue from 2019 to 2021

3.5 Online Availability

The fifth criterion concerns online availability, ensuring online access to the journal and all necessary information. Enabling online access creates a condition for visibility and information transparency. Online availability consists of the following sub-criteria: 1. full journal content available online; 2. English language journal home page available, and 3. quality of journal home page (Elsevier, 2022). Suppose the existing page of the journal does not meet the criteria of online access. In that case, it is necessary to go through a redesign process and put all relevant materials on the website (information about the journal, for authors). Online availability and website functionality of the journals *DHS*, *Philologist*, and *Historical Views* are evaluated based on the existing CSAB sub-criteria, general website

Kada je riječ o redovnosti članaka i njihovih pojedinih tipova u časopisu *Historijski pogledi*, od ukupnog korpusa od 109 radova, 2019. godine objavljeno je 57,14% izvornih naučnih radova, 21,43% prikaza, 14,29% preglednih radova i 7,14% izvještaja. Tokom 2020. primjetan je pad broja izvornih naučnih radova na 43,90%, koji je nastavljen u 2021. iznoseći 42,5%, te povećanje broja prikaza i preglednih radova.

Grafikon 8. Tip priloga u časopisu *Historijski pogledi* po objavljenim brojevima u periodu od 2019 do 2021

3.5 Online dostupnost

Peti kriterij tiče se online dostupnosti, odnosno osiguravanja mrežnog pristupa časopisu i svim potrebnim informacijama. Omogućavanje mrežnog pristupa kreira uvjet za vidljivost, transparentnost informacija te lakše pretraživanje, a sastoji se iz zadovoljavanja potkriterija: 1. dostupnost cjelovitog sadržaja časopisa na mrežnoj prezentaciji, 2. početna stranica časopisa na engleskom jeziku i 3. kvalitet početne stranice (Elsevier, 2022). Ukoliko postojeća stranica časopisa ne zadovoljava kriterije mrežnog pristupa, potrebno je osmisлити proces redizajniranja i punjenja stranice relevantnim materijalima (informacije o časopisu, za autore) koje je lako koristiti. Online dostupnost i funkcionalnost web-prezentacija časopisa *DHS*, *Filolog* i *Historijski pogledi* evaluirane su vodeći se postojećim potkriterijima općih uputa za izgled i funkcionalnost web-prezentacija te preporukama za uređenje web-stranice časopisa.

Prvi potkriterij dostupnosti cjelovitog sadržaja na mrežnoj prezentaciji te drugi koji se odnosi na dostupnost početne stranice časopisa na engleskom jeziku, zadovoljeni su u slučaju sva tri časopisa. Kako bi se ispitalo ispunjavanje trećeg potkriterija kvaliteta početne stranice časopisa, potrebno je osloniti se na postojeće opće kriterije funkcionalnosti web-prezentacija.¹⁶ Navigacija je ispunila zahtjev

appearance and functionality recommendations, as well as guidelines for online journals.

The first sub-criterion, a full journal content available online, and the second, which refers to a journal home page available in English, are met in the case of all three journals. In order to examine the fulfilment of the third sub-criterion, the quality of the journal home page, it is necessary to rely on the existing general criteria for website functionality.¹⁶ Navigation fulfilled the requirement that website visitors know where they are at any time and on every page. In the case of the *DHS* journal, this was achieved in two ways; 1. using a colour change as a visual indicator and a reminder of which page the user is on; 2. using breadcrumbs, i.e. listing previously opened pages. The website of the *Philologist* also uses visual indicators, although they are less visible and apparent. The *Historical Views* website uses similar navigation options, colour changing, and logo as a navigation button.

Following COPE guidelines, Simon Fraser University Library has provided a list of fourteen elements for setting up a journal on the Open Journal System.¹⁷ Each guideline can be read as a superior or subordinate category of the website, and the complete instructions as recommendations for designing a journal website. *DHS*, *Philologist*, and *Historical Views* are examples of good practice in following the recommended categories. However, there are differences in how the information is categorised on different websites.

Information architecture of these three journal home pages differs primarily in the layout and visibility of sections and subsections. The *DHS* journal places most of the subsections within the superordinate category – *About us*, while the *Philologist* and *Historical Views* put more subsections into the main navigation bar. Another difference concerns information presentation; the *DHS* home page is built on a combination of visual and textual elements, while the *Philologist* and *Historical Views* are primarily based on textual elements.

¹⁶ Guided by the principles from Steve Krug's book *Don't Make Me Think* (2006), the websites should be self-explanatory. On the contrary, web presentations that do not have precise information, visualization and navigation can confuse users. Titles should be structured and reflect a particular category's purpose.

¹⁷ Distributed by the Public Knowledge Project under the GNU General Public License, Open Journal System is open-source software for publishing journals. Some of the fourteen guidelines are: access, Creative Commons license, copyright, editorial peer review, peer review policies, information for readers and authors, author guidelines, aims and scope, editorial board details, funding and sponsors, ISSN and/or DOI, and journal visibility (Simon Fraser University, 2021). *DHS* and *Philologist* use OJS software to maintain their web presentations, and *Historical Views* uses WordPress.

¹⁶ Vodeći se principima iz knjige Stevea Kruga *Don't Make Me Think* (2006) web-prezentacija trebala bi biti očigledna i jasna sama po sebi. Suprotno tome, konfuziju kod posjetitelja/ica mogu prouzrokovati web-prezentacije koje nisu informativne, nemaju kvalitetne informacije, vizualizaciju i navigaciju. Naslovi trebaju

da posjetitelji web-prezentacija časopisa u svakom trenutku i na svakoj stranici znaju gdje se nalaze, a to je na stranici časopisa *Društvene i humanističke studije* postignuto na dva načina: 1. uvođenjem promjene boje kao vizualne oznake i podsjetnika na kojoj se stranici korisnik/ca nalazi i 2. opcijom tzv. *krušnih mrvica*, odnosno praćenjem prethodno otvorenih stranica. Web-prezentacija časopisa *Filolog* također koristi vizualne oznake, iako su one manje vidljive i jasne. *Historijski pogledi* služe se na isti način opcijom promjene boje kao vizualne oznake trenutne lokacije te logotipom Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzle koji ima funkciju navigacionog elementa i povratka na početnu stranicu.

Slijedeći smjernice COPE-a, biblioteka Simon Fraser Univerziteta ponudila je listu od četrnaest elemenata za postavljanje časopisa na platformu Open Journal System.¹⁷ Svaka stavka može se čitati i kao nadređena ili podređena kategorija sadržaja web-prezentacija časopisa, a cjelokupne upute kao preporuke za uređenje web-prezentacije časopisa. Časopisi *Društvena i humanistička istraživanja*, *Filolog* i *Historijski pogledi* jesu primjeri dobre prakse u poštivanju preporučenih kategorija i informacija koje nude. Ipak, postoje razlike u načinu kategorizacije web-stranica i informacija.

Informacijska arhitektura početnih stranica tri časopisa razlikuje se najprije u rasporedu te vidljivosti sekcija i potsekcija. Časopis *DHS* većinu potsekcija smješta unutar nadređene kategorije – *O nama*, dok *Filolog* i *Historijski pogledi* u glavnu navigacionu traku izdvajaju više potsekcija. Druga razlika tiče se samog načina predstavljanja setova informacija; početna stranica časopisa *DHS* izgrađena je na kombinaciji vizualnog prikaza pojedinih elemenata strukture i tekstualnog sadržaja, a *Filolog* i *Historijski pogledi* primarno na tekstualnim elementima.

4 Diskusija: Ispunjavanje pet kriterija u uzročno-posljedičnom odnosu

Ovo poglavlje stavlja rezultate istraživanja u kontekst pretpostavke da ne postoji uvijek jasan

biti jasno strukturirani i oslikavati stvarno značenje i svrhu određene kategorije.

¹⁷ Distribuiran od strane Public Knowledge Projecta pod GNU licencom (engl. *General Public License*), Open Journal System otvoreni je softver namijenjen izdavanju časopisa, a neki od elemenata četrnaest smjernica su: pristup, Creative Commons licenca, autorska prava, uredništvo i redakcija, politika recenzije, obavijesti za čitatelje i autore, smjernice za autore, ciljevi i opseg, detalji o uredništvu, finansiranje i sponzori, ISSN i/ili DOI te vidljivost časopisa (Simon Fraser University, 2021). *DHS* i *Filolog* za održavanje web-prezentacije koriste OJS softver, a *Historijski pogledi* WordPress.

4 Discussion: Fulfilling criteria and causal relationship

This chapter places research results in the context of the assumption that there isn't always a clear causal relationship between the criteria for journal indexing and its implementation in practice.

Detailed and indicated journal policies are the necessary condition for the standardization of its structure. In the *DHS* journal, an elaboration and a complex classification of strategies affect the comprehensiveness, the causal relationship of standards, evaluation, the publication process, archiving and ethical issues. Unlike the policy of the *DHS* journal, which is divided into twelve areas within the unified webpage *Policies*, *Philologist* journal does not gather its own strategy under a separate policies section, but rather as a part of About the journal webpage. Although it contains all necessary framework definitions, they are not as detailed nor as classified as they are on the *DHS* journal website. Most of the journal and editorial policy of *Historical Views* journal falls under the aims and scope section, not providing a sufficiently detailed structure that would correspond to the Scopus criteria.

Diversity of the editorial team ensures that the journals *DHS* and *Philologist* also follow the diversity of the authors. In the case of *Historical Views* journal, the heterogeneity of the Editorial Board is not reflected in author diversity. Although the geographical diversity of the editorial team is set as a prerequisite for the quality of contributions and is indicated as normative Scopus selection criteria, in *Historical Views*, it does not contribute to the fulfilment of specific criteria for indexing in Scopus. At the same time, Content Selection & Advisory Board, in this example, does not show consistency in implementing its selection criteria into practice.

Regarding diversity in the geographical distribution of authors in journals *DHS*, *Philologist*, and *Historical Views*, only Social Sciences and Humanities Studies in 2021 recorded a significant increase of authors from foreign countries, while *Philologist* has the most significant number of foreign authors in the three years. Although it may seem that *Philologist* features the most foreign authors, these are papers from a historically cultural and a linguistically close area, i.e. the area of former Yugoslavia. Compared to the last two journals, *Historical Views* journal in 2021 had a decrease in articles from foreign countries.

This becomes clear if one looks at the linguistic diversity of the journals. Thus, *DHS* journal has had

uzročno-posljedični odnos između kriterija za indeksiranje časopisa i njihove primjene u praksi. S obzirom na to da je detaljno objašnjena i jasno naznačena politika časopisa uslov odgovora na pitanja za standardizaciju njegove strukture, u časopisu *Društvene i humanističke studije*, razrađena i složena klasifikacija strategija uslovljava sveobuhvatnost, uzročno-posljedični odnos standarda, javno dostupne informacije i odgovore na pitanja u vezi sa nizom segmenata strukture časopisa, procesa vrednovanja i objavljivanja, arhiviranja te pitanja etike.

Za razliku od politike časopisa *Društvene i humanističke studije* koja je podijeljena u dvanaest oblasti unutar objedinjene sekcije *Politika*, časopis *Filolog* vlastitu strategiju ne okuplja pod posebnom sekcijom. Drugim riječima, *Filolog* politiku navodi pod kategorijom *O nama* i, iako sadrži sva potrebna okvirna određenja, ona nisu detaljno razrađena i klasificirana kao u časopisu *DHS*. Većinski dio politike časopisa i uredničke politike potpada pod sekciju ciljeva i djelokruga, ne donoseći dovoljno detaljno razrađenu strukturu koja bi odgovarala Scopusovim kriterijima.

Osvrćući se na geografsku raznorodnost uredništva kao prvog potkriterija politike časopisa, raznorodnost redakcije osigurava da časopisi *Društvene i humanističke studije* i *Filolog* prati i raznolikost država porijekla autora. U slučaju časopisa *Historijski pogledi*, heterogenost redakcije ne ogleda se u raznolikosti država porijekla autora. Iako se geografska raznorodnost redakcije, općenito posmatrajući, postavlja kao preduslov za kvalitet priloga i geografsku raznorodnost autora, te je naznačena kao normativni Scopusov princip selekcije, u časopisu *Historijski pogledi* to ne doprinosi ispunjavanju pojedinih kriterija za indeksiranje u Scopusu, dok *Odbor za odabir sadržaja i savjetovanje* na ovom primjeru ne pokazuje konzistentnost u provođenju vlastitih kriterija odabira u finalnoj fazi evaluacije.

Kada je riječ o geografskoj raznorodnosti autora, od ova tri časopisa, jedino *Društvene i humanističke studije* u 2021. godini bilježi značajan porast udjela autora iz inostranih država, dok *Filolog* sadrži najveći ukupni udio stranih autora u trogodišnjem periodu. U usporedbi sa prethodna dva časopisa, u *Historijskim pogledima* tokom 2021. godine primijećen je pad članaka iz inostranih država. Iako se može činiti da *Filolog* prednjači u broju stranih autora, radi se o radovima s historijski kulturnog i jezički bliskog područja, tj. područja bivše Jugoslavije.

the most significant increase in foreign language articles in 2021; fourteen papers in English and one in German, while *Philologist* contains three papers in Russian and one in English and German. Such results prove that diversity in the geographical distribution of editors and authors does not ensure a priori the growth in linguistic diversity. *Historical Views* journal does not meet the criterion of linguistic diversity, considering that it does not contain works in English, German or any other language, except for one work in 2020 published in Montenegrin.

Focusing on the third criterion, journal standing, visibility of DHS journal and articles gives relevant results in two cases. The first refers to the number of Google Scholar citations, and the second to the journal articles indexed in Scopus. Namely, the practice of paper citation within the same journal that is being referred to may be recognized as one of the more questionable "editorial policies" of indexing within databases, recognized in the *Historical Views* journal.

If we compare the editors standing when it comes to the number of published papers, citedness of articles and citedness of journal articles in Scopus, Vedad Spahić, *DHS* editor, has the best position. In addition to the disputed editorial policies of *Historical Views*, which refer to citations and citing guidelines, plagiarism in the work of Jasmin Jajčević,¹⁸ the Editorial Board did not sanction. Although *Historical Views* journal seems to lead in the number of databases listed under the webpage International Databases, many of them fall under social and academic networking sites and sharing of published articles.

From the previous analysis of publishing regularity, it is evident that the journals *DHS* and *Historical Views* maintain the continuity indicated in the journal's policies, while the journal *Philologist* during 2021 deviates from the predetermined publishing regularity and, at the same time, has the most of original scientific papers. Nevertheless, all three journals have an increase in the number of reviews, which can be interpreted as a deviation from the criteria, as Scopus policies emphasize the lack of tendency to index book reviews.

Bearing that the journals *DHS*, *Philologist*, and *Historical Views* met the criteria for the design

¹⁸ A review of proceedings "Na margini povijesti" was published by Alen Borić in *Gračanički glasnik*, issue 47 in May 2019. After it was determined Jasmin Jajčević had plagiarized this review and published it in the *Historical Views* journal, the author and also the secretary of the editorial office of *Historical Views* issued a public apology (Jajčević, 2022). However, so far, no concrete sanctions, decisions or steps to improve policies and statements on the ethical use of sources have been recorded.

Ovo postaje jasno ako se pogleda jezička raznolikost časopisa. Tako časopis *Društvene i humanističke studije* ima najveći rast broja članaka na stranom jeziku u posljednjoj godini izlaženja, odnosno četrnaest radova na engleskom i jedan na njemačkom jeziku, dok *Filolog* sadrži tri rada na ruskom i po jedan rad na engleskom i njemačkom jeziku. Ovakvi rezultati dokazuju da geografska raznorodnost uredništva i autora ne osigurava *a priori* kontinuitet rasta raznolikosti jezika objavljenih priloga. Časopis *Historijski pogledi* ne ispunjava kriterij jezičke raznolikosti s obzirom na to da ne sadrži radove na engleskom, njemačkom ili bilo kojem od drugih jezika ukoliko se izuzme jedan rad objavljen na crnogorskom jeziku u 2020. godini.

Fokusirajući se na ispunjavanje trećeg kriterija, pozicioniranja i relevantnosti časopisa, pretraživanje citiranosti članaka časopisa *Društvene i humanističke studije* daje najveći broj relevantnih rezultata u dva slučaja. Prvi se odnosi na broj citata na Google Scholaru, a drugi na časopise indeksirane u Scopusu u kojima su se autori referirali. Naime, praksa navođenja radova u istom časopisu koji se referira može biti prepoznata kao jedna od spornih “uređivačkih politika” indeksiranja u baze podataka, a primijećena je u časopisu *Historijski pogledi*.

Ako se uporedi ugled urednika tri časopisa kada je riječ o broju objavljenih radova, ukupnoj citiranosti članaka te citiranosti u časopisima koji su objavljeni u Scopusu, najbolje pozicioniran je Vedad Spahić, urednik časopisa *Društvene i humanističke studije*. Pored sporne uređivačke politike časopisa *Historijski pogledi* koja se odnosi na način navođenja radova te plagijarizam u radu Jasmina Jajčevića,¹⁸ Upravni odbor i Redakcija časopisa nisu sankcionisani. Iako *Historijski pogledi* naizgled kvantitativno prednjače u bazama podataka navedenim pod sekcijom *Međunarodne baze*, veliki broj njih potpada pod stranice za društveno i akademsko umrežavanje i dijeljenje objavljenih članaka.

Iz prethodne analize redovnosti objavljivanja brojeva časopisa po godini vidljivo je kako časopisi *Društvene i humanističke studije* i *Historijski pogledi* održavaju kontinuitet naznačen u politici časopisa, dok časopis *Filolog* tokom 2021. odstupa od unaprijed određenog slijeda izdavanja i istovremeno prednjači u broju izvornih naučnih radova u od-

of the journal's website, it is necessary to bring the arrangement of existing website elements into connection with the general instructions for content, visualization and comprehensibility. Namely, the average website visitor does not read but rather *scans* the page, focusing on words related to a task and personal interests. DHS reduced monotony and the potential for a large amount of content to be placed on the home page by combining text and text visualization. *Philologist* journal website contains all the necessary categories but also hard-to-perceive visual navigation marks. The homepage of *Historical Views* shows less content in general and thus reduces the possibility of confusion, redundancy and non-selectivity, and yet the textual content prevails.

5 Conclusion

This paper sought to analyse how selected BH journals through the course of three years meet the criteria for indexing in the Scopus citation and bibliographic database. For these purposes, I took three open-access journals as a sample: *Social Sciences and Humanities Studies (DHS)*, *Philologist: Journal of Language, Literature and Cultural Studies*, and *Historical Views*. Although there are differences between them when it comes to the publishing regularity, number of articles per issue, typology, and scientific areas, such differentiations are not of great importance since all three journals publish works by authors from the fields of social sciences and humanities.

The results of the bibliometric analysis showed slight differences in respect to the geographic and linguistic diversity criteria in *DHS* and *Philologist*. In contrast, *Historical Views* journal stands out with its low diversity of authors, countries and languages. Speaking of journal and editor standing, *DHS* has the most significant number of cited articles in journals indexed in Scopus. In addition to journal policies, content, standing and publishing regularity, *DHS* fully meets the last criterion – homepage functionality.

Referring specifically to the CSAB's negative review of *DHS* journal, the results of this analysis showed that *Social Sciences and Humanities Studies* journal, compared to the other indexed journals, meets the criteria of internationality, diversity and citedness. Analysis showed that the most significant percentage of articles in *Philologist* come from territorially and culturally similar countries, which external evaluators may understand as geographical

¹⁸ Prikaz Zbornika radova “Na margini povijesti”, objavio je Alen Borić u *Gračaničkom glasniku*, broj 47 u maju 2019. godine. Nakon što je utvrđeno da je u radu objavljenom u časopisu *Historijski pogledi* Jasmin Jajčević plagirao prikaz Alena Borića, autor i ujedno sekretar redakcije *Historijskih pogleda* uputio je javno izvinjenje (Jajčević, 2022). Ipak, do sada nisu zabilježene konkretne sankcije, odluke ili koraci za unapređenje politike i izjava o etičnom korištenju izvora.

nosu na ukupan broj objavljenih priloga. Ipak, sva tri časopisa bilježe povećanje broja prikaza, što se može tumačiti kao odstupanje od kriterija jer Scopusova politika naglašava nepostojanje sklonosti ka indeksiranju prikaza knjiga.

Imajući u vidu da su časopisi *DHS*, *Filolog* i *Historijski pogledi* zadovoljili kriterije za oblikovanje web-prezentacija časopisa, potrebno je način rasporeda ispunjenih elemenata dovesti u vezu sa općim uputama za kategorizaciju sadržaja. Naime, prosječni posjetitelj/ica web-prezentacije ne čita, već skenira stranicu, pri tome se fokusirajući na riječi koje su vezane za neki zadatak i lične interese. Kombinacijom vizualizacije elemenata i teksta web-prezentacije *DHS* časopisa, smanjuje se jednoličnost i potencijal da velika količina sadržaja koja je smještena na početnoj stranici postane opterećujuća za čitatelje. Časopis *Filolog* sadrži sve potrebne kategorije, ali teško uočljive vizualne oznake navigacije. Početna stranica časopisa *Historijski pogledi* prikazuje manje sadržaja općenito i tako umanjuje mogućnost za konfuziju, redundanciju i neselektivnost, prevladava tekstualni sadržaj.

5 Zaključak

U ovom radu nastojalo se komparativno i bibliometrijski analizirati koliko i na koji način odabrani bh. časopisi u promatranom razdoblju od tri godine zadovoljavaju kriterije za ulazak u citatnu i bibliografsku bazu podataka Scopus. Za te potrebe u radu je uzet uzorak od tri časopisa: *Društvene i humanističke studije*, *Filolog: časopis za jezik, književnost i kulturu* i *Historijski pogledi* koji su dostupni u otvorenom pristupu. Iako su među njima uočene razlike kada je u pitanju redovnost izlaženja, broj članaka po broju, tipologizacija priloga te naučne oblasti koje pokrivaju, ovakve diferencijacije nisu od velikog značaja budući da sva tri časopisa objavljuju radove autora iz područja društvenih i humanističkih znanosti.

Rezultati bibliometrijske analize pokazali su neznatne razlike poštovanja kriterija geografske i jezične raznorodnosti u časopisima *Društvene i humanističke studije* i *Filolog*, dok se časopis *Historijski pogledi* izdvaja po niskom stepenu heterogenosti autora i država iz kojih dolaze te korištenog jezika objavljenih priloga. Govoreći o pozicioniranju urednika i relevantnosti časopisa, *DHS* prednjači po broju citiranih članaka u časopisima koje Scopus već indeksira. Pored toga što je određena redovnost objavljivanja časopisa i članaka dosljedno poštovana, *DHS* u potpunosti ispunjava i posljednji kriterij

diversity. However, these countries were created after the breakup of Yugoslavia. Furthermore, although the review of *DHS* mentions low citations in good journals indexed in Scopus, the search gave more relevant results than the journals *Philologist* and *Historical Views*.

Based on all the results obtained from the research, it is impossible to determine which criteria CSAB followed when it decided to include *Philologist* and *Historical Views* in the database while rejecting *DHS*. Recommendations for overcoming this situation concern two segments: 1. communication with Scopus agents for support and inquiries; 2. improvement of the journal's policies and publishing regularity. Given the established inconsistency in the implementation of the database's selection criteria, it is necessary to establish communication with support agents in order to register the requested query, process it and then offer a response to the journal's Editorial Board. Improving journal policies implies more precise technical guidelines of formatting, indicating graphs and illustrations, etc. Considering the present increase in reviews, it is also necessary to establish clear policies on this subject. However, one should be aware of the fact that this research has its limitations. One is undoubtedly the limiting sample of only three years of publishing, which was set following the default minimum two-year publication in the pre-evaluation guidelines. Another limitation concerns the impossibility of establishing unique criteria for analysis regarding the mother tongue and relatedness of Bosnian, Croatian, Serbian and Montenegrin, which may seem like foreign languages to an external evaluator, and papers without an indicated country that are not listed.

evaluacijske faze – funkcionalnost početne mrežne stranice.

Osvrnuvši se posebno na stavke negativne recenzije Odbora za odabir sadržaja i savjetovanje, rezultati analize u radu pokazali su da *Društvene i humanističke studije* u usporedbi sa preostala dva pozitivno recenzirana časopisa ispunjava kriterije internacionalnosti, raznorodnosti i citiranosti. Analiza je pokazala da najveći postotak priloga u časopisu *Filolog* dolazi iz teritorijalno i kulturološki sličnih zemalja, što vanjski evaluatori mogu razumijevati kao geografsku raznolikost, ali radi se zapravo o državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Nadalje, iako se u recenziji časopisa *Društvene i humanističke studije* navodi nedovoljna citiranost u časopisima indeksiranim u Scopusu, proces pretraživanja ove baze podataka dao je više relevantnih rezultata od časopisa *Filolog* i *Historijski pogledi*.

Na osnovu svih istraživanjem dobijenih rezultata nemoguće je utvrditi koji su kriteriji opredijelili Scopusov Odbor za odabir sadržaja i savjetovanje da u svoju bazu uvrsti *Filolog* i *Historijske pogled*e, a odbije *DHS*. Preporuke za prevazilaženje ove situacije tiču se dva segmenta: 1. komunikacije sa Scopusovim agentima za podršku i žalbene upite; 2. unapređenje politike časopisa i redovnosti izlaženja

pojedinih priloga po broju. S obzirom na utvrđenu nedosljednost u provođenju vlastitih kriterija odabira časopisa, potrebno je uspostaviti komunikaciju s agentima za podršku kako bi se traženi upit evidentirao, procesuirao i potom ponudio odgovor Redakciji časopisa. Unapređenje politike časopisa podrazumijeva i jasnije smjernice za oblikovanje radova, formatiranje, način navođenja grafika i ilustracija itd. Imajući u vidu prisutno povećanje broja prikaza po broju, potrebno je također utvrditi jasnu politiku o konstantnom broju prikaza.

Ipak, treba biti svjestan činjenice kako ovo istraživanje ima svoje ograničavajuće domete. Jedan od njih svakako je ograničavajući uzorak od svega tri godine objavljivanja časopisa koji je postavljen shodno zadanom minimalnom dvogodišnjem izlaženju časopisa u preevaluacijskim smjernicama, te potrebi da se ukupni uzorak minimalno proširi kako bi se stekao bolji uvid u eventualne promjene, kontinuitet i napredak / gubljenje standardizacije. Drugo ograničenje tiče se nemogućnosti uspostavljanja jedinstvenih kriterija za analizu kada su u pitanju maternji jezik i srodnost bosanskog, hrvatskog, srpskog i crnogorskog koji se vanjskom evaluatoru mogu činiti kao strani jezici, te prilozi bez naznačene države porijekla koji nisu navođeni.

Bibliografija / Bibliography

- Antonić, Sanja M. (2019). *Citatna analiza kao metoda vrednovanja naučnog rada istraživača iz Srbije u periodu od 2000. do 2016. godine* [Unpublished doctoral dissertation]. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/17508> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Društvene i humanističke studije. (2022). *Početna stranica*. <http://www.dhs.ff.unizg.ba/index.php/home/index> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Elsevier. (2020). *Scopus Content Coverage Guide*. https://www.elsevier.com/_data/assets/pdf_file/0007/69451/Scopus_ContentCoverage_Guide_WEB.pdf (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Elsevier. (2022). *Content policy and Selection*. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content/content-policy-and-selection> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Elsevier. (2022). *Pre-evaluation of Scopus submission*. <http://www.ready.joiv.org/> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Elsevier. (2022). *Scopus title suggestion*. <https://suggestor.step.scopus.com/suggestTitle/step1.cfm> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Filolog. (2022). *O nama*. <https://filolog.rs.ba/index.php/filolog/about> (pristupljeno: 9. 9. 2022).
- Filolog. (2021). *Uputstva za autore 9(23)*. <https://filolog.rs.ba/docs/broj23.pdf> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Filološki fakultet. (2022). *Filolog*. <https://www.ff.unibg.ac.rs/filolog/> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Hasanović, Jasmin. (2021). Izlazak političkog iz mraka: Pandemija pozitivizma i resocijalizacija znanja. In: Stanojević, Ivan. (ed.). *Političke posledice pandemije, zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije održane 26–27. 09. 2020. u Beogradu / Political Consequences of the Pandemic, the 2020 Serbian Political Science Association Annual Conference Proceedings Held on September 26–27, 2020 in Belgrade* (pp. 181-200). Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije – Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Historijski pogledi. (2022). *Početna stranica*. <https://pogledi.cimoshis.org/> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Holland, Karen, Meester, Wim, & Chen, Tracy. (2021). *Scopus Journal FAQs: Helping to improve the submission & success process for Editors & Publishers* (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Jajčević, Jasmin. (2022). Javno izvinjenje. *Historijski pogledi*. 30. 6. 2022. <https://www.cimoshis.org/2022/06/30/javno-izvinjenje/> (pristupljeno: 9. 7. 2022).
- Krug, Steve. (2006). *Don't Make Me Think!*. California: New Riders Publishing.
- Macan, Bojan, & Petrak, Jelka. (2015). Bibliometrijski pokazatelji za procjenu kvalitete znanstvenih časopisa. *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti* (pp. 37-53). Zagreb: Školska knjiga. <https://repozitorij.mef.unizg.hr/islandora/object/mef:3171/datastream/FILE0> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Macan. Bojan. (2007). Scopus – nova generacija baza podataka. *Kemija u industriji* 62(2), 64-68. <https://hrcak.srce.hr/file/18970> Macan 2007 (pristupljeno: 5. 5. 2022).
- Odbor za odabir sadržaja. (2021). *Evaluation results*. Scopus Title Evaluation Support, direktna poruka redakciji.
- Sack, Jörg-Rüdiger. (2017). *How a journal is evaluated: Scopus selection criteria from the perspective of the Content Selection and Advisory Board (CSAB)*. https://conf.neicon.ru/materials/28-Sem0417/170417_1000_Sack.pdf (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Simon Fraser University Library. (2021). *Setting up your journal in Open Journal Systems*. <https://www.lib.sfu.ca/help/publish/dp/learn> (pristupljeno: 8. 9. 2022).
- Taskin, Zehra, Doğan, Güleda, Akça, Sümeyye, Şencan, İpek, & Akbulut, Müge. (2015). Does Scopus Put its Own Journal Selection Criteria into Practice? In: Salah, A. A., Tonta, Y., Akdag Salah, A. A., Sugimoto, C., & Al, U. (eds.). *Proceedings of ISSI 2015 Istanbul: 15th International Society of Scientometrics and Informetrics Conference, Istanbul, Turkey, 29 June to 3 July, 2015* (pp. 1198-1199). Bebek, Istanbul: Bogaziçi University Printhouse.
- Univerzitet u Sarajevu. (2022, 24. 3). *Bibliometrija i uloga bibliotekara u visokoškolskim bibliotekama* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=ZcCj3xFvyCs&t=217s> (pristupljeno: 9. 5. 2022).
- Zahirović, Nedim. (2021). Kako trojica prikazivača i jedna prikazivačica ne mogu primijetiti prepisivanje: na primjeru prikaza knjige 'Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)' autora Izeta Šabotića. *Historiografija.hr*. 9. 4. 2021. <http://historiografija.hr/?p=25735> (pristupljeno: 9. 5. 2022).

Bibliografska, bibliometrijska i scientometrijska analiza znanstvenih časopisa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci za razdoblje od 2010. do 2020. godine

Bibliographic, Bibliometric and Scientometric Analysis of Scientific Journals of Faculty of
Humanities and Social Sciences, University of Rijeka for the Period From 2010 to 2020

Aleksandra Moslavac

Filozofski fakultet u Rijeci, Knjižnica, Rijeka, Hrvatska / Faculty of Humanities and Social Sciences, Library, Rijeka, Croatia
amoslavac@ffri.uniri.hr

Article Info / Informacije o članku

Primljen / Received 15. 12. 2021.

Prihvaćen / Accepted 28. 6. 2022.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2022.

Keywords / Ključne riječi

bibliometrija, časopisi, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Rijeci, scientometrija, znanstvena
produktivnost, humanistika, visokoškolska
knjižnica

bibliometrics, journals, Faculty of Humanities
and Social Sciences, University of Rijeka,
scientometry, scientific productivity, humanities,
academic library

Abstract / Sažetak

Ovaj rad predstavlja bibliografsku, bibliometrijsku i scientometrijsku analizu znanstvenih časopisa objavljenih na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci u razdoblju od 2010. do 2020. godine. Scientometrijski aspekt predstavlja analizu dostupnih metričkih pokazatelja o časopisima, radovima i autorima indeksiranim u bibliografskim bazama Web of Science Core Collection (WoSCC) i Scopus te citatnim bazama Journal Citation Reports (JCR) i Scimago Journal & Country Rank (SJR). Interpretaciji rezultata prethodi teorijski pregled terminologije podkategorija informacijskih znanosti iz područja metrika znanstvenih radova te osvrt na aktualnu problematiku pri vrednovanju znanstvene produktivnosti i ulogu visokoškolske knjižnice kod provedbe bibliometrijskih i scientometrijskih istraživanja. Rad također ukazuje na važnost primjene transparentnijih metoda, pravednije evaluacije i boljeg razumijevanja humanističkog znanstvenog područja.

The aim of this paper is to provide a comparative overview of a bibliographic, bibliometric, and scientometric analysis of scientific journals published at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka in the period from 2010 to 2020. The scientometric aspect presents the analysis of available metrics on journals, articles, and authors indexed in the bibliographic databases Web of Science Core Collection (WoSCC) and Scopus, as well as the citation databases Journal Citation Reports (JCR) and Scimago Journal & Country Rank (SJR). Interpretation of the results is preceded by a theoretical overview of the terminology of subcategories of information sciences in the field of metrics of scientific articles, a review of current issues in evaluating scientific productivity, and the role of academic library in conducting bibliometric and scientometric research. Paper also presents the importance of applying more transparent methods, fairer evaluation, and a better understanding of the humanities scientific field.

1 Uvod

Ovaj rad predstavlja bibliografsku, bibliometrijsku i scientometrijsku analizu znanstvenih časopisa objavljenih na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci u razdoblju od 2010. do 2020. godine. Fakultet ima dugogodišnju povijest izdavačke djelatnosti na područjima društveno-humanističkih znanosti i s obzirom na značajan korpus interdisciplinarnih znanstveno-istraživačkih područja i bogatu akademsku produkciju, predstavljanje retrospektivne komparativne analize koja će obuhvatiti časopise s više znanstvenih područja čini se važnim doprinosom tradiciji znanstvenog publiciranja na Fakultetu. Fokus istraživanja je na serijskim publikacijama – znanstvenim časopisima, odnosno mapiranju poda-

1 Introduction

This paper presents a bibliographic, bibliometric, and scientometric analysis of scientific journals published at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka in the period from 2010 to 2020. The Faculty has a long history of publishing in the fields of social sciences and humanities and given the significant corpus of interdisciplinary scientific research fields and rich academic production, the presentation of a retrospective comparative analysis that will include journals from several scientific fields seems an important contribution to the tradition of scientific publishing at the Faculty. The focus of the research is on serial publications – scientific journals, i.e., mapping of

taka o autorima i radovima objavljenima u časopisima *Fluminensia – časopis za filološka istraživanja* Odsjeka za kroatistiku, *Psihologijske teme* Odsjeka za psihologiju, *European Journal of Analytic Philosophy* (EuJAP) Odsjeka za filozofiju i *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* Odsjeka za povijest te analizi metričkih pokazatelja koji se odnose na prikupljene podatke i same časopise. Sukus bibliometrijskih i scientometrijskih istraživanja čine kvantitativne analize informacija u raznim vrstama dokumenata, a u akademskom kontekstu najčešće se primjenjuju za časopise, koji su jedan od najčešće korištenih izvora u ovakvim istraživanjima. Kroz parametre koji definiraju časopis moguće je pratiti produktivnost znanstvenika te razvoj i utjecaj pojedine znanstvene discipline (Mitrović, 2014: 166), a uspješno pozicioniranje časopisa unutar znanstvenog područja uvelike doprinosi renomiranosti autora i kvaliteti institucije na globalnoj razini.

U skladu s gotovo sedamdesetogodišnjom poviješću institucije, nakladnička djelatnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (Izdavaštvo FFRI, 2021) iznimno je produktivna te kontinuirano objavljuje znanstvene i stručne monografije, udžbenike i časopise u tiskanom i elektroničkom obliku, no ovo istraživanje ograničilo se na razdoblje od 2010. do 2020. godine i podatke o časopisima koji su dostupni na portalu Hrčak, koji je bio temelj za ekstrakciju istraživačkih podataka. S obzirom na to da obuhvat istraživačkih podataka seže od podataka o autorstvu, koautorstvu, naslovu, vrsti rada, sve do zastupljenosti jezika i pisma, analiza uz bibliometrijski ima i bibliografski karakter. Scientometrijski aspekt čini analiza dostupnih metričkih pokazatelja o časopisima, radovima i autorima indeksiranim u bibliografskim bazama Web of Science Core Collection (WoSCC) i Scopus te citatnim bazama Journal Citation Reports (JCR) i Scimago Journal & Country Rank (SJR). Interpretaciji rezultata prethodi teorijski pregled terminologije podkategorija informacijskih znanosti iz područja metrika znanstvenih radova te osvrt na aktualnu problematiku pri vrednovanju znanstvene produktivnosti i ulogu visokoškolske knjižnice kod provedbe bibliometrijskih i scientometrijskih istraživanja.

2 Bibliometrija i scientometrija kao metričke koncepcije znanstvenih radova

Suština suvremene znanstvene komunikacije, produkcije, distribucije i vrednovanja znanstvenih spoznaja temelji se na premisama informacijskih znanosti koje obuhvaćaju više metričkih koncepcija

data on authors and articles published in *Fluminensia – Journal of Philological Research* published by the Department of Croatian Studies, *Psychological Topics* published by the Department of Psychology, *European Journal of Analytical Philosophy* (EuJAP) published by the Department of Philosophy, and *West Croatian History Journal* published by the Department of History as well as analysis of metric indicators related to the collected data and the journals themselves. The essence of bibliometric and scientometric research consists of quantitative analyses of information in various types of documents, and in the academic context they are most often applied to journals, which are one of most frequently used sources in such research. Using the parameters that define the journal, it is possible to monitor the productivity of scientists and the development and impact of a particular scientific discipline (Mitrović, 2014: 166), also the successful positioning of the journal within the scientific field greatly contributes to the reputation of the author and the quality of the institution on a global level.

In accordance with the almost seventy-year long history of the institution, the publishing activity of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka (FFRI Publishing, 2021) is extremely productive and continuously publishes scientific and professional monographs, textbooks, and journals in printed and electronic form, but this research has been limited to the period from 2010 to 2020 and data on journals available on the Hrčak portal, which was the basis for the extraction of research data. Considering that the scope of research data ranges from data on authorship, co-authorship, title, and type of article to the representation of language and script, the analysis has bibliometric and bibliographic characteristics as well. The scientometric aspect is the analysis of available metrics on journals, articles, and authors indexed in the bibliographic databases Web of Science Core Collection (WoSCC) and Scopus, as well as the citation databases Journal Citation Reports (JCR) and Scimago Journal & Country Rank (SJR). Interpretation of the results is preceded by a theoretical overview of the terminology of subcategories of information sciences in the field of metrics of scientific articles, a review of current issues in evaluating scientific productivity, and the role of academic library in conducting bibliometric and scientometric research.

koje je ponekad teško razgraničiti, kako po definicijama i neujednačenim tumačenjima, tako i u primjeni (Hood & Wilson, 2001: 291). Bibliometrija, koja je najstariji pojam za metričke analize, često predstavlja sinonim za ostale metrike (primjerice *infometrija*, *tehnometrija*, *altmetrija*, *webometrija*) koje se umnožavaju proporcionalno pojavi suvremenih digitalnih alata i komercijalnih bibliografskih i citatnih baza podataka. Prema teoriji povijesti informacijskih znanosti bibliometrija kao praksa evaluacije informacija koristi se već nekoliko stoljeća, dok se pojam *bibliometrija* počeo upotrebljavati tek u dvadesetom stoljeću – prvi put je upotrijebljen kao *bibliometrie* u poglavlju knjige naslovljenom *Le livre et la mesure – Bibliometrie* Paula Otleta (1934). Uz Otleta, autorom pojma smatra se i Alan Pritchard, koji je u članku *Statistical Bibliography or Bibliometrics?* (1969) pojam *statističke bibliografije* zamijenio pojmom *bibliometrija*. Unatoč tomu da korijeni bibliometrije sežu daleko u prošlost i možemo ih povezati čak i s najranijom organizacijom knjižničnih fondova, u suštini to je mlada disciplina koja se temelji na izrazitoj interdisciplinarnosti, s obzirom na to da su metode kojima je definirana primjenjive na sva područja znanosti.

EksPLICITNO razgraničenje među metričkim koncepcijama ne postoji, pa tako prema pojedinim autorima (usp. Jokić, 2005: 19-20) bibliometrija predstavlja osnovu scientometriji koja je više usmjerena na društvene aspekte znanosti i promatra znanost kao informacijsko-komunikacijski proces. Scientometrija, za razliku od bibliometrije, u analizama uključuje praktične aspekte znanosti poput istraživačkih praksi, uloge razvoja znanosti i tehnologije u društvu i znanstvenim politikama (Hood & Wilson, 2001: 293). Iako se kao i bibliometrija zasniva na bibliografskim podacima, scientometrija predstavlja širi pojam, jer osim što je objektivnija zbog primjene kvantitativnih podataka, omogućava praćenje razvoja znanstvenih disciplina kroz relacije suradnje među znanstvenicima i citatne analize (Jokić et al., 2012: 11). Utemeljiteljima scientometrije smatraju se Eugene Garfield, čuven po uvođenju prvog znanstvenog citatnog indeksa – Science Citation Indexa (1960) i Derek John de Solla Price, osnivač i glavni urednik renomiranog znanstvenog časopisa *Scientometrics* (1978) te autor knjige *Little science, Big science* (1963), koja je preteča suvremenih tehnika za vrednovanje rezultata znanstvenog rada. Pojam *scientometrija* prvi put je spomenut u knjizi *Naukometrija* Vassilya V. Nalimova i Zinaide M. Mulchenko (1969) (Hood & Wilson, 2001: 293).

Bibliometrijske i scientometrijske metode evalua-

2 Bibliometrics and scientometry as metric conceptions of scientific articles

The essence of modern scientific communication, production, distribution, and evaluation of scientific knowledge is based on the premises of information sciences that encompass multiple metric concepts that are sometimes difficult to distinguish, whether by definitions, inconsistent interpretations as well as application (Hood & Wilson, 2001: 291). Bibliometrics, which is the oldest term for metric analysis, is often synonymous with other metrics (e.g., *infometry*, *technometry*, *altmetry*, *webometry*) that multiply in proportion to the emergence of modern digital tools and commercial bibliographic and citation databases. According to the theory of the history of information sciences, bibliometrics has been used as a practice of evaluating information for several centuries, while the term *bibliometrics* began to be used only in the twentieth century – used for the first time as *bibliometrie* in a chapter of the book titled *Le Livre et la Mesure – Bibliometrie* by Paul Otlet (1934). Along with Otlet, the author of the term is also considered to be Alan Pritchard, who replaced the notion of *statistical bibliography* with the notion of *bibliometrics* in the article *Statistical Bibliography or Bibliometrics?* (1969). Despite the roots of bibliometrics dating far back in the past and the probability of them being related to the earliest organisation of library collections, it is essentially a young discipline based on strong interdisciplinarity, given that the methods defining it are applicable to all fields of science.

There is no explicit distinction between metric conceptions, so according to some authors (cf. Jokić, 2005: 19-20) bibliometrics presents the basis of scientometry, which is more focused on the social aspects of science and views science as an information and communication process. Scientometry, unlike bibliometrics, includes practical aspects of science in analyses such as research practices, the role of science, and technology development in society and science policies (Hood & Wilson, 2001: 293). Although, like bibliometrics, it is based on bibliographic data, scientometry is a broader term because, in addition to being more objective due to the application of quantitative data, it allows monitoring of the development of scientific disciplines through relations of cooperation between scientists and citation analysis (Jokić et al., 2012: 11). The founders of scientometry are considered to be Eugene Garfield, famous for the introduction of the first scientific citation index – the Science Citation Index (1960) and Derek John de Solla Price, founder and editor-in-chief of the renowned scien-

cije znanstvenog rada danas su u širokoj uporabi, međutim, egzaktne kvantitativne metode koje su meritum moderne bibliometrije i scientometrije nisu oduvijek bile bespogovorno prihvaćene u znanstvenim zajednicama. Osobito se to odnosi na humanistička i bliska područja društvenih znanosti gdje su pretežito brojčane analize nasuprot kvalitativnim vrednovanjima znanstvenih radova putem *peer-review* recenzijskih postupaka djelovale ograničavajuće i smatralo se da se znanstveni skepticizam i kritičizam pretvara u simplificirano i naizgled nekritičko prihvaćanje bibliometrijskih podataka (Weingart, 2005: 120). Kako bismo to objasnili treba imati na umu da su prva bibliometrijska vrednovanja bila dostupna samo ograničenom broju zainteresirane znanstvene populacije, no streloviti razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija u potpunosti je promijenio paradigmu valorizacije znanosti, a sve je dodatno unaprijeđeno pojavom digitalnih algoritama i elektroničkih znanstvenih baza, od koji su danas najrelevantnije *WoSCC* (*Clarivate Analytics*) i *Scopus* (*Elsevier*). Štoviše, broj citata i indeksi postali su presudni mjerni alati za razne svrhe poput apliciranja za domaće i međunarodne projekte, prijave za bespovratna financijska sredstva, statistička i reakreditacijska izvješća te utvrđivanje ranga institucije ili sveučilišta u nacionalnom i međunarodnom okruženju. U konačnici bibliometrijska i scientometrijska izvješća postala su argumenti u značajnim pitanjima znanstvenog okruženja koja se tiču rada i akademske produktivnosti znanstvenika, promocije mladih znanstvenika i napredovanja u znanstvenim zvanjima, kao i u prijemima za zapošljavanje (Weingart, 2005: 119).

Pregledom bibliometrijskih i scientometrijskih istraživanja časopisa provedenih na području Hrvatske, razvidno je da su istraživanja s područja društvenih i humanističkih znanosti manje zastupljena naspram istraživanja časopisa s područja zdravstvenih, biomedicinskih, biotehničkih, prirodnih i tehničkih znanosti. Analize časopisa s područja društveno-humanističkih znanosti mogu se podijeliti na istraživanja manjeg obuhvata, primjerice Martek, A. i Šute, S. (2010), Švenda-Radeljak, K. (2008), Kesegić, B. i Martek, A. (2011), Romić, K. i Mitrović, G. (2017, 2018), i opsežna istraživanja koja obuhvaćaju raspon od više desetljeća objavljenih časopisa autora Jokić, M. i Zauder, K. (2013), Vejmelka, L. i Švenda Radeljak, K. (2014), Jokić, D. i Bartulović-Barnjak, D. (2014), Radoš, M. (2014) i Jelaska Marijan, Z. (2019).

tific journal *Scientometrics* (1978) and author of the book *Little Science, Big Science* (1963), which is the forerunner of modern techniques for evaluating the results of scientific work. The concept of *scientometry* was first mentioned in the book *Naukometrija* by Vassily V. Nalimov and Zinaida M. Mulchenko (1969) (Hood & Wilson, 2001: 293).

Bibliometric and scientometric methods of evaluation of scientific work are in wide use today, however, the exact quantitative methods that are the core of modern bibliometrics and scientometry have not always been unquestioningly accepted in scientific communities. This is especially true in the humanities and related fields of social sciences, where predominantly numerical analyses versus qualitative evaluations of scientific papers through peer-review procedures seemed restrictive and scientific scepticism and criticism were viewed as being gradually replaced by simplified and seemingly uncritical acceptance of bibliometric data (Weingart, 2005: 120). To explain this, it should be borne in mind that the first bibliometric evaluations were available only to a limited part of interested scientific population, but the rapid development of information and communication technologies has completely changed the paradigm of science valorisation, all of which was additionally enhanced by the emergence of digital algorithms and electronic scientific databases, of which the most relevant today are WoSCC (Clarivate Analytics) and Scopus (Elsevier). Moreover, the number of citations and indices have become crucial measurement tools for various purposes such as applying for domestic and international projects, grant applications, statistical and re-accreditation reports, and determining the rank of an institution or university in the national and international environment. Ultimately, bibliometric and scientometric reports have become arguments in significant issues of the scientific environment concerning the work and academic productivity of scientists, the promotion of young scientists, and advancement in scientific professions as well as employment disputes (Weingart, 2005: 119).

An overview of bibliometric and scientometric research of journals conducted in Croatia shows that research in the field of social sciences and humanities is less represented compared to research in the field of health, biomedical, biotechnical, natural, and technical sciences. Analyses of journals in the field of social sciences and humanities can be divided into smaller-scale research, for example Martek, A. and Šute, S. (2010), Švenda-Radeljak, K. (2008), Kesegić, B. and Martek, A. (2011), Romić, K. and

2.1 Znanstveni časopisi i metrika u znanstvenim bazama podataka

Časopisi su zasigurno najznačajniji format u znanstvenom komuniciranju i respektabilan dio znanstvene aktivnosti zabilježen je upravo u časopisima koji predstavljaju komunikacijski kanal putem kojega se diseminiraju znanstvene informacije i promiče znanstvena spoznaja. Uzlazna putanja publiciranja u časopisima eksponencijalno raste još od sredine dvadesetog stoljeća, za razliku od linearne putanje monografskih publikacija (Meadows, 2000: 88). Posljednjih se desetljeća sve češće propituje opravdanost prikazivanja metričkih pokazatelja časopisa kao instrumenta za mjerenje kvalitete znanstveno-istraživačkog rada, posebice ako se uzme u obzir heterogenost znanstvenih područja. Međutim, kvaliteta i produktivnost još uvijek se definiraju standardima i kriterijima koji uvjetuju zastupljenost časopisa u relevantnim bazama podataka, a objava rada u časopisu koji je zastupljen i dobro pozicioniran u renomiranoj znanstvenoj bazi već je samo po sebi čimbenik koji govori o stupnju kvalitete rada i jamči vidljivost široj znanstvenoj publici. Iako je i dalje neupitna funkcija časopisa kao službenog medija znanstvene produkcije, zbog ranije navedenog taj se status sve češće komentira, iz čega proizlazi nužnost istraživanja buduće uloge časopisa u svim znanstveno-istraživačkim područjima (Jokić, 2005: 67). Postojeća hrvatska legislativa usklađena je s europskim praksama, a uvjeti za napredovanje znanstvenika utvrđuju se primjenom *Pravilnika o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja* (u daljnjem tekstu: *Pravilnik* 2017), koji propisuje i definira uvjete za napredovanje u zvanjima za znanstvenike svih znanstvenih područja i u velikom se dijelu oslanja na bibliometrijske podatke iz znanstvenih baza.

Osim što ih obilježava znanstvena multidisciplinarnost i međunarodna rasprostranjenost, baze su najrelevantniji alat za pronalaženje, filtriranje i analizu znanstvenih podataka, imaju integrirane sveobuhvatne metričke i analitičke alate koji uspoređuju i rangiraju podatke unutar znanstvenih područja i na cjelokupnoj razini. Najpoznatiji indikatori potencijalne kvalitete časopisa su metrički pokazatelji faktor odjeka JIF (*Journal Impact Factor*) i JCI (*Journal Citation Indicator*) u citatnoj bazi *Journal Citation Reports* (indikatori se odnose na zastupljenost u citatnim indeksima *Web of Science Core Collection*)¹

¹ Indikator JCI (Journal Citation Indicator) u bazi JCR dostupan je od lipnja 2021. godine. Indikator normalizira citiranost publikacija prema različitim područjima istraživanja (Category Normalized Citation Impact – CNCI) i izračunava prosječnu citiranost unutar posljednje tri godine. Time se omogućava više vremena kako bi publikacije dosegle veću vidljivost i bolji opseg citiranosti.

Mitrović, G. (2017, 2018), and extensive research covering a range of decades of published journals by Jokić, M. and Zauder, K. (2013), Vejmelka, L. and Švenda Radelj, K. (2014), Jokić, D. and Bartulović-Barnjak, D. (2014), Radoš, M. (2014), and Jelaska Marijan, Z. (2019).

2.1 Scientific journals and metrics in scientific databases

Journals are certainly the most important format in scientific communication and a respectable part of scientific activity has been recorded particularly in journals, which represent a communication channel through which scientific information is disseminated and scientific knowledge is promoted. The upward trajectory of journal publishing has been growing exponentially since the middle of the twentieth century, in contrast to the linear trajectory of monographic publications (Meadows, 2000: 88). The justification for presenting metric indicators of journals as an instrument for measuring the quality of scientific research has been increasingly questioned in recent decades, especially if the heterogeneity of scientific fields is considered. However, quality and productivity are still defined by standards and criteria that condition the representation of journals in relevant databases, so the publication of a paper in a journal that is represented and well positioned in a reputable scientific base is by itself a factor that speaks to the degree of quality and guarantees visibility to a wider scientific audience. Although the function of the journal as the official medium of scientific production is still unquestionable, due to the above, this status is increasingly commented on, which implicates the necessity of research into the future role of journals in all scientific research fields (Jokić, 2005: 67). The existing Croatian legislation is harmonized with European practices, and the conditions for the advancement of scientists are determined by the application of the *Ordinance on the Conditions for Election to Scientific Titles* (hereinafter: the *Ordinance* 2017), which prescribes and defines the conditions for promotion of scientists in all scientific fields and greatly relies on bibliometric data from scientific databases.

In addition to being characterized by scientific multidisciplinarity and international distribution, databases are the most relevant tool for finding, filtering, and analysing scientific data, as they have integrated comprehensive metric and analytical tools that compare and rank data within scientific fields and on the overall level. The most well-

te *SCImago Journal & Country Rank – SJCR* i *h-indeks časopisa* (indikatori se odnose na zastupljenost u citatnim indeksima baze *Scopus*). Uz postojeće indikatore baze kontinuirano nadograđuju ponudu metričkih alata za vrednovanje i usporedbu, tako da je trenutno dostupan niz metrika koje su javno vidljive i dostupne zainteresiranoj znanstvenoj javnosti (tablica 1).

Iako izdavači i vlasnici znanstvenih baza ističu da primjena digitalnih algoritama u izradi bibliometrijskih i scientometrijskih analiza donosi pravedno vrednovanje i stječe se dojam da objava radova u bazama jamči kvalitetu i uzlet znanstvenog napretka, uza sve neupitno pozitivne metodološke doprinose postoje i negativni aspekti koji zbog

known indicators of the potential quality of the journal are the metric indicators JIF (*Journal Impact Factor*) and JCI (*Journal Citation Indicator*) in the citation database Journal Citation Reports (indicators refer to the representation in the citation indices of the Web of Science Core Collection),¹ SCImago Journal & Country Rank – SJCR and h-index of the journal (indicators refer to the representation in the citation indices of the Scopus database). In addition to the existing indicators, the databases are continuously upgrading the offer of metric tools for evaluation and comparison, so that several types of metrics are currently available that are publicly visible and available to the interested scientific public (Table 1).

Tablica 1. Prikaz inicijalnih metričkih alata u citatnim bazama JCR i SJR
Table 1. Presentation of initial metric tools in JCR and SJR citation databases

	JOURNAL CITATION REPORTS (JCR-WOSCC)	SCIMAGO JOURNAL & COUNTRY RANK (SJR-SCOPUS)
Journal information:	Edition, Category, Languages, Region, Publisher information, ISSN/e-ISSN	Country, Subject Area and Category, Publisher, Publication Type, ISSN, Coverage
Journal's performance:	Journal Impact Factor (JIF), Journal Citation Indicator (JCI), Rank by JIF, Rank by JCI, Quartiles	H-index, SJR Indicator, Total Documents, Journal Rankings, Quartiles
Open Access:	Open Access (OA) Item and Citations	
Citation network:	Total Citations, Citation Distribution, Cited and Citing Half-life	Citations per Document, Total Cites / Self-Cites, External Cites per Doc / Cites per Doc, Citable documents / Non-citable documents, Cited documents / Uncited documents
Content metrics:	Source data, Average JIF Percentile, Contributions by organizations, Contributions by country/region	International Collaboration (%), Country Rankings
Additional metrics:	Eigenfactor Score, Normalized Eigenfactor, Article influence score	Find similar Journals

popularizacije i favoriziranja baza u znanstvenim vrednovanjima ne mogu biti primijećeni dok se pobliže ne analiziraju. U prvom redu može se navesti to da je polazište znanstvenih baza komercijalni pristup i svojevrsan monopolizam, što ponekad dovodi do manipulativnih poduzimanja pri objavi znanstvenih radova i posljedično do neravnopravnosti i nedostatka etičnosti, o čemu se sve više raspravlja unutar znanstvene zajednice. Metodološki i tehnički problemi pojavljuju se i pri obradi velike količine podataka i grešaka u podacima, osobito u multidisciplinarnim područjima, što može utjecati na selektivnost i pristranost prema pojedinim znanstvenim područjima, časopisima ili zemljama (Weingart, 2005: 122). Osim toga, tu je i problematika citiranja, često izražena u nesrazmjeru produkcije publikacija s rezultatima citiranja, pa primjerice citiranost na razini institucije

Although publishers and owners of scientific databases point out that the application of digital algorithms in bibliometric and scientometric analyses provides a fair evaluation and gives the impression that the publication of papers in databases guarantees the quality and rise of scientific progress, with all the unquestionable positive methodological contributions there are also negative aspects which, due to popularisation and favouritism of databases in scientific evaluations, cannot be detected until they are analysed more closely. To start with, it can be stated that the postulate of scientific bases is the commercial approach and a sort of monopoly, which sometimes leads to manipulative actions in publishing scientific papers and consequently to inequality and

¹ The JCI (Journal Citation Indicator) indicator in the JCR database has been available from June 2021. The indicator normalizes the citation of publications according to different fields.

može biti znatno uvećana ponekad i samo jednim znanstvenim radom s velikim brojem citata. Uz to, važno je detektirati i samocitiranje te uzajamno citiranje od strane kolega, kao i publiciranje više inačica istog rada, što također može uvećati broj citata, a da pri tome broj citata nije ekvivalent uvećanoj kvaliteti istraživanja. U novije vrijeme propituje se važnost citiranja kod spominjanja u suvremenim digitalnim formatima poput foruma, blogova i objava na društvenim mrežama te ostalim alternativnim platformama koje često imaju ozbiljan znanstveni diskurs, ali se, primjerice, u hrvatskoj legislativi za vrednovanje znanstvenog rada još uvijek ne priznaju kao relevantan metrički podatak. Opterećeno svojevrsnom komercijalizacijom i politizacijom znanosti, akademsko okruženje prikuplja sve više argumenata koji upućuju na to da je potrebna redefinicija metričkih pokazatelja, kao i primjena više kvalitativnih dokaza u prosudbama (Wouters, 2020: 68). Moguće je da će pozitivne promjene za akademsku zajednicu nastupiti uslijed aktivnog djelovanja mnogobrojnih međunarodnih znanstvenih asocijacija, akademskih udruga i pojedinaca koji sve češće pozivaju na etičnost u znanstvenom publiciranju te potiču znanstvene aktivnosti zasnovane na otvorenosti, nekomercijalnosti i pluralizmu. Primjeri za to su agende za otvorenu znanost, poput *Plana S* – inicijative za javno objavljivanje znanstvene produkcije financirane javnim sredstvima koju je 2018. godine pokrenula koalicija *cOAlition S*, međunarodni konzorcij organizacija za financiranje istraživanja i dobrotvornih zaklada pod patronatom Europske komisije. Autori deset načela Leidenskog manifesta (Hicks et al., 2014: 430) napominju da isključivo oslanjanje na metrike u znanosti ne doprinosi unapređenju znanstvenog sustava jer, iako su metrike argumentirane i konstruktivne, često se nepravilno primjenjuju, a uz to, znanstvena evaluacija trebala bi imati širi društveno-ekonomski i kulturni kontekst. Nadalje, jedan od projekata *European Cooperation in Science and Technology* (COST), interdisciplinarnе istraživačke europske mreže, tematizirao je evaluaciju istraživanja u području društvenih i humanističkih znanosti putem akcije *European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and Humanities* (ENRESSH, COST Action 15137) te upozorio na važnost primjene transparentnijih metoda, pravednije evaluacije i boljeg razumijevanje humanističkog znanstvenog područja. Deklaracija DORA (*Declaration on Research Assessment*), dokument međunarodne inicijative pokrenute 2012. godine koji potpisuje

lack of ethics, which is increasingly being discussed within the scientific community. Methodological and technical problems also arise when processing large amounts of data and data errors, especially in multidisciplinary fields, which can affect selectivity and bias towards certain scientific fields, journals, or countries (Weingart, 2005: 122). In addition, there is the issue of citations, often expressed in the disproportion of the production of publications with the results, so, for example, citations at the institution level can be significantly increased sometimes by just one scientific paper with many citations. In addition, it is important to detect self-citation and mutual citation by colleagues, as well as publishing several versions of the same paper, which can also increase the number of citations, without the number of citations being equivalent to increased research quality. Recently, the importance of citations when referring to modern digital formats such as forums, blogs, and posts on social networks and other alternative platforms is being discussed, since they often have a serious scientific discourse, but, for instance, are not yet recognized in Croatian legislation as relevant metric data for the evaluation of scientific work. Burdened by a kind of commercialisation and politicisation of science, the academic environment gathers more and more arguments that suggest a redefinition of metric indicators, as well as the application of more qualitative evidence in judgments (Wouters, 2020: 68). It is possible that positive changes for the academic community will occur due to the active effort of many international scientific associations, academic associations, and individuals who increasingly call for ethics in scientific publishing and encourage scientific activities based on openness, non-commercialism, and pluralism. Examples of this are open science agendas, such as *Plan S* – an initiative for public disclosure of publicly funded scientific productions launched in 2018 by the coalition *cOAlition S*, an international consortium of research funding organisations and charitable foundations under the patronage of the European Commission. The authors of the ten principles of the *Leiden Manifesto* (Hicks et al., 2014: 430) note that relying solely on metrics in science does not contribute to the improvement of the scientific system because, although metrics are argumentative and constructive, they are often incorrectly applied and, in addition, scientific evaluation should have a broader socio-economic and cultural context. Furthermore, one of the projects of the *European Cooperation in Science and Technology* (COST), an interdisciplinary European

više od dvadeset tisuća pojedinaca i organizacija, ističe potrebu unapređenja pristupa ocjenjivanju znanosti te odgovornoj upotrebi metričkih alata i poziva na uključivanje znanstvenika na suradnju pri oblikovanju politike u znanstvenoj evaluaciji na globalnoj razini.

2.1.1 Specifičnosti primjene metrika u humanističkim znanstvenim područjima

Znanstvene kategorije kompleksno su područje i jednoznačna podjela znanstvenih disciplina nije ostvariva čak ni pri upotrebi metričkih alata unutar znanstvenih baza. Pri bibliometrijskim i scientometrijskim analizama često se pretpostavlja da su časopisi s područja egzaktnih znanosti u prednosti, zbog činjenice da su po prirodi stvari radovi s ovih područja bazirani na kvantitativnoj metodologiji, no prema klasifikaciji znanosti i znanstvenim područjima unutar baza ne zaostaju ni časopisi s područja humanističkih znanosti na koje se također mogu primijeniti odgovarajući metrički alati i indikatori (Jokić & Lasić-Lazić, 2015: 201). Međutim, unatoč zastupljenosti humanističkih područja i postojećim metričkim alatima u bazama podataka, pri analizi indeksiranih časopisa vidljiv je nesrazmjer između humanističkih naspram drugih područja znanosti, što se posebice primjećuje u manjim znanstvenim zajednicama poput one u Hrvatskoj. Primjerice, indeksi citatne baze JCR za časopise područja humanističkih znanosti su *Arts & Humanities Citation Index* (AHCI) i *Emerging Sources Citation Index* (ESCI) za koje se ne izračunava *Journal Impact Factor* (JIF), prestižni bibliometrijski pokazatelj propisan *Pravilnikom*. Do prijedora dolazi i zbog klasifikacije znanstvenih područja unutar baza, pa tako neka znanstvena područja koja su prema hrvatskoj klasifikaciji znanosti označena kao pretežito humanistička, u bazama mogu biti svrstana u društvene kategorije, što im onda povećava kvalitativnu prednost s obzirom na to da se za takve časopise u bazi JCR izračunava indikator JIF. *Pravilnik* također propisuje da najmanje 25% od broja radova potrebnih za izbor u znanstveno zvanje u humanističkim znanostima mora biti ostvareno na temelju radova objavljenih na hrvatskom standardnom jeziku, što unatoč jasnoj i opravdanoj namjeri za očuvanje i promicanje nacionalnog jezičnog identiteta ne ide u prilog znanstvenoj produktivnosti. Primjena nacionalnog umjesto engleskog jezika u znanstvenom publiciranju može dovesti do problema jezične barijere u slučaju stranih recenzenata, potencijalnih korisnika znanstvenog teksta i davatelja citata.

research network, focused on the evaluation of research in the field of social sciences and humanities through the action *European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and Humanities* (ENRESSH, COST Action 15137) and warned of the importance of applying more transparent methods, fairer evaluation, and a better understanding of the humanities scientific field. The DORA declaration (*Declaration on Research Assessment*), a document of an international initiative launched in 2012 signed by more than 20,000 individuals and organisations, highlights the need to improve access to science assessment and the responsible use of metric tools and calls for scientists to cooperate in shaping policies in scientific evaluation on a global level.

2.1.1 Specifics of the application of metrics in humanities scientific fields

Scientific categories are a complex subject, so the unambiguous division of scientific disciplines is not achievable even when using metric tools within scientific databases. In bibliometric and scientometric analyses it is often assumed that journals in the field of exact sciences have an advantage, considering that articles from these fields are based on quantitative methodology by their nature, however, classification of sciences and scientific fields in databases for journals in the field of humanities is up to par and appropriate metric tools and indicators can also be applied to those journals. (Jokić & Lasić-Lazić, 2015: 201). Nevertheless, despite the representation of humanities and existing metric tools in databases, the analysis of indexed journals shows a disparity between humanities compared to other fields of science, which is especially noticeable in smaller scientific communities such as in Croatia. For example, the JCR citation database indices for humanities journals are the *Arts & Humanities Citation Index* (AHCI) and the *Emerging Sources Citation Index* (ESCI) for which the *Journal Impact Factor* (JIF), a prestigious bibliometric indicator prescribed by the *Ordinance 2017*, is not calculated. Disputes also arise over the classification of scientific fields within databases, so that some scientific fields that are marked as predominantly humanistic according to the Croatian classification of sciences can be classified into social science categories in databases, which then increases their qualitative advantage, given that the JIF indicator for journals in the latter category is calculated in the JCR database. *The Ordinance 2017* also stipulates that at least 25% of the number of papers required for election to the scien-

Rezultati reprezentativnog istraživanja hrvatske nacionalne i međunarodne znanstvene produkcije provedenog za društveno-humanističke znanosti i umjetničko područje (Jokić, 2005: 31) pokazali su višestruko veću citiranost radova na engleskom jeziku. Na problematiku jezika u društvenim i humanističkim znanostima, u kojima su istraživanja učestalije nacionalno angažirana, također su upozorili i autori ranije spomenutog Leidenskog manifesta (Hicks et al., 2015: 430). No, bolje pozicioniranje publikacija na engleskom jeziku nije jedina otežavajuća okolnost za humanistička znanstvena područja jer prijemne su i vrste publikacija u kojima se objavljuju radovi, s obzirom na to da su citiranja publikacija poput prikaza, sažetaka s konferencija i poglavlja u knjigama još uvijek manjeg opsega u odnosu na citiranja članaka u časopisima. Da područje humanističkih znanosti obilježavaju specifičnosti u znanstvenom komuniciranju, potvrdilo je i istraživanje hrvatskih časopisa iz područja humanističkih znanosti i umjetnosti (Radoš, 2014: 162), kojim je utvrđena mala znanstvena komunikacija u ovim područjima, ali ne kao posljedica manje znanstvene vrijednosti i produktivnosti, nego kao rezultat slabije vidljivosti, nedovoljne prezentacije i nezapaženosti znanstvenih radova.

2.1.2 Uloga visokoškolskih knjižnica i knjižničara

Sa svime navedenim susreću se visokoškolske knjižnice, koje su prema *Pravilniku* dužne izradivati *Potvrde za napredovanje u znanstvenim zvanjima*, a koje sadrže rezultate svih dostupnih metrika pronađenih u bazama prema traženim kriterijima. Potvrde se zatim prilažu opsežnim elaboratima i podnose na razmatranje stručnim povjerenstvima koja utvrđuju (ne)argumentiranost dobivenih rezultata. Važnost knjižničara u razvoju i primjeni bibliometrije oduvijek je prisutna, ali poprimila je nove dimenzije u trenutku kada su njihove institucije počele razmatrati pristup bibliometrijskim resursima (Roemer & Borchardt, 2021: 30). Prikaz znanstvene produktivnosti u dinamičnom akademskom okruženju zahtjevan je posao pri kojemu se usporedo s produciranjem novih znanstvenih radova nerijetko generiraju i nove zadaće za visokoškolske knjižničare, koji tada imaju aktivnu i odgovornu ulogu *gatekeepera* koji odabiru relevantan podatak. Uz sve navedeno stječe se dojam da visokoškolskom sustavu nužno trebaju stručni, visokoprofilirani stručnjaci u području znanstvene komunikacije pa ne bi bilo suvišno razmisliti o širenju perspektive i pokretanju inicijative za modifikaciju tradicionalnih knjižni-

tific title in the humanities must be based on papers published in the Croatian standard language, which despite a clear and justified intention to preserve and promote national linguistic identity is not conducive to scientific productivity. The use of a national language instead of English in scientific publishing can lead to language barrier problems in the case of international reviewers, potential users of the scientific text, and citation providers. The results of a representative research of Croatian national and international scientific production conducted for the social sciences and humanities and the arts fields (Jokić, 2005: 31) showed a much higher citation of papers in English. The issue of language in the social sciences and humanities, in which research is more frequently nationally engaged, has also been pointed out by the authors of the afore-mentioned *Leiden Manifesto* (Hicks et al., 2015: 430). However, better positioning of publications in English is not the only aggravating circumstance for the humanities, because the types of publications in which papers are published are also controversial, given that citations to publications such as book reviews, conference abstracts and book chapters are still less frequent in relation to citations of articles in journals. That the field of humanities is characterized by specifics in scientific communication was confirmed by a study of Croatian journals in the fields of humanities and arts (Radoš, 2014: 162), which found little scientific communication in these fields, but not because of lower scientific value and productivity, but because of poor visibility, insufficient presentation, and unnoticed scientific articles.

2.1.2 The role of academic libraries and librarians

All the forementioned circumstances are encountered by academic libraries, which are obliged to prepare *Certificates for Advancement in Scientific Titles*, according to the *Ordinance 2017*, and which contain the results of all available metrics found in databases according to the required criteria. The certificates are then attached to extensive documentation on scientific work and submitted for consideration to expert commissions that determine the (non)-validity of the obtained results. The importance of librarians in the development and application of bibliometrics has always been present, but it has taken on new dimensions at a time when their institutions have begun to consider access to bibliometric resources (Roemer & Borchardt, 2021: 30). Presenting scientific productivity in a dynamic academic environment is a demanding job in which,

čarskih zanimanja, što se već uvelike primjenjuje u američkoj knjižničarskoj praksi (Hebrang Grgić, 2016: 293).

3 Metodološki pristup i analiza rezultata

S ciljem prikaza i analize dostupnih pokazatelja o radovima, autorima i časopisima objavljenima u okviru izdavačke djelatnosti Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci, metodologija se temelji na podacima prikupljenim iz baze podataka hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa u otvorenom pristupu – Hrčak te na analizi bibliometrijskih i scientometrijskih pokazatelja u bazama WoSCC, Scopus i citatnim indeksima JCR i SJR. Analiza je provedena na uzorku od četiri časopisa – *Fluminesia*, *Psihologijske teme*, *European Journal of Analytic Philosophy* i *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* (tablica 2), obuhvaća razdoblje od 2010. do 2020. godine i bazira se na kvantitativnom pristupu, ne procjenjujući kvalitativan doprinos u okviru predmetnih područja znanosti u kojima su objavljeni radovi u časopisima. Cjelokupna analiza zasnovana je na komparativnom trirazinskom postupku. Prva razina obuhvaća bibliografske karakteristike časopisa, predstavljajući broj radova, vrste autorstva, zastupljene jezike i pisma. Na drugoj razini predstavljeni su bibliometrijski parametri o znanstvenim područjima i kategorijama znanstvenih radova zastupljenima u časopisima. Treća razina je scientometrijska analiza rezultata dostupnih metrika za časopise, radove i autore koji su indeksirani u znanstvenim bazama podataka. Podaci mapirani na portalu Hrčak preuzeti su i statistički obrađeni u Microsoft Excelu te pohranjeni kao skup istraživačkih podataka u institucijskom repozitoriju. Za časopise zastupljene u znanstvenim bazama rezultati nastali rudarenjem podataka predstavljeni su u tabličnim prikazima. U uvodnom dijelu analize časopisi su predstavljeni kratkim povijesno-informativnim osvrtom.

in addition to production of new scientific papers, new tasks are often generated for academic librarians, who then have an active and responsible role as gatekeepers who select relevant data. In addition to all the above, one gets the impression that the higher education system necessarily needs professional, highly profiled experts in the field of scientific communication, so it would not be superfluous to consider broadening the perspective and launching an initiative to modify traditional librarianship professions, which is already applied in American librarian practice (Hebrang Grgić, 2016: 293).

3 Methodological approach and results analysis

With the aim of presenting and analysing available indicators on articles, authors and journals published within the publishing activity of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, the methodology is based on data collected from the database of Croatian scientific and professional journals in open access – Hrčak portal, as well as on analysis of bibliometric and scientometric indicators in WoSCC and Scopus databases and JCR and SJR citation indices. The analysis was conducted on a sample of four journals – *Fluminesia*, *Psychological Topics*, *European Journal of Analytic Philosophy* and *West Croatian History Journal* (Table 2), covers the period from 2010 to 2020 and is based on a quantitative approach, without assessing the qualitative contribution within the subject fields of science in which papers have been published in journals. The entire analysis is based on a comparative three-level procedure. The first level covers the bibliographic characteristics of the journal, presenting the number of articles, types of authorship, languages and scripts represented. At the second level, bibliometric parameters on scientific fields and categories of scientific articles represented in journals are presented. The third level is scientometric analysis of the results of available metrics for journals, articles, and authors that are indexed in scientific databases. Data mapped on the Hrčak portal was downloaded and statistically processed in Microsoft Excel and stored as a set of research data in the institutional repository. For journals represented in scientific databases, the results obtained by data mining are presented in tabular representations. In the introductory part of the analysis the journals are presented by a short historical overview and basic information.

Tablica 2. Usporedni prikaz inicijalnih informacija o časopisima na portalu Hrčak
Table 2. Comparative presentation of initial information about journals on the Hrčak portal

ČASOPIS JOURNAL	ZNANSTVENA PODRUČJA ACADEMIC FIELDS	POVEZNICE LINKS	DOI
<i>Fluminensia: časopis za filološka istraživanja / Fluminensia: journal for philological research</i> ISSN: 0353-4642 e-ISSN: 1848-9680	Područja filologije / Field of philology; Područja jezikoslovlja, u prvom redu kroatističkoga (dijalektološke, povijesno-jezične, standardološke kroatističke i komparativne studije) / Fields of linguistics, primarily Croatian (dialectological, historical-linguistic, standardological Croatian and comparative studies); Područja književnosti (povijesti književnosti, teorije književnosti i stilistike) / Fields of literature (history of literature, literary theory and stylistics)	Upute za autore / Guidelines for authors; Upute za reference / Guidelines for references; Upute recenzentima / Guidelines for reviewers; Impressum; Dokument o izdavačkoj etici; Kontakt; Web-stranica / Publication ethics statement; Contact; Website	Da / Yes
<i>Psihologijske teme / Psychological topics</i> ISSN: 1332-0742 e-ISSN: 1849-0395	Različita područja istraživanja u psihologiji / Different fields of research in psychology	Upute za autore / Guidelines for authors Impressum; Dokument o izdavačkoj etici; Kontakt; Web-stranica / Publication ethics statement; Contact; Website	Da / Yes
<i>European Journal of Analytic Philosophy (EUJAP)</i> ISSN: 1845-8475 e-ISSN: 1849-0514	Područja filozofije: etike, meta-etike, praktične etike, epistemologije, ontologije, filozofije jezika, filozofije logike, filozofije znanosti, filozofije matematike, filozofije biologije, filozofije uma i filozofije psihologije; Područja povijesti filozofije i eksperimentalne filozofije / Fields of philosophy: ethics, meta-ethics, practical ethics, epistemology, ontology, philosophy of language, philosophy of logic, philosophy of science, philosophy of mathematics, philosophy of biology, philosophy of mind and philosophy of psychology; Fields of history of philosophy and experimental philosophy	Upute za autore / Guidelines for authors Upute recenzentima Guidelines for reviewers Dokument o izdavačkoj etici / Publication ethics statement; Pretplata na časopis / Journal subscription Urednički odbor; Kontakt; Web-stranica / Editorial board; Contact; Website	Da / Yes
<i>Časopis za povijest Zapadne Hrvatske / West Croatian History Journal</i> ISSN: 1846-3223 e-ISSN: 2459-4857	Humanističke znanosti; Povijest; Povijest umjetnosti; Arheologija; Etnologija i antropologija; Interdisciplinarna područja znanosti / Humanities; History; Art history; Archaeology; Ethnology and anthropology; Interdisciplinary fields of science	Upute za autore / Guidelines for authors Upute za reference / Guidelines for references; Upute recenzentima / Guidelines for reviewers; Impressum; Dokument o izdavačkoj etici; Kontakt / Publication ethics statement; Contact	Ne / No

3.1 Fluminensia (Odsjek za kroatistiku)

Fluminensia: časopis za filološka istraživanja objavljuje Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci (u vrijeme pokretanja Filološki odjel Pedagoškog fakulteta). Časopis se objavljuje neprekidno od 1989. godine i najdugovječniji je časopis na instituciji. Glavni i odgovorni urednik prvog broja bio je Milorad Stojić, a u uredničkom prilogu napominje se kako je naziv časopisa inspiriran *Fluminensiom* Frana Kurelca te se definiraju područja koja će časopis tematizirati, a to su prije svega znanost o književnosti, lingvistika i filološka istraživanja te znanstvene teme ostalih srodnih područja. Iako je časopis na portal Hrčak uključen 2006. godine, u otvorenom pristupu dostupni su svi brojevi, a dinamika objavljivanja je dva broja po godištu. Uredništvo za recenzentski postupak prihvaća znanstvene radove koji nakon dvostruko slijepe, vanjske i pretežito tuzemne pozitivne recenzije bivaju objavljeni u tekućem sveščiću. Glavna i odgovorna urednica u 2021. godini je Lada Badurina, dok su izvršne urednice Danijela Marot Kiš i

3.1 Fluminensia (The Department of Croatian Studies)

Fluminensia: A Journal for Philological Research is published by the Department of Croatian Studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka (named the Philology Department of the Faculty of Education at the time of the journal's launch). The journal has been published continuously since 1989 and is the longest running journal at the institution. The editor-in-chief of the first issue was Milorad Stojić and in the editorial it was noted that the name of the journal had been inspired by *Fluminensia* by Fran Kurelac and defines the fields that the journal would cover, primarily the literary science, linguistics and philological research, and scientific topics of other related fields. Although the journal was added to the Hrčak portal in 2006, all issues are available in open access, and the publishing schedule is two issues per year. The editorial board for the review process accepts scientific papers that, after a double-blind, external, and predominantly domestic positive review are published in the current journal. The

Nikolina Palašić. Uz urednice, članove uredništva čini trinaest članova Odsjeka za kroatistiku te sedam članova s inozemnih institucija. Časopis je od 2005. godine zastupljen u bazi WoSCC, a u citatnom indeksu JCR od 2009. godine. U bazi Scopus i SJR citatnom indeksu Fluminensia je zastupljena od 2011. godine.

3.2 Psiholgijske teme (Odsjek za psihologiju)

Časopis *Psiholgijske teme* Odsjeka za psihologiju objavljuje znanstvene radove domaćih i stranih autora s područja društvenih znanosti, polje psihologije. Časopis se počeo izdavati kao *Godišnjak Zavoda za psihologiju* u prosincu 1992. godine i pod tim nazivom objavljena su dva broja. Prema riječima uredništva, časopis je nastao kako bi zamijenio godišnja izvješća o znanstvenom radu, a prvi broj izdan je u nakladi od 300 primjeraka. Glavni urednik bio je Branko Sremec uz urednike Petra Bezinovića i Igora Karduma. Zbog promjene ustrojstvenih naziva na instituciji već 1994. godine mijenja naziv u *Godišnjak Odsjeka za psihologiju*, a današnji naziv *Psiholgijske teme* časopis nosi od dvobroja 6/7, iz 1997./98. godine. Glavna urednica prvih *Psiholgijskih tema* bila je Jasna Hudek-Knežević, uz urednike Igora Karduma i Vladimira Takšića. Časopis je uključen na portal Hrčak 2006. godine, gdje su dostupni brojevi od 2003. godine, a od 2011. godine objavljuje se u obimu od tri broja po godištu. Prema podacima impressuma časopis objavljuje izvorne znanstvene i pregledne radove te kratka izvješća s područja psihologije, nakon što prođu vanjsku, dvostruko slijepu tuzemnu i/ili inozemnu pozitivnu recenziju. Dužnost glavne urednice u 2021. godini obnašala je Tamara Mohorić, uz savjetnicu Barbaru Kalebić Maglicu i izvršnu urednicu Barbaru Rončević Zubković. Uredništvo broji šesnaest članova s matične i međunarodnih institucija. Časopis je od 2009. godine zastupljen u bazi Scopus te citatnom indeksu SJR.

3.3 European Journal of Analytic Philosophy (EUJAP) (Odsjek za filozofiju)

Odsjek za filozofiju pokrenuo je 2005. godine objavljivanje časopisa *European Journal of Analytic Philosophy* (EUJAP). Od samih početaka časopis je izrazito međunarodno orijentiran, što je vidljivo i po sastavu uredništva, pa je tako u prvom broju glavna urednica Carla Bagnoli, uz pomoćnu urednicu Snježanu Prijić-Samaržiju i izvršne ured-

editor-in-chief in 2021 was Lada Badurina, while the executive editors were Danijela Marot Kiš and Nikolina Palašić. In addition to the editors, the editorial board consists of thirteen members of the Department of Croatian Studies and seven members from international institutions. The journal has been represented in the WoSCC database since 2005, and in the JCR citation index since 2009. *Fluminensia* has been wererepresented in the Scopus database and the SJR citation index since 2011.

3.2 Psychological Topics (Department of Psychology)

The journal *Psychological Topics* of the Department of Psychology publishes scientific articles by domestic and foreign authors in the field of social sciences, the field of psychology. The journal began to be published as *The Yearbook of the Institute of Psychology* in December 1992, and two issues were published under that name. According to the editors, the journal was created to replace annual reports on scientific work, and the first issue was published in a circulation of 300 copies. The editor-in-chief was Branko Sremec, along with the editors Petar Bezinović and Igor Kardum. Due to the change in organisational names at the institution, it changed its name to the *Yearbook of the Department of Psychology* in 1994, and the current name of the journal is *Psychological Topics* from the double issue 6/7 in 1997/98. The editor-in-chief of the first *Psychological Topics* was Jasna Hudek-Knežević, along with the editors Igor Kardum and Vladimir Takšić. The journal was included in the Hrčak portal in 2006, with available issues from 2003 onwards, and since 2011 it has been published in three issues per year. According to the imprint, the journal publishes original scientific articles, review articles and short reports in the field of psychology, after they have passed an external, double-blind domestic and/or international positive review. The position of editor-in-chief in 2021 was held by Tamara Mohorić, along with adviser Barbara Kalebić Maglica and executive editor Barbara Rončević Zubković. The editorial board has sixteen members from home and international institutions. The journal has been included in the Scopus database and the SJR citation index since 2009.

3.3 European Journal of Analytic Philosophy (EuJAP) (Department of Philosophy)

In 2005, the Department of Philosophy started publishing the *European Journal of Analytic Philosophy* (EuJAP). From the very beginning, the

nice Clotilde Calabi i Majdu Trobok. Urednički odbor činilo je trinaest članova, od kojih su samo dva člana pripadala matičnoj instituciji. Na portal Hrčak časopis je postavljen 2010. godine, gdje su dostupni svi do sada objavljeni brojevi. Časopis objavljuje izvorne znanstvene radove s područja filozofije, isključivo na engleskom jeziku. Recenzija koju prolaze radovi je dvostruko slijepa vanjska recenzija, pretežno inozemna, a časopis se izdaje u dinamici od dva broja po godini. Uredništvo u 2021. godini čine Marko Jurjako kao glavni urednik i pomoćni urednici Viktor Ivanković i Lovro Savić te administrativna asistentica Mia Biturajac. Urednički odbor čini devet znanstvenika, od kojih troje pripadaju Odsjeku za filozofiju.

3.4 Časopis za povijest Zapadne Hrvatske (Odsjek za povijest)

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske pokrenut je 2006. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta. Uredništvo se sastojalo od dva urednička kolegija – domaćega, u sastavu od pet članova s Majom Ćutić-Gorup i Darkom Dukovskim s institucije, te međunarodnog, u čijem su sastavu bila tri člana. U prvom godištu tiskan je jedan broj u nakladi od 250 primjeraka. Nakon toga, časopis u razdoblju od 2007. do 2012. godine izlazi kao dvo-broj, a od 2013. godine časopis se vraća dinamici objavljivanja od jednog broja godišnje. Za objavu u časopisu znanstveni radovi moraju dobiti pozitivnu ocjenu pri vanjskoj, dvostruko slijepoj, podjednako tuzemnoj i inozemnoj recenziji. Uredništvo u 2021. godini čine Andrea Roknić Bežanić uz još pet članova s institucije te međunarodni urednički odbor u sastavu od dvadeset i devet članova, od kojih je pet s matične institucije.

4 Rezultati analize i interpretacija

4.1 Broj radova, vrste autorstava, zastupljenost jezika i pisma

S bibliometrijskog aspekta parametar broja radova najčešće se primjenjuje sa svrhom praćenja porasta literature te kao pokazatelj aktivnosti u nekom znanstvenom području, dok se pri tome treba zasnivati na reprezentativnom uzorku kako bi se dobili relevantni rezultati (Jokić, 2005: 78). Analizom ukupnog broja radova (tablica 3) u promatranom razdoblju dobiva se podatak da je najveći broj radova zastupljen u časopisu *Fluminensia* (42%), zatim slijede *Psihologijske teme* (32%), *EUJAP* (14%) i *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* (12%). Pro-

journal has been extremely internationally oriented, which is also evident in the composition of the editorial board, so the first issue included the editor-in-chief Carla Bagnoli, along with assistant editor Snježana Prijić-Samaržija and executive editors Clotilde Calabi and Majda Trobok. The editorial board consisted of thirteen members, of which only two members belonged to the home institution. The journal was uploaded to the Hrčak portal in 2010, where all issues published so far are available. The journal publishes original scientific articles in the field of philosophy, exclusively in English. The review that the articles undergo is a double-blind external review, mostly international, and the journal is published in the dynamics of two issues per year. The editorial board in 2021 consisted of Marko Jurjako as editor-in-chief, assistant editors Viktor Ivanković and Lovro Savić, and administrative assistant Mia Biturajac. The editorial board consists of nine scientists, three of whom belong to the Department of Philosophy.

3.4 West Croatian History Journal (Department of History)

West Croatian History Journal was launched in 2006 at the Department of History of the Faculty of Humanities and Social Sciences. The editorial board consisted of two editorial boards – the domestic one, made up of five members with Maja Ćutić-Gorup and Darko Dukovski from the home institution, and the international one, made up of three members. In the first year, one issue was printed with a circulation of 250 copies. After that, in the period from 2007 to 2012, the journal was published as a double issue, and from 2013, the journal returned to the dynamics of publishing one issue per year. To be published in the journal, scientific articles must receive a positive evaluation from an external, double-blind, equally domestic and international peer review. The editorial board in 2021 consisted of Andrea Roknić Bežanić with five other members from the home institution and an international editorial board consisting of twenty-nine members, five of whom are from the home institution.

4 Analysis results and interpretation

4.1 Number of articles, types of authorship, representation of languages and scripts

From the bibliometric aspect, the parameter of the number of articles is most often applied with the purpose of monitoring the growth of literature and as an indicator of activity in a scientific field, while it

matramo li broj sveščića prednjače *Psihologijske teme*, iako *Fluminensia* ima najveći udio u prosjeku broja radova po sveščiću i medijanu radova. Kod ovog prikaza treba napomenuti da su uz znanstvene u obzir uzete i sve ostale vrste radova poput uvodnika i prikaza, a ne isključivo znanstveni radovi, koji su u nastavku detaljnije obrađeni bibliometrijskom analizom.

Autorstva i koautorstva (tablica 4) razvrstana su i prikazana u šest kategorija na osnovi atributa autora s obzirom na pripadnost institucijskoj, domaćoj ili inozemnoj znanstvenoj zajednici. Uobičajeno je da se u ovakvim analizama prikazuje prosječan broj radova po autoru, no zbog značajnog broja radova s višestrukim autorstvom ne bi bilo moguće dobiti relevantne rezultate te je polazište za analizu autorstva bila zastupljenost radova u navedenim

should be based on a representative sample to obtain relevant results (Jokić, 2005: 78). An analysis of the total number of articles (Table 3) in the observed period shows that the largest number of articles is represented in the journal *Fluminensia* (42%), followed by *Psychological Topics* (32%), *EuJAP* (14%) and the *West Croatian History Journal* (12%). If we look at the number of issues, *Psychological Topics* is in the lead, although *Fluminensia* has the highest average number of articles per issue and the median of articles. In this presentation it should be noted that in addition to scientific articles, all other types of works such as editorials and book reviews were taken into account, not exclusively scientific articles, all of which are reviewed in more detail in the bibliometric analysis below.

Tablica 3. Analiza broja radova u promatranom razdoblju
Table 3. Analysis of the number of articles in the observed period

ČASOPISI (2010. – 2020.) JOURNALS (2010–2020)	N RADOVA (%) N PAPERS (%)	N SVEŠČIĆA (%) N ISSUES (%)	PROSJEK BROJA RADOVA PO SV. AVERAGE NUMBER PAPERS / VOLUME	MEDIJAN RADOVA ZA RAZDOBLJE MEDIAN OF PAPERS / PERIOD
<i>Fluminensia</i>	400 (42%)	22 (24%)	18	34
<i>Psihologijske teme</i> <i>Psychological topics</i>	304 (32%)	32 (35%)	10	26
<i>European Journal of Analytic Philosophy</i>	131 (14%)	22 (24%)	6	11
<i>Časopis za povijest Zapadne Hrvatske</i> <i>West Croatian History Journal</i>	108 (12%)	15 (17%)	7	11
Sveukupno	943 (100%)	91 (100%)	/	/

Tablica 4. Analiza vrste autorstava
Table 4. Analysis of the type of authorship

ČASOPISI JOURNALS (2010. – 2020.)	JEDNOAUTORSKI RAD AUTORA S INSTITUCIJE A SINGLE-AUTHORED PAPER BY AN AUTHOR FROM THE INSTITUTION	KO-AUTORSTVO NA INSTITUCIJI CO-AUTHORSHIP AT THE INSTITUTION	KO-AUTORSTVO IZVAN INSTITUCIJE S DOMAĆIM AUTOROM/IMA CO-AUTHORSHIP WITH A CROATIAN AUTHOR(S).	KO-AUTORSTVO IZVAN INSTITUCIJE SA STRANIM AUTOROM/IMA INTERNATIONAL CO- AUTHORSHIP WITH FOREIGN AUTHOR(S).	U POTPUNOSTI VANJSKO AUTORSTVO AUTHORSHIP FROM OTHER INSTITUTIONS	U POTPUNOSTI STRANO AUTORSTVO FOREIGN AUTHORSHIP	UKUPNO TOTAL
<i>Fluminensia</i>	116 (29%)	8 (2%)	10 (3%)	1	241 (60%)	24 (6%)	400 (100%)
<i>Psihologijske teme</i> <i>Psychological topics</i>	21 (7%)	27 (9%)	14 (5%)	3 (1%)	111 (36%)	128 (42%)	304 (100%)
<i>European Journal of Analytic Philosophy</i>	10 (8%)	0	1	4 (3%)	9 (7%)	107 (82%)	131 (100%)
<i>Časopis za povijest Zapadne Hrvatske</i> <i>West Croatian History Journal</i>	26 (24%)	0	0	0	47 (44%)	35 (32%)	108 (100%)
Sveukupno Total	173 (18%)	35 (4%)	25 (3%)	8 (1%)	408 (43%)	294 (31%)	943 (100%)

Tablica 5. Analiza pisma, jezika i jezika sažetka
Table 5. Analysis of script, language, and summary language

ČASOPISI JOURNALS (2010. – 2020.)	LATINICA LATIN SCRIPT	ĆIRILICA CYRILLIC SCRIPT	HRVATSKI CROATIAN	ENGLJSKI ENGLISH	NJEMAČKI GERMAN	TALIJANSKI ITALIAN	OSTALI JEZICI OTHER LANGUAGES	SAŽETAK NA DRUGOM JEZIKU ABSTRACT IN ANOTHER LANGUAGE	UKUPNO TOTAL
	Pismo / Script		Jezik / Language					Sažetak / Abstract	
<i>Fluminensia</i>	398 (99%)	2 (1%)	371 (92%)	20 (5%)	2 (1%)	1	6 (2%)	248 (62%)	400 (100%)
<i>Psihologijske teme</i> <i>Psychological topics</i>	304 (100%)	0	145 (48%)	158 (52%)	0	0	0	175 (56%)	304 (100%)
<i>European Journal of Analytic Philosophy</i>	131 (100%)	0	0	131 (100%)	0	0	0	13 (10%)	131 (100%)
<i>Časopis za povijest Zapadne Hrvatske</i> <i>West Croatian History Journal</i>	108 (100%)	0	70 (66%)	30 (28%)	2 (1%)	5 (5%)	1	27 (25%)	108 (100%)

kategorijama. Prema podacima je vidljivo da je najviše radova samostalnih autora s institucije prisutno u časopisu *Fluminensia* (29%), dok je s druge strane, u tom časopisu najprisutnije i vanjsko autorstvo (60%). Analogno tome, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* ima 24% radova autora s institucije i 44% radova autora izvan institucije. Koautorski radovi najbrojniji su kod radova časopisa *Psihologijske teme* bilo da se radi o koautorstvu na instituciji (9%) ili suradnji s domaćim autorima (5%). Koautorstvo sa stranim autorima najzastupljenije je kod radova časopisa *EUJAP* (3%), a ovaj časopis također prednjači s brojem radova stranih autora (82%).

Prema obrađenim podacima o jeziku i pismu (tablica 5) uzimajući u obzir sva četiri časopisa vidljivo je da je većina radova pisana latinicom, dok *Fluminensia* ima dva rada na ćirilici, što nije neuobičajeno s obzirom na filološku orijentaciju časopisa. Tome u prilog govore i podaci o jeziku koji pokazuju da je u *Fluminensiji* čak 92% radova napisano na hrvatskom jeziku, dok je 5% radova na engleskom i 3% radova na ostalim jezicima. U časopisu *EUJAP* radovi su u potpunosti na engleskom jeziku, a ako se uz to uzme u obzir i podatak o autorstvu iz prethodnog poglavlja o čak 82% stranih autora, jasno je da je politika uredništva usmjerena ka međunarodnoj perspektivi. S druge strane, časopis *Psihologijske teme* ima podjednak broj radova na engleskom (52%) i na hrvatskom jeziku (48%). Razmatrajući podatak o 42% stranih autora, može se zaključiti da domaći autori uglavnom pišu radove na hrvatskom jeziku, uz manji broj radova na engleskom, dok kod stranog autorstva u potpunosti prevladava engleski jezik. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* ima 66% radova na

Authorships and co-authorships (Table 4) are classified and presented in six categories based on the author's attributes with respect to institutional, domestic, or international scientific community affiliation. It is common for such analyses to display the average number of articles per author, but due to the significant number of articles with multiple authorships, it would not be possible to obtain relevant results, so the starting point for authorship analysis was the representation of articles in the specified categories. According to the data, it is evident that the most articles by independent authors from the home institution are present in the journal *Fluminensia* (29%), while on the other hand, authors outside the home institution are also most present in that journal (60%). Analogously, the *West Croatian History Journal* has 24% of articles by authors from the home institution and 44% of articles by authors outside the home institution. Co-authored articles are the most numerous in the journal *Psychological Topics*, whether it is co-authorship at the home institution (9%) or collaboration with domestic authors (5%). Co-authorship with foreign authors is most represented in the articles of the journal *EuJAP* (3%), and this journal also leads with the number of articles by foreign authors (82%).

According to the processed data on language and script (Table 5), considering all four journals, it is evident that most articles are written in the Latin script, while *Fluminensia* has two articles in Cyrillic, which is not unusual considering the philological orientation of the journal. This is supported by the language data which show that in *Fluminensia* as many as 92% of articles are written in Croatian, while 5% of articles are in English and 3% of articles are in other languages. In the journal *EuJAP* the articles are

Tablica 6. Analiza vrsta radova
Table 6. Analysis of types of articles

ČASOPISI JOURNALS (2010. – 2020.)	IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER	PREGLEDNI RAD REVIEW ARTICLE	PRETHODNO PRIOPĆENJE PRELIMINARY COMMUNICATION	STRUČNI RAD PROFESSIONAL PAPER	RECENZIJ, PRIKAZ SLUČAJA REVIEW	SAŽETAK SA SKUPA MEETING ABSTRACT	OSTALO OTHER	UKUPNO TOTAL
<i>Fluminensia</i>	165 (41%)	39 (10%)	43 (11%)	1	121 (30%)	1	30 (8%)	400 (100%)
<i>Psihologijske teme</i> <i>Psychological topics</i>	244 (80%)	50 (16%)	2 (1%)	0	0	0	8 (3%)	304 (100%)
<i>European Journal of Analytic Philosophy</i>	114 (87%)	3 (3%)	0	1	6 (5%)	0	7 (5%)	131 (100%)
<i>Časopis za povijest Zapadne Hrvatske</i> <i>West Croatian History Journal</i>	19 (18%)	9 (8%)	16 (15%)	8 (7%)	27 (25%)	6 (6%)	23 (21%)	108 (100%)
<i>Sveukupno</i> <i>Total</i>								

hrvatskom jeziku, dok su ostali radovi na engleskom (28%) te na ostalim jezicima (6%).

4.2 Bibliometrijska analiza vrsta radova

Bibliometrijskom analizom (tablica 6) obuhvaćeno je sedam kategorija radova koje su zastupljene u uzorku promatranih časopisa i preuzete iz baze Hrčak. Svrstavanje rada u visoko-znanstvene, stručne ili popularno-znanstvene kategorije odgovornost je recenzentata i uredništava, pa iako postoje opće prihvaćene kategorije znanstvenih i stručnih radova, preporuka je da uredništva u uputama autorima i recenzentima točno definiraju što čini koju vrstu rada (Hebrang Grgić, 2016: 127). Strogo razgraničenje među vrstama znanstvenih radova nije definirano hrvatskom legislativom, pa tako primjerice dokument MZOS-a *Kriteriji za financijsku potporu znanstvenim časopisima* (MZOS, 2021) navodi da u znanstvenom časopisu treba biti zastupljeno 60% radova znanstvene klasifikacije, a taj dio čine znanstveni članci, prethodna priopćenja i pregledni radovi, dok stručni dio čine stručni radovi, recenzije i prikazi. Pri utvrđivanju kategorije radova ponovno se postavlja pitanje vrednovanja i izjednačavanja humanističkih s ostalim područjima znanosti, jer recenzije i prikazi su vrste radova koji pripadaju uobičajenoj znanstvenoj komunikaciji u ovom znanstvenom području. Potvrđuju to i visoki postoci recenzija i prikaza u časopisu *Fluminensia* (30%) te *Časopisu za povijest Zapadne Hrvatske* (25%). Radi detaljnije analize grafičkim su prikazom (slika

entirely in English, and if we also consider the authorship data from the previous chapter in this journal being about as many as 82% of foreign authors, evidently the editorial policy is directed towards an international perspective. On the other hand, the journal *Psychological Topics* has an almost equal number of articles in English (52%) and in Croatian (48%). Considering the data on 42% of foreign authors, it can be concluded that domestic authors mostly write articles in Croatian, with a smaller number of articles in English, while the English language completely predominates in the case of foreign authorship. *West Croatian History Journal* has 66% of articles in the Croatian language, while the rest of the articles are in English (28%) and in other languages (6%).

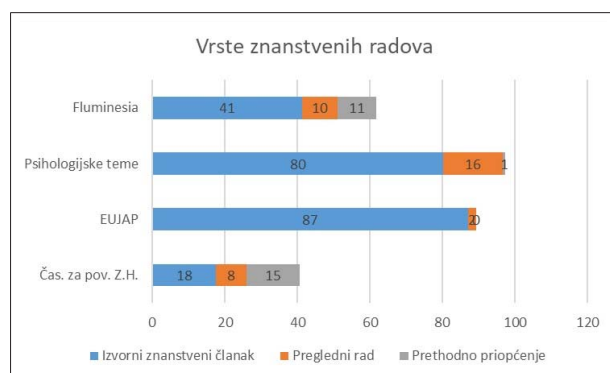
4.2 Bibliometric analysis of types of articles

The bibliometric analysis (Table 6) covers seven categories of articles that are represented in the sample of observed journals and taken from the Hrčak portal database. Classification of articles into highly scientific, professional, or popular scientific categories is the responsibility of reviewers and editors, so even though there are generally accepted categories of scientific and professional articles, it is recommended that editors define exactly what constitutes which type of article in their instructions to authors and reviewers (Hebrang Grgić, 2016: 127). A strict demarcation between the types of scientific articles is not defined by the Croatian legislation, so for example the MZOS document *Criteria for Financial Support*

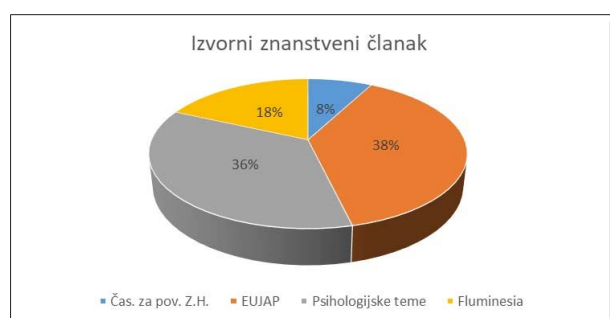
Tablica 7. Usporedna analiza časopisa – SJR
Table 7. Comparative analysis of journals – SJR

SCIMAGO JOURNAL RANK 2020.	FLUMINENSIA	PSIHOLOGIJSKE TEME
SJR (subject categories, quartiles, ranking)	Arts and Humanities Language and Linguistics Q3 (631/911) Literature and Literary Theory Q2 (368/892); Social Sciences Linguistics and Language Q3 (691/978)	Psychology Applied Psychology Q3 (178/239) Clinical Psychology Q3 (192/291) Social Psychology Q3 (209/308)
H-index (expresses the journal's number of articles (h) that have received at least h citations, quantifies journal scientific productivity and scientific impact)	4	17
SJR (SCImago Journal Rank measures weighted citations received by the serial)	0,113	0,275
CiteScore (Average citations received per document published in the serial)	0,2	0,9
SNIP* (Source Normalized Impact per Paper)	0,313	0,319

1) istaknute kategorije iz opsega znanstvenih radova bez stručnih i ostalih vrsta radova te je uočeno kako najveći dio radova ove vrste publiciraju časopisi *Psihologijske teme* (97%) i *EUJAP* (90%). Kategorija izvornog znanstvenog članka (slika 2) najzastupljenija je u časopisu *EUJAP* (38%) i u *Psihologijskim temama* (36%).

Slika 1. Vrste znanstvenih radova

Slika 2. Kategorija Izvorni znanstveni članak

4.3 Scientometrijska analiza za časopise zastupljene u znanstvenim bazama

Kako je ranije navedeno, najutjecajnije multidisciplinarne znanstvene baze prema kojima se oblikuju pokazatelji o časopisima su bibliografske baze WoSCC, utemeljena na *Science Citation Index-u* E.

of *Scientific Journals* (MZOS, 2021) states that a scientific journal should contain 60% of scientific articles, and that part consists of scientific articles, preliminary communication, and review articles, while the professional part consists of professional articles, book reviews and presentations. When determining the category of articles, the question of valuing and equating the humanities with other fields of science arises again, because book reviews and presentations are types of articles that belong to the common scientific communication in this scientific field. This is confirmed by the high percentages of book reviews and presentations in the journal *Fluminensia* (30%) and *West Croatian History Journal* (25%). For a more detailed analysis, the categories from the scope of scientific articles without professional and other types of articles are highlighted graphically (Figure 1), and it was observed that most articles of this type are published by the journals *Psychological Topics* (97%) and *EuJAP* (90%). The category of original scientific articles (Figure 2) is most represented in the journal *EuJAP* (38%) and in *Psychological Topics* (36%).

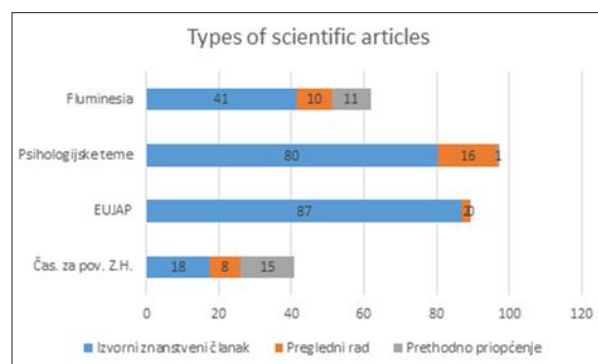
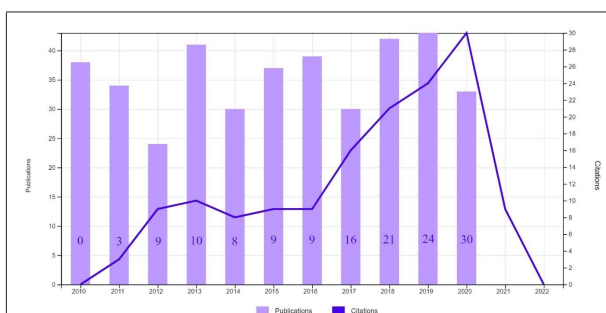

Figure 1. Types of scientific articles

Garfielda, te baza Scopus, koja se na tržištu pojavila 2004. godine (Macan & Petrak, 2015: 42). Bibliografski podaci sadržani u bazama predstavljaju značajan korpus međunarodnih znanstvenih informacija na temelju kojih indeksne baze JCR i SJR donose citatne analize i omogućavaju scientometrijsku obradu. Od časopisa koji su predmet ovoga rada u znanstvenoj bazi WoSCC i citatnom indeksu JCR zastupljen je časopis *Fluminensia*, koji je uz *Psihologijske teme* zastupljen i u bazi Scopus te citatnom indeksu SJR. Upotrebom dostupnih scientometrijskih alata analizirani su metrički podaci o broju radova, najproduktivnijim autorima, citiranost i h-indeks radova, podaci o časopisima, citiranost i h-indeks časopisa te pozicioniranje časopisa unutar znanstvenog područja.

4.3.1. WoSCC i Journal Citation Reports

Časopis *Fluminensia* u bazu WoSCC uključen je 2005. godine. Pretragom i selektiranjem radova za razdoblje od 2010. do 2020. godine dobiven je 391 rad. Strukturu navedenih radova čine *articles* (237), *book reviews* (106), *review articles* (24), *editorial materials* (23), *corrections* (1). Autori s najvećim brojem radova su Morić-Mohorovičić, B. (10), Potočnjak, S. (9), Durić, D. (7), Zubčić, S. (7) i Mijatović, A. (6). Citatna analiza (slika 3) za predmetno razdoblje pokazuje da je 80 radova citirano 139 puta, dok h-indeks ukupnih radova iznosi 5. Najcitiraniji rad je *Prostorni prijedlozi i prefiksi u hrvatskome jeziku. Kognitivnosemantička analiza (Croatian spatial prepositions and prefixes. A cognitive semantic analysis)*, autorica Brala-Vukanović, M. i Rubinić, N. (2011), citiran devet puta.

Slika 3. Fluminensia – citatna analiza radova u WoSCC

U citatnoj bazi Journal Citation Reports *Fluminensia* je indeksirana u citatnom indeksu Emerging Sources Citation Index (ESCI), u znanstvenoj kategoriji *Language & Linguistics*. Kao što je ranije spomenuto, za časopise indeksirane u ESCI ne izračunava se Journal Impact Factor (JIF), a od lipnja 2021. godine Clarivate Analytics uvodi novi metrički pokazatelj

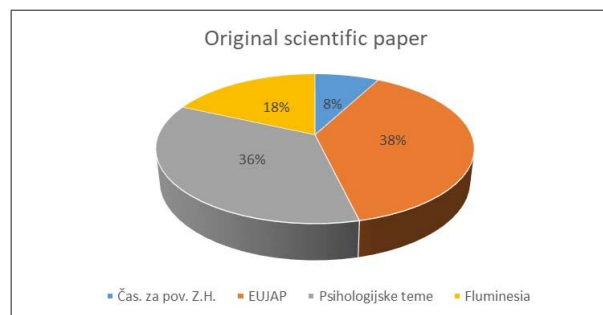

Figure 2. Category Original scientific paper

4.3 Scientometric analysis for journals represented in scientific databases

As previously stated, the most influential multidisciplinary scientific databases according to which indicators about journals are formed are the WoSCC bibliographic databases, based on the *Science Citation Index* by E. Garfield and the Scopus database, which appeared on the market in 2004 (Macan & Petrak, 2015: 42). The bibliographic data contained in the databases represent a significant body of international scientific information based on which the JCR and SJR index databases provide citation analyses and enable scientometric processing. Among the journals that are the subject of this paper, the journal *Fluminensia* is represented in the WoSCC scientific database and the JCR citation index, which, along with *Psychological Topics*, is also represented in the Scopus database and the SJR citation index. Using available scientometric tools, metric data on the number of articles, the most productive authors, citations and h-index of articles, data on journals, citations and h-index of journals, and position of journals within the scientific field were analysed.

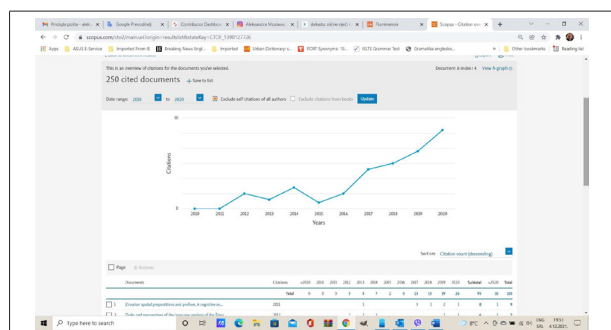
4.3.1 WoSCC and Journal Citation Reports

Fluminensia journal was included in the WoSCC database in 2005. The search and selection of articles for the period from 2010 to 2020 yielded 391 articles. The structure of the mentioned articles consists of *articles* (237), *book reviews* (106), *review articles* (24), *editorial materials* (23), *corrections* (1). The authors with the largest number of articles are Morić-Mohorovičić, B. (10), Potočnjak, S. (9), Durić, D. (7), Zubčić, S. (7) and Mijatović, A. (6). The citation analysis (Figure 3) for the period in question shows that 80 articles were cited 139 times, while the h-index of the total articles is 5. The most cited article is *Croatian Spatial Prepositions and Prefixes. A Cognitive Semantic Analysis*, by authors Brala-Vukanović, M. and Rubinić, N. (2011), cited nine times.

Journal Citation Indicator (JCI), koji izračunava citiranost publikacija unutar posljednje tri godine te tako omogućava ujednačenu i brojniju citiranost za sve zastupljene časopise. JCI za 2020. godinu za časopis *Fluminensia* iznosi 0,18 i smješten je u treću kvartil (Q3), dok broj ukupnih citata iznosi 40. Časopis je pozicioniran na 267 mjestu od ukupno 360 unutar kategorije *Language & Linguistics*. Preporuka baze je da se za procjenu utjecaja časopisa JCI koristi kao nadopuna drugim metrikama.

4.3.2 Scopus i Scimago Journal & Country Rank

Časopis *Fluminensia* u bazu Scopus uključen je 2011. godine. Pretragom radova objavljenih u časopisu *Fluminensia* te selektiranjem na razdoblje od 2010. do 2020. dobiveno je 250 radova. Strukturu zastupljenih radova čine *article* (174), *review* (69), *editorial* (3), *conference paper* (2), *erratum* (1), *note* (1). Autori s najvećim brojem radova su Durić, D. (3), Miloš, B. (3) i Stolac, D. (3). Ne računajući samocitate, radovi su u promatranom razdoblju citirani 95 puta. Najcitiraniji rad je također kao i u WoSCC bazi rad autorica Brale-Vukanović, M. i Rubinić, N. (2011), citiran osam puta. H-indeks radova iznosi 4.

Slika 4. Fluminensia – citatna analiza radova u Scopusu

Časopis *Psihologijske teme* u bazu Scopus uključen je 2009. godine. Pretragom radova objavljenih u bazi te selektiranjem na razdoblje od 2010. do 2020. godine dobivena su 304 rada. Prema strukturi radova u bazi je navedeno *article* (278), *review* (20), *editorial* (5), *note* (1). Najproduktivniji autori su Kardum, I. (14), Bajšanski, I. (9), Krapić, N. (7), Hudek-Knežević, J. (6) te Penezić, Z., (5), Takšić, V. (5), Tkalčić, M. (5) i Žauhar, V. (5). Citatna analiza radova pokazuje da su u promatranom razdoblju, isključivši samocitate, radovi citirani 742 puta. H-indeks radova iznosi 16. Najcitiraniji rad je *Sweating: A biopsychosocial perspective* autora Vingerhoets A. J. J. M., Bylsma L. M. i de Vlam C., citiran 35 puta.

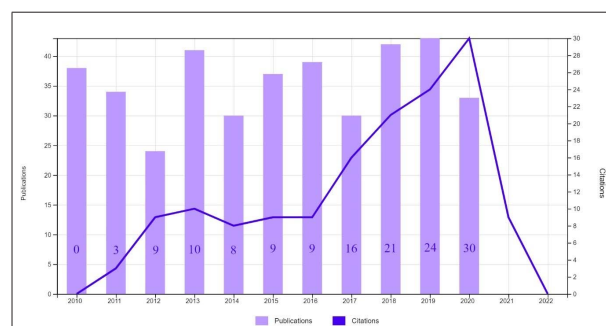
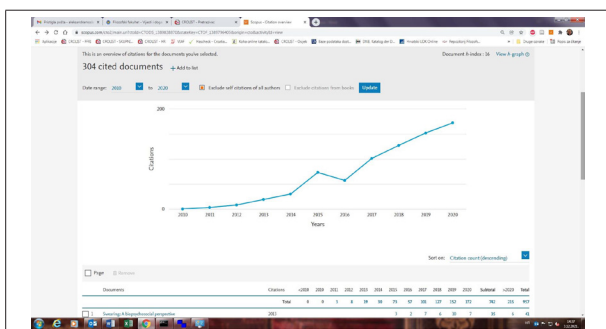

Figure 3. Fluminensia – citation analysis of articles in WoSCC

In the Journal Citation Reports citation database, *Fluminensia* is indexed in the Emerging Sources Citation Index (ESCI), in the scientific category *LANGUAGE & LINGUISTICS*. As previously mentioned, Journal Impact Factor (JIF) is not calculated for journals indexed in ESCI, and as of June 2021, Clarivate Analytics is introducing a new metric, the Journal Citation Indicator (JCI), which calculates the citations of publications within the last three years and thus enables uniform and more numerous citations for all represented journals. The 2020 JCI for the journal *Fluminensia* is 0.18 and is placed in the third quartile (Q3), while the number of total citations is 40. The journal is positioned at the 267th place out of a total of 360 within the *LANGUAGE & LINGUISTICS* category. The database's recommendation is to use the JCI as a complement to other metrics to assess the journal's impact.

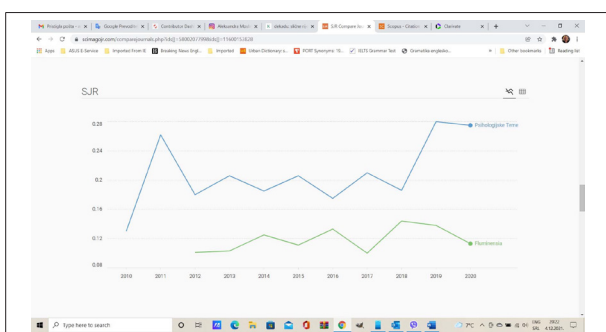
4.3.2 Scopus and Scimago Journal & Country Rank

The journal *Fluminensia* was included in the Scopus database in 2011. A search of articles published in *Fluminensia* journal and selection for the period from 2010 to 2020 yielded 250 articles. The structure of the presented articles consists of *article* (174), *review* (69), *editorial* (3), *conference paper* (2), *erratum* (1), *note* (1). The authors with the largest number of articles are Durić, D. (3), Miloš, B. (3) and Stolac, D. (3). Not counting self-citations, the articles were cited 95 times in the observed period. The most cited article is also, as in the WoSCC database, the article by the authors Brale-Vukanović, M. and Rubinić, N. (2011), cited eight times. The h-index of the articles is 4.

Slika 5. Psihologijske teme – citatna analiza radova u Scopusu

Prikaz usporednih scientometrijskih podataka za 2020. godinu u citatnoj bazi SJR (tablica 7 i slika 6) ilustrira razlike u znanstvenoj produktivnosti ova dva časopisa, no to možemo objasniti ranije spomenutom problematikom pri vrednovanju humanističkih naspram ostalih znanstvenih disciplina te ide u prilog tvrdnjama da u pojedinim znanstvenim područjima broj citata i h-indeks nisu vjerodostojna mjerila kojima se može utvrditi stvarna znanstvena uspješnost. Časopis *Fluminensia* indeksiran je u znanstvenim područjima *Arts and Humanities* i *Social Sciences* te tri predmetne kategorije koje su razvrstane u kvartilima Q2 i Q3. Psihologijske teme indeksirane su u znanstvenom području *Psychology* i tri predmetne kategorije razvrstane u Q3 kvartili. H-indeks časopisa, za koji smo ranije utvrdili da je jedan od najznačajnijih pokazatelja kvalitete znanstvene produkcije, kao i *SCImago Journal Rank* značajno su utjecajni kod *Psihologijskih tema*. Kako SJR algoritam izračunava citate tako da pridaje veću važnost citatima iz časopisa s većim SJR-om (Macan & Petrak, 2015: 49), možemo zaključiti da ova prednost i nije tako neočekivana. No, promatramo li pokazatelj *SNIP*, metrički pokazatelj o časopisu koji ujednačava procjenu utjecaja časopisa između različitih znanstvenih područja, vidljivo je da su časopisi gotovo izjednačeni. *SNIP* indikator preuzet je iz baze Scopus i ne nalazi se u SJR citatnim analizama.

Slika 6. Usporedni prikaz Fluminensia – Psihologijske teme, SJR

Vizualizacija bibliometrijske mreže (slika 7) bazirane na bibliografskim podacima mapiranih ključnih

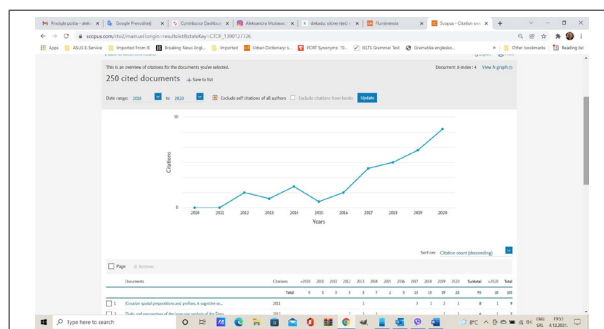

Figure 4. Fluminensia – citation analysis of articles in Scopus

The journal *Psychological Topics* was included in the Scopus database in 2009. The search of articles published in the database and selecting the period from 2010 to 2020 yielded 304 articles. According to the structure of the articles, the database lists *article* (278), *review* (20), *editorial* (5), *note* (1). The most productive authors are Kardum, I. (14), Bajšanski, I. (9), Krapić, N. (7), Hudek-Knežević, J. (6) and Penzeić, Z., (5), Takšić, V. (5), Tkalčić, M. (5) and Žauhar, V. (5). The citation analysis of the articles shows that in the observed period, excluding self-citations, the articles were cited 742 times. The h-index of the articles is 16. The most cited article is *Swearing: A Biopsychosocial Perspective*, by Vingerhoets A. J. J. M, Bylsma L. M and de Vlam C., cited 35 times.

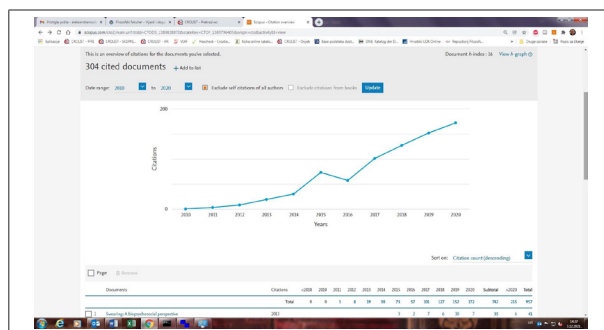
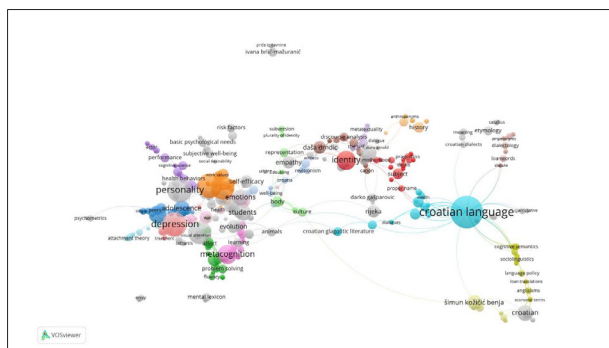

Figure 5. Psychological Topics – citation analysis of articles in Scopus

The presentation of comparative scientometric data for the year 2020 in the SJR citation database (Table 7 and Figure 6) illustrates the differences in the scientific productivity of these two journals, but this can be explained by the previously mentioned problem when evaluating the humanities versus other scientific fields, and it supports the claims that in some scientific fields the number of citations and the h-index are not credible benchmarks that can be used to determine real scientific success. The journal *Fluminensia* is indexed in the scientific fields of *Arts and Humanities* and *Social Sciences* and three subject categories that are classified in quartiles Q2 and Q3. *Psychological Topics* journal is indexed in the scientific field of *Psychology* and three subject

riječi za oba časopisa u bazi Scopus prikazuje da su, unatoč tome što se radi o različitim znanstvenim područjima, radovi ipak u nekoj mjeri konceptualno povezani.

Slika 7. Bibliometrijska mreža ključnih riječi, Fluminensia – Psihologijske teme

5 Zaključno

Bibliografski, bibliometrijski i scientometrijski prikaz časopisa objavljenih na Filozofskom fakultetu u Rijeci obuhvatio je razdoblje od 2010. do 2020. godine i dotaknuo se povijesnih, teorijskih i praktičnih značajki vrednovanja znanstvenog publiciranja. Bibliografska analiza bazirala se na usporednim podacima preuzetim iz baze Hrčak, dok je za časopise za koje je to bilo moguće izvršena bibliometrijska i scientometrijska analiza temeljem elektroničkih metrika koje pružaju znanstvene baze WoSCC i Scopus. Prikaz je objedinio časopise s različitih znanstvenih područja, a s obzirom na to da se radi o relativno malom promatranom uzorku i na činjenicu da dio časopisa nije zastupljen u znanstvenim bazama, kriteriji analize prilagođeni su dostupnim izvorima. Dobiveni rezultati mogu koristiti znanstvenicima pojedincima, lokalnoj, ali i globalnoj znanstvenoj zajednici, stoga možemo zaključiti da vrijednost ovakvih i sličnih prikaza nije zanemariva, barem u informacijsko-dokumentacijskom smislu. Nadalje, zaključak je da objektivne bibliometrijske i scientometrijske analize zahtijevaju najmanje osnovnu znanstvenu pismenost (engli *scientific literacy*), kako bi se ispravno prezentirali složeni kvantitativni pokazatelji za prosudbu znanstvene kvalitete. Nesumnjivo se može potvrditi da je ogroman doprinos bibliometrije procesu globalne komunikacije u znanosti neupitan, no samo uz nadopunu s recenzijama i iskustvom u sagledavanju šire analize, ona može biti zadovoljavajući kriterij (Weingart, 2005: 124). Znanstvena evaluacija koja će se temeljiti na načelima međudjelovanja između kvalitativne stručne prosudbe i kvantitativnih pokazatelja temeljenih na citatima zasigurno će

categories classified in the Q3 quartile. The h-index of the journal, which we have previously determined as one of the most significant indicators of the quality of scientific production, as well as the SCImago Journal Rank are significantly more influential for the *Psychological Topics* journal. As the SJR algorithm calculates citations by giving greater importance to citations from journals with a higher SJR (Macan & Petrak, 2015: 49), we can conclude that this advantage is not so unexpected. However, if we look at the SNIP indicator, a metric indicator about the journal that unifies the assessment of journal influence between different scientific fields, it is evident that the journals are almost equal. The SNIP indicator was taken from the Scopus database and is not included in SJR citation analyses.

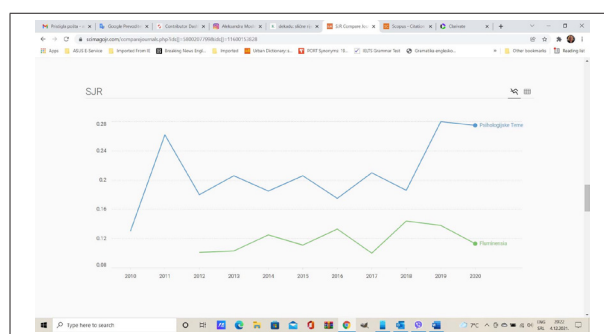

Figure 6. Comparative view of Fluminensia – Psychological Topics, SJR

The visualisation of the bibliometric network (Figure 7) based on bibliographic data of mapped keywords for both journals in the Scopus database shows that, despite the fact that they are in different scientific fields, the articles are conceptually related to some extent.

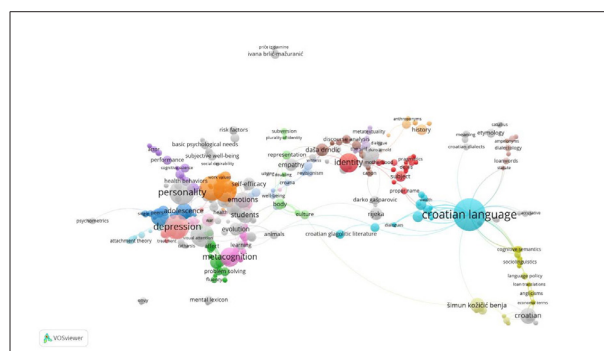

Figure 7. Bibliometric network of keywords, Fluminensia – Psychological Topics

5 In conclusion

The bibliographic, bibliometric and scientometric presentation of journals published at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka covered the period from 2010 to 2020 and touched on the

predstavljati važan napredak u praksi vrednovanja znanstvene produktivnosti (Wouters, 2020: 71). Ukazano je i na problematiku sveprisutne primjene istih metrika i alata za vrednovanje različitih znanstvenih područja te na monopolizaciju i ekonomske aspekte vrednovanja znanstvenog rada, što je nužno preispitati i s etičkog gledišta. Pozornost je skrenuta i na pitanja komercijalizacije i cijenu znanosti, jer mnogi dionici akademskog okruženja složiti će se da kvaliteta znanstvenog istraživanja ne može biti uvećana komercijalizacijom znanstvenog izdavaštva koja je danas na snazi i koja predstavlja globalnu prijetnju znanstvenom sustavu (Stojanovski, 2020: 71). Zaključna misao je da smjernice za produktivno znanstveno publiciranje treba tražiti prije svega u primjeni kvalitativne selekcije radova s jasno iskazanim i objektivnim kriterijima vrednovanja te prilagodbi uređivačkih politika časopisa, kao i usklađivanjem institucijskih i nacionalnih politika s postojećim evolucijskim procesima u znanstvenom univerzumu.

historical, theoretical, and practical features of evaluating scientific publishing. The bibliographic analysis was based on comparative data taken from the Hrčak database, while for the journals for which it was possible, a bibliometric and scientometric analysis was performed based on the electronic metrics provided by the scientific databases WoSCC and Scopus. The review brought together journals from various scientific fields and given that it is a relatively small observed sample and the fact that some of the journals are not represented in scientific databases, the analysis criteria were adapted to the available sources. The obtained results can benefit individual scientists, the local and the global scientific community, therefore we can conclude that the value of such and similar presentations is not negligible, at least in the informational and documentation sense. Furthermore, the conclusion is that objective bibliometric and scientometric analyses require at least basic scientific literacy to correctly present complex quantitative indicators for judging scientific quality. Undoubtedly, it can be confirmed that the huge contribution of bibliometrics to the process of global communication in science is unquestionable, but only with the addition of reviews and experience in looking at a wider analysis it can be a satisfactory criterion (Weingart, 2005: 124). Scientific evaluation that will be based on the principles of interaction between qualitative expert judgment and quantitative indicators based on citations will certainly represent an important advancement in the practice of evaluating scientific productivity (Wouters, 2020: 71). The problem of the ubiquitous application of the same metrics and tools for the evaluation of different scientific fields was also pointed out, as well as the monopolisation and economic aspects of the evaluation of scientific work, which must also be reviewed from an ethical point of view. Attention is also drawn to issues of commercialisation and the cost of science because many stakeholders in the academic environment will agree that the quality of scientific research cannot be increased by the commercialisation of scientific publishing that is in force today and that represents a global threat to the scientific system (Stojanovski, 2020: 71). The final thought is that guidelines for productive scientific publishing should be sought primarily in the application of qualitative selection of articles with clearly stated and objective evaluation criteria and adjustments of journal editorial policies, as well as harmonisation of institutional and national policies with existing evolutionary processes in the scientific universe.

Bibliografija / Bibliography

- DORA. (2021). *About DORA*. <https://sfdora.org/about-dora/> (accessed 10. 12. 2021).
- ENRESSH. (2021). *European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and the Humanities*. <https://enressh.eu/> (accessed 7. 12. 2021).
- Hebrang Grgić, Ivana. (2016). *Časopisi i znanstvena komunikacija*. Zagreb: Ljevak.
- Hicks, Diana, Wouters, Paul, Waltman, Ludo, Rijcke, Sarah de, & Rafols, Ismael. (2015). Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature* 520, 429-431. DOI: <https://doi.org/10.1038/520429a>
- Hood, William W., & Wilson, Concepción S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics* 52(2), 291-314. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1017919924342>
- Izdavaštvo FFRI. (2021). *Početna*. <http://izdavastvo.ffri.hr/> (accessed 11. 11. 2021).
- Jelaska Marijan, Zdravka. (2019). Pedeset godina Časopisa za suvremenu povijest: bibliometrijska analiza (1969. – 2018.). *Časopis za suvremenu povijest* 51(1), 59-94. DOI:10.22586/csp.v51i1.8471
- Jokić, Davor, & Bartulović-Barnjak, Delfa. (2014). Migracijske i etničke teme – bibliometrijska analiza časopisa za razdoblje od 1985. do 2013. *Migracijske i etničke teme* 30(3), 479-505. DOI: <https://doi.org/10.11567/met.30.3.8>
- Jokić, Maja, & Lasić-Lazić, Jadranka. (2015). Vrednovanje znanstvenog rada u području društvenih znanosti na temelju časopisa kao medija znanstvenog komuniciranja. In: Hebrang Grgić, Ivana. (ed.). *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti* (pp. 197-214). Zagreb: Školska knjiga.
- Jokić, Maja, & Zauder, Krešimir. (2013). Bibliometrijska analiza časopisa Sociologija sela / Sociologija i prostor u razdoblju 1963. – 2012. *Sociologija i prostor* 51(2), 331-349. DOI: <https://doi.org/10.5673/sip.51.2.11>
- Jokić, Maja, Zauder, Krešimir. & Letina, Srebrenka. (2012). *Karakteristike hrvatske nacionalne i međunarodne znanstvene produkcije u društveno-humanističkim znanostima i umjetničkom području za razdoblje 1991–2005*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Jokić, Maja. (2005). *Bibliometrijski aspekti vrednovanja znanstvenog rada*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Kesegić, Branka, & Martek, Alisa. (2011). Analiza referencija u radovima objavljenim u Arhivskom vjesniku u razdoblju 2001–2010. *Arhivski vjesnik* 54(1), 223-247. <https://hrcak.srce.hr/90517> (accessed 12. 12. 2021).
- Macan, Bojan, & Petrak, Jelka. (2015). Bibliometrijski pokazatelji za procjenu kvalitete znanstvenih časopisa. In: Hebrang Grgić, Ivana. (ed.). *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti* (pp. 37-53). Zagreb: Školska knjiga.
- Martek, Alisa, & Šute, Snježana. (2010). Bibliometrijska analiza časopisa Arhivski vjesnik u razdoblju od 2001. do 2009. *Arhivski vjesnik* 53(1), 165-176. <https://hrcak.srce.hr/62500> (accessed 7. 11. 2021).
- Meadows, Jack. (2000). The growth of journal literature: a historical perspective. In: Cronin, Blaise, & Barsky Atkins, Helen. (eds). *The web of knowledge: A Festschrift in honor of Eugene Garfield* (pp. 87-107). Medford: Information Today.
- Mitrović, Goranka, & Romić, Kristina. (2018). Bibliometrijska analiza časopisa "Sigurnost" od 2005. do 2015. godine. *Sigurnost* 60(1), 25-35. DOI: <https://doi.org/10.31306/s.60.1.3>
- Mitrović, Goranka. (2014). Hrvatski znanstveni i stručni časopisi u bazama Web of Science i Scopus. In: Hebrang Grgić, Ivana, & Špac, Vesna. (eds). *Knjižnice: kamo i kako dalje? 13. dani specijalnih i visokoškolskih knjižnica. Opatija, 15.–18. svibnja, 2013*. (pp. 165-177). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo
- MZOS. (2021). Kriteriji za financijsku potporu znanstvenim časopisima i časopisima za popularizaciju znanosti. <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/znanost/znanstvena-infrastruktura/znanstveno-izdavacka-djelatnost/146> (accessed 7. 11. 2021).
- Narodne novine. (28/2017). Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_03_28_652.htm (accessed 11. 11. 2021).
- Plan, S. (2021). Initiative for Open Access publishing. <https://www.coalition-s.org/> (accessed 31. 10. 2021).
- Radoš, Marta. (2014). Usporedba hrvatskih časopisa iz područja humanističkih znanosti i umjetnosti. U: Hebrang Grgić, Ivana, & Špac, Vesna. (eds). *Knjižnice: kamo i kako dalje? 13. dani specijalnih i visokoškolskih knjižnica. Opatija, 15.–18. svibnja, 2013*. (pp. 153-164). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Roemer, Robin Chin, & Borchardt, Rachel. (2015). *Meaningful Metrics: A 21st Century Librarian's Guide to Bibliometrics, Altmetrics, and Research Impact*. Chicago: American Library Association. https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org/acrl/files/content/publications/booksanddigital-resources/digital/9780838987568_metrics_OA.pdf. (accessed 10. 10. 2021).
- Romić, Kristina, & Mitrović, Goranka. (2017). Bibliometrijske značajke kategoriziranih radova na primjeru časopisa Medijska istraživanja (1995.–2015.). *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60(4), 197-220. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.60.4.490>
- Stojanovski, Jadranka. (2015). (R)evolucija znanstvenih časopisa. In: Hebrang Grgić, Ivana. (ed.). *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti* (pp. 62-93). Zagreb: Školska knjiga.
- Švenda-Radeljak, Ksenija. (2008). Časopis "Socijalni rad" – posljednje desetljeće (1980.–1990.). *Ljetopis*

- pis socijalnog rada* 15(1), 131-150. <https://hrcak.srce.hr/23103> (accessed 7. 10. 2021).
- Vejmelka, Lucija, & Ksenija, Švenda Radeljak. (2014). Ljetopis socijalnog rada (1994.–2013.) – Dvadeset godina kontinuiranog izlaženja. *Ljetopis socijalnog rada* 21(2), 313-333. DOI: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.33>
- Weingart, Peter. (2005). Impact of bibliometrics upon the science system: Inadvertent consequences?. *Scientometrics* 62(1), 117-131. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11192-005-0007-7>
- Wouters, Paul. (2020). The Mismeasurement of Quality and Impact. In: Biagioli, Mario, & Lippman, Alexandra (eds). *Gaming the Metrics: Misconduct and Manipulation in Academic Research* (pp. 67-76). Cambridge; London: The MIT Press.

Uskrs je praznik ljubavi

U povodu knjige *Zrake Uskrsa* priređivačica Anje Mastilović i Viktorije Martinčević-Huseinčehajić, Sarajevo, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2022, 387 str.

Easter is a holiday of love

On the occasion of the book "*Zrake Uskrsa*" (Rays of Easter) edited by Anja Mastilović and Viktorija Martinčević-Huseinčehajić, Sarajevo, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, 2022, p. 387

Ahmed Isanović

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, Bosna i Hercegovina / The Islamic Pedagogical Faculty, University of Zenica, Zenica, Bosnia and Herzegovina
ahmed.isanovic@unze.ba

Pokazujući istančan senzibilitet za multikulturno i multikonfesionalno bosanskohercegovačko društvo, promovirajući pluralističke, heterogene i inkluzivne vrijednosti, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine svoju izdavačku djelatnost obogatila je sadržajno iscrpnom i vizualno upečatljivom knjigom *Zrake Uskrsa* posvećenom ne samo najprepoznatljivijem katoličkom blagdanu Uskrsu već i ideji uskrsnuća kao temeljnoj vjerskoj istini kršćanstva. Nakon knjiga u izdanju NUBBiH *Bajram ide...* i *Božić, Božić bata* posvećenih islamskom, odnosno pravoslavnom prazniku, *Zrake Uskrsa*, u prenesenom smislu, zatvaraju suštinski određujući trougao kulturno-duhovnog i identitarnog bosanskohercegovačkog društvenog tkiva.

Priređivačice knjige Anja Mastilović i Viktorija Martinčević-Huseinčehajić imale su nadasve zahtjevan, odgovoran i koristan, ali i zanimljiv zadatak da iz izuzetno bogatog pisanog nasljeđa koje baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine istraže, odaberu, selektiraju i prirede tekstove različitih namjera i žanrova, iz različitih izvora i vremenskih perioda, a koji se tiču Uskrsa u najširem smislu, napose Uskrsa u Bosni i Hercegovini.

Upečatljiv vizualni izgled korica koje se obznanjuju u ljubičastoj boji iskazuju i poručuju u simboličkoj ravni dvije stvari: (1) ljubičasta boja kao izraz radosi i veselja prazničnog perioda; (2) ljubičasta boja kao izraz povratka i kajanja u katoličkoj tradiciji. Ova dva značenja, u kontekstu Uskrsa, sintetiziraju se u jedno: ljubičasta boja kao boja povratka i kajanja daje tugi i pokajanju karakter radosi koji nudi mogućnost iskupljenja u veselim uskrsnim trenucima. U tom kontekstu valja naglasiti kako Uskrs

posebno akcentira i intenzivira procese povratka i kajanja kao neodvojive činove, gdje kajanje predstavlja način povratka u okrilje božanske milosti. Crtež na koricama, također, predstavlja jedan od najučestalijih i amblemskih obilježja Uskrsa. Riječ je o pisanici ili jajetu kao simbolu ponovnog rađanja te novog i vječno ponavljajućeg života prema iskonskom modelu rađanja živog iz neživog. Korice uprizoruju pile koje se izleglo iz jaja, što u uskrsnoj simbolici označava prelazak iz neživog u živo, novi život i rađanje što, naravno, konotira slavu ili pohvalu sveopćem rađanju i, u konačnici, rađanju nad rađanjima – Isusovom uskrsnuću.

Naslov knjige *Zrake Uskrsa* domišljat je i prikladno upotrebljen naslov, s obzirom na to da aludira na proljeće kao prirodnu pojavu koja se metaforički slaže s Uskrsom. *Zrake Uskrsa* tako predstavljaju zrake buđenja prirode, zrake novog početka, zrake sunca kao pozivnice na uskrsnuće prirode. Uskrs je proljetni praznik i u stvarnom i u prenesenom smislu. Kao takav, dakle kao simbol sveopćeg rađanja, buđenja i regeneracije, Uskrs nosi ogroman simbolički kapital i potencijal koji je povrh svih prepoznala umjetnost i koristila ga u estetske i humanističke svrhe, a nerijetko, svakako, i u ideološko-dogmatske.

U ovoj knjizi, koja primarno tretira književne spise, naići ćemo na sveopću raznolikost kako na planu sadržaja i poruke tako i na planu forme. Pored "Predgovora" glavnog i odgovornog urednika te "Uvodnog slova" priređivačica, koje pobliže objasnjavaju važne uskrsne pojmove i običaje, sadržaj je podijeljen u dva velika tematska poglavlja: "Poglavljje o Isusu Kristu" i "Poglavljje o Uskrsu". Prvo poglavljje podijeljeno je u tri motivska potpoglavljja:

(a.) “Karitativna Kristova ljubav” koje donosi tekstove prožete idejom o Kristovoj karitativnoj ljubavi kao božanskoj ljubavi i idealu i smislu bivstvovanja; (b.) “Oče, oprosti im, jer ne znaju šta čine” koje je izraženo u obliku slavnog Kristovog citata / molitve koju izgovara razapet na križu u trenucima najveće boli i nepravde. Ovo potpoglavlje prevashodno donosi tekstove koji govore o Isusovoj muci ili pasiji te Isusovom odnosu prema onima koji su mu nautili, naročito odnosu s Poncijem Pilatom, rimskim prokuratorom Judeje koji je osudio Krista na smrt; (c.) “Uskrsnuće” koje donosi tekstove o fundamentu kršćanskog vjerovanja – uskrsnuću. Uočljivo je da “Poglavlje o Isusu Kristu” nastoji pratiti stvarni križni put, dakle put od osude na smrt do uskrsnuća, što je jako zanimljivo i spretno strukturalno rješenje. Drugo poglavlje naslovljeno “Poglavlje o Uskrsu” podijeljeno je također u tri motivska potpoglavlja: (a.) “Sretan Uskrs” koje donosi pretežno vesele tekstove o radostima uskrsnog perioda; (b.) “Uskrs u Bosni” koje donosi prozne i esejističke tekstove o Uskrsu i uskrsnjim običajima u Bosni, ali i nekoliko uskrsnjih napjeva s notnim zapisima nastalim u Bosni i Hercegovini; (c.) “Ponovno rođenje – iskupljenje i milost novog početka” koje donosi tekstove pretežno u molitvenom tonu prožete vjeron u smisao pokajanja, iskupljenja i milosti novog početka koje Uskrs kao praznik novog početka u punoj mjeri omogućava. Na kraju knjige nalaze se izvori, odnosno “Literatura” i “Registar autora” čiji su se tekstovi našli na stranicama ovog izdanja.

Knjiga *Zrake Uskrsa* ne samo da nam pokazuje sve blagodeti uskrsnjih običaja i Uskrsa kao praznika nade i vjere u obećanje da ćemo svi duhom uskrsnuti u carstvo nebesko, već nam poručuje univerzalnu poruku ljubavi kao krunsku Kristovu vrijednost i istinski smisao i uslov uskrsnuća. U Novom zavjetu stoji: “Mi znamo da smo prešli iz smrti u život, jer ljubimo braću. Tko ne ljubi, ostaje u smrti” (Iv. 3,14). Samo nas ljubav može ponovno oživjeti u carstvu nebeskom.

U odnosu na Stari zavjet, temeljna novina Novog zavjeta, odnosno ono po čemu je nova objava donijela nešto istinski novo i važno jeste razumijevanje ili spoznavanje Boga kao ljubavi, a ne kao srdžbe, dakle Boga koji ljubi i apsolutno ljubi, a ne Boga koji se srdi i kažnjava. Racionalno, takva ljubav je teško shvatljiva jer se zasniva na ljubavi kao jedinom i apsolutnom principu odnosa prema čovjeku i svijetu, ljubavi koja se pokazuje i okreće i onome u čemu ne vidimo i ne nalazimo objašnjiv razlog da se ljubi, čak i prema onome za što ne postoji niti jedan razlog da bude ljubljeno. To je razumom nedokučiva božanska ljubav. Prema Novom zavjetu, Bog jeste ljubav. Bezuvjetna božanska ljubav prema čovjeku treba se efektovati među vjernicima ne samo kao ljubav prema Bogu već ponajprije kao sveopća ljubav prema svakom čovjeku.

Upravo se u ljubavi krije suština pasionarske poruke, bit uskrsnuća koje slavi Uskrs. Isusova muka i žrtva čovječanstvu je podarila ili povratila vječni život ili ponovno rađanje u onostranom blaženstvu. To je ustvari “dobrota bez granica” o kojoj Evanđelist Luka govori kada definira Boga. Dakle, Bog jeste dobrota prema svima, neselektivna dobrota koja na zlo uzvraća dobrom, koja se žrtvuje za čovječanstvo, koja iskupljuje i moli za grijehе drugih, dobrota koja prašta i koja poziva na ljubav kao sili sjedinjenja, a prezire mržnju kao silu razjedinjenja. Lukina predstava Boga kao “dobrote bez granica” svakako je na tragu teološkog mišljenja koje Boga doživljava i razumijeva kao apsolutnu ljubav. A svijest o važnosti ljubavi u kontekstu Uskrsa, kada je u pitanju ova knjiga, svjedoči i uvodno potpoglavlje ove knjige naslovljeno “Karitativna Kristova ljubav”.

U konačnici, ova vrijedna i jedinstvena knjiga pokazuje nam koliko su Uskrs i vrijednosti koje promiče Uskrs žive i važne pojave u tradiciji bosanskohercegovačkog duhovnog i kulturnog bića. Treba se osobito zahvaliti izdavaču i priređivačicama što nas na ovakav način vraćaju temeljnim vrijednostima postojanja: ljubavi, skromnosti i žrtvi za istinu i pravdu.

Poljičke isprave II (iz Zbirke Aleksandra Poljanića)

Priredio, transkribirao i transliterirao Mehmed Kardaš. Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH (Editio Memoria Bosniaca), Sarajevo 2022, 291 str.

Poljica Documents II (from the Aleksandar Poljanić Collection)

Prepared, transcribed and transliterated by Mehmed Kardaš. National and University Library of Bosnia and Herzegovina (Edition Memoria Bosniaca), Sarajevo 2022, p. 291

Erma Ramić-Kunić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo – The Language Institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba

Nakon što je 2021. godine izašao prvi svezak poljičkih isprava iz zbirke čuvenoga kolekcionara Aleksandra Poljanića koja se čuva u Specijalnoj zbirci Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH u Sarajevu, ove smo godine dočekali i drugi svezak koji donosi obradu novih stotinu dokumenata. Predstavljene su dosad neobjavljene i naučnoj javnosti nedovoljno poznate ćirilčne isprave (u širem smislu te riječi) ranonovovjekovnog perioda koje govore o privatnom i javnom životu ljudi iz poljičkoga kraja i njihovih susjeda u splitskom zaleđu.

Dokumenti koji čine drugu stotinu isprava iz Poljanićeve zbirke, po svojim su formalnim i sadržajnim karakteristikama, kao i u prvom dijelu zbirke, kupoprodajni ugovori, založnice, testamenti, knjižice računa / dugovanja, izjave, potvrde, kao i razni drugi ugovori koji uglavnom rješavaju imovinsko-pravne odnose. Nekoliko dokumenata iz druge skupine pisano je dvojezično – na hrvatskom i italijanskom. To su uglavnom isprave generalnih providura nastale u Zadru i Splitu, a u njima se rješavaju pojedini sporovi među Poljićanima. Pismo kojim su pisani ovi dokumenti varijanta je zapadne ćirilice čija je široka upotreba – bosanskohumsko, dalmatinsko i dubrovačko područje – proizvela regionalne podtipove. Ova brzopisna varijanta ćirilice u literaturi nosi različite nazive: zapadna ćirilica, bosančica, bosanica, a hrvatski historičari i filolozi najčešće je nazivaju hrvatska ćirilica. Važno je istaći da na dalmatinskom prostoru paralelno živi latinica, što potvrđuju brojna pisama u kojima dolaze potpisi pisani latinicom, a ponekad i cijelo pismo. Kad je riječ o jeziku, za ove dokumenti se najčešće kaže da su pisani narodnim jezikom, s tim da slijede sintaksičke modele unaprijed zadanih pravnih formula. Knjigu koja je pred nama čine Predgovor (str. 7–8),

uvodna studija O ispravama iz Poljanićeve zbirke s tri potpoglavlja “O utjecaju latinice na poljičku ćirilicu”, “O jeziku isprava” i “Napomene o ovom izdanju” (str. 9–17), potom slijedi središnji dio knjige Isprave (str. 20–281), a na kraju se nalaze “Fizički opis i vođeni znakovi dokumenata” (str. 282–289) i Literatura (str. 290–291). Predgovor potpisuje Ismet Ovčina, uvodne priloge i središnji dio Isprave Mehmed Kardaš, a fizički opis poljičkih isprava Muamera Smajić. U digitalizaciji isprava učestvovali su i studenti Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Zenici, pod rukovodstvom as. Jovane Jakanović.

U prvom dijelu edicije predstavljene su najvažnije grafijske i fonološke karakteristike prvih stotinu isprava iz Poljanićeve zbirke s namjerom da se objasne principi izdanja njihovih tekstova. Gotovo sve navedene pravopisne i jezičke crte (ikavizam, šćakavizam, adrijatizmi itd.) odlikuju i drugu skupinu dokumenata. U okviru izdanja drugih stotinu isprava pažnja je usmjerena na neke grafijske odlike koje su rezultat utjecaja onodobne latinice na ćirilčnu minuskulu srednjodalmatinskoga prostora. Iako je utjecaj latinice najočitiji u dokumentima nastalim izvan Poljica, u kancelarijama generalnih providura, što je sasvim očekivano budući da je riječ o poligrafičnim kancelarijama, pravopisna rješenja koja su posljedica utjecaja latinične grafije dolaze i u ispravama iz poljičkoga kraja. To se uočava u nizu grafijskih odlika: od obilježavanja palatala /*l*/ i /*n*/ kombinacijama sa đervom, pisanja slogotvornog *r* kombinacijom *ar*, do miješanja različitih suglasnika, najčešće frikativa i afrikata.

U uvodnom dijelu izdanja prve skupine isprava iz Poljanićeve zbirke prikazane su najvažnije jezičke crte na planu fonologije, a sve tamo navedene odlike karakteriziraju i drugu skupinu dokumenata

(ikavizam, šćakavizam, adrijatizmi itd.) pa se priređivač u izdanju druge skupine isprava ukratko osvrnuo na najvažnije pojave u morfološkom sistemu, naglašavajući prisutnost starijeg stanja u ispravama, naročito oblika koji održavaju čakavsko-zapadnoštokavsku morfologiju.

Svi principi priređivanja dokumenata koji su utvrđeni u prvoj knjizi slijeđeni su i u drugoj. Naime, prvo se daje kratak opis sadržaja, zatim datum isprave, ime osobe koja je pisala te fizički opis. Također je naveden i početak i kraj teksta. Pored faksimila, svi dokumenti donose se u dvije verzije: ćiriličnoj i latiničnoj. Računalni font koji se koristio u ćiriličnoj transliteraciji ovdje predstavljene poljičke građe je BosNow. Ćirilična je transliteracija urađena po savremenim principima izdavanja starih tekstova. Naime, pri ćiriličnoj transliteraciji oponašano je stanje u izvornom rukopisu. Tekst je prenesen principom red na red, slovo za slovo, oponašana su nadredna slova, kao i interpunkcija. Na mjestima gdje su pojedini dokumenti oštećeni, ili gdje je tekst nečitljiv, postavljene su rekonstrukcijske zagrade. U latiničnoj transliteraciji učinjene su i određene

intervencije koje savremenom čitaocu olakšavaju razumijevanje teksta. Dijelovi teksta koji u ćiriličnoj verziji nisu rekonstruirani, u latiničnoj verziji rekonstruirani su samo onda kada se s najvećom sigurnošću moglo pretpostaviti koji je nedostajući dio teksta. Skraćenice su riješene u obliku zagrada, a pisarske greške nisu ispravljane, čak i kada su očite, kao što su suvišna ponavljanja. Svakako je pohvalno što će transliteraciju teksta pratiti i odgovarajući faksimili, što će prvenstveno biti od značaja za dalja istraživanja ovdje predstavljene građe.

Faksimiliranim izdanjem i transkripcijom poljičkih isprava učinjen je veliki korak pa valja pohvaliti ovaj poduhvat Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine da objavi poljičke isprave koje se čuvaju u njenoj Specijalnoj zbirci. Priređivaču Mehmedu Kardašu mora se odati priznanje za precizno priređivanje teksta poljičkih dokumenata. Poljičke su isprave zanimljiv i značajan dio kulturnog naslijeđa te se nadamo da će u skorije vrijeme biti priređene i predstavljene naučnoj javnosti i preostale isprave.

Restauracija i konzervacija umjetničkih djela Grafičke zbirke Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH – Ismet Mujezinović

Sarajevo, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, 2022, 72 str.

Restoration and Conservation of Works of Art from Graphic Collection of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina – Ismet Mujezinović

Sarajevo, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, 2022, p. 72

Nejra Ljubuškić

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
nejraljubuskic@gmail.com

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (NUBBiH) je u svom novom izdanju odškrinula vrata u svijet Grafičke kolekcije koja svojim bogatstvom obuhvata plakate, kalendare, razglednice, grafičke mape, kataloge izložbi, fotografije poznatih ličnosti, portrete i sl. Specijalne zbirke NUBBiH podijeljene su u pet podzbirki, od kojih svaka sadrži vrijedne primjerke kako za očuvanje i razvoj naučnoistraživačkog rada tako i za kulturni i historijski identitet Bosne i Hercegovine. NUBBiH štiti i njeguje svoj raznoliki fond s krajnjim ciljem da uspori i spriječi propadanje dijamanta bosanskog i hercegovačkog kulturnohistorijskog naslijeđa.

U katalogu pod nazivom *Restauracija i konzervacija umjetničkih djela Grafičke zbirke Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH – Ismet Mujezinović* prezentirana nam je umjetnička slika svestranog velikana Ismeta Mujezinovića – urbani pejzaž bosanske mahale, sokak sa lokalnim arhitekturnim specifikumom 18. i 19. st. Zbog neprocjenjive veličine samog umjetnika i iznimnog djela, kao i lošeg stanja u kojem se slika nalazila, NUBBiH je inicirala potpuni konzervatorsko-restauratorski poduhvat.

Tako u ovom katalogu, pored uvodnog teksta koji nam donosi detalje iz života i umjetničkog angažmana Ismeta Mujezinovića pod nazivom “Ismet Mujezinović: od jasnog crteža do poetskog realizma” mlade autorice Alme Mešić, magistricе historije umjetnosti i bibliotekarstva, imamo priliku do u detalj pratiti restauraciju i konzervaciju slike Ismeta Mujezinovića kroz tekst “Postupak restauracije i konzervacije restauratora kao primjera dobre prakse – slika Ismeta Mujezinovića” restauratora magistra Sanjina Lugića.

Mujezinović je bio ne samo vrlo plodonosan umjetnik crteža i slikar već i prvi urednik “Fronte”, jedan

od idejnih začetnika Škole za primijenjenu umjetnost u Sarajevu, Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i Akademije nauka i umjetnosti BiH, te prvi dobitnik nagrade AVNOJ-a za slikarstvo. Tako se pored Grafičke zbirke u fondu NUBBiH nalazi još građe koja govori o Mujezinoviću i koja je ilustrovana crtežima Mujezinovića, a donosi se u ovom katalogu u dijelu “Bibliografije radova Ismeta Mujezinovića i o Ismetu Mujezinoviću”. Ova bibliografija na jednom mjestu nudi svim zainteresiranim istraživačima, naučnim radnicima te ljubiteljima lika i djela Ismeta Mujezinovića detaljan ispis građe.

Restaurator i profesor Sanjin Lugić je sa svojim dvadesetogodišnjim iskustvom primijenio sve etičke, dijagnostičke, konzervatorske i restauratorske standarde te uspješno spasio sliku od daljeg propadanja. Jedan ovako nevjerovatan primjerak kulturnohistorijskog naslijeđa nije imao dokumentaciju kojom bi se restaurator mogao voditi, pa je njegov posao bio dodatno otežan. Izradom ove publikacije pismeno je dokumentovan kompletan konzervatorsko-restauratorski proces uz fotodokumentaciju i samim tim postavljen novi kriterij čuvanja i vrednovanja umjetničkih djela u Bosni i Hercegovini.

Kako bi se razlučili razlozi propadanja slike, prvi korak u postupku bio je *in situ* uvid u samo djelo, nakon čega je započet konzervatorsko-restauratorski proces. Lugić je odmah konstatirao i dao preporuke za buduću konzervaciju djela, kao što su mjesto čuvanja, čišćenje i uspostavljanje mikroklimatskih uslova. Poseban akcenat je stavljen na restrikciju rukovanja artefaktom svim nekompetentnim osobama, budući da je to jedan od najčešćih razloga

propadanja svih kulturnohistorijskih artefakata kojima nedostaje stručna ruka. Utvrđeno je također da su oštećenja na slici nastala čovjekovim uticajem, kao i zbog neodgovarajućih uslova u kojima se slika nalazila.

Restaurator je dijagnostikom artefakta, kao najvažnijim korakom konzervacije i restauracije, predstavio vizualnu i hemijsku analizu njegovog trenutnog stanja mikroskopiranjem, pH analizom, tehnikom opservacije “položenim svjetlom”, datacijom te opservacijom referentnih tonova. Slika je dislocirana iz originalnog okvira koji je restauriran doprinoseći umjetničkoj, estetskoj i historijskoj vrijednosti djela. Savremenim analizama utvrđena je autentičnost djela interpretacijom signature samog umjetnika i komparacijom sa dostupnim signaturama Ismeta Mujezinovića, reljefnosti rukopisa i načinom potpisa, odnosno, kako Lugić stručno navodi, njegovog rukopisnog manira.

Analizom testnih polja utvrđene su kiseline i otapala koji su korišteni u više faza čišćenja *aversa* i *reversa* slike, popraćeni detaljima iz fotodokumentacije. Maestralni Lugić je pod kontrolisanim uvjetima testirao polja i kreirao *solvente* za čišćenje

površinskog sloja koji su visoko invazivni, za što je potrebno vrhunsko znanje na polju slikarske tehnologije i hemije. Plijesni i gljivice na slici, kojima su pogodovali uslovi u kojima se nalazila, suzbijene su te se nakon dugotrajnog izlaganja u komori i metode smrzavanja slika dezinficirala i njena vlažnost smanjila. Nakon testiranja različitih hemikalija, uspostavljen je temeljni *solvent* koji je prilagođen za sve pigmente slikanog sloja, dok su za pozadinu djela korišteni *termoreverzibilni* gelovi. Restaurator je kao završni korak prelakirao sliku kako bi izveo retuše na *lakunama* koje su ustanovljene tokom analiza. Djelo je vođeno osnovnim ciljevima restauracije, vraćanjem izvornom stanju. Za takav poduhvat na koji se mnogi ne bi usudili restaurator je dokazao i potvrdio svoje dugogodišnje iskustvo na polju restauracije i razlog zašto je angažovan za delikatni i svjetski valoriziran artefakt.

Očuvanjem kulturnohistorijskog naslijeđa svjedoči se i štiti identitet jednog naroda koji je postojao na nekom području, pa tako i ovim katalogom, publikacijom koja prenosi znanje i čuva od zaborava za dobrobit novih naraštaja, čime Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH opravdava status državne i nacionalne kulturne institucije.

Direktorij naučnih serijskih publikacija otvorenog pristupa "ROAD"

Directory of Open Access Scholarly Resources "ROAD"

Anja Mastilović

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / National and University Library of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
anja@nub.ba

Direktorij naučnih serijskih publikacija otvorenog pristupa "ROAD"¹ je projekt Međunarodnog ISSN Centra (ISSN International Centre) koji se od 2013. godine razvija uz podršku Unescovog Sektora za komunikacije i informacije. Najvažnija odlika ROAD-a je besplatan pristup ISSN bibliografskim zapisima koji opisuju naučne izvore u otvorenom pristupu. U njih spadaju časopisi, monografske serije, zbornici radova s konferencija, akademski repozitoriji i naučni blogovi.

Sve zapise stvorila je mreža ISSN nacionalnih centara cijelog svijeta (92 nacionalna centra) s ISSN Međunarodnim centrom. Bibliografski zapisi naučnih serijskih publikacija otvorenog pristupa u ROAD-u su obogaćeni podacima preuzetim iz indeksnih baza podataka i baza apstrakata, direktorija kao što su DOAJ, Latindex, The Keepers register i citatnih baza časopisa kao što je Scopus.

ROAD je komplementarni Globalni portal otvorenog pristupa (GOAP²) koji pruža prikaz stanja naučnih informacija otvorenog pristupa u cijelom svijetu.

Glavne karakteristike ROAD-a su:

- fasetno pretraživanje,
- pretraživanje karte,
- napredno pretraživanje prema izdavaču, jeziku, zemlji, mjestu izdanja... i naravno prema ISSN-u,
- prezentacija izvora podataka čije se informacije koriste za obogaćivanje bibliografskih zapisa.

U glavne svrhe ROAD-a se ubrajaju:

- pružanje jedinstvene pristupne tačke različitim vrstama online naučnih izvora objavljenih širom svijeta koji su u slobodnom pristupu,
- pružanje informacija o izvorima OA, od kojih je većina indeksirana u poznatim bazama,
- pružanje pregleda naučne produkcije otvorenog pristupa širom svijeta (na primjer u svrhe statistike),
- pokazivanje novih načina korištenja ISSN-a za prikupljanje informacija iz različitih izvora.

Da bi bio u ROAD-u (Direktorij naučnih serijskih publikacija otvorenog pristupa), resurs mora zadovoljiti određene kriterije. Svaka lažna izjava koju izdavač serijske publikacije ponudi ISSN centru je kriterij za isključivanje iz baze. Oni imaju prevagu nad ostalim kriterijima.

U kriterije spadaju:

- **vrste izvora:** ROAD uključuje bilo koju vrstu online naučnih izvora: časopise, blogove, monografske serije, konferencije, institucionalne repozitorije, kontinuirane integracijske izvore poput baza podataka;
- **pristupačnost:** sav sadržaj mora biti u otvorenom pristupu, isključujući potrebu za registriranjem; sav sadržaj (članci, teze, radni članci) dostupan je od početka publikacije do posljednjeg broja; izvor mora imati svoj URL;
- **izjava o licenci:** otvorenu licencu i politiku otvorenog pristupa treba opisati na web-stranici;
- **definicija izvora:** izvor bi trebao opisati svoj cilj ili uredničku politiku, tematsku pokrivenost i ciljnu publiku, koja bi trebala biti prvenstveno na nivou istraživanja;
- **sadržaj:** sadržaj mora biti akademske ili naučne prirode u svim poljima znanja; u vrijeme podnošenja zahtjeva za ISSN ili retrospektivnih unosa u ROAD, svaki broj izvora mora sadržavati najmanje pet (5) članaka (originalnih, preglednih članaka ili eseja);

¹ <https://road.issn.org/>

² GOAP predstavlja nesmetan pristup širokom spektru OA izvora širom svijeta. Jedna od važnih značajki koje predstavlja je i OER (Open Educational Resources) o otvorenom pristupu. On nudi OA izvore za učenje o otvorenom pristupu u LMS (Learning management systems) okruženju, namijenjenom istraživačima i bibliotekarima koji su odgovorni za obezbjeđivanje što jednostavnijeg korištenja OA izvora.

- **urednička odgovornost:** u izvoru bi trebalo poimence navesti osobu koja ima uredničku i naučnu odgovornost i koja upravlja izdavaњem. Za časopise treba navesti osobe koje čine urednička tijela (redakcija, uredničko vijeće, urednički odbor ili druga imena) i institucionalne afilijacije navedenih osoba;
- **akademska afilijacija:** izvor mora imati jasno izraženu akademsku afilijaciju (puno ime, lokacija); institucija može biti javna (univerzitet ili istraživački centar) ili privatna (učeno društvo, odbor ili udruženje);
- **izdavač / pravni subjekt izvora:** časopisi bi trebali istaknuti naziv tijela ili institucije koja ih izdaje, kao i njihovu punu fizičku adresu i web-stranicu; navođenje ISNI-ja preporučuje se ako je tijelo ili institucija koja je izdavač identificirana ISNI-jem (International Standard Name Identifier);
- **lociranje izvora:** država navedena na obrascu za ISSN ili ROAD te na web-stranici izvora je zemlja u kojoj je izdavač ili pokrovitelj izdanja koje izdaje registrovan i obavlja svoje akademske i izdavačke aktivnosti; osim toga, nadležni centar za ISSN može zahtijevati od izdavača da

dostavi dokaz o upisu u registar izdavača koji objavljuje priznata nacionalna institucija ili udruženje izdavača ili univerziteta;

- **stručna recenzija:** za časopise, postupak koji se koristi za odabir članaka za objavljivanje trebao bi biti detaljno opisan na web-stranici časopisa;
- **etički kodeks i indeksiranje:** časopis treba spomenuti standarde ili etičke kodekse koje koristi (COPE, OASPA, Think. Check. Submit. itd.) i indeksne servise u kojima se navodi;
- **upute autorima:** časopis bi trebao dati jasne i iscrpne upute autorima, uključujući informacije o autorskim pravima i naknadama za objavljivanje; ako nema naknada, to treba biti jasno navedeno.

Svi navedeni elementi informacija moraju biti provjerljivi i javno dostupni na web-stranici izvora. ISSN centri mogu zadržati pravo provjere usklađenosti s ovim kriterijima na bilo koji način prema vlastitom nahođenju. ISSN centri mogu odbiti indeksirati publikacije u ROAD koje nisu izravno povezane s akademskom institucijom, bez obzira na domenu znanja.

PREPORUKE AUTORIMA ZA DOSTAVLJANJE RADOVA

Rukopise radova treba slati u elektroničkoj formi na adresu elektroničke pošte
bosniaca@nub.ba

Ukoliko ne dobijete odgovor u roku od sedam dana da je rukopis poslan u dalju proceduru, molimo Vas da nam se obratite putem telefona na broj: +387 33 275 308.

Uz radove je potrebno dostaviti:

- rad na maternjem (bosanskom/hrvatskom/srpskom/crnogorskom) jeziku i prevod rada na engleskom jeziku
- ime i prezime autora/ice,
- naziv institucije autora/ice (ako postoji),
- adresu i e-mail adresu autora/ice,
- naslov, sažetak i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom/crnogorskom i engleskom jeziku,
- literaturu i
- kraću biobibliografiju autora/ice.

Jezik časopisa je bosanski/hrvatski/srpski/crnogorski i engleski, a pismo časopisa je latinica (Times New Roman, 12 pt, bez proreda). Časopis izlazi dvojezično.

Za autorska prava dostavljenih priloga odgovaraju autori. Autori čiji su radovi prihvaćeni potpisuju izjavu da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u Uređivačkoj politici časopisa, kao i ugovor o prenosu autorskih prava na izdavača časopisa Bosniaca. NUBBiH će prihvaćene priloge objaviti i u elektronskoj formi, a ima pravo da koristi i sažetke radova ili izvode iz dostavljenih radova.

Redakcija Bosniace će autora obavijestiti ukoliko je tekst prihvaćen u roku od najviše dva mjeseca od prispjeka rada, ali zadržava diskreciono pravo da radove procijeni i da ih ne objavi ukoliko utvrdi da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim kriterijumima.

U tekstovima se koristi model citiranja unutar teksta (engl. *in-text-citation*), metoda navođenja prvog elementa, datuma i stranice.

Na kraju rada navoditi literaturu abecednim redoslijedom prema autorovom prezimenu koristeći sintaksu APA stila (APA 7).

Detaljnije informacije o citiranju možete dobiti na URL: <https://apastyle.apa.org/>

Svi objavljeni članci podliježu CC-BY Creative Commons Attribution licenci koja korisnicima omogućuje čitanje, preuzimanje, kopiranje, distribuciju, ispis, pretraživanje ili povezivanje na pune tekstove tih članaka u bilo kojem mediju ili formatu. Slanje rukopisa, obrada i objavljivanje članaka je besplatno, a sva autorska prava na rukopis prenose se na časopis Bosniaca.

Izdavač (Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine) ima pravo reproducirati i distribuirati članak u štampanom i elektronskom obliku.

Preporuka autorima je korištenje IMRaD (Uvod - Metoda - Rezultati - i - Rasprava) formata u strukturi članka

Naslov
Sažetak
Ključne
riječi

IMRaD
Uvod
Metoda
Rezultati
i
Rasprava

Zaključak
Zahvale
Reference
Dopunski
podaci

PRIMJERI NAVOĐENJA LITERATURE I CITIRANJA U TEKSTU

Bez autora

Naslov rada. (Datum). Izdavač.
(*Naslov rada*, Datum)

King James Bible. (2008). Oxford University Press. (Izvorni rad objavljen 1769)
(*King James Bible*, 1769/2008)

- Ako autor nedostaje, ne koristite *Anonimno* kao autora, osim ako je rad potpisan *Anonimno*. Ako je rad potpisan *Anonimno*, koristite *Anonimno* u bibliografiji i citiranju unutar teksta.

Anonimno. (Datum). *Naslov rada.* Izdavač.
(Anonimno, Datum)

Jedan autor

Memija, E. (2021). *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

- Citiranje u zagradi: (Memija, 2021)

- Narativno citiranje: Memija (2021)

Dva autora

Trako, S., & Gazić, L. (1997). *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Orijentalni institut u Sarajevu.
(Trako & Gazić, 1997)

Tri i više autora

Ovčina, I., Polimac, S., & Rešidbegović A. (2007). *Vijećnica: Prepoznatljivi Simbol Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine = Vijećnica: A recognizable symbol of the national and University Library of bosnia and Herzegovina*. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
(Ovčina et al., 2007)

Poglavlje u knjizi

Žero, A. (2020). Javne biblioteke i komunikacijske tehnologije. U Đurđević-Alidžanović Z., Ovčina I. & Žero, A. (Ur.). *Vodič Kroz Javne Biblioteke U Bosni i Hercegovine = a guide to public libraries in Bosnia and Herzegovina* (str. 21-24). Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (Žero, 2020)

Elektronska knjiga/e-knjiga

Dizdar, S. (2017). *Bibliografija Sarajevskog cvjetnika [Elektronski izvor] : prilog povijesti knjige*. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/32/31/127
(Dizdar, 2017)

Urednik

Halilbašić S., Starz, I., & Raymond P. (Ur.). (2012). *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Naklada Zoro.
(Halilbašić et al., 2012)

ČASOPIS

Članak u štampanom časopisu

Hajdarpašić, L. (2013). Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja. *Bosniaca*, 18(18), 12–18.
(Hajdarpašić, 2013)

Članak u online časopisu

- Za online članke navedite URL ili naziv baze podataka. Članci iz časopisa mogu navesti DOI (digitalni identifikator objekta). DOI formira stalni URL koji počinje sa <https://doi.org/>. Ovaj URL je poželjniji URL koji se pojavljuje u adresnoj traci pretraživača.

Katulić, A. & Barbarić, A. (2021). Važnost pismenosti iz privatnosti u prevladavanju digitalnog jaza s naglaskom na ulogu knjižnica. *Bosniaca* 26(26), 9-27. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.9>
(Katulić & Barbarić, 2021)

Prikaz knjige objavljen u časopisu

Žujo, V. (2021). Martin Ježek-Pavel Trojan, 'Ubiše nam Ferdinanda' [Prikaz knjige *Ubiše nam Ferdinanda*, od M. Jažek & P. Trojan]. *Bosniaca*, 26(26), 158-158. <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/500/pdf>
(Žujo, 2021)

DOKTORSKE DISERTACIJE ILI MAGISTARSKJE TEZE

Kodrić, L. (2010). *Model digitalnih informacijskih usluga u baštinskim ustanovama : doktorska disertacija* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
(Kodrić, 2010)

- Za objavljene disertacije ili teze koristite: [Doktorska disertacija / Magistarska teza].

RAD IZLOŽEN NA NAUČNOJ KONFERENCIJI ILI SASTANKU

Rešidbegović, A. (2014, Oktobar 10-11). *The issue of quality of service for users* [Izložen rad]. 8th International Conference BAM European Guidelines for Cooperation of Libraries, Archives and Museums, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
(Rešidbegović, 2010)

ZBORNİK RADOVA

Šarčević, N. (Ur.). (2017). *Javne biblioteke u 21. stoljeću : zbornik radova*. Biblioteka Sarajeva. (Šarčević, 2017)

Rad u zborniku radova

Ovčina, I. (2017). Efekti novih informacijskih tehnologija na biblioteke. U N. Šarčević (Ur.). *Javne biblioteke u 21. stoljeću : zbornik radova* (str. 165-173). Biblioteka Sarajeva. (Ovčina, 2017)

RJEČNIK, ENCIKLOPEDIJA ILI ANTOLOGIJA

Grubičić, K. (Ur.). (1964). *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Zavod za izdavanje udžbenika. (Grubičić, 1964)

WEB STRANICA

Ramić-Šabanić, A. (2020, Juni 16). *Budućnost biblioteka u digitalnom dobu je neizvjesna, dok je čitanje najvažniji način stjecanja novih znanja*. Novine. <https://novine.ba/2020/06/16/buducnost-biblioteka-u-digitalnom-dobu-je-neizvjesna-ali-citanje-ostaje-najvazniji-nacin-stjecanja-novih-znanja/?fbclid=IwAR0Gb8x3cjlacZs74h-3uDto7-UDHgn9SCf95p8qZavkSS24eLRBZTuJLs> (Ramić-Šabanić, 2020)

AUDIO-VIZUELNI SADRŽAJ

Film

Winther, P. (Režiser). (2004). *The Librarian: Quest for the Spear* [Film]. TNT; Electric Entertainment; ApolloProScreen Filmproduktion. (Winther, 2004)

Youtube

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo. (2021, Septembar 2). *Biblioteka Vijećnica* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ytD85Zqkxlo> (Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo, 2021)

Audio sadržaj

Album

Balašević, Đ. (1982). *Pub* [Album]. PGP RTB. (Balašević, 1982)

Jedna pjesma

Balašević, Đ. (1982). Lepa protina kći [Pjesma]. Na *Pub*. PGP RTB. (Balašević, 1982)

Speech audio recording

King, M. L., Jr. (1963, August 28). *I have a dream* [Govorni audio zapis]. American Rhetoric. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkhaveadream.htm> (King, 1963)

Vizuelni sadržaj

Umjetničko djelo u muzeju ili na web stranici muzeja

Mazalić, Đ. (1921). *Hadže* [Slikarstvo]. Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. https://artsandculture.google.com/asset/old-men-%C4%90oko-mazali%C4%87/7AE_8s8zP0BRXQ
(Mazalić, 1921)

Fotografija

Kovačević, M. (1992). *Jasa* [Fotografija]. Artnet. http://www.artnet.com/artists/milomir-kovacevic-stra%C5%A1ni/jasa-1992-pl4HNFfpQogEIYmOo3MI_w2
(Kovačević, 1992)

DRUŠTVENE MREŽE

Facebook status

Ovčina, I. (2021, Decembar, 27). *Dragi prijatelji, moja nova knjiga 'Uloga biblioteke u promovisanju kulturnog naslijeđa i tehnologija u digitalnoj eri : članci, studije i izlaganja* [Slika priložena] [Ažuriranje status]. Facebook. <https://www.facebook.com/jo.jack.712>
(Ovčina, 2021.)

Facebook stranica

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (n.d.). *Home* [Facebook stranica]. Facebook. Preuzeto Februar 17, 2022, sa <https://www.facebook.com/NacionalnaiuniverzitetskabibliotekaBiH/>
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, n.d.)

INTERVJU

Objavljeni intervju u novinama ili web stranici

Prezime intervjuirane osobe, Inicijal imena. (godina, mjesec dan). Naslov intervjua. Naziv novina ili web stranice. URL (ako je izvor online)

Karahasan, Dž. (2018, Juni 27). Dževad Karahasan: Kad je čovjek u mojim godinama optimist to je pouzdan znak da nešto s njegovom glavom nije u redu (1). Interviewer.ba. <https://interviewer.ba/2018/06/27/b-dzevad-karahasan-b-kad-je-covjek-u-mojim-godinama-optimist-to-je-pouzdan-znak-da-nesto-s-njegovom-glavom-nije-u-redu-1/>
(Karahasan, 2018)

NEOBJAVLJENI RADOVI

Neobjavljeni rukopis

Isanović, A. (2018). *Razumijevanje postmodernog romana iz perspektive poststrukturalne književne teorije* [Neobjavljeni rukopis]. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
(Isanović, 2018)

JOŠ KORISNIH UPUTA

Doslovno citiranje

(Borhes, 2009, str. 43) ; (Dadić & Sarić, 1973, str. 102) ; (Moran et al., 2013, str. 23).

Citiranje više radova

Citiranje u zagradi: (Moran et al., 2013; Dadić & Sarić, 1973; Borhes, 2009) ; (Bakaršić, 1999, 1999-2000, 2005)

Narativno citiranje: Bakaršić (2005), Dizdar (2011), and Kodrić-Zaimović (2021) propituju ...

Citiranje specifičnih dijelova izvora

(Shiamamura, 2017, Poglavlje 3) ; (Shadid, 2020, parag. 2-3) ; (Kovačić & Horvat, 2019, Tabela 1) ; (Thompson, 2020, Slajd 7) ; (King James Bible, 1769/2017, 1 Cor. 13:1) ; (Shakespeare, 1623/1995, 1.3.36-37)

Radovi autora istog imena i datuma

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012b)

Doslovno citiranje bez broja stranice

- Umjesto broja stranice koristite naslov odjeljka, broj paragrafa (samostalno izbrojati ukoliko nema numeracije) itd.

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima časopisa "BOSNIACA" su isključivo lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju nužno stavove redakcije časopisa.

Redakcija zadržava pravo konačnog odabira radova za objavljivanje. Rukopisi se ne vraćaju.

RECOMMENDATIONS FOR AUTHORS / AUTHOR GUIDELINES

Manuscripts should be sent/submitted in the electronic document to the e-mail address:
bosniaca@nub.ba

If you do not receive any response within seven days regarding the news of sending manuscript for further procedure, please contact us by phone: +387 33 275 308.

Along with the paper, additional data should be submitted:

- Paper written in native language (Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin) and translation in English language
- Author's name and surname
- Institution name (if exists)
- Author's address and e-mail address
- Title, abstract and key words in Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English language
- References
- Short biography

The languages of the journal are Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English, in Latin script (Times New Roman, 12pt, single-spaced). Journal is published bilingually.

The authors are responsible for the copyright of the submitted materials. Authors whose papers are accepted, sign a statement that they are familiar with the instructions for authors and the obligations of the authors defined in the Editorial Policy of the journal, as well as the agreement on the transfer of copyright to the publisher of the journal Bosniaca. NULBIH will also publish the accepted papers in electronic form, and has the right to use abstracts or parts of the submitted papers.

Editorial Board of Bosniaca will inform the author if the text is accepted within a maximum of two months of receipt of the paper, but reserves the discretion to evaluate the works and not to publish them if it finds that they do not meet the content and formal criteria.

Model of citation "In-text-citation" is used in the texts, as a guidance method of the first element, date, and page.

At the end of the paper, cite references alphabetically by author's last name using the syntax of APA Style (APA 7).

See more: <https://apastyle.apa.org/>.

All published articles are subject to a CC-BY Creative Commons Attribution license that allows users to read, download, copy, distribute, print, search or link to the full texts of those articles in any medium or format. Submission of manuscripts, processing and publication of articles is free of charge, and all copyrights to the manuscript are transferred to the journal Bosniaca. The publisher (National and University Library of Bosnia and Herzegovina) has the right to reproduce and distribute the article in printed and electronic form.

The recommendation to the authors is to use the IMRaD (Introduction – Method – Results – and – Discussion) format in the structure of the article

Title
Abstract
Keywords

IMRaD
Introduction
Method
Results
and
Discussion

Conclusions
Acknowledgements
References
Supplementary data

EXAMPLES OF REFERENCES AND CITATIONS IN THE TEXT:

BOOK

No author

Title of work. (Date). Publisher name.

(*Title of work*, Date)

King James Bible. (2008). Oxford University Press. (Original work published 1769)

(*King James Bible*, 1769/2008)

- For a missing author, do not use *Anonymous* as the author unless the work is actually signed *Anonymous*. If the work is signed *Anonymous*, use *Anonymous* in the reference and in-text citation.

Anonymous. (Date). *Title of work.* Publisher name.

(Anonymous, Date)

One author

Memija, E. (2021). *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

- Parenthetical citation: (Memija, 2021)

- Narrative citation: Memija (2021)

Two authors

Trako, S., & Gazić, L. (1997). *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Orijentalni institut u Sarajevu.

(Trako & Gazić, 1997)

Three or more authors

Ovčina, I., Polimac, S., & Rešidbegović A. (2007). *Vijećnica: Prepoznatljivi Simbol Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine = Vijećnica: A recognizable symbol of the national and University Library of bosnia and Herzegovina*. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

(Ovčina et al., 2007)

Book Chapter

Žero, A. (2020). Javne biblioteke i komunikacijske tehnologije. In Đurđević-Alidžanović Z., Ovčina I. & Žero, A. (Eds.). *Vodič Kroz Javne Biblioteke U Bosni i Hercegovine = a guide to public libraries in Bosnia and Herzegovina* (pp. 21-24). Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (Žero, 2020)

Electronic book/e-book

Dizdar, S. (2017). *Bibliografija Sarajevskog cvjetnika [Elektronski izvor] : prilog povijesti knjige*. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/32/31/127
(Dizdar, 2017)

Editor

Halilbašić S., Starz, I., & Raymond P. (Eds.). (2012). *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Naklada Zoro.
(Halilbašić et al., 2012)

JOURNAL

Journal article in print

Hajdarpašić, L. (2013). Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja. *Bosniaca*, 18(18), 12–18.
(Hajdarpašić, 2013)

Online journal article

- For online articles, include a URL or the name of the database. Journal articles can list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

Katulić, A. & Barbarić, A. (2021). Važnost pismenosti iz privatnosti u prevladavanju digitalnog jaza s naglaskom na ulogu knjižnica. *Bosniaca* 26(26), 9-27. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.9>
(Katulić & Barbarić, 2021)

Book review published in a journal

Žujo, V. (2021). Martin Ježek-Pavel Trojan, 'Ubiše nam Ferdinanda' [Review of the book *Ubiše nam Ferdinanda*, by M. Jažek & P. Trojan]. *Bosniaca*, 26(26), 158-158. <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/500/pdf>
(Žujo, 2021)

DOCTORAL DISSERTATION OR MASTER'S THESIS

Kodrić, L. (2010). *Model digitalnih informacijskih usluga u baštinskim ustanovama : doktorska disertacija* [Unpublished doctoral dissertation]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
(Kodrić, 2010)

- For published dissertation or thesis use: [Doctoral dissertation / Master's thesis].

PAPER PRESENTED AT THE CONFERENCE OR MEETING

Rešidbegović, A. (2014, October 10-11). *The issue of quality of service for users* [Paper presentation]. 8th International Conference BAM European Guidelines for Cooperation of Libraries, Archives and

Museums, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
(Rešidbegović, 2010)

COLLECTED PAPERS

Šarčević, N. (Ed.). (2017). *Javne biblioteke u 21. stoljeću : zbornik radova*. Biblioteka Sarajeva.
(Šarčević, 2017)

Work in collected paper

Ovčina, I. (2017). Efekti novih informacijskih tehnologija na biblioteke. In N. Šarčević (Ed.). *Javne biblioteke u 21. stoljeću : zbornik radova* (pp. 165-173). Biblioteka Sarajeva.
(Ovčina, 2017)

DICTIONARY, ENCYCLOPEDIA OR ANTHOLOGY

Grubičić, K. (Ed.). (1964). *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Zavod za izdavanje udžbenika.
(Grubičić, 1964)

WEBPAGES

Ramić-Šabanić, A. (2020, June 16). *Budućnost biblioteka u digitalnom dobu je neizvjesna, dok je čitanje najvažniji način stjecanja novih znanja*. Novine. <https://novine.ba/2020/06/16/buducnost-biblioteka-u-digitalnom-dobu-je-neizvjesna-ali-citanje-ostaje-najvazniji-nacin-stjecanja-novih-znanja/?fbclid=IwAR0Gb8x3cjlACZs74h-3uDto7-UDHgn9SCf95p8qZavkSS24eLRBZTuJLLs>
(Ramić-Šabanić, 2020)

AUDIOVISUAL WORKS

Film

Winther, P. (Director). (2004). *The Librarian: Quest for the Spear* [Film]. TNT; Electric Entertainment; ApolloProScreen Filmproduktion.
(Winther, 2004)

Youtube

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo. (2021, September 2). *Biblioteka Vijećnica* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ytD85Zqkxlo>
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo, 2021)

Audio Works

Album

Balašević, Đ. (1982). *Pub* [Album]. PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Single song or track

Balašević, Đ. (1982). Lepa protina kći [Song]. On *Pub*. PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Speech audio recording

King, M. L., Jr. (1963, August 28). *I have a dream* [Speech audio recording]. American Rhetoric. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihaveadream.htm>
(King, 1963)

Visual Works

Artwork in a museum or on a museum website

Mazalić, Đ. (1921). *Hadže* [Painting]. Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. https://artsandculture.google.com/asset/old-men-%C4%90oko-mazali%C4%87/7AE_8s8zP0BRXQ
(Mazalić, 1921)

Photograph

Kovačević, M. (1992). *Jasa* [Photograph]. Artnet. http://www.artnet.com/artists/milomir-kovacevic-stra%C5%A1ni/jasa-1992-pl4HNFfpQogEIYmOo3MI_w2
(Kovačević, 1992)

SOCIAL MEDIA

Facebook post

Ovčina, I. (2021, December, 27). *Dragi prijatelji, moja nova knjiga 'Uloga biblioteke u promovisanju kulturnog naslijeđa i tehnologija u digitalnoj eri : članci, studije i izlaganja* [Image attached] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/jo.jack.712>
(Ovčina, 2021.)

Facebook page

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (n.d.). *Home* [Facebook page]. Facebook. Retrieved February 17, 2022, from <https://www.facebook.com/NacionalnaiuniverzitetskabibliotekaBiH/>
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, n.d.)

INTERVIEWS

Published interviews in a newspaper or webpage

Interviewer surname, Initials. (Year, Month Day). Interview title. Newspaper or Webpage Name. URL (if the source is online)

Karahasan, Dž. (2018, June 27). Dževad Karahasan: Kad je čovjek u mojim godinama optimist to je pouzdan znak da nešto s njegovom glavom nije u redu (1). Interviewer.ba. <https://interview.ba/2018/06/27/b-dzevad-karahasan-b-kad-je-covjek-u-mojim-godinama-optimist-to-je-pouzdan-znak-da-nesto-s-njegovom-glavom-nije-u-redu-1/>
(Karahasan, 2018)

UNPUBLISHED WORKS

Unpublished manuscript

Isanović, A. (2018). *Razumijevanje postmodernog romana iz perspektive poststrukturalne književne teorije* [Unpublished manuscript]. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
(Isanović, 2018)

MORE USEFUL INSTRUCTIONS

Direct quotes

(Borhes, 2009, p. 43) ; (Dadić & Sarić, 1973, p. 102) ; (Moran et al., 2013, p. 23).

Citing multiple works

Parenthetical citation: (Moran et al., 2013; Dadić & Sarić, 1973; Borhes, 2009) ; (Bakaršić, 1999, 1999-2000, 2005)

Narrative citation: Bakaršić (2005), Dizdar (2011), and Kodrić-Zaimović (2021) examined ...

Citing Specific Parts of a Source

(Shiamamura, 2017, Chapter 3) ; (Shadid, 2020, paras. 2-3) ; (Kovačić & Horvat, 2019, Table 1) ; (Thompson, 2020, Slide 7) ; (King James Bible, 1769/2017, 1 Cor. 13:1) ; (Shakespeare, 1623/1995, 1.3.36-37)

Works With the Same Author and Same Date

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012b)

Direct Quotation Without Page Number

- Instead of the page number use heading of section name, paragraph number (count manually if they are not numbered) etc.

Opinions and statements published in the articles of BOSNIACA journal are solely the personal views of the authors and do not necessarily reflect the views of the journal Editorial Board.

Editorial Board reserves the right on final selection of manuscripts for publishing. Manuscripts are not to be returned.

